

Эдуард Бульвер-Литтон

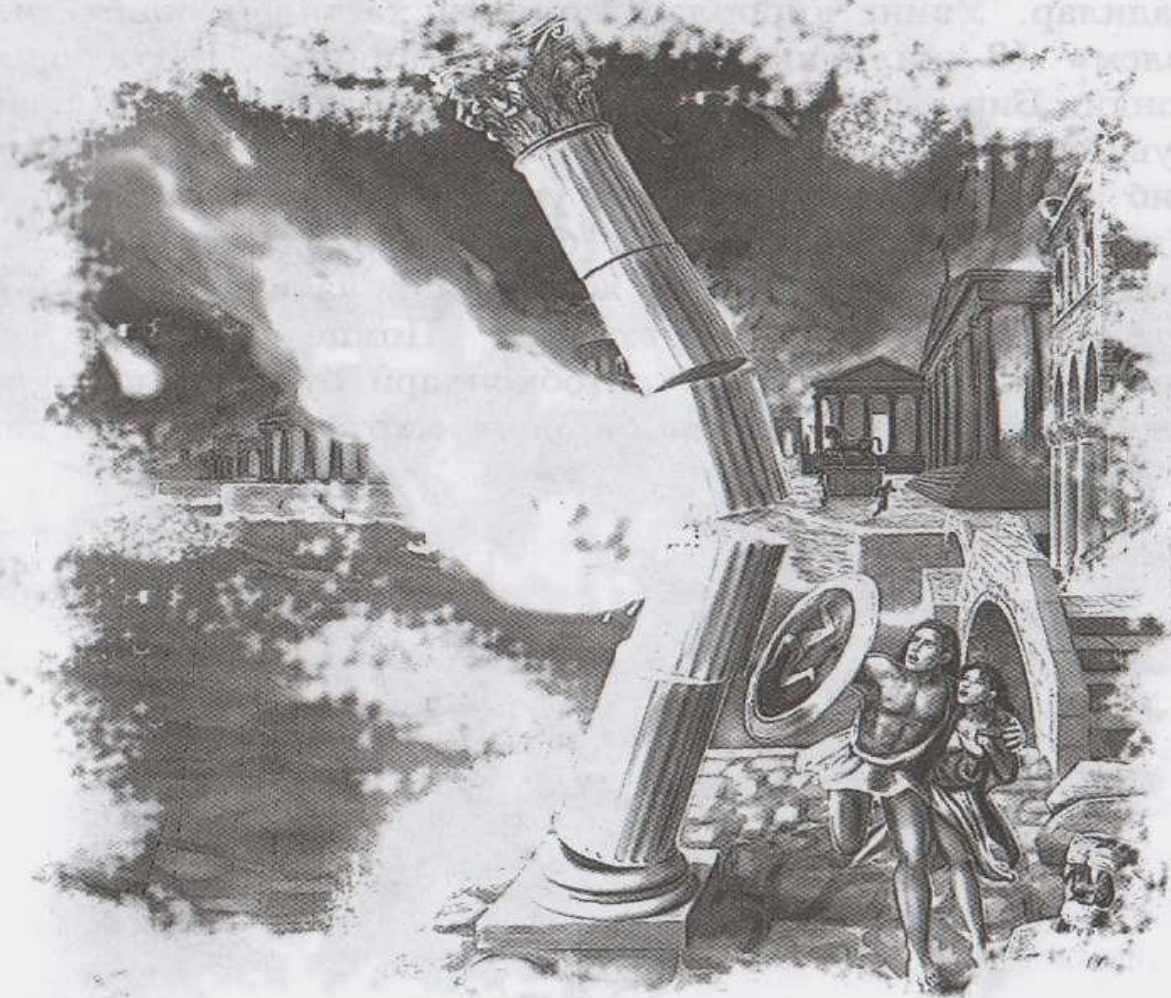
Помпеянинг сўнгги кунлари

ЭДУАРД БУЛЬВЕР-ЛИТТОН

ПОМПЕЯНИНГ СЎНГГИ КУНЛАРИ

Роман

ТОШКЕНТ
«O'ZBEKISTON»
2016

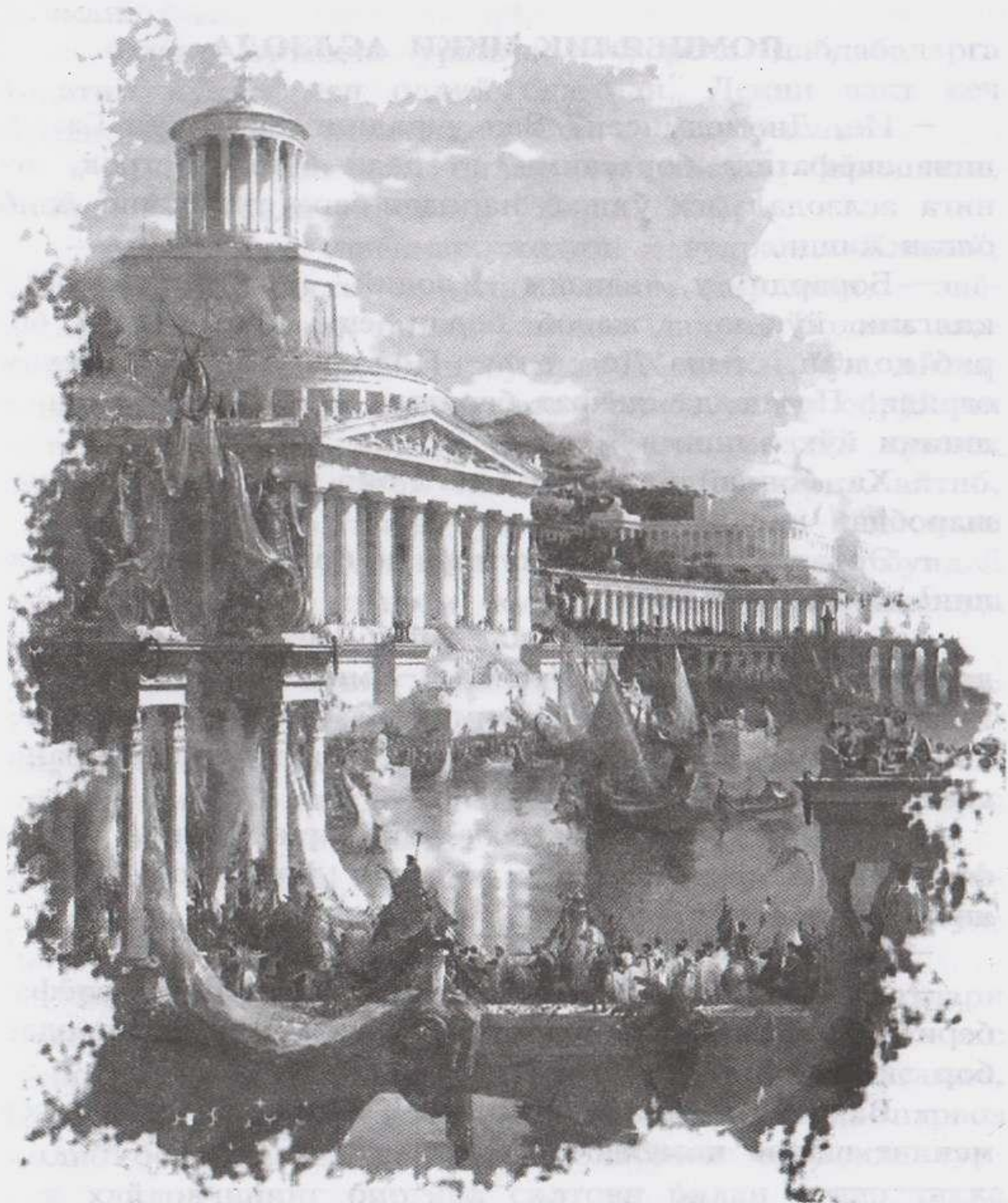
УЎК 821.111-1/9
КБК 84(4Ингл)
П 70

Русчадан
Амир ФАЙЗУЛЛА ва
Маҳкам МАҲМУД таржимаси

Инглиз тарихий романлар устаси Эдуард Бульвер-Литтон (1803–1873)ни маҳорат бобида Чарльз Диккенсга қиёс қиладилар. Унинг киборлар жамияти ҳаётидан олиб ёзилган «Пэлем» (3 жилдлик, 1828) асари айниқса катта шухрат қозонди. Бир вақтлар бутун дунёни ларзага солган фожиа – Везувий вулқони отилишидан қизиган кул ва тошлар остида қолиб кетган Помпея ҳақидаги ушбу асар эса ўз тарихийлиги ва далилларнинг асослилиги билан алоҳида қимматга эга. Муаллифнинг яна драматик асарларини ўз ичига олган «Ришелье» (1839) китоби чоп этилган. «Помпеянинг сўнгги кунлари» асари орқали ўзбек китобхонлари бу истеъдод соҳиби ижоди билан ўзбек тилида биринчи марта танишмоқдалар.

ISBN 978-9943-28-646-7

© А. Файзулла, М. Маҳмуд (тарж.), 2016
© «O‘ZBEKISTON» НМИУ, 2016

**SAMARQAND IQTISODIYOT
VA SERVIS INSTITUTI**
AXBOROT RESURS MARKAZI

№ 57889

БИРИНЧИ КИТОБ

I боб

ПОМПЕЯЛИК ИККИ АСЛЗОДА

– Ис, Диомедмисан? Зап учрадинг-да! Бугун Главкнинг зиёфатига борасанми? – деди бўйи пастроқ, эгнига аслзодаларга ўхшаб наридан-бери туниками¹ ёпиб олган киши.

– Борардим-у, азизим Клодий, у мени таклиф қилгани йўқ-да, – жавоб берди ёши бир жойга бориб қолган, семиз Диомед. – Поллукс ҳаққи, кўнглим оғриди! Помпеяда зиёфат беришда унинг олдига тушадигани йўқ эмишми?

– Ха, боплайди, фақат менга бир нарсаси ёқмайди – шаробдан қисади.

– Эрталаб турганида хумордан боши оғримаяган эллин² эллин бўладими!

– Балки тежамкорликка бориб шундай қилар, – деди Диомед қошини кўтариб, – минг гердаигани, сасхийлик қилгани билан менимча Главк унчалик бадавлат эмас, у бошидан кўра, кўпроқ шаробли анфорани³ авайлайди.

– Шунинг учун ҳам сестерцийлари⁴ борида ундан фойдаланиб қолиш керак. Келаси йил эса Диомед, янги Главк чиқиб қолар.

– Ошиқ ҳам ўйнармишми?

– У маипат деса ўзини томдан ташлайди, зиёфат беришдан маза қилар экан, биз учун ундан яхши одам бор эканми.

– Ваҳ-ҳа-ҳа, топиб айтдинг, Клодий. Айтганча, сен менинг шароб қазноғимни кўрганмисан?

¹ *Туника* – енгсиз этаги узун камзул.

² *Эллин* – элладалик.

³ *Анфора* – кўшқулоқ хум.

⁴ *Сестерций* – кумуш тангалар.

– Кўрмаганман, шекилли, дўстим Диомед.

– Бирор кун кечки овқатга кел. Боғчамда ажойиб муреналарим бор, сени Эдил¹ Панса билан таништириб қўяман.

– Фақат ортиқча уринма. «Форсча дабдабаларга тоқатим йўқ»², мен оддий одамман. Лекин вақт кеч бўлди, ҳаммомга кетаяпман. Сенга йўл бўлсин?

– Жамоат ишлари билан маҳкамага бораяпман, ўшанақаси Исида эҳромига ўтаман. Хайр!

– Мақтанчоқ, ишەқмас, жоҳил! – гудранди Клодий, оёғини судраб босганча йўлида давом этар экан, – зиёфатлару шароблари билан ўзининг даҳрий боласи эканидан бизни чалвитмоқчи бўлади! Ҳечқиси йўқ, айтганидай қиламиз, пулларини ютиб олиб, унинг обрўйини кўтарамиз. Бойиб кетган бу камбағал биздек қувноқ зодагонлар учун олтин жом-да! Шу сўзларни айтиб, Клодий аравалар тақир-туқури ва қувноқ, шовқинли оломонга тўла Домициан кўчасига чикди, бундай шовқин-суронни ҳозирги кунда Неаполь кўчаларида кўриш мумкин эди.

Бир-бирини қувиб ўтаётган файтунлардаги кўнғироқчалар шўх ва ёқимли жаранглар эди, Клодий чиройли, ҳашамдор араваларда кетаётганларга дам-бадам бош ирғар эди, Помпеяда машхурликда биронта ишەқмас унинг олдига тушолмасди.

– Хўв Клодий! Кечаги ютукдан кейин қалай ухладинг? – деди энг чиройли ва қулинг ўргулсин файтундаги йигит кўнғироқдек жарангдор овозда.

Файтун юнонча услубдаги бронза бўртиқ суратлари билан безатилганди, уларда Олимпия ўйинлари акс этдирилганди; унга Парфия зотли отлари қўшилганди, отлар оёқларида юриб эмас, бамисоли ҳавода парвоз қилиб борарди; шу пайт ёш соҳибнинг орқасида турган ҳайдовчининг биргина силтови билан отлар таққа

¹ Эдил – ободончилик назоратчиси.

² I аср Рим шоири Горацій Флаккнинг форсча (шарқона) дабдабаларга қарши ёзган шеърдан.

тўхтади – шу туришда улар ҳайкалтарош Праксителнинг мўъжизакор асарларидан бирини эсга соларди.

Арава соҳиби қад-қомати келишган, хушрўй бўлиб, бундай хушқад йигитлар бир вақтлар Афина ҳайкалтарошлари учун намуна бўлиб, халойиқ ҳурмат қиларди, заррин сочлари тутам-тутам бўлиб пастга осилган ва қад-қомат ғоят мутаносиб – бу унинг юнон насабидан эканлигини айтиб турарди.

У император замонида урфдан чиқиб кетган ва урф-парастлар кулгисини қистатган тога¹ киймасди, унинг туникаси эса энг яхши тор қирмизи матодан тикилганди, уни елкасида тутиб турган гулдор тугма ялтирарди; бўйнига таққан олтин занжирнинг илон бошли учи кўкрагига тушиб турарди; илоннинг оғзидан нафис ишланган каттакон балдоқ осилган; туниканинг кенг енглари зардўзи мато билан адипланган; майда гулли кашта тикилган ўшандай матоли камар чўнтак вазифасини бажарарди ва унга дастрўмол, катмон, қалам ва мумланган ҳапдорилар қистириб қўйилган.

– Эҳ-а, азизим Главк! – шодон қарши олди уни Клодий. – Мағлубиятдан унча хафа бўлмаганингни кўриб, хурсандман. Аполлоннинг ўзи сени қўллагани рост: юзинг бахтдан ял-ял ёниб турибди. Сени кўрган ютказган эмас, ютган деб ўйлайди.

– Бу лаънати темир лашаютарни ютдинг нима-ю, ютқаздинг нима, барибир эмасми! Улар хафа бўлишга арзийдиган нарсалар эканми, меҳрибоним Клодий?

Венера ҳаққи, токи ёш эканмиз, бошимиздан гуллар тушмайди, токи кифара² сирли куйлар таратиб, қонимизни жўшдирад экан, қуёш нурларидан баҳра олаверамиз, кўхна дунё эса биз учун шодликлар хазинаси бўлиб қолаверади.

Эсингдан чиқмасин – бугун оқшом меҳмонимсан.

– Главкнинг таклифини эсдап чиқариб бўларканми!

¹ *Тога* – эркаклар уст кийими.

² *Кифара* – чолғу асбоби.

– Ҳозир қаёққа бораянсан?

– Ҳаммомга тушмоқчиман, ҳали бошланишигача ро-
са бир соат бор-ку.

– Аравани қўйиб юбораман-да, сеп билан бирга ке-
таман. Ҳаҳ, жонивор, Филий! – Шундай дея у от-
лардан бирини силади, от эса қулоқларини чимириб,
эркалатишга жавобан аста кишнаб қўйди, – бугунча
дам олақол, тулпорим. Тўғрисини айт, у чиройли-а,
Клодий?

– Аполлонга ёки Главкка муносиб, – жавоб берди
азамат улфат.

II боб

ГУЛ СОТУВЧИ КЎЗИ ОЖИЗ АЁЛ ВА ТАННОЗ СОҲИБЖАМОЛ. АФИНАЛИКНИНГ ДИЛ ИЗҲОРИ. МИСРЛИК РУҲОНИЙ АРБАК БИЛАН ТАНИШУВ

Гаплаша-гаплаша йигитлар шошмай кўчалардан
ўтиб борар эдилар. Улар энди ичкарида ялтираб тур-
ган хилма-хил ва жимжимадор суратлари ақлни лол
қилгувчи дўконларга бой мавзегга етиб келишди.

Ён-атрофда жазирама иссиққа қарши отилиб турган
фавворалар қуёш нурида жилваланар, алвон либосдаги
ўткинчилар байрамона кайфиятда сайр қилар эдилар;
бири-биридан бой дўконлар олдида халойиқ ғужғон
ўйнар, бошларида нақшинкор мис челаклар кўтарган
қуллар кўзга ташланарди; деворлар олдида хил-хил
пишган мевалар ва гулларга тўла саватлари билан
деҳқон аёллар саф тортган... Аммо ҳар бинафша ва
атиргул остида захарли илон бор¹, бекорчихўжалар
учун ҳозирги замондаги қаҳвахона ва клубларни эс-
латувчи емакхоналар ҳар қадамда учрайди. Мармар

¹ Рим шоири Публий Вергилийнинг шеъридаги бу ибора
машҳур бўлиб кетган.

токчаларда ёғ ва шароб тўла идишлар қатор терилган. Уларнинг ёнгинасида қирмизий соябонли супалар бўлиб, чарчаганлар ўтириб хордиқ чиқарар, тапбаллар ётиб, кунни кеч қиларди. Бу барча оҳангжамалару олағовурлар Главкнинг ёруғ дунё лаззатларига афинача иштиёқ билан қарашидан дарак берарди.

– Менга Римни гапирма! – деди у. – Римнинг емирилмас деворлари ортидаги лаззатлар ўзининг дабдабасию улуғворлиги билан зериктириб қўяди; ҳатто император саройида ҳам, ҳатто Нероннинг¹ Олтин уйида ҳам ва Титнинг янги саройи жимжимасида ҳам улуғворлик малол келтиради – кўзинг чарчайди, юрагинг қисилади, бундан ташқари, азизим Клодий, бировнинг ҳашамати ва бойлигини кўриб, ўз ватанинг ғариблашувини эслаш оғир. Бу ерда биз ҳеч нарсани ўйламай лаззатланамиз ва барча қулайликлардан хоҳлаганча фойдаланамиз.

– Ёзги оромгоҳ учун Помпеяни танлаганинг сабаби шуми?

– Ҳа. Байядан кўра Помпея яхшироқ. Гап йўқ, Байя ҳам мафтункор, аммо у ерга келиб, лаззатланишни ҳам дурустроқ билмайдиган эскича олимлар кўпда жинимга ёқмайди.

– Ахир олимларни яхши кўрар эдинг. Ҳали шесърийат ҳақида гапирмаёқ турай – уйингда Эсхил билан Гомернинг, драма билан достоннинг нафаси уфуриб туради.

– Тўғри, аммо римликлар менинг афиналик аждодларимга ҳаддан ташқари кўр-кўрона тақлид қиладилар. Ҳатто овга ҳам қуллар овчилар ортидан Афлотун асарини кўтариб олиб борадилар ва вақтни ғанимат билиб, ўлжани ҳам қўйиб, китобга мук тушадилар. Раққосалар форс оҳангида муқом қилиб турганларида тош чехрали эркин қуллардан биттаси уларга Цицероннинг «Масъ-

¹ Эрамининг 54–58-йилларида Римга ҳукмронлик қилган Нерон тикламоқчи бўлган, аммо амалга ошмай қолган улкан шохона қароргоҳ Олтин уй деб аталган.

улиятлар хусусида» китобини мутолаа қилади. Эҳ шўрлик зикналар! Лаззат билан билимни аралаштириб бўлмайди, улар бошқа-бошқа нарсалар. Мана шу қайсарликлари туфайли римликлар ҳамма нарсани бой берадилар, уларга ҳам, буларга ҳам бефарқ эканликларини билдириб қўядилар. Эҳ дўсти азизим, ватандошларингиз Периклнинг нозик сиёсатини, Аспазиянинг хақиқий мафтункорлигини қанчалик ҳам биладилар! Яқинда Плинийни бориб кўргандим, у айвончада ўтириб ёзаяпти-ю, шўрлик қул най чалаяпти. Жияни (оҳ, мени бундай сафсатабоз-масхарабозлардан ўзинг асра!) Фукидиднинг тарих китобидан вабо ҳақидаги жойларни ўқиб, мутолаа оҳангида бошини қимирлатаяпти. Оғзидан эса даҳшатли воқеанинг этни жимирлаштирувчи тафсилотлари ёғиларди. Бу итвачча ишқий қўшиқ билан ўлат тасвирини аралаш тинглашдан ор қилмайди.

– Аслида севги ва вабо – деярли бир нарсаси, – деди Клодий.

– Плинийнинг ҳазилини тушунган киши бўлиб, мен ҳам унга шундай дедим, бироқ йигитча киноямни тушунмади ва ўпкаланган оҳангда, мусиқа қулоқкагина ёқади, менинг китобим эса (қара, вабо тасвири!) юракка тўлқин солади, деб жавоб берди. «Эҳ! – хириллаб деди унинг бақалоқ амакиси, ҳансираганча, – жияним бирт афиналик, у ҳар доим ёқимли нарсани фойдали нарсаси билан қўшиб юборади». О Минерва (Донилик илоҳаси)! Мен қулгидан ўзимни зўрға тўхтатиб қолдим. Кейин эса мана шу жўжаҳўроз софист ўзининг эркатой эркин қулининг ўлими ҳақидаги хабарни олди. «Бешафқат ажал! – қичқириб деди у, – Қул, менга Горацийнинг жилдини бер. Бу ажойиб шоир бундай мусибат чоғларида бизга беҳад тасалли беради». Ўзинг айт. Клодий дўстим, бу одамлар севишга қодирми? Ҳатто мулоҳазакор севгининг ҳам маънисини билишмайди. Римликларда юрак борми дейсан! Римликлар эт ва суюқдан бўлган хилқат эмас, одам тилини тушуниб бўлмайдиган машина.

Ватандоши шаънига айтилган бу сўзлар Клодийнинг дилига оғир ботса ҳам у Главкнинг гапини маъқуллаган бўлди. Бир жиҳати унинг очик дастурхонига куни қолган бўлса, яна бир жиҳати, гумроҳ римликлар орасида ўзларининг шон-шуҳратлари бешигига нисбатан бир қадар нафрат билан караш одати ҳам йўқ эмасди; юнонларга тақлид қилиш ва айна вақтда бу борадаги ўз нуқсонлари устидан кулиш урф бўлганди.

Сухбатлаша-сухбатлаша улар уч кўча кесишган майдондаги бир оломон олдида тўхташди. Хушбичим ва енгил эҳром равоқлари соясида бир қиз турарди; унинг бир кўлида гул тўла сават, чап кўлида эса ихчамгина уч торли чолғу асбоби бор эди, шу чолғу куйи остида у қандайдир ғалати, анчайин тўпори бир кўшиқни куйларди. Хар банддан кейин қиз саватни назокат билан чайқар, тингловчиларга гуллардан сотиб олишни таклиф этарди, тангалар саватга дўлдай ёғиларди – биров кўшиқ мақтови учун берса, биров хонанда қизга раҳми келганидан – чунки қизнинг кўзи ожиз эди.

– Мен бу бечора қизни биламан, у Фессалиядан, – деди Главк, – Помпеяга қайтиб келганимдан бери уни кўрмаган эдим. Кўшиғини эшитиб кўрайлик-чи.

Бу гуллардан, бу гуллардан
Сотиб олинг, азизлар
Мен ожиза бир қизга –
Эҳсон қилинг, азизлар.
Манов гуллар – замин қизлари,
Узилгандир она бағридан,
Ер нақадар гўзал, дейдилар,
Гулларини асал дейдилар.
Ҳидлаб кўринг хушбўй атрини,
Новдасини ушлапг авайлаб,
Унутмамин она бағрини,
Замин боласидан айрилиб йиғлар.
Эрта тонгда мен уйқусираб,

Ер бағридан уздим гулларни,
Хали гуллар онасин эслар,
Ёдидадир бахтли кунлари.
Гуллар яновида она кўз ёши –
Шабнамдан ялтирар гулларнинг қоши.
Она замин қолмиш узоқда.
Гуллар йиғлар эди фироқда.
Замин севар фарзандлариши,
Алқар эди гўзал гулларини.
Сиз ҳам энди ушланг авайлаб,
Синдирмангиз жажжи кўлларини.
Бўзлаб қолди она ер,
Қани, фарзандларим дер.
Бу гулларда меҳр бор,
Энди у сизларга ёр.
Ёруғ кунлар сизда бор,
Қоронғулик маконим,
Гуллар жону жаҳоним.
Мен яшайман жабрда,
Гўё жоним қабрда.
Сизларни кўрай десам,
Кўрарга кўзим қайда?
Гуллар айтар: сўлмайлик,
Бир кўр қизнинг кўлида.
Гулларни сотиб олинг
Сиз Худонинг йўлида.
Гулдайин чиройимиз
Кўр қиз қайдан билади?
Сиздан илтижойимиз –
Тез қутқаринг бизларни.
Биз шўх, қувноқ гуллармиз,
Сиз олсангиз куйлармиз...
Гул сотаман, гул сотаман,
Гулсиз қайғуга ботаман...

– Бинафшангдан бир боғлам бер, Нидияжон, – деди
Главк оломон орасини ёриб ўтиб, саватга бир ховуч

майда тангаларни ташлар экан, – Сен аввалгидан ҳам яхшироқ куйлайдиган бўлибсан!

Афиналикнинг овозини эшитиб, қиз олдинга талпинди, бироқ ўша заҳоти тўхтади-ю, қип-қизариб кетди.

– Қайтиб келибсан-да, – деди қиз оҳиста ва ўзича такрорлади: – Главк қайтиб келибди!

– Ҳа, қизалоқ, мен анчадан бери Помпеяда эмасдим. Илгаригидай, боғим ҳамон сенинг ғамхўрлигингга мунтазир. Эртагаёқ у ерга борарсан деб ўйлайман. Билиб қўй, гўзал Нидиянинг қўлларидан бошқа ҳеч кимнинг қўли менинг уйимда гулчамбар тўқимайди.

Қиз мамнун жилмайди, аммо лом-мим демади. Главк эса бир тутам бинафшани кўкрагига апил-тапил таққанча оломон орасидан чиқиб кетди.

– Бу қизга иш бераётганингни кўриб турибман, – деди Клодий.

– Ҳа. У ростданам зўр куйлайди, а? Бу бечора чўрига раҳмим келади! Бунинг устига у тангрилар маскани остидаги мамлакатдап чиққан – Олимп илоҳлари унинг бешигига кулиб боқмаган. Қиз Фессалиядан.

– Ахир бу ялмоғизлар мамлакати-ку.

– Сен ҳақсан. Аммо мен барча хотинларни ялмоғиз деб биламан. Помпеяда эса, Венера ҳаққи, хаводан фақат ишқ бўйи анқийди: ҳар бир аёл чехраси кўзимга яхши кўринади.

– Дарвоқе, ана, Помпеяда айримлар рашк қиладиган чехра, – бу Юлия, бадавлат қария Диомеднинг қизи! – деди Клодий, юзига қалин парда тўсган икки чўри ҳамроҳлигида ҳаммом томон келаётган ёш аёлни кўрсатиб, – Салом, соҳибжамол Юлия! – баланд овозда деди Клодий.

Юлия хиёл ноз билан мағрур римча юзини очди, парда остидан бир жуфт тим қора кўз чарақлади, унинг қорача юзига енгил қизиллик югурди.

– Кўзларимга ишонмаяпман! Главк қайтиб келибди! – деди аёл афиналикка маънодор қараганча ва

овозини пасайтириб кўшиб кўйди: – Нахотки эски дўстларингни унутган бўлсанг?

– Гўзал Юлия, ҳатто Лета – Унут йиллар дарёси бир жойда ғойиб бўлиб, бошқа жойда тагин намоён бўлади. Зевс бир лаҳза бўлса-да, упутишни бизга ман этади, аммо Венера ундан ўтиб тушади, у бундан ҳам қисқа упутишга изн бермайди.

– Главк чиройли сўзлар топишга жуда уста.

– Унинг сўзларини бундай чиройли аёл тинглаши ҳам ҳеч кимнинг хаёлига келмайди.

– Иккалангизни ҳам отамникида кўрарман деб ўйлайман, – деди Юлия Клодийга ўгирилиб.

– Бу бахтли кунни оқ тош¹ билан нишонлаймиз, – хозиржавоблик билан деди Клодий.

Юлия пардани аста туширди, афиналикка ибобаёли, шу билан бирга таманноли нигоҳ ташлади, бу нигоҳда муҳаббат ҳам, гина ҳам бор эди.

Дўстлар йўлларида давом этдилар.

– Ҳа, Юлия яна очилибди, – деди Главк.

– Аммо бултур буни бундай бепарволик билан айтмаган бўлардинг.

– Сен ҳақсан. Мен гангиб қолган эдим, қалбаки нарсани асл гавҳар деб адашибман.

– Бир чақага қиммат гаплар! – эътироз билдирди Клодий, – аслида, барча аёллар бир хил. Кўхликкина хотинга уйланиб бой сеп олган одамгина бахтли. Бундан ортиқ нима керак?

Главк хўрсинди.

Улар одамлар сийрак бир кўчага чиқишди, қаршиларида гўзал, чексиз денгиз пайдо бўлди, у ҳам мана бу саховатли соҳилларда даҳшатли пўртаналаридан юз ўгиргандек эди – кўкракка ёқимли уриладиган сарин шабада эсар, осмонда ранго-ранг булутлар сузар, гирдоблар узра қуруқликнинг муаттар нафаси кезар эди.

¹ Ҳакамлар оқланганлар учун оқ тош, қораланганлар учун қора тош ташлаганига қараб ҳукм чиқаришларига ишора.

Денгизга қараб туриб, ер юзига эгалик қилиш учун ундан Афродита чиқиб келганига ишонмасдан бўлмасди¹.

– Ҳаммомга хали эрта-ку, – деди юнон, унинг ҳисларга тўла қалби гўзалликка қаттиқ шайдо эди, – кел, бироз гавжум шаҳардан узоқлашиб, денгизни томоша қилайлик, тушки қуёш унинг мавжларида бехад чиройли товланади.

– Жоним билан, – рози бўлди Клодий, – бироқ, сирасини айтган-да, денгиз соҳили – шаҳримиздаги энг гавжум жой.

Помпея ўша давр тамаддунининг митти тажассумини ўзида намоён этар эди. Шаҳар деворлари билан ўралган тор майдонда, айтиш мумкинки, дабдабанинг қудратга таклиф этиши мумкин бўлган барча неъматларининг намуналари жамулжам эди. Мўъжаз, аммо бой дўконларда, ихчам қасрларда, ҳаммомларда, жамоат майдонида, театр ва циркда, эндиликда таназзулга юз тутган жўшқин ҳаётда, одамларнинг назокатию иллатларида бутун Рим империяси ўз аксини топганди. Бу шиша сандикдаги қандайдир ўйинчоқ шаҳар эди, гўё тангрилар инжиқлигига қўра Ер юзидаги энг улуғвор салтанат намоён этилгандай, гўё келажак авлодларга бошқатдан мўъжиза қилиб кўрсатиш учун атайлаб замонлардан яшириб қўйгандай.

Тип-тиник кўрфаз савдо кемалари ва бой шаҳарларнинг зарҳалланган сайр қайиқларига тўлиб кетганди. Балиқчи қайиқлар у ёқдан-бу ёққа чаққон изғир, узоқдан эса Плиний кўмондонлик қилган флотнинг баланд мачталари кўзга ташланади. Соҳилда қандайдир сицилиялик жўшиб қўлларини силкитган ва афтларини қаттиқ буруштирганча бир гала балиқчи ва дехқонларга ҳалокатга учраган денгизчилар ва ажойиб дельфинлар ҳақида ҳикоя айтар эди, Неаполь бандаргоҳида шу кунларда ҳам мана шундай ҳикояларни тинглаш мумкин.

¹ Юнон афсоналарида айтилишича, гўзал Афродита денгиз кўпикларидан вужудга келган эмиш.

Юнон йигитча шеригини одамлар орасидан олиб чикиб, бир хилват жойни топди ва улар зич ва силлиқ тошлокдан юриб ўтиб, қоя устига келиб ўтиришди, мавжланиб рақс тушаётган сув узра эсган салқин шабада баданларини яйратиб юборди. Чор атроф сукут ва ўйчанликка варқ бўлган. Клодий олов пурқаётган офтобдан кафти билан кўзини тўсиб, ўтган хафтадаги ютуқларини хисоблай бошлади; юнон эса, тирсагига суяниб ва офтобдан бекинмаган кўйи – шу илоҳ унинг халқини химоя қилган, шеъроят, севинч ёки муҳаббат нури билан томирларини тўлдирган эди, – узоқ-узоқларга қарар ва эҳтимолки, Юнонистон соҳилларига томон эсиб кетаётган шабадага ҳаваси келмоқда эди.

– Айт-чи, Клодий, – деди ниҳоят юнон, – сен қачондир бировни севганмисан?

– Ҳа, кўп марта севганман.

– Кўп марталаб севган одам ҳеч қачон севмаган бўлади, – деди Главк, – гарчи сохта севги илоҳлари кўп бўлса-да, ҳақиқий Эрот фақат битта.

– Ўша сохталари ҳам тузуккина тапгричалар бўлган, – деди Клодий.

– Кўшиламани, – жавоб берди юнон, – мен ҳатто Муҳаббат соясига салом бераман, унинг ўзи олдида эса – ундан ҳам кўпроқ тиз чўкамани.

– Бундан чиқди, биров юрагингдан қаттиқ урибди-да? Сен шундай туйғуга асир бўлибсанки, шоирлар айтмоқчидай, иштаҳанг йўқолганда, театрни унутсан-да, марсия ёза бошлайсан, шундайми? Хаёлимга ҳам келтирмасдим! Ясамаликни ҳам қотирар экансан.

– Ҳе-йўк, унчаликка бормаганман, – деди Главк жилмайиб, – ёки, тўғриси, Тибулга эргашиб айтишим мумкин:

Кимга Амур етакчи бўлса,
Соғ-омондир барча йўлларда.

Мен севиб қолганим йўк, аммо агар тақдир мени ундан айирмаганда, севиб қолишим мумкин эди. Эрот чироқни ёқар эди-ю, аммо қоҳин унга мой қуймаганди.

– Хўш, ўша қиз ким экан? Топишга уриниб кўраман. Диомеднинг қизи эмасми? Геракл ҳаққи, у сени севиб қолган ва ҳатто буни яширмайди ҳам. Ўзи ҳам яхши қиз, устига – бой! У эрининг эшигини соф олтин гуллар билан чирмайди¹.

– Йўқ, мен ўзимни сотмоқчи эмасман. Диомеднинг қизи чиройли, бу ҳақ ва агар у эркин кулнинг қизи бўлмаганида, мен ҳатто.. ҳе-йўқ... унинг гўзал чехрасидан бошқа ҳеч нимаси йўқ, унда аёлларча назокат йўқ, хаёлида фақат лаззатни ўйлайди.

– Жуда ноинсофсан-да. Хўш, айт-чи бўлмаса, ким экан ўша бахтли қиз?

Ҳозир сепга ҳаммасини айтиб бераман, азизим Клодий. Бир печа ой бурун Неаполда бўлган эдим, мен бу шаҳарни севаман, чунки у ҳозиргача юнон руҳини сақлаб қолган, ўтмиш излари йўқолиб кетмаган, тоза ҳаволи ва манзарадор соҳиллари туфайли «Партенопея» номига ҳали ҳам жуда-жуда арзийди². Ўзим учун эмас, Паллада³ бошқа кулиб қарамайдиган ўша шаҳар учун ибодат қилгани Минерва эҳромига кирдим. Эҳром бўм-бўш эди. Хаёлим Афинанинг ўтмишига қараб кетди-ю, тақво ила эҳромда бир ўзим эканимни ўйлаб, дуолар дилимдан тошиб чиқаётганини сезмабман. Кўзимда ёш билан дуо ўқирканман, чуқур хўрсиниқ диққатимни бўлди. Шартга ўгирилиб қарадим – орқамда бир аёл турарди. Ёпинчиғини кўтариб, у ҳам дуо ўқирди. Нигоҳларимиз тўқнашганда унинг меҳрибон тим қора кўзларидан чиқаётган самовий нур дилимни равшанлаштириб юборгандай бўлди. Дўстим Клодий, ҳеч қачон бундай ажиб чехрани кўрмагандим, унинг чехрасидаги ифода бу ёруғ

¹ Рим тўй расмига кўра, келин бўлиб тушган қиз куёви эшигининг кессакисига юнг боғич ўрайди.

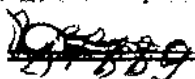
² *Неаполь* (яъни Янги шаҳар) юнон мустамлакачилари томонидан (эрамизгача VIII асрда Партенопея («қиз чехраси») кинлоғи ўрнида барпо этилган.

³ *Паллада* – Афина-Паллада (римликларда Минерва) шаҳарлар хомийси.

дунёга хос бўлмаган улугворлик, гўзалликни биринчи кўришим. Хайкалтарошларимиз ифодалаган Психеянинг ўзи. Унинг кўзларидан ёш тизиларди. Унинг ҳам асли афиналик эканини ҳис этдим ва менинг Афинага аталган дуоларим унга таъсир қилган. Титроқ овозда унга мурожаат қилдим. «Сен ҳам Афинаданмисан, гўзал киз?» – деб сўрадим. Саволимни эшитиб, у қизарди ва пардасини туширди. «Ота-боболарим хоки, – жавоб берди у, – Илсс сохилларида ётибди. Ўзим Неаполда туғилганман, аммо қалбимни аجدодларим шаҳри Афинага бахш этганман», – «Кел, унда бирга қурбонлик келтирайлик», – дедим мен. Коҳин кирди, биз ёнма-ён туриб, муқаддас расмни адо этдик, биргаликда маъбуда тизларига қўл теккиздик, биргаликда зайтун новдалари чамбарини меҳробга қўйдик. Нималигини билмайман-у, аммо англаб бўлмас туйғуларга берилгандим, юрагимни муборак туйғу қамрагани. Олис, барбод бўлган мамлакатдан келган биз, икки нафар келгинди, ватанимиз илоҳи эҳромда турган кўйи юрагим хайратланарли тарзда ватандошим томон талпинарди – уни шундай деб аташга ўзимни тўла ҳақли деб билмоқда эдим. Уни кўп йиллардан бери биладигандайман гўё ва оддийгина удум мўъжизавий тарзда туйғуларимизга таъсир қилмоқда эди. Биз вақтни, замонни унутган эдик. Индамай эҳромдан чиқдик, унинг қаерда туришини ва уникага боришим мумкинлигини сўрайман деб турганимда эҳром зинасида юзи унга ўхшаб кетадиган бир йигит яқин келди-да, кўлидан олди. Қиз ўгирилиб, мен билан хайрлашди. У оломон орасига кириб кетди ва мен уни бошқа кўрмадим. Уйда мени хатлар кутарди ва мен Афинага кетишга мажбур эдим; меросни деб қариндош-уруғларим мени судга берамиз деб кўрқитар эдилар. Ишларни бир ёқлик қилиб бўлгач, мен яна Неаполга қайтдим. Бутун ~~шаҳарни килириб чиқдим,~~ аммо ватандошим ўша кизни ~~топа олмадим,~~ сўнг ҳаёлимни чалғитиш ва бу воқеани ~~удуттиш,~~ хушчақчақлик ва дабдабага кўмилиш учун Помпеяга ошиқдим. Бўлган

гап шу. Мен севиб қолган эмасман, аммо ўша қизни упутолмаяшман ва ажрашганимиздан афсусдаман.

Клодий бир нима демоқчи бўлди, бироқ шу пайт оҳиста ва вазмин ташланган қадамлардан тошлар шиқирлади. Улар барабар ўгирилиб қарашди ва келган одамни дарҳол танишди.

Бу қирқ ёшлардаги баланд бўйли, чайир ва бақувват одам эди. Қорамтирлиги унинг шарқлик эканидан дарак берарди, аммо юзи юнонларга ўхшарди (айниқса бақбақаси, лаблари ва манглайи), фақат қарчиғай бурни, чиқик ёноқлари ёши бир жойга етганда ҳам ёшлигидаги чиройли дўмбоқ юзининг аломатларини сақлаб қоладиган юнонлардан фарқ қилиб турарди. Катта-катта ва қоп-қора кўзлари чакнарди. Мағрур ва ҳукмдор нигоҳида теран, ўйчан ва хиёл ғамгин хотиржамлик муҳрланиб қолгандай. Унинг қад-қомати ва юз андоми хотиржам ва кибрли эди. Ридосининг ғайритабиийлиги ва кенг эпгил-бошларининг уникқан ранги бу совуққонлик ва кибрдан пайдо бўлувчи таассуротни бағтар кучайтирарди. Клодий ва Главк салом берар экан, билдирмайгина бармоқларини чалиштиришди: мисрлик Арбакнинг кўзи ёмон, деб эшитганди.

– Манзара чиндан ҳам жуда чиройли, – деди Арбак совуқ, аммо такаллуфли табассум билан. – Ахир қувноқ Клодий билан ҳамманинг эркатойи Главк шуни деб гавжум шаҳарнинг баҳридан ўтиб келибди-ку.

– Табиатнинг ўзи ҳар недан жозибадор эмасми? – сўради юнон.

– Ўйин-кулги ишқибозлари учун – шундай.

Жуда қаттиқ кетдинг, аммо бир ҳисобдан тўғри. Хилма-хил бўлганда дилхушликлар яхши; шовқинли кўнгилочарликлар бизга танҳоликнинг қадрига етишни ўргатади, танҳолик эса – кўнгилочарликнинг.

– Боғларнинг¹ ёш файласуфлари шундай мулоҳаза юритадилар, – деди мисрлик. – Улар ожизликни доноликка йўядилар, бошқа барча хурсандчиликларга

¹ Эпикурчилар боғда ижод қилар эдилар.

мириқиб олгач, танҳолик қувончини билиб олдик деб ўйлашади. Бироқ табиат бунақа мириққан дилларда ҳаяжон уйғотмайди, ташна диллар табиатнинг тоза ва бемисл гўзаллигини кўра олади: табиатни жўшқин эҳтирос билан эъзозламоқ керак, бу эҳтирос сезилмаслиги лозим, аммо сиз учун бу оғирлик қилади, бу сиз учун ортиқча юк бўлади. Ҳа, ёш афиналик, мунаввар Селена¹ Эндимионга шовқинли ва гавжум сайил орасида эмас, балки сукунатда, тоғ ва хувиллаган водийда намоён бўлган эди.

– Ажойиб қиёс! – деди Главк, – аммо у бу ерда асло тўғри келмайди. Сўлиш! Бу ёшларга эмас, балки қарияларга хос сўздир. Мен, ҳар ҳолда, бир лаҳзалик ҳам мириқиш нималигини билмаганман!

Арбак яна жилмайди, аммо бу жилмайиш шунақанги совуқ ва ёқимсиз чиқдики, хатто бефарқ Клодий ҳам ғалати бўлиб кетди. Главкнинг қайноқ сўзларини жавобсиз қолдириб, мисрлик босиқ ва ғамгин овозда деди:

– Нима ҳам дердик, толе сенга кулиб боққанидан бир дақиқа хузурланар экансан, барибир сен ҳақсан: гуллар тез сўлийди, ҳиди йўқолади. Главк, биз бу ерда бегонамиз, ота-боболар тупроғидан йироқдамиз, хузурланиш ё соғинишдан бошқа нима ҳам қила олардик? Сен ўзингча қабул қиласан буни, мен эса – ўзимча.

Юноннинг чакноқ кўзлари бирдан ёшланди.

– Эҳ, гапирма, Арбак! – ҳайқирди у, – ота-боболаримиздан гап очма! Римликлар эркинлигидан бошқа эркинликлар, бошқача шон-шухратлар бўлганини эсламайлик энди! Марафон далаларидан ва Фермопил дараларидан қаҳрамонларнинг арвоҳларини чақириб, беҳуда безовта қилишга не ҳожат!²

¹ *Селена* – Ой маъбудаси, абадий уйқуга мубтало бўлган йигитча Эндимионни севиб қолган.

² Марафон ва Фермопил дарасидаги жанглар (эрамизгача 490 ва 480 й.й.). – форслар билан бўлган бу жангларда юнонлар қаҳрамонлик кўрсатган (уч юз спарталиқ). Бу оғир жанглар кейинча Юнонистон, хусусан Афинанинг гуллаб-яшнашига олиб келганди.

– Сен шундай дейсан-у, юрагинг бошқани айтади, – деди мисрлик. – Хайр!

Шу сўзларни айтиб, у кийимлари этагини йиғиштирди-да, аста у ердан кетди.

– Бирдан энгил тортдим, – деди Клодий. – Мисрликларга тақлид қилиб, биз баъзан базмларимизга калла суяги олиб келамиз. Мана бунақа хуноб мисрлик борида энг яхши Фалерн шароби ҳам захарга айланади.

– Фалати одам! – ўйчан деди Главк. – У ўликдай ҳиссиз, ҳеч гапни юқтирмайди. У ҳақда минглаб мишмишлар юради, у бир ўзи яшайди, сирли ишлари бор, ҳеч ким унинг юрагига йўл тополмайди.

Э! Айтишларича, унинг мунгли уйида яширин базмлар бўлар эмиш. Осирис динига сира ўхшамасмиш. Бунинг устига, у жуда бой деб эшитдим. Уни даврамизга тортиб, ошиқ ўйинида бир шилмаймизми? Кўнгил очиш дегани ўшанда бир билиб кўяр эдик-да! Умид ва умидсизлик қалтироғи! Абадий ва битмас-туганмас эхтирос! Қандай ажойибсан, эй қимор!

– Клодийимизнинг илҳомлари жўшиб кетдими! – деди Главк қах-қах уриб, – шоир бўлиб кет-е, шоир! Мўъжиза, чинданам мўъжиза!

III боб

ГЛАВКНИНГ НАСАБИ. ПОМПЕЯДАГИ УЙЛАР ТАВСИФИ. КАЙФ-САФО БАЗМИ

Тақдир Главкни ҳеч нарсадан кам қилмаган: ҳусн, соғлиқ, бойлик, ақл, олий насаб, қайноқ қалб, шоирона табиат – ҳаммасидан бор, аммо фақат бир нимадан қисган – отамерос эркинлик йўқ эди унда. У Афинада рим фуқароси бўлиб туғилган. Болалигида, йирик молдунёни мерос қилиб олгач, у саёҳатга ҳавас қўйди, бу ёшлик учун табиий бир ҳол эди ва император саройи-

даги дабдабаю асъаса ичида ҳаловатнинг ўткир шаро-
бини охиригача сипқорди.

У иккинчи Алкивиад¹ эди-ю, аммо кибр деган нар-
сани билмасди. Агар шон-шухратга бўлган интилиш
олиб ташланса, жонли тасаввур ёшлик, бойлик, истеъ-
дод соҳиби бўлган одамнинг қисмати одатда шундай
бўлади. Унинг Римдаги уйини қанақанги маишатпа-
растлар билмайди, аммо санъат шайдолари ҳам бефарқ
қолмаганлар, Юнонистон ҳайкалтарошлари жон-жон
деб ўз санъатларини совға қилганлар, ёш афиналикнинг
уйидаги равоқ ва меҳробларни безаганлар. Помпеядаги
унинг бошпанаси – афсус, ёрқин бўёқлари энди хира-
лашган, сувратлар тўкилиб кетган! – ўзининг асосий
нафосатини бой берган, унинг жимжимадорлиқи, ҳайра-
томуз безаклари ғойиб бўлган, барибир ҳам қуёш нури
текканида ундаги қолган-қутган энг майда бўлаклари,
накшу нигорлари, қурама гуллари, зийнатлари ҳамон
кишини ҳайратга солиб нечоғли жилва қилмайди, тов-
ланмайди дейсиз! Ўз халқининг донишмандлиги ва
қахрамоғлиги ҳақида эслатиб турувчи шеърий ва дра-
матургияга астойдил кўнгил қўйган Главк хонадонини
Эсхил ва Ҳомер асарларидаги манзаралар билан без-
аганди. Уй соҳибининг дидини унинг вазифаси деб
билган меъморлар уни шоир деб билишган, гарчи ха-
толик аллақачон маълум бўлса-да, анъана ҳамон яшаб
келмоқда ва афиналик Главкнинг уйини қазиб олинган-
да айтганлари каби, ҳанузгача «фожиали шоир уйи»
деб тилга оладилар.

Главкнинг уйи Помпеядаги хусусий уйлар ичида
энг ихчам ва айни вақтда энг чиройли ва мухташам
уйлардан бири эди.

– Тўғриси айтсам, – деди эдил Панса, – уйинг,
Главк, гарчи тикувчининг қутисидан биров каттароқ
бўлса-да, чинакам жавоҳир. Ахилл билан Брисеиданинг

¹ Алкивиад – буюк юнон йўлбошчиси, унга Суқрот устоз-
лик қилган.

видолашуви қойил қилиб чизилган! Услубни кўринг!
Чехралар-чи, чехралар!¹

– Пансанинг мақтови – катта шараф, – жиддий оҳангда деди Клодий, – унинг ўз уйидаги деворлар пақшу нигорлари ақлни лол қилади! Зевксиднинг² мўйқаламидан чиққанми дейсан...

– Ҳа, мени жуда мақтаб юбординг, азизим Клодий, – деди Панса, унинг уйи Помпеяда нақшлари хароблиги билан машҳур эди, зеро, эдил ўз шахрининг жонбози эди ва фақат маҳаллий рассомларга ҳомийлик қилар эди. – Сен мени мактаяпсан, аммо Поллукс ҳаққи қасам ичаманки, у ерда яхши бўёқлар ҳам йўқ эмас, расмларни-ку айтмай кўя қолай, меҳмонхонада эса, дўстлар... Эҳ! Булар барини ўзим ўйлаб топганман...

– У ерда нималар тасвирланган? – сўради Главк. – Мен ҳали сенинг меҳмонхонангни кўрганим йўқ, гарчи у ерда пиширилган ширинликлардан кўп маротаба татиб кўрган бўлсам-да.

– Менинг меҳрибон афиналик ошпазим, ўз санъати меваларини Веста меҳробига писор этиб турган ошпазим, орқада эса сизга тортилган ажойиб рўян, аслига қараб ишланган. Буни ўзи ижод қилган! Шу вақт катта-катта баркашларни кўтариб, қуллар пайдо бўлди. Мазали анжирли, янги, қор билан совутилган кўкатли сомсалар ва тухумли таомлар орасида сув ва бироз асал қўшилган шаробли ихчам паймоналар териб қўйилганди. Булар барчаси стол устида пайдо бўлганда, ёш қуллар беш меҳмоннинг ҳар бирига (зеро, улар бор-йўғи бешта эди) хушбўй сувли кумуш тоғора ва қирмизи хошияли қўларткичлар олиб келишди. Бироқ манман Эдил ўзининг қўл арткичини олди, у нафис матодан тикилган эмасди, аммо хошияси икки баравар энли эди ва у кўпчиликнинг хайратига ўрганиб қолган одамдек виқор билан қўлини артди.

¹ Ҳомернинг «Илиада» достонидаги манзаралар.

² *Зевксид* – Арасту «Поэтика»сида мақталган рассом.

– Кўларткичинг жуда ажойиб экан! – деди Клодий, – хошияси камардай энли-я!

– Бир чакага қиммат, Клодий дўстим, бир чакага қиммат! Айтишларича, энли хошия – сўнгги римча урф эмиш. Аммо Главк бундай парсаларни мендан кўпрок билади.

– Ўзинг кўлла бизни, эй Вакх! – деди Главк, стол ўртасида қад кўтариб турган, бурчакларида Ларалар¹ ва туздонлар жой олган шу маъбуднинг ажойиб ҳайкалчаси олдида эҳтиром ила бош эгиб.

Меҳмонлар дуога қўшилишди, кейин эса столга шароб сешиб, маъбуд шаънига шаробдан нўш этишди.

Ҳамма яна супага тушди ва базми жамшид бошланди.

– Агар ёлғон гапирсам, мана шу паймона ҳаётимда сўнггиси бўлсин! – деди навқирон Саллюстий, биринчи паймонадан кейин дастурхонда анвойи таомлар пайдо бўлганда ва унинг қадаҳини лабигача тўлдириб шароб куйди. – Бу паймона сўнггиси бўлсин, аммо Помпеяда бундан яхши шароб ичмаганман!

– Кўзани бу ёққа олиб кел, – деди Главк қулга. – Ўқи-чи, унда нима ёзилган экан...

Қул кўзага боғланган тугунни шоша-пиша ечди ва бу – Хиос шароби, эллик йил турганини ўқиди.

– Қорда қулинг ўргулсин бўлиб совибди ўзиям! – деди Панса, – жуда оби-тобида.

– Худди одамнинг ўзидай – икки баравар оташга айланиш учун у ўзини апа шундай совитиб олади! – тўлқинланиб деди Саллюстий.

– Ёввойи ҳайвонлар шикори қачон бўлади? – сўради Клодий Пансадан.

– Август ийдларидан кейинги тўққизинчи кунга белгиланган, – жавоб берди Панса, – Вулканаалийдан кейин эртасига. Бизда ажойиб ёш арслон бор.

¹ *Ларалар* – қадимий юнонларда: оила ва рўзгорни кўловчи рухлар, ширлар.

– Унга яраша ўлжа бормикин? – сўради Клодий, – афсуски, ҳозир жиноятчилар жуда кам! Шу дейман, арслоннинг тилка-пора қилиши учун бир бегуноҳни ташлайсан деб кўрқаман!

– Бу ҳақда кўп ўйладим, – жиддий оҳангда жавоб берди эдил, – шармандали қонун йиртқич хайвонларга ўз қулларимиздан ташлашимизни ман этади. Ўз мулкимиз билан хоҳлаган ишни қилолмасак, ахир бу бизни мулкдан маҳрум қилиш билан барабар-ку.

– Республиканинг омонлик замонларида бунақа эмасди! – хўрсинди Саллюстий.

– Бунинг устига қулларга нисбатан ясама мурувват камбағалларга озмунча тушқунлик келтирмайди: ахир бу одамлар инсон билан хайвон ўртасидаги олишувга ўхшаган мудҳиш томошаларни жонларидан яхши кўрадилар! Лаънати қонун туфайли улар беозор лаззатдан қуруқ қолишади, худо бизга яхши бир жиноятчини юбора қолса эди.

– Фақат калтабин ҳукмдор халқнинг мардонавор кўнгил очишига халақит беради, – деди Клодий.

– Юпитер билан Паркаларга¹ шукрлар бўлсинки, бизда энди Нерон йўқ, – деди Саллюстий.

– Уни чинакам золим деса бўлади, амфитеатримизни ўн йилга ёпиб қўйди!

– Тағин ҳам исён кўтарилмаганига ҳайронман, – деди Саллюстий.

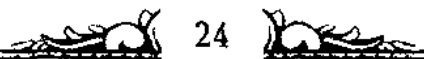
– Иш шунга келиб қолгани ҳам, – чайналиб деди Панса, унинг оғзи қобон гўштига тўла эди.

Най овозлари янгради ва суҳбат бир зум узилди, икки қул катта идишни кўтариб келди.

– Ўх-хў! Биз учун яна қанақа таомни ғамлаб қўйган эдинг, Главк? – кичқириб юборди ёш Саллюстий, кўзлари чақнаб.

Саллюстийнинг ёши йигирма тўртда эди, аммо ҳаётда у бир нарсадан лаззатланарди – яхши ейиш; қолган

¹ Паркалар – қасос фаришталари.

барча лаззатлардан у тўйган бўлса керак. Аммо унинг кўнгли тоза эди.

– Мен топдим уни, Поллукс ҳаққи! – деди Панса, – Бу Анбракия¹ такаси. Ҳой! – У бармоқларини қарсиллатди, одатда қулларни шундай чақиришарди, – биз янги меҳмон шарафига қадаҳ кўтаришимиз керак!

– Мен сизларга, – деди Главк чуқур нафас олиб, – Британиядан келтирилган устрицаларни манзират қилмоқчи эдим, аммо бир вақтлар Цезарга шафқат қилмаган шамоллар бизни устрицалардан бенасиб қилиб қўйди².

– Бу устрица деганлари ростдан шунақа мазалими? – сўради Лепид, қулайроқ ўтириш учун туникасини қорни устига яна кўпроқ тушириб.

– Шуниси ҳам борки, масофанинг узоклиги уларни бу қадар тотли қилишига шубҳа қиламан, уларда Брундизия устрицаларидаги юшоқлик етишмайди. Аммо Римда биронта ҳам кечки овқат усиз томоқдан ўтмайди.

– Шўрлик бритлар! Охир-оқибат улардан ҳам қандайдир фойда бор экан-ку, – деди Саллюстий, – улар бизга устрица етказиб беришар экан.

– Улар бизга гладиатор етказиб берсалар яхши бўларди, – деди ҳар доим амфитеатр ҳақида ўйлаб юрадиган ишчан эдил.

– Паллада ҳаққи! – деди Главк, суюкли қули унинг қалин сочига чамбар такқандан кейин, – мен йиртқич билан олишаётган ёввойи томошани севаман. Аммо биз каби гўшт ва қондан иборат мавжудот – одамзодни тилка-пора қилиш учун аёвсизларча саҳнага ҳайдашса,

¹ *Анбракия* – Юнонистоннинг шимоли-ғарбий қисмидаги шаҳар.

² Эрализгача 54-йилда ўша вақтда Галлия волийси бўлган (ҳозирги Франция, Бельгия ва Швейцарияни қамраб олган ҳудуд) Гай Юлий Цезарь қўмондонлиги остида римликлар биринчи марта Британияга келиб тушган эдилар. Ла-Манш орқали сузиб ўтиш чоғида флот ва қўшин бўрондан қаттиқ азият чекканди.

бу даҳшат-ку, кўнглим айнийди, бўғилиб кетаман, уни химоя қилиш учун саҳнага отилиб чиқсам, ажаб эмас. Оломоннинг қийқириқлари мен учун Орестни таъқиб қилувчи эринийларнинг овозидан ҳам даҳшатлироқдир. Бу гал, ҳар ҳолда қонли томоша бўлмаслигидан хурсандман!

Эдил елка қисиб қўйди. Помпеядаги энг оққўнгил одам ёш Саллюстий ҳайратдан кўзларини катта-катта очди. Одатда камгап барно Лепид бундан юзида ажинлар пайдо бўлишидан қўрқиб, деди: «Геркулесга қасам ичаман!» Чашнагир Клодий: «Поллуксга қасам ичаман!» – деб гудраниб қўйди ва меҳмонларнинг олтинчиси, Клодийнинг «соя»си, бой шеригини, текинтомоқнинг текинтомоғи, ҳомийсини кўкларга кўтаролмай қолганида унга тақлид қиладиган одам ҳам гудранди: «Поллуксга ойт ичаман!»

– Сиз, италияликлар, бундай томошаларга ўрганиб қолгансизлар, биз, юнонлар эса, анча мурувватлимиз, – давом этди Главк. – Эй Пиндарнинг сояси! Чинакам юнонча ўйин – одам билан одам мусобақаси қанчалик гўзал, ҳалол олишув, севинчли ва шу билан бирга қайғули ғалаба, олийжаноб ғаним билан жанг қилиш қанчалик севинчли бўлса уни мағлуб ҳолда кўриш шунчалик қайғули! Аммо сизлар мени тушунмайсиз.

– Така роса мазали экан, – деди Саллюстий.

Гўштни тўғраётган ва ўз санъатидан ғоят мағрур кул паст ва секин чалина бошлаган муסיқа оҳангига монанд ҳолда бирпасда така гўштини тўғрай бошлади, муסיқа тобора тезлашса у ҳам тез тўғрар эди.

– Ошпаз Сицилиядан бўлса керак? – сўради Панса.

– Ҳа, Сиракузадан.

– Уни қиморга тикмоқчи эмасмисан? – таклиф киритди Клодий. – Иккинчи таом келишидан олдин ўйнаймиз.

– Ёввойи ҳайвонларни ўлдиргандан ошиқ ўйнаган яхши, аммо мен сицилиялигимни ўйинга тикмоқчи эмасман, унга қарши пима қўймоқчисан?

– Филлидамни, танноз раққосамни!

– Мен хотинларни сотиб олмайман, – деди юнон, чамбарини наридап-бери тўғриларкан.

Атрийда ўтирган машшоқлар така гўшти тўғрамига жўр бўлишдан тўхташди; энди куй пастрок, шўхроқ ва айни вақтда маънолироқ янграй бошлади ва машшоқлар «Форслар хашамини кўргани кўзим йўқ» сўзлари билан бошланувчи Горацій қасидасини бошлаб юборишди, уни таржима қилиш ғоят оғир эди; у гарчи энди бизга дабдабали кўрингани учун мос бўлса-да, дабдабаю асъасани қаттиқ севган ўша вақтлар учун анча жўн эди. Ахир бу саройда эмас, балки бировнинг уйида бўлаётган базм-зиёфат эди-да, тўғри, мезбон феъли кенг киши эди-ю, аммо император ёки сенатор эмасди.

– Эҳ қария Горацій! – деди Саллюстий афсус билан. – У базмни ва аёлларни яхши куйларди, аммо бизнинг ҳозирги шоирларга етиб бўпти.

– Масалан, ўлмас Фульвийга, – деди Клодий.

– Ҳа, ўлмас Фульвийга, – уни кўллади «соя».

– Спурена-чи, йилда учтадап дoston ёзадиган Гай Мутий-чи, Горацій ёки бўлмаса Вергилий бунга қодир эдиларми? – деди Лепид, – барча кекса шоирлар бир хатога йўл қўяр эдилар: намуна учун раштасвирни эмас, ҳайкални олар эдилар. Оддийлик ва вазминлик – мана улар нимага интилар эдилар. Аммо биз, ҳозирги одамлар, оловга, эхтиросга, қувватга тўламиз. Биз хотиржамликни билмаймиз, биз раштасвир бўёқларига, унинг шилдатлигига, унинг ҳаракатига ўхшаш бўлишни истаймиз. О, ўлмас Фульвий!

– Дарвоқе, – деди Саллюстий, – сиз Спуренанинг Исида шарафига ёзилган янги қасидасини ўқидингизми? У мислсиз, бор вужудидан чинакам такво ёврилиб туради!

– Менинг назаримда, Исида – Помпеядаги энг ардоқли илоҳа, – деди Главк.

– Ҳа, – маъқуллади Панса. – Унинг олдида ҳозир ҳамма тиз чўқаяпти, унинг ҳайкали энг ҳайратомуз

кароматларни ирод этмоқда. Мен иримчи эмасман, эътироф этишим керакки, у ўзининг маслаҳатлари билан бир неча бор менга жиддий ёрдам берган. Унинг коҳинлари ҳам шунақанги тақводорки! Юпитер ва Фортунанинг улуғвор ва мағрур коҳинларидақа эмас! Улар оёқ яланг юрадилар, гўшт емайдилар ва деярли тун бўйи хилватда тоатда бўладилар!

– Исиданинг коҳинлари чиндан ҳамма учун намуна! Хайҳот, Юпитер эҳромидида кўп нарсани ўзгартириш керак, – деди Лепид, ўзидан бошқа ҳаммани ўзгартиришга тайёр ҳолда.

– Айтишларича, мисрлик Арбак Исида коҳинларини аллақандай теран сирлар оламига олиб кирганмиш, – деди Саллюстий. – У манманлик билан ўзини Рамсеснинг авлоди деб эълон қилибди ва айтибдики, унинг наслида аллазамонлардан буён қутлуг ва эзгу билимлар сақланиб кслаётганмиш.

– Шубҳасиз, унинг кўзи ёмон, – деди Клодий, – Медузанинг бу жамолига бир бор кўз ташласак бўлди, бир овиз афсун сўзи айтмаёқ мен албатта суюкли отимдан айриламан ёки қиморда қаторасига беш марта менга «ит»лар¹ тушади.

– Мана буни мўъжиза деса бўлади, – деди Саллюстий лунжи осилиб.

– Нимага шама қилаяпсан, Саллюстий? – деди ҳариф қизариб.

– Агар сен билан ўйнаганимда, хонавайрон бўлишим мумкинлигини айтаяпман.

Клодий ижирганиб жилмайиб қўйди, холос.

– Арбак бунчалик бой бўлмаганида, – деди Панса гердайиб, – мен ўз ҳокимиятимдан фойдаланиб қолган ва уни мунажжим ва сеҳргар деб аташган чақимчилик бўйича тергов бошлаб юборган бўлардим. Рим эдили

¹ «Ит» – ошиқ ўйинидаги энг ёмон ташлаш: тўрт ошиқдан ҳар бири чикка тушади.

бўлганда, Агриппа¹ бу ёвузларнинг барини шаҳардан хайдаб юборганди. Аммо у бой эди, Эдилнинг бурчи эса – бойларни муҳофаза қилиш!

– Ҳатто Помпеяда янги маслакдошлари бўлган, янги мазҳаб ҳақида, яҳудийлар худоси Исонинг анави мухлислари ҳақида нима дейсан?

– Эҳ, улар қуруқ хомхаёл эгалари! – деди Клодий. – Улар орасида битта ҳам олийжаноб эркак йўқ, уларнинг янги маслакдошлари – шўрлик ва жоҳил камбағаллардир!

– Барибир уларни куфр ишлари учун чормих қилиш лозим эди, – деди Панса, қизишиб, – улар Венера ва Юпитерни тан олишмайди!

– Назареялик² эса – даҳрийдан бошқа нарса эмас. Шошмай тулинг, мен уларга кўрсатиб қўяман ҳали!

Иккинчи овқат ҳам йиғиштириб олинди, улфатлар ўринларида жойлашиброқ ёнбошлаб олдилар, бошланган танаффус вақтида улар кўшиқ ва Аркадия³ сурнайи оҳангларидан ҳузурландилар. Мусиқага берилиб кетган Главк сукутни бузишга бошқалардан кўпроқ кўзи қиймаётганди, аммо Клодийга улар вақтни бекорга йўқотаётгандек бўлиб кўринди.

– Сенинг соғлиғинг учун, азизим Главк, – хитоб қилди у тажрибали майхўрга хос эпчиллик билан, ҳар сўздан кейин бир-бир ҳўпларкан. – Кеча ўйинда омадинг келмади – бугун сенинг қўлинг баланд келиши керак. Айт, ошиқларни келтиришсин.

– Билганингни қил, – жавоб берди Главк.

¹ *Марк Випсаний Агриппа* – биринчи Рим императори Октавиан Августнинг дўсти ва сафдоши. Панса уни эса олиши сабаби, у намунали эдил бўлган эди ва унинг исми бу лавозимни яхши ижро этган ҳар бир одам учун ибрат бўлар эди.

² Назареяликлар деб янги дин пайдо бўлганида дастлабки масиҳийларни айтишган. Шарқда: насронийлар.

³ *Аркадия* – жанубий Юнонистон (Пелопоннес ярим оролида)нинг тоғли вилояти, чўпонлар ва найчилар мамлакати.

– Ёзда ошиқ ўйини? Мен барибир эдилман, – деди Панса бошлиқларга хос оҳангда¹.

– Аммо биз сенинг борингда ўйнаймиз, мухтарам Панса, – эътироз билдирди Клодий, стаканчани ошиқлар билан шиқирлатаркан, – сенинг борлигинг барча тақиқларни бскор қилади. Чунки ўйиннинг ўзи эмас, балки уни суистеъмол қилиш разолатдир.

– Доно фикр! – гудранди унинг «соясси».

– Майли, мен қарамай тураман, – деди эдил.

– Шошма, азизим Панса, аввал ичайлик, – деди Главк.

Клодий истар-истамас рози бўлди ва ўз хафалигини яшириб, эснаб кўйди.

– «Олтинга» жагини очди, – шивирлади Ленид, Плавтнинг «Хазина»сидан парча келтириб.

– «Биламан бу полипларни: салгина тегсанг, қолурсан балога», – уни кўллади Саллюстий ўша комедиядаги сўзлар билан.

Столда учинчи таом пайдо бўлди – хилма-хил мевалар, ёнғоқлар, ширинликлар, пироглар ва ранг-баранг ва турфа шакллардаги анвойи қандолатлар; қуллар ҳалигача меҳмонларни айланиб ўтиб қуяётган шароблар. Энди уларни катга-катга шиша кўзаларда столга кўймоқда эдилар, ҳар бир кўзага ичимликнинг ёпи ва сифатидан дарак берувчи ёрликлар ёпиштирилганди.

– Лесбосникидан татиб кўр, азизим Панса, – деди Саллюстий, – аъло шароб.

– Бу шароб унчалик эски эмас, – деди Главк, – аммо вулкан алангаси шарофати билан узум занги тез етилади.

– Қойил! – деди Панса, – аммо, хартугул, унинг гуддастаси фоят ёқимли.

¹ Қонун фақат Сатурналийнинг қувноқ қишки байрамидагина қимор ўйинлари ўйнашга рухсат берарди. Қолган вақтда улар қатъиян ман этилган эди. Бу қонунга риоя этилишини кузатиб бориш эдилнинг вазифасига кирарди.

– Қадахнинг чиройлилигини кўринг! – деди Клодий хайрат ичида, дасталари Помпеяда севимли урфга биноан илон шаклида гажаклантирилган, қимматбаҳо тошлар билан безатилган биллур қадахлардан бирини кўлига оларкан.

– Мана бу узук совға, – деди Главк бармоғидан қимматбаҳо узукни олиб, қадах дастасига илар экан, – ҳеч ўйланмай сипқоравер, азизим Клодий. Узоқ йиллар ва тинмай тўлдириб-тошириб ичиб юришинг учун худолар сенга соғлиқ ва фаровонлик ато этсин!

– Жуда сахийсан-да, Главк! – деди дўсти паймонани ўз кулига узатар экан, – сенинг менга бўлган мухаббатинг бу қадах қимматини икки бора ошириб юборади.

– Грациялар учун ичаман! – хитоб қилди Панса, паймонасини учинчи марта бўшатиб.

Меҳмонлар ундан ибрат олдилар.

– Биз тамада сайламадик-ку! – деди Саллюстий.

– Бўпти, ошиқ ташлаймиз, – деди Клодий стаканини чайқатиб.

– Йўк! – деди Главк. – Бизга совуқ ва хамманинг жонига теккан шох симпосиарх керак эмас. Римликлар шохга бўйинсунишдан воз кечган-ку! Нахотки аждодлар эркпарварлигини унутсак? Ҳой машшоқлар, яқинда тўқиган кўшиғимни айтинглар, унда шу ҳақдаги мисра бор.

Машшоқлар жўшқин Иония куйини чала кетдилар ва ёш овозлар юнончасига кўйлай бошладилар...

Кўшиқни тинглаб бўлиб, ҳамма баланд қарсак чалди. Муаллифникида меҳмонда кўшиқлар ҳар доим мафтункор туюлади.

– Бу соф юнонча руҳда, – деди Лепид. – Юнон тилининг оҳангдорлиги ва маъподорлигига Рим шеърляти бас кела олмайди.

– Дарҳақиқат, бу биз ҳозиргина тинглаган Гораций қасидасининг итоаткор одмилигига ҳечам ўхшамайди! – деди Клодий кулгисини яшириб, – Иония куйи ажон

йиб. Айтганча, бу сўз мен таклиф қилмоқчи бўлганим қадах сўзини эслатиб юборди. Дўстлар, гўзал Иона учун ичайлик!

– Иона – юнонча исм, – деди Главк аста. – Мен унинг учун жон-жон деб ичаман. Аммо у ким?

– Эҳ-ҳ-ҳа! Сен Помпеяга яқинда қайтдинг-ку, акс ҳолда ўз жаҳолатинг туфайли остракизмга¹ учраган бўлур эдинг! – қизишиб деди Лепид. – Шаҳримиздаги энг мафтункор аёл Ионани билмаслик гуноҳ!

– Ха, у ҳаддан ташқари гўзал, – деди Панса. – Овози-чи, овози!

– У фақат булбул тили билан озикланса керак, – деди Клодий.

– Булбул тили билан... жуда гўзал фикр! – пичирлаб деди унинг «соя»си.

– У ҳақда сўзлаб беринглар, – илтимос қилди Главк.

– Биласанми, – гап бошлади Лепид.

– Шошма, мен айтиб бера қолай! – унинг сўзини бўлди Клодий. – Сен тошбақадай имиллаб гапирасан.

– Сен эса майнадай чуғурлайсан! – ғудранди хушчақчақлик шайдоси ва вижинган тусда ўзини ёстикқа ташлади.

– Биласанми, азизим Главк, – деди Клодий, – Иона Помпеяга яқинда келган. У Сапфодай куйлайди ва кўшиқ сўзларини ўзи тўқийди, най, кифара ва лирада эса куй маъбудасини бир чўқишда қочиради. Хусни таважжуҳи кўзингни олади. Унинг уйи – мукамаллик тимсоли: ана дид... ана жавоҳирот... ана ҳайкалчалар! Унинг сахийлиги бойлигидан қолишмайди.

– Мухлислари ҳам, ўз-ўзидан равшан, қурумсоқ эмаслар, – деди Главк, – пулни эса қаңдай осонлик билан топса, шундай совуради.

– Мухлислар! Ҳамма бало мана шунда.

– Ионанинг фақат битта камчилиги бор – у ҳеч кимни писанд қилмайди. Бутун шаҳар унинг оёғи ости-

¹ *Остракизм* – ватандан қувилиш.

да, у эса ҳеч кимга хайрихоҳлик кўрсатмайди, хатто турмушга чиқишни хохламайди.

– Ҳеч кимга! – такрорлади Главк.

Ҳа. Унинг жони Вестаники ва бели Венераники¹, – деди Клодий.

– Таърифларнинг нозиклигини кўринг! – уни маъқуллади «соя».

– Бунинг бўлган-тургани мўъжиза-ку! – деди Главк. – Уни кўрса бўлармикан?

– Мен сизларга бугун кечкуруноқ уни кўрсатаман, – деди Клодий. – Ҳозирча эса... – Шундай дея у яна қадаҳини дўстларникига уриштириб қўйди.

– Хизматингга тайёрман, – деди Главк, илтифот билан, – Панса, нарёққа қараб тур!

Лепид ва Саллюстий жуфтми-тоққа ўйнай бошладди, Клодийнинг текин ўйинини томоша қилди, Главк ва Клодий эса ошиқларни ташлай-ташлай аста-секин кизишиб борар эдилар.

– Поллукс ҳаққи! – деди Главк, – меники иккинчи марта чикка тушди!

– Ўзинг қўлла мени, Венера! – деди Клодий ва стаканчани узоқ чайқади. – О, она Венера, бор экансан-ку! – Шундай дея у шу маъбуда номи билан аталадиган энг кагга ютуқлар сонини ташлади, – у омадлиларни қўллайди.

– Венера ноинсоф экан, – беғам ҳолда деди Главк. – Мен ҳар доим унинг меҳробига садақалар берардим.

– Клодий билан ўйнаган одам Плавтнинг Куркулонига ўхшаб, тезда ўз ёмғирнўшини ўйинга тикади, – шивирлади Лепид.

¹ Юнон маъбудаси Гестия (Рим Вестасига тўғри келади) ҳеч қачон турмушга чикмайман деб онг ичган ва унинг қўлини сўраган Посейдон ва Аполлон маъбудларига кескин йўқ деб жавоб берган. Қадимгилар муҳаббат маъбудаси Афродита (римликларда Венера)нинг барча гўзаллиги ва жозибаси унинг сеҳрли белбоғида деб ишонганлар.

– Бечора Главк, у Фортунанинг¹ ўзидай сўқир, – гап котди унинг гап оҳангида Саллюстий.

– Қани, етар, – деди Главк. – Мен ўттиз минг сестерций бой бериб бўлдим.

– Афсус... – деди Клодий.

– Эй эзгулик тажассуми! – деди унинг «соя»си.

– Ачиниш керак эмас! – деди Главк. – Сен билан ўйиндан олган лаззатим, Клодий, мағлубиятимни босиб кетади.

Сухбат жонланди ва ҳаммани ўзига тортиб кетди, паймоналар пайдар-пай тўла бошлади ва Главкнинг меҳмонлари яна Ионани мақтаб кетдилар.

– Юлдузлар ўчишини пойлаб ўтирмай, юринглар, гўзаллиги олдида улар ўчиб қоладиган соҳибжамолнинг олдига борайлик, – деди Лепид.

Ўйинни янгилаб бўлмаслигига кўзи етган Клодий рози бўлди ва Главк гарчи меҳмонларни қолишга ва базм-зиёфатни давом эттиришга ундаса-да, Иона алқовларидан жунбишга келган ўз иштиёқини яшира олмади, шу боис улар (Панса ва Клодийнинг «соя»сидан бошқа) соҳибжамол юнон қизи хузурига йўл олишга қарор қилдилар. Улар Главк ва император Тит совлиғи учун ичдилар, сўнгги гуслни адо этдилар, шундан кейин оёқларига кийдилар ва зинадан тушиб, чироқлар порлаб турган атрийдан² ўтдилар, бўсағада куроқ (мозаика) билан чизилган қопағон «ит» уларга тегмади. Ой ҳозиргина чиққан бўлиб, хали гавжум шаҳар кўчаларини нурга тўлдирмаганди.

Улар дўконлардаги қимматбаҳо дуру гавҳарларда акс этиб жимжима қилган чироқ нурларидан чароғон заргарлар маҳалласидан ўтдилар ва Иона эшиги тагига етиб келдилар. Даҳлизда қатор-қатор шамлар ёниб турарди, таблиннинг ҳар иккала учида чиройли каштали

¹ *Фортуна* – тақдир илоҳаси. Римликлар бу илоҳани муносиб одамларга эмас, дуч келганга ютуқ келтиргани учун кўгт деб тасаввур қиладилар.

² *Атрий* – фойе, залнинг даҳлизи.

қирмизи пардалар осилган, деворлар ва гулдор ерда ранго-ранг бўёқлар чарақлар эди. Ионани улар муаттар бовни қуршаб олган равоқда топишди, унинг атрофида хаяжондан чапак чалиб турган халойиқ ғужгон ўйнарди.

– Сен уни афиналик деганмидинг? – шивирлаб деди Главк, улар перистилдан юриб ўтаётганларида.

– Йўқ, у Неаполдан.

– Неаполдан! – такрорлади Главк.

Шу топ Ионани қуршаб олган оломон ортга чекинди ва унинг кўз олдида хаёлини шунча вақтдан бери банд қилиб келган парининг гўзал жамоли намоён бўлди.

IV боб

ИСИДА ЭХРОМИ. УНИНГ КОҲИНИ. АРБАКНИНГ ФЕЪЛИ

Энди эса мисрликка қайтайлик. Биз Арбак билан у Главк ва шерикларини ташлаб кетган кўрфаз соҳилида қоқ тушда ажрашган эдик. Янада гавжумроқ жойда пайдо бўлиб, у тўхтади ва қўлларини кўкрагида бовлаганча қорайган юзида аччиқ табассум билан шу оломонга қаради.

– Қаллаварамлар, пасткашлар, тентаклар – мана, сизлар кимсизлар! – гудранди у ўзича. – Кайф-сафоларда, савдода, динда тия олмаган нафсларингизнинг қулисизлар! Сизлар мен учун бўшлиқсиз, сизлар менда ҳеч қанақа туйғу, ҳатто нафрат ҳам уйғота олмайсиз. Юнонлар ва римликлар Мисрнинг қадимги ҳикматларидан сизларга жон киритган оловни ўғирлагансизлар. Билимларингизни, шеърийтингизни, санъатингизни, уруш олиб боришдаги ёвузларча укувингизни (булар барчаси буюк намунага қараганда шу қадар арзимас ва шу қадар бузилиб кетганки, қўяверасиз), худди қул зиёфатдан кейин сарқитларни ўғирлагани каби, биздан ўғирлагансизлар. Иркит май-

мунлар! Римликлар, ўғрилар тўдаси! Буни қаранглар – сизлар бизнинг хўжаларимиз эмишсиз! Эҳромлар ортик ўз юксакликларидан Рамсеслар халқига кўз солмай кўйган – Рим лочини Нил илони устида осилиб турибди. Бизнинг хўжаларимиз эмиш... Йўқ, фақат менинг устимдан эмас! Гарчи кишанлар кўзга ташланмаса-да, менинг иродам сизларни асоратда сақлайди ва кўйиб юбормайди. Токи айёрлик куч-қудратдан кучлироқ экан, токи диндорлар одамларни лақиллатадиган эҳромлар бор экан, унгача донолар дунё устидан хукмронлик қилаверадилар. Ҳатто сизларнинг иллатларингиз ҳам Арбак учун севинчлар сарчашмасидир, бу севинчлар чексиз, саховатбахш, битмас-туганмасдир, уларни қора халқ кўзи булғаёлмайди, сизларнинг парти кетиб, шарти қолган ақлларингиз уларни на англай олади, на тасаввур эта олади. Бундан кейин ҳам алаҳлайверинг, очкўз ва такаббур нодонлар! Сизларнинг лавозимингиз ҳақидаги бир чакага қиммат орзуларингиз ва қуллик ҳокимиятидаги мана бу бутун комедия менда қулги ва нафрат уйғотади. Мен худога ишонадиган ҳамма жойда хукмронлик қиламан. Мен алвон либос остида яширинган жонларни бошқараман. Фива¹ йиқилган бўлса майли, аммо Миср абадий қолажак. Арбак дунёни забт этажак.

Шу сўзларни айтиб, мисрлик аста шаҳарга қараб юрди, шовқинли оломон узра ошиб, форумни кесиб ўтди ва Исидага бағишланган ихчамгина, аммо кўркем эҳром томон йўл олди.

Ўша вақтда тикланишидан ўн олти йил муқаддам эҳром зилзиладан вайрон бўлган ўзининг эски жойида яқинда қуриб битказилган ва бизда гоҳо янги черков ёки янги рухоний урф бўлганидай, Помпеянинг беқарор ва енгилтак аҳолиси ичида у ана шундай урф бўлиб қолганди. Башорат билан чулғанган сирли сўзлар ҳам, уларни биргаликда эътироф этишган кўр-кўрона дин

¹ *Фива* – қадимги Мисрнинг пойтахт шаҳарларидан бири.

хам росманасига ажойиб эди. Борди-ю, улар илох нидоси бўлмаса-да, ҳар ҳолда инсон табиатининг теран билимини очиб берар эдилар: улар ҳар бир диндор ҳаёти ҳолатига тўла мос келар ва Исиданинг муҳолифлари бўлган бошқа «худолар» эҳромларида эшитиш мумкин бўлган хира ва ноаник башоратлардан дурустгина фарқ қилар эди. Арбак доноларни зиёратгоҳдан ажратиб турган девор олдига борганда, барча табақалардаги одамлар бўлган, аммо кўпчилигини савдогарлар ташкил қилган оломон нафасини ичига ютиб, очик ҳавода турган кўплаб меҳроблар олдида эҳтиром ила тош қотди.

Парос мраммарида қилинган етти зина эҳромнинг ўзига олиб борарди, унинг деворларидаги токчаларда ҳайкалчалар турар, деворлар эса Исиданинг муқаддас дарахти анор мевалари кўринишидаги нақшлар билан безатилганди. Эҳромнинг ўртарида тамалтош, унинг устида эса иккита ҳайкалча бор эди: бири Исиданики, иккинчиси эса унинг ҳар доимги йўлдоши, унсиз, сирли Хорники эди. Аммо эҳромда Миср маъбудалари қавмларидан бошқа кўплаб илоҳлар ҳам бор эди: унга қариндош бўлган кўп исмли Бохус, Исиданинг юнонча тажассумлардан бири Киприда, ит бошли Анувбис, ҳўкиз Апис ва бошқа турли дағал ва номсиз Миср санамлари.

Бироқ буюк Юнонистон шаҳарларида Исидага сиғинишнинг қадимги Миср маросимлари топ-тоза сақланиб қолган экан-да, деб ўйлаш керак эмас. Турли қон аралашиб кетган жанубий халқлар калондимоғ ва жоҳил бўлиб, барча мамлакатлар ва асрларнинг урф-одатларини бирлаштирганлар ва Нилнинг чуқур сирлари ёт динлардан олиб киритилган беҳаё, сурбет янгиликлар кўплиги туфайли таниб бўлмас даражада бузиб юборилган, бу динлар Кефис ва Тибр дарёлари соҳилларида равақ топган. Помпеядаги Исида эҳромида унга қачонлардир сажда қилган қадимги халқнинг на тилидан, на расм-русумларидан хабарсиз Рим ва Юнон қоҳинлари хизмат қиладилар; Мисрнинг

дахшатли фиръавнлари зурриёти гўё унинг меҳроби олдида эҳтиром ила бош эгандек қилиб кўриниб, маъносиз, расм-русумлар устидан, жазирама мамлакатининг тантанавор ва бетакрор динига тақлид этишга беҳуда уринишлари устидан билдирмасдан нафрат билан кулди.

Энди эҳром зиналарида, эшикдан кейин ҳар икки томонда оппоқ кийимларда қурбонлик келтиришга тайёрланганлар турар эди, энг юқорида эса қуйи даражадаги икки коҳин турарди: бири бутоқ ушлаган, иккинчиси – кичикроқ буғдой бошоқлари тутамини. Ўртадаги тор йўлакда томошабинлар оломони тўпланган эди.

– Муборак Исида меҳробига бугун сизларни нима олиб келди? – шивирлаб сўради Арбак Александрия билан савдо қилган бир одамдан (шу савдо эвазига, эҳтимол, Помпеяда Миср маъбудасига сивиниш тарқалганди). – Бу одамларнинг оқ кийимларига қараганда, ҳозир қурбонлик келтирилади. Барча коҳинлар тўплангани боис, сиз, афтидан, такводорнинг хабарларини тинглашга чоғланаянсиз, шекилли. Қандай саволингиз бор?

– Бу ердаги барчамиз савдогарлармиз, – бу одам ҳам шивирлаб жавоб берди (бу Диомеддан бошқа ҳеч ким эмасди), – биз эртага Александрияга сузиб кетадиган кемалар тақдириши билмоқчимиз. Ҳозир биз қурбонлик келтирамиз ва маъбудадан жавоб беришини ёлвориб сўраймиз. Кийимларимдан кўриб турганингдек, коҳинлардан қурбонлик келтиришга рухсат беришларини ялиниб сўрайдиганлар тоифасидан эмасман, аммо мен ҳам, Юпитер ҳаққи, яхши сузишдан жуда-жуда манфаатдорман! Савдом қизгин кетаяпти, бўлмаса бу қаттол замонларда қандай тирикчилик қила олар эдим?

Мисрлик жиддий оҳангда деди:

– Гарчи Исида ҳар доим деҳқончилик маъбудаси бўлиб келган бўлса-да, шунга қарамай у савдога ҳам ҳомийлик қилади.

Шундай дея шарқ томонга ўгирилиб, Арбак тоатга берилди.

Энди зинада бошдан-оёқ оппоқ либосга бурканган коҳин пайдо бўлди, гулчамбар устидан бошига шаффоф ёпинчиқ ташлаб олганди. Икки коҳин эшикдан ён томонда турганларни алмаштирди, — улар белларигача яланғоч бўлиб, пастдан осилиб турган либосга ўраниб олишганди. Шу топда яна бир коҳин пастки зинада ўтириб олиб, боузун найга ўхшаш чолғуда қандайдир тантанавор куйни чала кетди. Зинанинг ўртароғида бир кўлида гулчамбар, бошқасида оқ асо ушлаб яна бир коҳин турарди. Салобатли иблис суврати девордан расм-русумларга унсиз қараганча бу шарқона маросимни янада жозибалироқ қилиб юбормоқда эди.

Меҳроб олдида энди қурбонлик келтиришга тайёрланган коҳин турар эди.

Гаруспиклар қурбонлик жониворларнинг ичини кўздан кечира бошлаганида, Арбакнинг чехрасидаги совуқ хотиржамлик ўрнини такволарча мунтазирлик эгаллади. Аломатлар хосиятли деб топилган ва олов қурбонлик жониворларни тез қамраб ола бошлаган, чор атрофга эса мирра ва исирик бўйлари тарқалганда, севинчдан юзи ёришиб кетди. Шунда оломон ичида гўристон жимлиги ҳукм сурди, одамлар пичир-пичир қилишдан тўхтади, коҳинлар зина юқорисига тўпланди, улардан белидаги лунгини ҳисобга олмаганда яланғоч биттаси рақс тушган ва ваҳшиёна имо-ишоралар қилганча олдинга югуриб чикди, маъбудадан саволга жавоб беришни ёлбора бошлади. Охири ҳолдан тойиб, жимиб қолди ва шунда ҳайкалча ичидан босиқ шилдир-шилдир овоз эшитилди, унинг боши уч марта чайқалди, лаблари очилди ва бўғиқ овоз сирли сўзларни талаффуз этди:

Денгизда бошланар довул ва бўрон,
Аммо сизнинг кема қоладур омон...

Овоз тинди ва оломон эркинроқ нафас олди. Савдогарлар бир-бирига қаради.

– Ҳаммаси кундай равшан, – ғудранди Диомед, – кўшинча илк кузда бўладигандек, денгизда бўрон бўлади, аммо бизнинг кемаларимиз омон қолади! О, марҳаматли Исида!

– Маъбудага абадулабад шарафлар бўлсин! – барабар дейишди савдогарлар. – Унинг каромати бундан равшанроқ бўлиши мумкин эмасди.

Олий коҳин «Жим бўлинглар» дегандек кўлини кўтарди (Исидага сиғиниш шаҳарнинг шовқибли аҳолисидап иложи йўқ нарсани – жимликни талаб қилар эди), меҳробга сув сепди, қисқа якуний дуо ўқиди ва оломон тарқалди. Бироқ мисрлик эҳром ҳовлисида тўхтаб қолди ва одамлар сапжоблашгач, коҳинлардан биттаси деворга яқин келиб, ҳурмат ила унга салом берди.

Коҳиннинг юзи ҳайратомуз даражада бефарқ эди – африканинг ёввойи қабиласидай паст ва ясси манглайли боши қиртишланган, қадимгиларга яхши маълум фан мухлислари, ўзларининг янги номларига қарамай¹, тортиш кучи маркази деб биладиган чаккаларида иккита қарийб ғайритабиий бўртик бўлиб, унинг боши-ни баттар хунук қилиб турарди. Манглай чуқур-чуқур ажинлар билан нақшланган, кўзлари қора, кўзининг оқи сарғиш, қисқа эди, аммо бурнининг катакларини шаҳватпарастлардай кенг, лаблари дўрдоқ ва оқ, ёпоқлари чиқик, ола-була тери бу башара шаклини ниҳоясига етказган, унга қараган ҳеч бир одам деярли нафратланмай қолмасди; бу одамнинг эҳнида нима бўлишидан қатъи назар, унинг ваҳшийларча қиёфаси бундан-да ёмонроқ нарсани тусмол қилишга мажбур этарди; сертомир бўйин, кенг кўкрак, асабий бармоқлар ва ингичка қўллар тирсаккача очик бўлиб, унинг бақувват ва серчидам одамлигини айтиб турарди.

– Кален, – деди мисрлик бу «хушрўй»га, – менинг маслаҳатимга кириб, бу ҳайкал овозини анча яхши-

¹ Яъни, физиогномика илми.

лабсан. Шеърларинг ҳам ажойиб. Ҳар доим бахтли қисматдан каромат қил, зеро, у ҳеч қачон амалга ошмайди.

– Бунинг устига, – қўшимча қилди Кален, – борди-ю, бўрон лаънати кемаларни фарқ қилганида ҳам, биз буни каромат қилмаганмидик? Борди-ю, абадий тинчлик келса, уларнинг юки табаррук бўлмайдими? Эгей денгизидаги денгизчи айнан тинчлик ҳақида дуо қилмаганмиди? Ҳар ҳолда, Гораций шундай дейди. Аммо денгизда униг тубидан кўра тинчроқ жой бормикан!

– Сен ҳақсан, азизим Кален. Доноликни сендан Апекид ўрганса соз бўларди. Аммо у ва яна баъзи нарсалар тўғрисида сен билан батафсилроқ гаплашиб олишим керак. Мени унчалик қутлуғ бўлмаган бирон жойга олиб бора оласанми?

– Бўлмаса-чи, – жавоб берди коҳин, уни очиқ дарвоза ёнидаги кичкина уйчалардан бирига олиб кираркан.

Бу ерда улар мевалар, тухумлар ва яхна гўшт бўлган таомлар, шунингдек ажойиб шаробли идишлар турган столчага ўтиришди ва уларни ёт нигоҳлардан тўсувчи пардаларни тортиб қўйиб, ичишга ва тамадди қилишга тушдилар. Пардалар шу қадар юпка эдики, ё бегона кулоқлар учун мўлжалланмаган гапларни умуман гапирмасликка ёки наст овозда гапиришга тўғри келарди. Улар кейингисини танлашди.

– Сен қоидамни биларсан, – деди Арбак эшитилар-эшитилмас шивирлаб, – ёшларни кўпроқ афзал кўраман. Уларнинг юмшоқ, гўр ақлларини истаган мақомимга сола оламан. Уларни кўнглим хоҳлаганча ўзгартираман, қайта ишлайман, ёпиштираман. Аммо бу ҳақда етарли, ишга кўчайлик. Ўзинг биласан, бир оз олдин мен Неаполда ака-сингил Иона билан Апекидни учратдим. Уларнинг ота-оналари бир вақтлар Афинадан Неаполга келиб қолишган. Ота-оналари ўлиб кетгандан кейин яқинлари мени билгани ва хурмат қилгани учун

Иона билан Апекидга васий қилиб тайинладилар. Мен ўз бурчимни унутмадим. Кўнгилчан ва содда йигит айтганларимни осон тушунар эди.

Мен аждодларим меросини кадрлайман. Уларнинг қоронғу ва сирли динини олис соҳилларда (халқимнинг зурриётлари хануз яшаб келаётгани эҳтимол бўлган жойларда) қайта тиклаш ва тарғиб қилишни севаман. Балки шунинг учун ҳам одамларни алдаш менга лаззат бағишлар ва бу билан худоларга хизмат қиларман. Мен Апекидга Исиданинг тантанавор дини сирларини ўргатдим. Унинг олдида бу дин ривожланишида юзага келган юксак тимсоллардан айримларини намоён этдим. Унинг динга мойил кўнглида динга ишонган вақтларида уларда Исидга эътиқод, ишонч уйғотдим. Мен уни бу ерга олиб келиб жойлаштирдим ва ҳозир у сенинг эҳроминг кохинидир.

– Худди шундай, – деди Кален, – аммо дин машъалини ёқиб, уни ақлдан жудо қилдинг. Ҳақиқатни англагач, у даҳшатга келди, бизнинг доно алдовимиз, гаширувчи санамларимиз ва сирли зиналаримиз уни чўчитмоқда ва ғазаблантирмоқда. У эзилаяпти, адоий тамом бўляпти, ўзича бир нималар деб вайсаяпти. Расм-русумларимизда иштирок этишдан бош тортаяпти. Бундан ташқари, менга маълумки, у кўпинча барча худоларимизни инкор этадиган ва пешволаримизни шарқ ривоятларида нақд этилувчи шайтонлар авлоди деб атайдиган янги, худосиз динга мойил одамлар орасида бўлади. Башоратчиларимиз кимнинг авлоди эканини, афсуски, биз яхши биламиз!

– Мен шундан кўрқар эдим, – ўйчан деди Арбак. – Сўнгги марта кўришганимизда, у мени таъналарга кўмиб ташлади. Энди эса мендан ўзини олиб қочаяпти. Мен уни топишим керак, унга янгитдан сабоқ бериб қўйишим ва уни Донолик эшиги олдида келтириб қўйишим керак. Муқаддасликнинг иккита поғонаси борлигини миясига қўйишим керак, бири – Ишонч ва иккинчиси – Алдов; бири – қора халққа, иккинчиси – зодагонлар учун.

– Мен биринчи поғонада сира турмаганман, – деди Кален, – Сен ҳам шундай бўлсанг керак, азизим Арбак.

– Янглишасан, – жиддий оҳангда жавоб берди мисрлик, – мен ҳозир ҳам ишонаман, аммо, албатта, бутунлай ўзим ўргатаётган нарсга эмас, зеро табиатда табарруклик мавжуд, унга қарши юрагимнинг ҳеч қачон совуққон бўлишига йўл қўймайман ва хоҳламайман. Мен ўз билимларимга ишонаман ва улар менга... Аммо буниси муҳим эмас. Кел, кўпроқ дунёвий ва ёқимли гаплардан гаплашайлик. Апекиднинг такдири сенга аён, аммо Ионадан нима истайман? Уни ўз ҳукмфармойим, қайлигим бўлишини хоҳлашимни сен биласан. Юрагимнинг Исидаси бўлсин дейман. У билан учрашганимча бундай муҳаббатга қодир эканимни билмас эдим.

– Минг оғиздан эшитгандирман унинг иккинчи соҳибжамол Елена эканини, – деди Кален ва ё шаробнинг таъмини мақтаб, ё Ионанинг гўзаллиги ҳақидаги фикрдан лабини чапиллатиб қўйди.

– Ҳа, ҳатто Юнонистонда ҳам унга тенг келадигани йўқ ва бўлган эмас, – давом этди Арбак. – Аммо бугина эмас, унинг менга муносиб қалби бор. Унинг ақли аёлларга ўхшамайди – ўткир, чакноқ, журъатли. Шерият унинг лабларидан ўзи қуйилиб келади. Ҳақиқат қанчалик тирап ва мураккаб бўлмасин, Ионанинг ақли уни дарҳол эгаллаб олади. Унинг тасаввури ва закоси бир-бирига қаршилиқ қилмайди, шамол ва тўлқинлар ҳамжиҳатлик билан ажойиб кемани олға суриб кетгани каби, улар биргаликда ҳақиқатни олға бошлаб кетадилар. Бунга эса тафаккур жасорати ва мустақиллиги қўшилиб кетади. У мағрур, тапхоликда яшай олади, қанчалик латофатли бўлса, ўшандай жасоратли ҳам бўла олади. Айнан шундай хотинни излаб умримни сарф қилдим. Иона меники бўлиши керак!

– Бундан чиқди, у ҳали сеники эмас экан-да? – сўради коҳин.

– Йўқ. У мени севади, аммо дўстидай севади, фақат ақл билан севади. У менинг қалбимдаги мен менси-

майдиган арзимас фазилатларни қадрлайди. Фазилатларни менсимаслик ҳам энг олий фазилатдир. Аммо кулоқ сол, мен сенга у ҳақда сўзлаб бераман. Ака ва сингил, ёш ва бой. Иона мағрур ва нафсониятли, у ўзининг ақли, шоиртабиатлилиги, мафтункорлиги билан фахрланади. Унинг акаси уйимиздан кетиб, бу ерга, сизларнинг эҳромларингизга кўчиб ўтганида, унда айрилишни истамай, у ҳам Помпеяга кўчиб ўтди. Унинг истеъдоди ва иқтидори бу ерда дарҳол ҳамманинг эътиборини тортди. У кўшиғига мафтун бўлган, шеърларига қойил қолган меҳмонларнинг кўпчилигини ўз уйига зиёфатга чорлаяпти. Уни Эришанинг меросхўри дейишлари қулоғига мойдай ёқади.

– Ёки Сапфонинг, шундайми?

– Севги нималигини билмайдиган Сапфо!

– Мен ундаги дадил киришимлиликни қўллаб-қувватладим, кибрини маъқуллаб келдим. Бизнинг қувноқ шаҳримиз ҳашаматига боши билан шўнғиб кетсин. Менга қара, Калси! Мен унинг ақлини хиралаштириб қўймоқчи бўлдим ва шунда у мен унинг ойнадай тиниқ қалбини куҳ-куҳлаш эмас, балки тўлдиришни ният қилган нафасимни қабул қилишга тайёр бўлади. У муҳаббатга эҳтиёж ҳис этишни учун унинг атрофини юраклари бўм-бўш, ховлиқма, енгилтак (у уларни ёмон кўриб қолиши муқаррар) мухлислар қуршаб олишини истайман. Кейин эса шовқин ва ҳаяжондан чарчаб, дам олганида, мен ўз тўримни тўқий бошлайман – унда қизиқиш оловини ёқаман, иштиёқ уйғотаман, унинг юрагини қўлга оламан. Чунки Ионани асир этиш ёшларга, барно ва гўзал йигитларга ато этилмаган. Унинг тасаввурини забт этиш керак. Арбакнинг бутун ҳаёти эса инсон тасаввури устидан таптаналарга тўлиб-тошган.

– Демак, сен рақибларингдан қўрқмас экансан-да? Италия йигитлари аёлларга ёқишни қойиллатадилар.

– Йўқ. Ионанинг юнон қалби рим ёввойиларини ёмон кўради. Саркашларнинг бу қабиласи ичидан

кимгадир муҳаббат қўйиш борасида лоақал ўйлагудек бўлса ҳам у ўзини хурмат қилмай қўйган бўлар эди.

– Аммо сен мисрликсан-ку, юнон эмассан.

– Миср, – жавоб берди Арбак, – Афинанинг онаси. Бу шаҳарнинг муҳофазакор маъбудаси – бизнинг бойлигимиз, Афинанинг асосчиси Кекроп эса Миср Саисидан қочиб келган. Булар барчасини мен унинг миясига қўйиб бўлганман. Ер юзидаги қалбимга жо бўлган шохсулолаларидан энг қадимгисини у хурмат қилади, аммо эътироф этаманки, барибир бу борада менда ёқимсиз пубҳалар бор! У олдингига қараганда камгапроқ бўлиб қолди, ғамгин ва мунгли мусиқани афзал кўради, бўлар-бўлмасга ух тортаверади. Унда энди севги ёки севгига эҳтиёж туғила бошлайди. Аммо барибир унинг тасавури ва қалбига таъсир қилиш вақти келди. Биринчи ҳолда – у севган одамнинг жойини эгаллаш, иккинчи ҳолда эса – унда ўзимга нисбатан муҳаббат уйғотиш. Мен бу ерга шунинг учун келдим.

– Сенга қандай ёрдам беришим мумкин?

– Мен уни уйимга зиёфатга таклиф қилмоқчиман, унинг кўзини қамаштирмоқчиман, хайратдап тонг қолдирмоқчиман, унинг туйғуларига ўт қўймоқчиман. Мен барча санъатимни ишга соламан, бу санъат ёрдамида Миср ёш қохинларни пинҳон сақлар эди, диний сирлар никоби остида унга муҳаббат сирларини очаман.

– Э-ҳа! Энди тушундим, бу биз Исида қохинлари, вужудимизни ўлдиришга ичилган қасамларимизга қарамай, биз кўп кўрган кайф-сафо базми бўлади.

– Йўқ, йўқ! Нималар деясан! Наҳотки унинг тиник нигоҳи бундай томошага тайёр бўлади деб ўйласанг? Аввалига унинг акасини тузоққа тушириш ҳақида ўйлаш керак, бу эса анча осон. Менинг кўрсатмаларимга қулоқ солсанг-чи.

**ЯНА КЎР ГУЛЧИ ҚИЗ ҲАҚИДА.
МУҲАББАТНИНГ ТУФИЛИШИ**

Куёш нурлари Главкнинг юқорида биз тилга олган, «Леда хонаси» деб аталган шинам хонасига қувнок мўралади. Тонг нурлари унга шифт тагидаги жажжи-жажжи деразачалар сафи орасидан ва боққа очиладиган эшик орқали қуйилиб турарди. Жанубий шаҳарларнинг аҳолиси бу боғдан биз тахминан гулхона-оранжереялардан фойдалангандай фойдаланар эдилар. Боғнинг катталиги унда сайр қилиш имконини бермасди, аммо унда кийфос очилган муаттар гуллар бўйидан маст бўлиб дам олиш мумкин эди – куёшли жануб аҳолиси ана шундай фароғатни жонидан яхши кўрар эди. Ҳозир эса денгиздан эсаётган сарин шабада хуш бўйларни шу хонага элтиб кирарди. Хона деворидаги нақшу нигорлар бўёқларининг ёрқин ранго-ранглиги билан энг чиройли гулларни ҳам мот қилмоқда эди. Леда ва Тиндарнинг улуғвор тасвирларидан ташқари деворларда бошқа ноёб сувратлар ҳам бор эди. Биттасида Купидон Венеранинг тиззаларига бошини эгиб олган; бошқасида Ариадна уни Тесей¹ ташлаб кетганини билмай, денгиз соҳилида ухлаб қолган. Куёш нурлари ранг-баранг сзда ва ёрқин деворларда жимжима қиларди, аммо Главкнинг ёш қалбида севинч янада қувнокроқ ўйнар эди.

– Мен уни кўрдим! – дерди у хонада у ёқдан-бу ёққа юраркан, – мен унинг овозини эшитдим ва ҳатто у билан гаплашдим, унинг мўъжизавий қўшиғини тингладим, у Юнонистонни парафлаб қўшиқ айтарди. Мен узоқ излаб юрган севгимни топдим ва Кипр ҳайкалтароши каби ўз ижодимга ҳаёт бахш этдим.

¹ Тесей Крит подшоҳи Миноснинг ўғли – буқа бошли Минотавр учун қурилган лабиринтга кириб, ваҳший махлукни ўлдиргач, Ариадна ипи ёрдамида у ердан қайтиб чиқади. Сўнг севгилисига бевафолик қилиб, маликани ташлаб кетади.

Эҳтимол, ошиқ Главкнинг дил изҳори анча узун бўлиши мумкин эди. Бироқ шу пайт бўсағага кимнингдир сояси тушди ва ҳали чақалоқдай ёш қиз унинг ганҳолигини бузди. Унинг эғнида тақимиға тушган оддий оқ туника бор эди, бир кўлида у гулли саватни, иккинчисида эса мис кўзани кўтариб олганди; у ёшиға караганда каттароқ кўринар ва майин, латофатли эди, гарчи том маънодаги соҳибжамол бўлмаса-да, аммо фусункор эди, унинг бутун қиёфасидан қандайдир нафис назокат барқ уриб турарди. Ғам ва итоаткорлик унинг лабларидан табассумни ҳайдаб юборган бўлса-да, бироқ ундаги тароват сақланиб қолганди, у ҳуркаклик ва эҳтиёткорлик билан ҳаракат қиларди, кўзларида ғамгин ҳайрат қотиб қолган бўлиб, ҳаётнинг дастлабки кунидан сўқир бу қизнинг изтироб чекишини кўрсатиб турарди, аммо кўзлари мутлақо тийрак эди, улар гарчи чарақлаб турмаса-да, аммо хотиржам тусда ярақларди.

– Главк шубҳа қилиши мумкинмиди? – жавоб берди Нидия қизариб, – у шўрлик ожиза қизға доим шунақа меҳрибон.

– Ҳеч ким унга бошқача муомала қила олармиди? – деди Главк оғаларча меҳр билан.

– Менга Главк шу ерда дейишганди, – деди қиз. – Кирсам майлими?

– Э-ҳа, азизим Нидия, бу сенмисан? – деди юнон, – менинг гапимни қайтармаслигингни билар эдим.

Нидия хўрсинди ва бир оз сукутдан сўнг унинг гапларига жавоб бермасдан сўради:

– Сен яқинда қайтиб келдингми?

– Бугун мен Помпеяда қуёш чиқишини олтинчи марта кўрдим.

– Соғлигинг яхшими? Оҳ, сўраб ҳам нима қилардим... Айтишларича, шундай гўзал ерни кўрувчи одам бемор бўлиши мумкинми?

– Мен соғман. Сен эса, Нидия... кап-катта бўлиб қолибсан! Келаси йили мухлисларингдан сенга тинчлик бўлмайди.

Нидия яна қизариб кетди, аммо шу билан барава-рига хиёл хўмрайди.

– Мен сенга гуллар олиб келдим, – деди у, афтидан унга ёқинкирамаган сўзларга яна жавоб бермасдан. Кейин ёнида Главк турган столни пайшаслаб топди-да, унга саватни қўйди, – бу оддий гуллар, аммо уларни ҳозиргина уздим.

– Буларни Флоранинг ўзи келтирганида ҳам хи-жолатли бўлмасди, – деди Главк эркалаб, – мен Гра-цияларга ичган онтимни яна такрорлайман: токи сен шу ерда экансан, бошқа қўллар тўқиган гулчамбарни тақмайман.

– Боғингдаги гуллар қандай бўлибди? Улар яхшими?

– Улар ажойиб, гўё гулларни Лараларнинг ўзлари парвариш қилганлар.

– Гулларинг менга шунақанги ёқадики! Озгина бўш вақт топдим дегунча бу ерга келар эдим, уларни суғорардим ва сенинг йўқлигингда уларга қарардим.

– Сенга не тариқа миннатдорлик билдирсам экан, гўзал Нидия? – деди юнон. Помпеядаги дўстлари уни эслаб туришларига Главк заррача шубха қилмасди.

Қизнинг қўллари титради, туника остидаги сийналар-и кўтарилиб туша бошлади. Хижолат ичида у тескари ўгирилди.

– Бугун кун жуда исиб кетди, бечора гуллар мени кутиб қолишди, – деди қиз. – Менинг тобим йўқ эмас-миди, мана, тўққиз кундирки, гуллардан хабар олганим йўқ.

– Тобим йўқ эди дейсанми? Аммо юзларинг бултургидан ҳам қизилроқ-ку!

– Мен тез-тез оғриб тураман, – деди кўр қиз вам-гин. – Ёшим ўтган сайин дардларим кучайиб бораян-ти... Бўпти, мен гулларим олдига борай!

У бошини хиёл эғди ва боққа ўтиб, гулларни суғоришга тутинди.

«Шўрлик Нидия! – ўйлади Главк, унга қараганча, – қисматинг оғир – сен на ерни, на куёшни, на денгизни,

на юлдузларни кўрасан... Энг асосийси – сен Ионани кўра олмайсан.

У яна ўтган оқшомни эслай бошлади. Бироқ ёқимли хотиралари Клодийнинг келиши билан узилди. Агар бир кун олдин Главк Клодийга ўзининг Иона билан биринчи учрашуви ва Ионанинг унда қолдирган таассуроти тўғрисида гапириб берган бўлса, энди унинг олдида қизнинг исмини тилга олишни хаёлига келтира олмаётганди – биргина оқшом ичида унинг севгиси шунчалик мустаҳкамланиб ва ўсиб улгурганди. У Помпеядаги энг сатанг ва бетакаллуф йигитлар орасидаги қувнок, пок, бепарво Ионани кўрганди ва бу аёлнинг фусункорлиги манаман деган олифтани ҳам ҳурмат билан қарашга, энг сурбетларни ҳам таниб бўлмас даражада ўзгаришга мажбур қиларди. Ўз заковати ва поклигининг мафтункор кучи билан у Цирцеяга ўхшаб, шундай мўъжиза содир этди, фақат аксинча – ҳайвонларни одамга айлантирди¹. Қизнинг қалбини тушуна олмаган одам ҳам унинг гўзаллиги таъюб сири остида қалби тозароқ бўлиб қоларди, шеъриятни тушуна олмаган киши унинг мўъжизавий овозини тинглаш учун ҳеч бўлмаса, қулоғи динг бўлар эди. Қизни бундай муҳитда кўриб, ўзининг келиши билан унинг ҳамма нарсани поклаши ва ёритишини кўриб, Главк сал бўлмаса илк маротаба ўз қалби олийжаноблигини англаб етди ва унинг барча орзулари, унинг қизиқишлари, унинг дўстлари бу маъбудага нечоғли номуносиб эканини англади. У бирданига вояга етгандай ва уни дўстларидан ажратиб турувчи улкан жарликни кўргандай бўлди. У Ионага нисбатан ўз туйғусининг покловчи кучини англаганди. У шу аснодан бошлаб қисмати юксакликка интилишдан иборат эканини тушунди. Унга муқаддас ва илоҳий бўлиб кўринган қизнинг исмини бу кўпол ва тубан одам олдида ортиқ тилга ола олмас эди. Иона

¹ Гомер «Одиссея»сида жодугар Цирцея Одиссейнинг одамларини чўчкага айлантириб қўяди.

энди у бир гал кўрган ва унута олмайдиган шунчаки гўзал киз эмасди, у энди унинг қалбиинг эгаси, хукм-фармоси эди. Бу туйғуни ким ҳам билмайди? Клодий Ионанинг хусндорлиги тўғрисида тўлқинланиб гапирганида, Главк бунақа офиздан чиққан мақтовларни эшитиб, таъби тирриқ бўлди, холос. У совуқ жавоб берарди ва римлик дўсти Главкнинг эҳтирос олови ўчибди деган тўхтамга келди. Бу сал бўлмаса Клодийнинг ҳафсаласини пир қилаёзди, у Главкнинг янада бойроқ меросхўри – Диомеднинг кизи Юлияга уйланишини хоҳларди, шунда бу бойликлар тезда унинг ўз сандиқларига кўчиб ўтишига умид боғлаётганди. Уларнинг суҳбати одатдагидек енгил кечмади ва Клодий кетиши билан Главк Ионанинг хузурига боришга азм этди. Бўсагадан чиқиши билан у яна ўз ишини тугатиб чиққан Нидияга дуч келди. Қиз дарҳол уни одимларидан таниди.

– Шунча эрта кетаяпсанми? – сўради қиз, – Кампания осмони чарақлаганда, фақат уччига чиққан танбалгина уйда ўтира олади.

– Эҳ, агар мен уни кўра олганимда эди! – шивирлади кўр қиз, аммо пичирлаши шу қадар паст эдики, Главк бу нолани эшитмади. Қиз бўсаға олдида одимларини секинлатди, кейин эса узун таёқ билан йўлни чаққон пайпаслаб, уйга кетди. Кўп ўтмай у гавжум кўчаларни ортда қолдирди ва шаҳарнинг одобли ва хушрўй одамлар камдан-кам қадам қўядиган маҳалласига етиб келди. Аммо унинг кўрлиги уни дағал ва ифлос манзараларидан қутқарар эди. Бу соатда кўчалар – тинч эди ва унинг йўли ўтадиган қоп-қоронғи пучмоқлардан таралиб турадиган уятсиз кичкириклар қулоқни қоматга келтираётганди.

У қаҳвахонанинг орқа эшигини қоқди. Эшик очилди ва кўпол овоз ўша заҳоти пул талаб қилди.

Қиз жавоб бергунча бўлмай, ундан салгина мулоийим бошқа овоз деди:

– Бу арзимас пулни гапириб нима қиласан, дўстим Бурдон. Қизгина бой дўстимиз байрамида яна кўшиқ

айтишни керак бўлади, уни биласан-ку, пулнинг юзига бориб ўтирмайди.

Йўқ-йўқ, уникида эмас! – деди Нидия титраб, – мен тоғдан тунгача садақа тиланишга тайёрман, аммо мени у ёққа юборманг.

Бу нима деганинг? – сўради.

Чунки... чунки мен ҳали кичкинаман, туғма ноғришман, у ерда бўладиган хотинлар ичида эса менга... менга...

– Бурдоннинг чўрисига жой йўқ! – унинг учун киноя билан гапни тугаллади бир овоз ва хунук кулги таралди.

Қиз саватчани ерга қўйди-да, юзиши қўллари билан яшириб, йиғлай бошлади. Бу орада Главк соҳибжамол нашолик қизнинг уйи томон кетиб борарди. У, Ионани ўз бекалари пойида қўлларида ип билан ўтирган чўрилар қуршовида кўрди. Ионанинг рўпарасида арфатуларди. Зеро, унинг ўзи бу куп ўзгача бепарво ва ўйчан эди.

Кун ёруғида у Главкка кеча оқшомдагида ҳам чиройлироқ кўришиб кетди: оддий қўйлак, бошдан-оёқ тақилган жавохирот ялт-юлт қиларди; юзи тиниқ ва ошпоқ. Йигит яқинлашгани ҳамон бу оппоқлик ўрнини қизиллик эгаллади – бу ўн хуснига яна бир хусн бўлиб қўшилди. Главк одатда такаллуф билан гапиринишга ўрганган, аммо у Ионага мурожаат қилганида, сўзлар унинг лабларида қотиб қолди. Ўзининг ҳар бир нигоҳи замиридаги ҳаяжонни изҳор этиш ноқулайдек туюлди унга. Улар Юнонистон ҳақида гаплашиб кетишди. Бунда Иона гапиришдан кўра тинглашни афзал билди. Главк эса тўхтовсиз сўзлашга тайёр эди. У Илисс соҳилини қоплаган кумушранг зайтунзорлар, олдинги улуғворлигининг ярмини ҳам сақлаб қололмаган, аммо ҳозирги хароба аҳволида ҳам нақадар жозибадор оҳромлар ҳақида гапирди. У эркесвар Гармодий ва буюк Периклларнинг қайғули шахрини эслади ва замонлар оша ёрқин шуъла ичра тобора дағал ва маъ-

юс шарпалар эриб кставерди. Главк бу мамлакатни илк ёшлигида, айна шеърий илҳомга тўлган ёшида кўрганди ва ватанга муҳаббат ҳаёти тонгининг шодон хотиралари билан омихта бўлиб кетганди.

Иона жим қулоқ солиб ўтирарди ва бу хотира, тасаввурлар унинг сопсиз ошиқлари сахийлик билан изҳор этувчи хушомадлардан кўра қимматлироқ эди. Ўз ватандошини севиш айб эмас-ку? Қиз Афинани, ўз халқи «худо»ларини севарди ва у орзу қилган мамлакат йигитнинг ҳикояси воситасида у билан гаплашмоқда эди!

Шундан буён улар ҳар куни кўришиб турадиган бўлишди. Салқин оқшомлари улар денгиз ёқалаб узок-узок сайр қилар эдилар, кейинроқ эса кўшкларда ёки кизнинг уйидаги оромгоҳларида яна учрашар эдилар. Уларнинг севгиси тўсатдан тувилган аммо кучли эди, муҳаббат буларнинг ҳаётини бутунлай тўкис қилиб юборганди. Юрак, онг, тасаввур, туйғулар кизнинг нуломлари ва коҳинлари бўлиб қолди. Борди-ю, бир-бири томон интилувчи икки ёшни ажратиб турувчи тўсиқ олиб таплангудек бўлса, улар ўша захоти бирлашиб кетар эдилар; Иона ва Главк бир-биридан айро шунча узок қандай яшаб келганларидан хайрон бўлар эдилар.

Буларнинг севгиси шу қадар кучли эканига ажабланмаса ҳам бўлади. Табиат ҳеч нарсасини аямаган бу икки ёш, гўзал йигит ва қиз битта халқнинг фарзандлари эдилар, уларнинг иттифоқи эса шеърият билан лиммо-лим эди. Уларнинг муҳаббатига ҳатто фалак ҳам табассум билан қараётгандай туюлиб кетарди иккисига.

Қувғиндилар эҳромдан паноҳ қидирганлари каби, улар ҳам ўз муҳаббатлари меҳробида дунёнинг ташвиш-гамларидан химоя топган эдилар; улар ўз бошпаналарини гулларга кўмиб ташлашганди, бу гуллар орасида яшириниб ётган илонлар уларнинг етти ухлаб тушига кирмас эди.

Помпеядаги уларнинг илк учрашувидан кейин бешинчи куни оқшом чоғида Главк ва Иона бир қанча

дўстлари билан бирга соҳилдаги сайрдан қайтмоқда эдилар. Уларнинг қайиғи тип-тиник сув узра енгил сирпаниб борарди, ойнадай силлиқ сув сатҳида эшкаклар зарбидан тарам-тарам тўлқинлар ҳосил бўларди. Ҳамма мароқ билан суҳбатлашарди, Главк эса Ионанинг оёқлари тагида ётарди, у қизнинг юзига қарамоқчи бўларди-ю, аммо қандайдир ғалати ҳадик бунга йўл бермаётганди. Сўнг Иона сукутни бузди.

Бечора оважоним! – деди у хўрсиниб, – у ҳозир шу ерда бўлганида, роса яйрар эди.

Акангми? – деди Главк. – Мен уни Помпеяда бир марта ҳам кўрмаганман, мен сендан бошқа бирон одам ҳақида ўйлай олмасдим ҳам, аслида аллақачон сўрашим керак эди: ўшанда Неаполда сен Минерва эҳромидан бирга чиқиб кетган йигит ким эди, ўша аканг эмасмиди?

– Ҳа, акам эди.

– У шу ердами ҳозир?

– Шу ерда.

– Помпеяда туриб, ёнингда бўлмаса-я! Шунақаси ҳам бўлар эканми?

– Унинг бошқа ишлари бор, – ғамгин деди Иона. – У Исиданинг коҳини.

– Ёш бўла туриб! Коҳинларнинг ҳаёти оғир бўлади, уларнинг тартиб-қоидалари қаттиқ! – деди оқкўнгил, куюнчак юнон ҳайрат ва раҳмдиллик билан. – Уни коҳин бўлишга нима мажбур этди?

– У ҳар доим диндор бўлишга интилар эди, бизнинг дўстимиз ва ҳомийимиз бўлган бир мисрликнинг сўзамоллиги туфайли акам энг сирли илоҳага ҳаётини бағишлашдек муборак хоҳишни алангалатиб юборди. Мана шу маъбудага хизмат қилиш айнан қийинлиги билан унинг нозик қалбини жалб этган бўлса, ажаб эмас.

– У аттанг деб қолмадими, ишқилиб? Ё ўзини бахтли ҳис қиладими?

Иона чуқур хўрсинди ва тўр пардасини юзига туширди.

– Афсуски, у жудаям шошаяпти, – деди у бироз жимликдан кейин, – жуда кўп нарсани кутган одамлардек, тезда кўнгли совиб қолиши мумкин.

– У ҳолда янги эътиқод уни у қадар бахтли қилолмайди. Анови мисрлик деганинг ким? У ҳам қоҳинми? Яна бир ёш шогирдни ўз динига киритмоқчи бўлаяптими?

– Йўқ. У кўпроқ бизнинг фаровонлигимиз деб жон куйдиради. У акамнинг тақдирини тўғри йўлга солиб кўйдим деб ўйлаяпти. Биз ҳам болалик пайтимизда етим қолган эдик-да.

– Менга ўхшаб, – деди Главк маънодор қилиб.

Ерга қараганча Иона сўзида давом этди:

– Арбак бизга ҳам оталик, ҳам оналик қилмоқчи бўлди. Сен уни билсанг ҳам керакдир. У ўта қобилятли одамларни яхши кўради.

– Арбак! Ҳа, биламан. Ҳар ҳолда, биз у билан дуч келганимизда салом-алик қиламиз. Сен уни мақтаяпсан-у, аммо мен у тўғрида ортиқча нарса билишни истамайман. Мен юрагимни одамларга жон-жон деб очиб соламан. Аммо бу қора мисрлик турки жуда совук, музга ўхшайди, кулгиси осмондаги қуёшни ҳам зулматга айлантиришга қодир. Уни критлик Эпименидга қиёс қилса бўлади, қирк йил умрини ғорда ўтказган ва ўшандан буён нурга қарай олмайдиган бўлиб қолган.

– Аммо у меҳрибон, ақлли ва кўнгилчан, Эпименидга ўхшаб, – деди Иона.

– Қанчалик омадли у, шунча мақтовларга сазовор бўлса! Менга дўст бўлиш учун унда бошқа ҳеч қанақа фазилати бўлиши керак эмас.

– Унинг совуққонлиги ва бефарқлиги, – деди Иона вазмин ҳолда, – эҳтимол, бошидан кечирган азоб-уқубатлар нишонаси бўлса керак. У – ҳов анави тоққа ўхшаган, – шундай дея қиз Везувийга ишора қилди, – у ҳозир узоқда тинчгина қорайиб ётибди, бир вақтлар эса олов пуркаган ва абадий сўнган.

Иккаласи ҳам тоққа қаради. Бутун осмонни қизгип шафақ чулғаб олганди, аммо ўша вақтда тоғ ён-бағ-

рининг ярмини қоплаб олган кўм-кўк дарахтзор ва узумзорлар орасида қад кўтариб турган вулқоннинг қорамтир чўққиси узра бутун манзарага соя ташлаб, қоп-қора, ваҳимали булут осилиб турарди. Йигитнинг ҳам, қизнинг ҳам юрагини тўсатдан ва англаб бўлмас гашлик қамраб олди ва ҳар қандай ҳаяжонли дамда, кўнгиллари озгина ёмон нарсани сезганда севгидан химоя истаб ўрганиб қолган бу икки ёш ўша заҳоти кўзларини тоғдан олди-да, бир-бирига меҳр билан қараб қўйди. Муҳаббат эътирофи учун уларга сўзнинг хожати йўқ эди.

VI боб

САЙЁД САЛ БЎЛМАСА УЧИБ КЕТАЁЗГАН ҚУШЧАНИ ТУТИБ ОЛАДИ ВА ЯНГИ ЎЛЖА УЧУН ТУЗОҚ ҚЎЯДИ

Менинг хикоямда воқеалар қалашиб келади ва сахнадагидай тез ривожланиб боради. Чунки у вақтларда одатда йиллар давомида етиладиган мевалар бир неча кун ичида пишиб қолар эди.

Анчадан буён Арбак Ионаникида кам бўлаётганди, сўнгги марта уникига келганида, у ерда Главкни кўрмади. Йўлида бу қадар тўсатдан пайдо бўлган ошиқ хусусида хали ҳеч нарса билмасди. Бундан ташқари у Ионанинг акаси билан андармон бўлиб, у бирмунча муддат қизни қузатмай қўйганди. Йигит қалбидаги туйқус ўзгариш унинг нурури ва иззат-нафсига тегиб кетди. У қобилиятли шогирдини, ишда эса — содиқ хизматкорини йўқотиб қўйишдан кўрқарди. Апекид энди Арбак билан учрашишдан ўзини олиб қоча бошлаганди ва у билан маслаҳатлашмай қўйганди. Уни энди топиш осон эмасди. У мисрликдан бутунлай юз ўгирганди ва узокдан кўзи тушгани ҳамон қочиб қоларди. Арбак бошқаларга буйруқ беришга ўрганиб қолган қайсар ва кучли одамлар сирасига кирарди, ўлжасини бирор мар-

та бой бериши мумкинлигини ўйласа, ўзини йўқотиб қўярди. Апекид қўлдан кетмаслигига у қаттиқ ишонарди.

Шундай хаёллар билан у Ионанинг уйидан ажратиб турувчи қалин дарахтзордан кетиб борарди ва кутилмаганда у ерда Исиданинг ёш коҳинини учратиб қолди, коҳин дарахтга суяниб, тик турарди.

– Апекид! – деди у ва дўстона тарзда қўлини йигитнинг елкасига қўйди.

Ёш коҳин Апекид сесканиб тушди: ҳар сонияда жуфтакни ростлаб қолишга шайлиги кўриниб турарди.

– Ўғлим, – деди мисрлик, – нима бўлди? Нега мендан ўзингни олиб қочаяпсан?

Ерга қараганча Апекид жим қолди. У ковоғини уйиб олганди, унинг лаблари титрар, кўкси эса ҳаяжондан кўтарилиб тушмоқда эди.

– Гапирсанг-чи, дўстим, – давом этди мисрлик. – Юрагингни қандай ғам кемирмоқда? Менга очигини айтавер.

– Сенга айтмайман.

– Менга айтсанг, бир нима бўлиб қоласанми?

– Чунки сен менинг душманамсан.

– Кел, гаплашиб олайлик, – деди Арбак аста ва ўжарлик қилаётган коҳиннинг биллагидан тутиб, уни бутун дарахтзор бўйлаб қўйилган скамейкалардан бири томон олиб кетди.

Улар ўтиришди ва уларнинг тунд қиёфаларида бу жойдаги кимсасиз қоронғиликка ҳамоҳанглик бор эди.

Апекид ҳали жуда ёш эди, аммо мисрликка қараганда ҳам кўпроқ дилгир кўринарди. Унинг силлиқ ва нозик юзи оппоқ эди, жонсарақ чакнаган кўзлари худди бўшлиққа қараб турганга ўхшарди, елкаси муддатдан олдин букчайганди ва жажжи, деярли қизлардай нозик қўлларидаги бўртиқ кўк томирлар унинг қаттиқ руҳий толиққанидан дарак берарди. У Ионага жуда ўхшаб кетарди, аммо чехрасидаги ифода бутунлай бошқача эди, унда синглисига самовий ва қатъий осойишта-

лик бахш этувчи улуғвор ва оташин хотиржамлик йўқ эди. Синглиси ўз эхтиросларини боса олар эди, унинг мафтункорлиги ҳам шунда эди; унинг дам олаётган, аммо ўз-ўзидан равшанки, тушиб кетмаган руҳини уйғотишни истарди. Апекиднинг бутун афт-авзоини феълининг жўшқинлиги ва иштиёқлилигини ифода этиб турарди, кўзларидаги бесаранжом олов ва лабларининг безовта титрашига қараганда унинг шуури таассуротга бўйсундирилган ва ўй-хаёллардан эзилиб кетганди. Сингилнинг хаёлоти шеъриятнинг олтин сарҳади олдида тўхтаб қолганди, бу хаёлот ундан камроқ толели ва вазмин акасида эса кўринмас, хира чексизликларга парвоз қилиб кетганди. Истеъдод қизга ато этган нарса акасини телба қилиб қўйиш хавфи йўқ эмасди.

– Сен мени ўзингга душман деб айтдинг, – деди Арбак. – Бу адолатсиз айблов сабабини билиб турибман. Мен сени Исида эхромига олиб кирдим ва сен коҳинларнинг найранглари ва алдовидан вазабга келдинг, мени ҳам алдади деб ўйлаяпсан, тоза ақлинг таҳқирланди, мени ҳам анови сохта...

– Сен бу нопок ҳунарнинг мурдорлигини билар экансан, – деди Апекид, – нега буни мендан яширдинг? Қалбимга ўзимни Исида хизматига бағишлаш ва бу либосни кийиш хоҳишини жо қилганимда, сен ўзини бутунлай билимга бағишлаганларнинг покиза ҳаёти ҳақида гапирганинг, мени эса даҳшатли алдовдан бошқа ҳеч қанақа билими бўлмаган шахватпараст ва жоҳил ҳайвонлар билан қуршаб қўйдинг; сен олий саховатни деб дунёвий фароғатларини қурбон қилувчи одамлар ҳақида гапирганинг ва мени гуноҳга ботган разиллар олдига олиб борганинг; сен одамларга нур элтувчи дўстлар ҳақида гапирганинг, мен эса нуқул алдов ва муттахамчиликни кўриб турибман. Оҳ, бу нақадар разолат! Сен менинг ёшлигимни, бахтимни, саховатга ишончимни, доноликнинг муқаддас ташналигини ўғирладинг. Мен ёш эдим, бой эдим, эхтиросли эдим, барча дунёвий лаззатлардан бахраманд эдим,

энди ҳаммасини қурбон бердим, ўзимда қилчаси ҳам қолмагани. Бу ҳам майли, бу қурбонлик илоҳий ҳикматнинг теран сирлари учун, худолар ва самовий кашфиётлар билан бирга бўлиш учун деб севинган, чапак чалган эдим, энди эса... энди...

Йиғидан ёш коҳиннинг овози бўғилди. У қўллари билан юзини ёпди, ингичка бармоқлари орасидан сизиб чиққан йирик кўз ёшлар кийимларига томарди.

– Сенга қандай ваъда берган бўлсам, ҳаммасини бажараман дўстим, шогирдим менинг, бу сенинг саховатингни бир синаш эди, энди у янада ёрқинроқ товланди. Энди коҳинларнинг аҳмоқона найранглари ҳақида бошқа ўйлама, ўзингни маъбуданинг аянчли фуломлари, унинг остонасидаги эшик оғалари билан тенглаштира, сен эҳром ичига дохил бўлишга лойиқсан. Шу аснодан бошлаб сенинг коҳиннинг, йўлбошчинг мен бўламан ва сен ҳозир дўстлигимни лаънатлаётган бўлсанг, энди бутун умр ундан миннатдор бўлиб ўтасан.

Йиғитча бошини кўтарди ва мисрликка ётсираганча жавдираб қараб қўйди.

– Менга қара, – давом этди Арбак жиддий ва тантанавор оҳангда ва тезда у ёқ-бу ёққа қараб, улар ёлғиз эканликларига амин бўлди. – Жаҳоннинг барча билимлари Мисрдан келади. Афина ҳикмати ва Критнинг давлат бошқаруви санъати Мисрдан келади, инсон тафаккурининг барча билимлари ва самараларини эгаллаган ўша қадимги ва сирли қабилалар чиққан (Ромул ўрдулари Италия текисликларини тўлдириб юборган ва воқеаларнинг абадий гирдоби жоҳиллик ва зулматга қарши яна тамаддунни олиб келганидан анча илгари) табаррук Церлар¹нинг улугвор расм-русумлари Мисрдан келиб чиққан, уларнинг аҳолиси ўз золим хўжалари,

¹ Цер – Римдаги шимоли-ғарбга томон ерларни эгаллаган қадимги этруск халқининг ўн икки шахридан бири. Римликлар ўзларининг кўпгина диний расм-русумларини шу ердан олишган дейилади.

римликларни шундай нарсаларга ўргатдиларки, улар ҳали ҳануз дин ва худоларга сифинишдаги олийлик пима эканини яхши биладилар. Хўш, ўзинг айт-чи, йигит, кўплаб халқларнинг бешиги, даҳшатли Миср ниманинг шарофати билан юксакликка етишди ва доноликнинг энг баланд чўққисигача кўтарилди? Одамларга раҳбарлик қилишнинг чуқур ва мукаддас санъати шарофати билан. Бизнинг ҳозирги барча халқларимиз ўз улуглиги учун Мисрдан миннатдор, Миср эса – ўзининг коҳинларидан. Инсондаги энг олийжаноб нарсалар – унинг қалби ва иймонини эгаллашга интилувчи, бу илоҳ Исодан ўзлари билан ўзлари овора қадимги хизматкорлари тафаккур билан илҳомланганлар. Юлдузлар ҳаракатини, йил фаслларининг алмашинувини, инсон тақдирларининг бир доирада айланишини кузатар экан, улар улугвор тимсол яратганлар. Оломон учун улар уни жисмда кўрсата олганлар, уни маъбуд ва маъбудалар киёфасида тақдим этганлар ва ҳақиқатда ҳукмрон бўлган нарсани Дин деб атаганлар. Исида – бу афсона. Чўчима, шунинг шарофати билангина у ҳаққоний ва ўлмас бўлиб қолган, Исида ҳеч нима. Улар эътиқод қиладиган табиат – бутун борлиқнинг онаси, фақат диндорлар учунгина сирли, қадимги, тушунарли. «Бандалардан ҳеч кимга мендаги сирлар нардасини кўтариб қараш насиб этмаган», – дейди сиз сифинадиган Исида. Аммо донолар олдида у йиқилган ва биз Табиатнинг тантанавор гўзаллиги билан юзма-юз бўлиб қолганмиз. Коҳинлар башариятнинг валинеъматлари бўлганлар, улар бу дунёга маданият олиб келганлар, тўғри, улар ҳам ёлғончи, каззоб бўлишгандир, агар керак бўлса. Аммо наҳотки, эй йигит, улар шу алдовсиз одамларга хизмат қилиши мумкин эмас деб ўйлайсан? Жоҳил ва итоаткор авомни бахтли қилиш учун уларнинг кўзини қамаштириш керак. Авом оддий сўзларга ишонмас эди, аммо тақводорлар қаршисида тиз чўкадилар. Рим императори адоватли ва тарқоқ қисмларни бир жойга жамлаб, кўплаб қабилалар устидан ҳукмронлик қилади;

бу эса одамларга тинчлик, тартиб, қонун ва барча ҳаётий фаровонликлар келтиради. Сен дунёга инсон, император хукмронлик қилади деб ўйлайсанми? Йўқ, ҳашамат, иззату ҳурмат, улуғворлик, унинг тевақатрофдагилар – булар унинг алдови, унинг ёлғони. Бизнинг пешволаримиз ва пайғамбарлигимиз, расм-русумлару урф-одатларимиз – бу ҳокимиятимиз воситалари, қудратимиз қуроли. Бизнинг мақсадимиз – башариятнинг фаровонлиги ва ҳамжихатлиги. Гапларимни диққат билан тинглаётганингни кўриб турибман, ҳар бир сўзни илиб олаяпсан, сени зиё мунаввар қилмоқда.

Апекид чурқ этмаётганди, аммо унинг маъноли чехраси тез ўзгарганда, мисрлик ирод этган сўзлардан, бу одамнинг овози, афт-ангори ва ҳатти-ҳаракатларини юз карра ишончлироқ қилиб юборган сўзлардан туғилган таассуротни ошқор этди.

– Нил соҳилларидаги аждодларимиз, – деб давом этди Арбак, – биринчи тамойилни англаб етдилар, унинг ёрдамида жаҳоний тартибсизликни бартараф этиш мумкин, хусусан кўпчиликнинг озчилик олдида итоатда ва таъзимда бўлиши, уларнинг юлдузлар билан улуғланган, илҳомланган мушоҳадалари уларга сароб бўлмаган ҳақиқатни очиб берди. Қоҳинлар қонун асосларини белгиладилар, ҳаётнинг чинакам қадриятини аниқладилар. Улар иймон талаб қилдилар ва бунинг учун тамаддунни ривожлантириб бердилар. Бу ёлғон олийжаноб бўлмай, нима тағин? Ишон менга, ким бўлмасин, илоҳийми ё хайрихоҳми, дунёга фалак баландлигидан туриб қарар экан, у мана шундай мақсадларга элтадиган доноликни табассум билан қўллаб-қувватлайди. Аммо сен, албатта, менинг бу умумий тушунчалардан сенинг тақдирингга ўтишимни истайсан. Сенинг хоҳишингни бажаришга шошиламан. Бизнинг қадимги маъбудимиз меҳробларига хизмат қилиш керак ва кийимлар осилган қозикчалар ва илмоқчаларга ўхшаган қўпол ва ҳиссиз одамлар хизмат қилиши керак эмас. Миср ҳикматларидан олинган икки иборани эсла. Биринчиси:

«Оломонга худо ҳақида гапирма», иккинчиси: «Худога муносиб одам – одамлар орасида худодир». Даҳо Миср коҳинларига дин берди, бироқ сўнгги асрларда дин, унинг қудрати шунчалик заифлашдики, уни яна бир даҳонинг ёрдами билангина қайта тиклаш мумкин эди. Мен сенда, Апекид, менинг билимимни ўзига олишга муносиб шогирдни, ҳали ҳам эришиш мумкин бўлган буюк мақсадларга муносиб мулозимни кўрдим. Сенинг чарчоқ билмаслигинг, қобилиятинг, иймонинг поклиги, жўшқинлиги – булар барчаси сени олий даражада ўз-ўзини тийишни талаб этадиган қисматга муносиб қилди. Шу боис мен сенда муборак шижоатни аланга олдирдим, мен сени шундай қадам ташлашга ундадим. Сенга қардошларнинг қалби заифлигини ва улар қўллаган айёрликларни очиб бермаганим учун мени айблаяпсан. Аммо борди-ю, шундай қилганимда, Апекид, мен ўзимни ўзим омадсизликка гирифтор қилган бўлар эдим. Сенинг олийжаноб қалбинг дархол порози бўларди ва Исида ўз коҳинини йўқотарди.

Апекид қаттиқ уҳ тортди. Буни сезмагандек, мисрлик сўзида давом этди:

– Бир оғиз бир нарса демасдан сени эҳромга олиб келишим сабаби шунда эди. Мен сенга ҳамма нарсани ўзинг билиб олишингга ва оломоннинг кўзини камаштирувчи бу томошаларга нисбатан нафрат ила қарашингга имкон бердим. Дунё ҳавосини тозалаб турувчи фавворанинг отилиб туришига сабаб бўлган қурилманинг қандай ишлашини тушунишингни истардим. Бу бир синов эди, қадим-қадим замонлардан бери барча коҳинлар шунга гирифтор бўлганлар. Аво-мунносни алдашга ўрганганларнинг бу билан бир умр шуғулланишларига қўйиб берилган, сенга ўхшаб юксак табиати юксак хизматни талаб этувчилар учун дин олий сирларни аён этади. Сени танлаб хато қилмаганман.

– Ўзини дилтортар меҳмон деб билган ҳар қандай одам доим шунақа келади, – жавобан деди Арбак ўзи ҳам ўтириб, Главкка ҳам ўтиришни таклиф этиб.

– Иккалашгизни бир жойда кўрганимдан хурсандман, – деди Иона. – Сизлар бамисоли бир-бирингиз учун яралгандайсиз, сизлар дўст бўлишингиз керак.

– Агар ўн беш ёшга кичик бўлганимда, мени Главк билан тенглаштирасанг бўларди, – деди мисрлик. – Мен ҳам, гапимга ишонавер, у билан дўстлигимдан ўзимни бахтиёр ҳис этардим. Аммо эвазига мен унга нима бера олардим? У менга қилган нарсани қила оламанми? Базму айш-ишратлар ва гулчамбарлар тўғрисида, Парфия отлари ва қимор ўйинидаги фирромликлар ҳақида сўзлаб берайми? Бу дилхушликлар унинг ёшига, фсъл-хўйига, яшаш тарзига ярашади, аммо улар менга тўғри келмайди.

Шу сўзларни айтиб, айёр мисрлик хўрсинди ва кўзини ерга олди, аммо Ионага ўғринча қараб қўйди – меҳмон билан одатдагидек гап сотиб ўтиришганида бу шамалар унга қандай таъсир қилдйкин? Қизнинг юзидаги ифода унга ёқмади.

Бироз қизариб, Главк жавоб қайтаришга шошилди. У ҳам ўз навбатида мисрликни ҳангу манг қилиб қўймоқчи эди, шекилли.

– Сен ҳақсан, доно Арбак, – деди у, – биз бир-биримизни ҳурмат қилишимиз мумкиндир-у, аммо дўст бўлолмаймиз. Мен, кишилар айтганидек, сенинг базму айш-ишратларингга алоҳида маза киритадиган ўша сирли масаллиқларсиз ўзимни эплаймайман. Аммо, Геркулес ҳаққи, мен сенинг ёшингга етганимда, сендайин катта ёшдаги севинчларни хоҳлаб, шубҳасиз, ёшлик дилхушликлари ҳақида киноя билан гапирсам керак.

Мисрлик кўзини ердан олди-да, Главкка тез, синовчан нигоҳ ташлади.

– Мен сени тушунмадим, – деди у совуқ оҳангда. – Аммо қанчалик тушунарсиз бўлса, зукколик шунчалик нозик бўлади деган гап бор, – у мийиғида кулиб, Главкдан юзини ўғирди, бироз жим туриб, Ионага юзланди: – Соҳибжамол Иона, сўнгги икки ё уч марта бўсағанга келганимда, сени уйда кўриш менга насиб этмади.

– Денгиз шундай тинч эдики, уйда ўтиролмадим, – жавоб берди қиз истиҳола билан.

Унинг хижолатини Арбак илғамай қолмади. Илғанини билдирмаслик учун мисрлик жилмайиб деди:

– Бир қадимги шоир нима деганини биласанми: «Аёллар кулфлог уйда ўтиришлари ва шакаргуфторлик қилишлари керак».

– Бу гапни айтган ўша одам сурбет экан, – гап кўшиди Главк, – аёлларни ёмон кўраркан.

– У ўз мамлакати урф-одатларига мувофиқ айтган, бу мамлакат эса – сен мақтаган Юнонистон эди.

– Турли замонларда турли урф-одатлар бўлган. Агар аجدодларимиз Ионани билишганида эди, бошқача ўйлаган бўлишарди.

– Лутф билан гапиришни сен Римда ўргандингми? – сўради Арбак, гижинганини яширолмай.

– Бўлмаса қаерда? Ахир шунини деб ҳеч ким Мисрга бориб юрмайди-ку, – жавоб берди Главк, занжирини наридан-бери ўйнаб.

– Бўлди, бас қилинглар, – деди Иона, бу суҳбатни тўхтатишга шошилиб, суҳбат рафтори у истаган дўстликка имкон қолдирмаётганидан ичида ранжиди. – Арбак шўрлик шогирд кизига шафқатсиз бўлиши керак эмас. Она меҳри нималигини билмай ўтган шум етимчани ўзбошимчаликда ва ўзи ёқтирган эркакшодаликда айблаб бўлмайди. Бунинг устига рим аёллари ва эҳтимолки юнон аёлларининг урф-одатларига хилоф бир иш қилганича йўқ. Хайхот! Эрк ва саховат дегани нахотки фақат эркаклар учун чиқарилган бўлса? Нима учун фақат ҳалокатли қулликкина бизларни муҳофаза қилишнинг ягона усули саналади? Биласанми, аёл – эркаклардан наст демайман-у, аммо шундай бўлиши ҳам мумкин – мутлақо бошқа хилқат дея тасаввур қилиб, аёлларнинг ақлий ривожланишига ҳалақит берувчи қонунлар чиқариб, эркаклар буюк хатога йўл қўйганлар. Ахир бу қонунлар уларнинг ўзларига қарши қаратилган эмасми? Ахир аёллар уларнинг дўстлари, баъзида эса маслаҳатчилари бўлиши керак-ку!

Иона бирдан жимиб қолди ва юзига енгил қизиллик югурди. Қизишиб кетиб, ҳаддан ошириб юбордим шекилли, дея ваҳимага тушди, барибир ҳам меҳрибон Главкдан кўра қаҳрли Арбакдан камроқ кўрқарди, чунки Главкни у севарди. Аммо юнонларда аёлларга (ёки жилақурмаса кўпроқ ҳурматга сазовор аёлларга) эркинликни бериб қўйиш одати йўқ эди. Главк жиддий равишда қуйидаги сўзларни айтганида у суюниб кетди:

– Шу фикрингдан қолма, Иона ва ўзингнинг пок юрагинг амридан чиқма! Бирон-бир давлат эрк ё билимдан қулаши мумкин эмас, аёллар эса фақат эркинларни севадилар ва фақат доноларни рағбатлантирадилар.

Арбак чурқ этмаётганди, чунки Главкни мақташ ё Ионани ёмонлаш унинг манфаатига тўғри келмасди. Суҳбат ҳеч қовушмаётганди ва кўп ўтмай Главк хайрлашди.

У кетгач, Арбак неаполлик соҳибжамол қизга яқинроқ борди-да, ўзининг айёрлиги ва вазабини усталик билан яшириб, мулойимлик билан деди:

– Борди-ю, сени шогирд деб аташимга йўл берсанг, сенга воят ярашиб тушган ўша эркинликни мен бўғиб қўйишим мумкин деб ўйлама, меҳрибон шогирдим. Гарчи сен ҳаққоний айтганингдек, рим аёллари фойдаланадиган эркинлик яхши бўлса-да, аммо сен турмушга чиқмаган қизсан, барибир эҳтиёт бўлишинг керак. Илгаригидек энг қувноқ, ёрқин, ақлли йигитлар оёғингга бош ураверсинлар, Аспазияга хос суҳбатинг, Эриннанинг мусиқаси билан уларни мафтун этавер, аммо сенинг яхши номингга осонгина доғ тушириши мумкин бўлган захарли тилларни унутма. Ёлбораман сенга: юракларни забт этар экансан, ҳасадгўйларнинг яйраб-яшнашларига йўл қўйма.

– Бу билан нима демокчисан, Арбак? – сўради Иона ташвиш билан ва унинг овози титраб кетди, – биламан, сен дўстимсан, менинг номусим, толеим ҳақида қайғурасан. Бу гапларингни қандай тушунишим керак?

– Ха, мен сенинг энг самимий дўстингман! Сенга дўст сифатида очикчасига, сени хафа қилишдан кўркмай гапиришимга изн бер.

– Шундай гапиришингга қарши эмасман.

– Манави ёп ҳавойи Главк... у билан қандай танишиб қолдинг? Сизлар тез-тез кўришиб турасизларми?

Шундай дея Арбак, бамисоли унинг нақ юрагига қарамокчи бўлгандек, Ионага тикилиб қаради.

Бу нигоҳдан жунжиб, вужудини аллақандай ваҳима чуллаган қиз ийманибгина ва мужмалроқ қилиб жавоб берди.

– Уни меиға ватандошинг деб таништиришди. Танишганимизга атиги бир ҳафта бўлди. Аммо сен нега суриштириб қолдинг?

– Кечир мени, – деди Арбак, – сен уни анчадан бери биласан деб ўйловдим. Билиб қўй, у учига чиққан ёлғончи.

– Нима? Нималар деясан? Қандай даҳшатли сўз!

– Қўй бу гапларни. Шу одамни деб дилингни хира қилишни истамайман, жуда бошимизга чиқариб юбордик уни.

– Илтимос қиламан сендан. Главк кимни алдаган? Тўғрироғи, унинг қандай айби бор?

Вужудидаги кўркувни яшириб, Арбак давом этди:

– У вақтини қандай ўтказишини, унинг дўстлари кимлигини, қанақа одатлари борлигини биласанми? Унинг билгани қимору айшу ишрат, мана бу енгилтак ҳамтовоқлари орасида у қандай фазилат орттириши мумкин?

– Ҳамма гапларинг жумбоқ. Худолар ҳаққи, илтимос қиламан, ҳаммасини айт, нима бўлса ҳам эшитишга тайёрман.

– Яхши, сен айтганча бўла қолсин. Биласанми, Иона, узоқ эмас, куни кеча Главк ҳамманинг олдида, жамоат ҳаммомида сенинг уни севишингни айтиб мақтади. Бундан жуда завқланаман деб айтди. Ростини айтгани учун отасига раҳмат, у сенинг чиройингни мактади. Ким

хам мақтамайди. Аммо унинг улфатларидан биттаси, афтидан Клодий ёки Лепид бўлса керак, унда киз сени қаттиқ севадим, уйлансанг бўладими ва эшикларингни тўй гулчамбарлари безаган кунни қачон кўрамиз, деб сўраганида, у нафрат билан кулиб қўйди.

– Ишонмайман! Бу разил ёлғонни қаерда эшитдинг?

– Бутун шаҳарга овоза бўлган бу воқеа борасида сурбет хавойиларнинг барча кинояларини сенга оқизмай-томизмай айтиб беришимни хоҳлайсанми, ахир? Ўлай агар, аввалига ўзим ҳам ишонмагандим, аммо, афсуски, бу гапларни ўз қулоқлари билан эшитган одамлар бунинг тўғрилигига мени ишонтиришди, аслида буни сенга айтмасам ҳам бўларди.

Иона орқага чекинди, унинг юзи йиқилиб тушмаслик учун ўзи суянган мрамор устундан ҳам оқариб кетганди.

– Ёмон жаҳлим чиқди, сенинг исмингни худди қандайдир оддий сатанг хотиндай гапиришаётганига чи-долмадим. Бугуноқ олдинга келиб, сени огоҳ қилиб қўяй дедим. Главк бу ерда экан. Бундан фигоним чиққани шунчаликки, ўзимни тўхтатолмадим. Ҳали-ҳали қазабимни босолганим йўқ, сенинг олдинда бу гапларни айтиш менга ноқулай, албатта. Дўстингни кечироласанми, Иона?

Иона унинг қўлидан тутди-ю, аммо ҳеч нима деб жавоб бермади.

– Бу ҳақда ортиқ ўйлама, – деди Арбак, аммо сен огоҳ бўл: ақл билан иш кўришни унутма. Биламан, бу сенга чивин чаққанчалик ҳам таъсир қилмайди. Бунақа бир чақага қиммат мақтанишлар Ионанинг парвосига ҳам келмайди. Бундай ҳақоратлар биз севган одамлардан чиққандагина юрагимизни яралайди, аммо мағрур Иона уни муҳаббатга сазовор деб билмайди.

– Муҳаббат! – бидирлади Иона жазавали кулиб. – Ха, албатта.

Шуниси қизиқки, ўша олис замонларда, ҳозиргига ўхшамаган ижтимоий тузум чоғида бизнинг замонларда

кенг тарқалган майда икир-чикирлар мухаббатга зарар етказган: ўша ўйлаб топилган рашк, ўша тубан тухмат, ўша майда-чуйда ғийбатлар; ҳатто ҳамманинг кўнглига манзур бўлса-да, энг самимий севги ришталарини узиш учун ҳозир ҳам уларни ҳар қадамда учратиш мумкин. Кема тинч денгиздан сузиб бораётганда митти балиқ парракка ёпишиб олиши ва кемани тўхтатиши мумкин – ривоятларда шундай дейилади. Энг кучли инсоний эҳтиросларда ҳам шундай бўлади. Агар ишқий лаззатларга бой бизнинг замонимизда уйларимизда, ўлан-тўшакларимизда ҳар куни амалда бўладиган ўша яшириш ва мудҳиш кучни таърифламасак, манзара қисмига етмай қолган бўларди. Айнан мана шу майда фикс-фужурлар туфайли биз ўтмишни яхши тушунамиз.

Мисрлик ғайриодатий айёрлик ила Ионанинг энг но-зик торини чертиб юборди – у заҳарли ўқ билан унинг аёллик ғурурини аниқ нишонга олди. У ўйлаганидек, бу қадар қисқа вақт ичида унчалик мустаҳкамланиб улгурмаган туйғуши чўрт кесганини англаб турарди ва суҳбат рафторини ўзгартиришга шошиб, Ионанинг акаси ҳақида сўз очди. Уларнинг суҳбати узоқ чўзилмади. Ионани ўзи билан ўзи қолишига ортиқ имкон бермасликка, аммо ҳар куни унинг олдига келиб, уш кузатиб боришга қарор қилиб, Арбак кетди.

Остонадан ҳатлаб чиқиши билан аёллик ғурури энди ундан ортиқ ясамалик талаб қилмаган Иона жон аччиғида хўнграб юборди.

VII боб

ПОМПЕЯДАГИ ДИЛХУШЛИКЛАР. РИМ ТЕРМЛАРИНИНГ МИТТИ НУСХАЛАРИ

Бахтдан Главк еттинчи осмонда эди. Иона уни сарафроз этган суҳбатдан у севгиси рад этилмаслигини биринчи марта англади. Бу умид уш дунёга сизмаган хаяжонга тўлдирди. Ионанинг уйида душ-

манини қолдирганига шубҳа қилмай, унинг захарли ўқларинигина эмас, балки унинг ўзининг мавжудлигини ҳам унутиб, Главк Иона жон қулоғи билан тинглаган кўшиқни хиргойи қилганча гавжум кўчалардан кетиб борарди. У Фортуна кўчасига бурилди-да, баланд йўлкадан юриб кетди. Бу ердаги уйлар опшоқ қилиб бўялганди, очиқ эшиклардан эса чиройли сувратлар кўриниб турарди. Ҳар бир кўчанинг кираверишида зафар арклари қад кўтарган. Главк энди Фортуна эҳроми олдидан ўтиб борарди ва (тахмин қилишларича, Цицероннинг қариндош-уруғларидан бири, балки буюк нотикнинг ўзи томонидан қурилган) эҳромнинг пештоқи қувшоқ кўчага юксак тантанаворлик бағишлаб турарди. Бу эҳром Рим меъморчилигининг ажойиб намуналаридан бири эди. У баланд пойдевор устида турарди. Иккита зина маъбуда меҳроби жойлашган майдончага олиб чиқарди. У ердан кенг зина билан адл устунларида турфа гуллардан ясалган гулчамбарлар осилиб турган равоққа чиқиларди. Эҳромнинг ҳар икки томонидан юнон ҳайкалтарошлари ишлаган ҳайкаллар саф тортган. Сал нарида Зафар арки савлат тўкиб турибди, унинг устида Калигуланинг ҳар икки ёнида бронза трофеялари¹ бўлган от ҳайкали қад кўтарган. Эҳром олдида гала-ғовурли оломон тўпланган – бирлари скамейкаларда ўтириб, империя сиёсатини муҳокама қилса, бошқалари амфитеатрдаги бўлажак томошалар ҳақида суҳбатлашарди. Бир тўда ёш-яланглар келгинди соҳибжамол қизни кўкларга кўтарар, бошқалари янги пьесанинг фазилатлари ҳақида суҳбатлашарди; бир печа ёши бир жойга бориб қолган одамлар Искандария билан савдони ривожлантириш тўғрисида гаплашарди; улар орасида жиддий ва мулоҳазакор, ўзига хос

¹ Трофея деб қадимгиларда галабадан нишон сифатида жанг майдонида қолдирилган ёдгорликка айтилган. Даставвал бу йўпилган ва душман томонининг аслаҳалари осилган (ёки уюм қилиб ташлаб қуйилган дарахт) танаси бўлган. Бу ерда гап шундай трофеяларнинг бронза тасвири устида кетмоқда.

шарқона кийимлар кийган, қимматбаҳо тошлар билан безатилган ярқироқ туфлидаги савдогарлар ҳам талайгина; улар кўллари билан тез-тез ишора қилиб гапирувчи, туника кийган италияликлардан яққол ажралиб турар эдилар. Ҳозиргидек, ўша вақтларда ҳам бу жонли ва серғайрат одамларда сўзлашдан ташқари, имо-ишораларнинг пурмаъно тили ҳам кенг таомилда эди; уларнинг зурриётлари бу тилни сақлаб қолган ва олим Иорио бу валати имо-ишоралар ҳақида ғоят қизиқарли китоб ёзган. Оломонни ёриб ўтиб, Главк тезда ўзининг қувноқ ва беғам дўстлари орасида пайдо бўлди.

– Эх-хе! – деди Саллюстий. – Кўришмаганимизга ҳам неча замонлар бўлди!

– Шунча замонлардан бери қандай чидаб юрибсан? Қанақа янги таомлардан тотиб кўрдинг? – Мен илм билан шуғулландим, – эътироз билдирди Саллюстий. – Муреналарни овқатлантиришга уриниб кўрдим ва римлик аждодларимиз эринган ўша баркамолликка эришиш учун жонимни ҳам аямадим.

– Бечора! Нега шундай қилдинг, ахир?

– Шунинг учунки, – жавоб берди Саллюстий хўрсиниб, – қонун энди уларни қуллар билан озиқлантиришни ман этади. Семиз уй бошқарувчимдан қутулиш учун уни ҳовузга ташлаб, бир маза қилишни анчадан бери ўйлаб юрардим. Бу балиқ гўштини шунақанги хуштаъм қилиб юборардики. Аммо бизнинг замонамиздаги қуллар – қуллар эмас, уларга эгаларининг қизиқишлари бир пул, акс ҳолда менга ҳузур бағишлаш учун мана бу Дав¹ жон-жон деб ҳаёгини қурбон қиларди.

– Римдан қандай янгиликлар бор? – сўради Лепид, эринибгина улар олдига яқинлашаркан.

– Император сенаторлар учун дабдабали базму зиёфат уюштирди, – деди Саллюстий.

¹ Дав – кўнлаб рим комедияларида айёр ва содиқ қул исми.

– Бағри кенг! – деди Лепид, – айтишларича, у ҳеч кимнинг илтимосини ерда қолдирмас эмиш.

– Балки у балиқчаларимга қулни ем қилишимга рухсат берар? – жопланди Саллюстий.

– Қайдам, – деди Главк. – Бир римликка ҳиммат кўрсатган одам ҳар доим буни бошқанинг ҳисобига қилади. Титнинг мурувватини кўзғовчи ҳар бир табас-сум юзлаб кўзлардан ёш тирқиратиши турган гап.

– Яшасин Тит! – деди Панса, императорнинг исми-ни эшитиб, – у ўз бойлигини совурган акамни квестор¹ қилиб тайинлашга ваъда берди... ва энди халқ ҳисоби-га бойимоқчи, дўсти азизим Панса, – давом этиб деди Главк.

– Тўғри, – кўшилди Панса.

– Бундан чикди, халқдан ҳам фойда бўлар экан-да, – деди Главк.

– Бўлмай-чи, – жавоб берди Панса. – Хўп, менга рухсат, бориб хазинани қарай, у ерда бир нарсани тузатиб қўйишим керак эди. Шундай дея Эдил шоша-пиша узоқлашди, унинг ортидап эса оломон ичида ўз савдолари билан келган илтимосчиларнинг узун сафи чўзилди.

– Бечора Панса! – деди Лепид. – Кўнгилчовлик қилишга ҳам вақти йўқ. Эдил эмаслигимдан худога шукур қиламан!

– Хўш, Главк! Ишлар қалай? Ҳар доимгидай хушчақчақсан! – деди Клодий, яқин келаркан.

– Фортунага садақа бергани келдингми? – сўради Саллюстий.

– Мен ҳар куни кечқурун унга садақа қиламан, – жавоб берди ўйинчи.

– Ишонаман. Битта ҳам одам кейин садақа қилмади!

– Геркулес ҳаққи, сен уни боплаб чув туширдинг! – деди Главк кулиб.

¹ *Квестор* – консул ёрдамчиси.

– Қачон қарама, итдай ириллаганинг-ириллаган, Саллюстий! – деди Клодий жаҳл билан.

– Бунга ажабланмаса бўлади, чунки мен сен билан ўйнаганимда, менга ҳар доим «ит» тушади, – жавобан деди Саллюстий.

– Бас қилинглар! – деди Главк, ёнида турган гулчи қиздан битта атиргул оларкан.

– Атиргул – сукут тимсоли, – деди Саллюстий, аммо мен уни фақат зиёфат дастурхони устида кўришни афзал биламан.

– Дарвоқе, келаси ҳафтада Диомед катта зиёфат берапти, – деди Саллюстий. – Сени таклиф қилишганми, Главк?

– Ха, бугун эрталаб таклифномани олдим.

– Мен ҳам, – деди Саллюстий, камаридан тўрт-бурчак папирусни суғурар экан. – Қаранглар, у бизларни одагдигидан бир соат эрта таклиф қилибди: демак, қандайдир кизик нарса бўлади.

– Бўлмай-чи! У Крэздай бадавлат, – деди Клодий, – зиёфатидаги таомлар рўйхати ҳам дostonдай узун.

– Бўпти, кетдик ҳаммомга, – деди Главк. – Хозир бутун шаҳар ўша ерда. Сизлар яхши кўрган Фульвий янги қасидасини ўқиб беради.

Йигитлар ялинтириб ўтиришмади ва барчалари ҳаммом томон йўл олишди.

Гарчи жамоат ҳаммомлари уйларида фуслхоналари бўлган бойларникидан кўра кўпроқ ғариб фуқаролар учун мўлжалланган бўлса-да, барибир бу ҳашам ва кўнгилхушликни севувчи барча тоифа одамлари учун севимли учрашув ва дам олиш жойи эди. Помпея ҳаммомлари, албатта, ўз тузилиши билан ҳам, ташқи кўриниши билан ҳам катта ва мураккаб тузилишга эга рим ҳаммомларидан кескин фарқ қилар эди; умуман Рим империясининг ҳар бир шаҳридаги ҳаммомлар меъморчилигининг айрим ўзига хосликлари билан ажралиб турарди.

Ошналар ҳаммомга Фортуна кўчасидаги катта дарвозадан кириб келишди. Пештоқда қоровул ўтирарди, олдида эса иккита қути турарди – биттаси пул учун ва иккинчиси чипталар учун. Шу ерда узун ўришдиқлар ҳам бўлиб, уларда турли тоифа одамлари ўтиришарди; бошқалар табибларнинг айтганини бажарган ҳолда пештоқ ёқалаб тез-тез юриб туришарди, вақти-вақти билан тўхтаб, деворларга бўёқ билан ёзилган афишалар, ўйинлар, олди-соттилар, кўрғазмалар ҳақидаги сонсиз эълонларга кўз югуртирар эдилар. Аммо ҳаммадан кўпроқ амфитеатрда бўлажак ўйинлар ҳақида гаплашар эдилар ва яқин келган ҳар бир одамни саволларга кўмиб юборардилар: Помпеянинг бахти чошиб, биронта даҳшатли жиноятчи пайдо бўлмаганми; Эдиллар парчабуриш қилгани арслонга ташлай олишлари учун биронта шаккок ёки қотил учрамаганми; бу омад олдида бошқа барча кўнгилхушлиқлар бачкана туюлар эди.

– Менинг назаримда, – деди асли заргар бўлган бир қувноқ одам, – агар айтганларидек, император шу қадар марҳаматли бўлса, бизга битта-яримта яхудийни юборган бўларди.

– Мана бу янги назарсялик мазҳабидан биттасини олганда-чи? – деди аллақандай файласуф, – мен баттол эмасман, аммо Юпитерни тан олмаган даҳрий меҳр-шафқатга муносиб эмас.

– Одам нечта худога ишониши менга барибир, – деди заргар, – аммо барча худоларга мушқир келиш бориб турган касофат.

– Менинг ўйлашимча, – эътироз билдирди Главк, – бу одамлар жудаям даҳрий эмас. Айтишларича, улар қандайдир худога, тўғрироғи, келажакдаги ҳаётга сифишишаркан.

– Сен янглишаяпсан, азизим Главк, – деди файласуф, – мен улар билан гаплашдим: Мен Плутон ва Аид ҳақида сўз очганимда, улар юзимга кулишди.

– Эй худолар! – хитоб билан деди даҳшат ичида заргар, – наҳотки, бу ёвузлар бизнинг шаҳримизда ҳам бор бўлса?

– Ҳа, бор, оз бўлса-да, бор. Аммо уларнинг мазҳаби яширин тўпланади ва унга кимлар киришини билиб бўлмайди.

Главк кетгач, ўз санъатини жонидан яхши кўрадиган бир ҳайкалтарош унинг орқасидан ҳаяжон билан қараб қолди.

– Эҳ, – деди у, – уни саҳнага чиқарилганида, зўриш бўларди-да! Қўл ва оёқларига қаранг! Боши-чи, боши! Зап гладиаторбоп эканми! Э-ҳа, бизнинг санъатимизга муносиб сюжет бу! Парча-буриш қилгани нега уни арслонга ташлашмайди?

Бу орада замондошлари ўлмас деб эълон қилган ва агар ушбу ҳикоя бўлмаганда, бизнинг бепарво асримизда ҳеч ким эса ҳам олмайдиган рим шоири Фульвий Главкнинг олдига келди:

– Э-ҳа, азизим афиналик, меҳрибоним Главк қасидани қандай ўқишимни тинглагани келибди-да! Қандай шараф, ахир сен тилининг ўзи шеъриятдан иборат юнонсан-ку. Сенга қандай ташаккур билдирсам экан? Албатта, бу ҳеч нима эмас, аммо мени, агар мақтовингга сазовор бўлсам, балки Тит билан таништириб қўясан? О Главк! Ҳомийсиз шоир – ёрликсиз кўза билан барабар: шароб қулинг ўргилсин бўлиши мумкин дир, аммо уни ҳеч ким мақтамайди! Пифагор нима деган эди? «Тутаткилар – худоларга, мақтов эса – одамларга». Демакки, ҳомий – бу шоирнинг қохини, у унга мақтов ва мухлисларни олиб келади.

– Сенга бутун Помпея ҳомийлик қилади ва ҳар бир пештоқ – сенинг меҳробинг.

– Ҳа, бу ернинг одамлари ғоят меҳрибон, улар мақтовларини аяшмайди. Аммо улар кичик шаҳарчанинг аҳолиси, холос... Мен эса дурустрофига умид боғлайман!.. Кирдикми?

– Албатта. Биз вақтни бой бераямиз, ахир сенинг қасидангни тинглашимиз мумкин эди-ку.

Шу аснода ҳаммомдан пештоққа йигирматача одам чиқди ва энсиз йўлакка очиладиган эшик олдида тур-

ган қул Фульвий, Главк, Клодий ва яна шоирларнинг бутун бир тўдасини ичкарига қўйди.

– Рим ҳаммомлари олдида бу қурук чолдевор, – деди Лепид нафрат билан.

– Аммо барибир шифтдаги нақшу нигорлар дид билан бажарилган, – деди Главк; у, ҳамма нарса ёқадиган кайфиятда эди ва шифтда сочилган юлдузларга ишора қилди.

Лепид елка қисиб қўя қолди, аммо эътироз билдириб ўтирмади.

Улар кенг ечиниш хонасига киришди. Аркида фаройиб сувратлар жимжима қиларди, гумбазсимон шифт оч-қизил хошияли оқтўртбурчак кошин билан ороланганди; ёғ тушса ялагудек тоза фаршга оқ кошинлар терилган, девор тагидан эса ўришдиклар қўйиб чиқилганди. Витрувийнинг хашаматли фригидарияси¹ сингари бу ерда катта-катта ва сонсиз деразалар йўқ эди. Бутун Жанубий Италияда бўлганидек, Помпеяда жазирама офтоб жилосини мўътадиллаштирини афзал биладилар ва вира-ширасиз хашамат бўлмади, деб ҳисоблаганлар. Икки унча катта бўлмаган ойнаванд деразадан хирагина, ёқимли нур тушиб турарди, бу деразалардан бири устида улкан мавжудотларнинг ўлими тасвирланган катта бўртма суврат кўзга ташланарди.

Фульвий улугвор қисфада худди шу ерга ўтирди, тингловчилар эса уни қироатни тезроқ бошлашга шоширар эдилар.

Шоир узоқ ялинтириб ўтирмади. У кийими ичидан папирус найчасини чиқарди ва томоғини тозалаш, шунингдек, осойишталик ўрпатиш учун уч марта йўталиб олди, сўнг буюк қасидасини ўқишга киришди, ушбу китоб муаллифи бсҳад афсуслар ила маълум қиладики, бу қасидадан бизгача бир сатр ҳам етиб келмаган.

Уни тақдирлаш маъносида чалинган чапакларига қараганда, қасида шоир шон-шуҳратига шубҳасиз му-

¹ *Фригидариялар* – (лот. «Фригидус»дан анча совуқ сувли ховузлари бўлган бўлими.

носиб эди, ammo ёлғиз Главккина у Горацийнинг энг яхши касидаларидан ошиб тушади, деб тошмади.

Қасида ўқиб бўлингандан кейин фақат совуқ сувда чўмилмоқчи бўлганлар ечина бошладилар; улар кийимларини девордан чиқиб турган илмоқларга осар, бошқа кенгроқ кийимларини олар эдилар (бойлар – ўз кулларидан, қолганлар эса – хаммомларда хизмат қилувчи ходим-куллардан) ва бизнинг кунларгача сақланиб қолган чиройли доирасимон хонага ўтар эдилар, қадимги италияликларнинг бир уятлик жойлари – ювинишга хушлари йўқ эди.

Совқотиб қолганлари бошқа эшиқдан кўчма ўчок билан керагича иситилган тепидарийга¹ кирар эдилар, ҳолбуки иссиқнинг асосий манбаи пол бўлиб, унинг остидан лакон² печкаси қувурлари ўтарди.

Бу ерда чўмилиш ишқибозлари ечинар ва хушбўй иссиқдан хузурланиб, бирмунча вақтни ўтказар эдилар. Узоқ чўмилиш жараёнидаги ўз аҳамиятига мувофиқ тепидарий безакларга бой ва бошқа хоналардан яхшироқ эди: хира шишали деразалардан заиф ва алдоқчи ёғду тушиб турарди; деворлари чўғдай қизил, фаршига оқ кошинлар терилганди. Бу ерда кунига етти мартагача хаммомга тушадиган ашаддий чўмилувчилар чўмилишдан олдин ёки аксар чўмилгандан кейин аъзойи баданлари ёқимли бўшашганча ётар эдилар; бу «жабрдийда»лардан кўпчилиги кириб келаётганларга қарар эдилар, ўзини суҳбат билан толиқтириб қўйишдан қўрқиб, танишларга бош ирғаб салом берар эдилар.

Шу ердан мижозлар ўз дидларига боғлиқ равишда яна турли жойларга йўл олар эдилар: бирлари бизнинг буғхоналаримизга тўғри келадиган хаммомга, ундан эса – илиқ хаммомга борар эдилар; бунча кучларини

¹ *Тепидарий* (лот. «тепидус» дан – иссиқ) – хаммомнинг иссиқхонаси.

² *Лакон печкаси* – яна бир бўлим, хаммомнинг иссиқхонаси.

исроф қилишни хоҳламаган бошқалари биратўла иссиқ сувли ҳовузи бўлган тепидарийга ўтиб кўя қолишарди.

Тасвирни тугаллаш ва ўқувчига қадимгилар ҳаётида бу қадар аҳамият касб этган ҳаммомлар ҳақида озми-кўпми даражада тўлароқ тасаввур бериш учун булардан сал илгари урфдан чиққан совуқ ҳаммомдан ташқари муқаррар равишда барча амаллардан ўтган Лепид ортидан борайлик. Ҳозиргина таърифлаганимиз тепидарийда исиниб олгач, Помпея олифтаси буглама ҳаммом сари одимлаб кетди. Хушбўй иссиқдан нафас олиб, унинг қанча узоқ бугланганини китобхон ўзи тасаввур қилаверсин. Шундан кейин у ўзини кираверишда пойлаб турган қуллари ихтиёрига топширди ва улар от қашлагичга ўхшаган алланима билан унинг терларини артишди. Дарвоқе, сайёҳларни ҳозир гўё ундан фақат кирни кетказишда фойдаланганлар деб жиддий ишонтиришади, ҳолбуки тажрибали чўмилиувчининг силлик баданига бир дона чапг зарраси ҳам ўтириши мумкин эмасди. Кейин, бироз совунланиб бўлгач, у хушбўй ўланлар мўл ташланган сувга тушди ва у хонанинг қарама-қарши охиридаги эшикдан чиққанида, муздай душнинг суви уни бошдан-оёқ кўмиб юборди. Кейин енгил кийимга ўраниб, у яна тепидарийга қайтди, у ерда ҳали буглама ҳаммомга бормаган Главкни учратди. Энди ҳеч нарса билан қиёслаб бўлмайдиган асосий роҳат бошланди; қулар ўз хўжайинларига жавоҳирлар қадаб безак берилган тилло, биллур ёки чинни идишчалардаги энг ноёб мойлардан сурта бошлашди. Бой одамлар қўллаган бу барча суртмаларнинг фақат рўйхатигина бутун бир жилдни ташкил этган бўларди, айниқса, уни урфдаги ношир босиб чиқарса: майоран¹, исирик, ялпиз – хуллас, ҳаммасини санап имкони йўқ, девор ортида эса наст мусиқа чалинади, чўмилишда мўътадилликни афзал кўрганлар тетикла-

¹ *Майоран* – эфир мойли хушбўй ўсимлик.

ниб, янгидан кучга кирганлар бамисоли ёшариб, қизғин гурунғ қилар эдилар.

– Ҳаммомни чиқарганни худолар ўзи ярлақасин! – деди Главк тош супалардан бири устига (ўша соатларда устига юмшоқ ёстикчалар қўйиб қўйилганди) чўзиларкан; уларни тепидарийнинг ўзида ҳозир ҳам кўриш мумкин. – Хоҳ Геркулес бўлсин, хоҳ Бохус, уни бекорга худо деб алқамайдилар-да.

– Менга айт-чи, – унга мурожаат қилди семиз эркак; унинг баданини артишар экан, у тинмай оҳ-оҳлар ва пишқиарди, – айт-чи менга, Главк... қўлингни чоғиб таплаган керак, қул, астароқ ишқала-да!.. Айт-чи менга... уф, уф!.. Римда ҳаммомлар ростдан шунақа зўрми? (Бошини буриб, Главк Диомедни дарров таниди, бу йигитча буғли ҳаммомдан ва ишқалашдан кейин бутунлай кип-қизил бўлиб кетганди.) Балки, бизларшикидан яхшироқдир? Хўш?

Кулгисини яшириб, Главк жавоб берди:

– Фараз қилки, бутун мана бу шаҳар ҳаммомларга айланган, шунда Римдаги император ҳаммомларининг катталиги борасида тасаввурга эга бўласан. Аммо бу фақат катталиги. Жон ва жисм учун барча дилхушликларни кўз олдишга келтир, оталаримиз ўйлаб топган барча гимнастик ўйинларни санаб чиқ, фараз қилки, бу барча ўйинлар учун, худди адабиёт шинавандалари учун бўлганидек, махсус жойлар ажратилган, бунга энг катта ўлчамдаги ва энг мураккаб тузилмали чўмилиш хоналарини қўш, булар ҳаммасини боғлар, театрлар, равоқлар, гимнасийлар¹ билан қуршаб ол – хуллас, фақат саройлар ва жамоат биноларидан иборат худолар шаҳрини тасаввур қил, шунда машҳур рим ҳаммомлари тўғрисида тахминий тасаввурга эга бўласан.

¹ *Гимнасий* – қадимги Юнонистонда зодагонларнинг болалари турли фанлар билан бирга гимнастикани ҳам ўрганадиган билим даргоҳи.

– Геркулес ҳаққи қасам ичаман! – деди Диомед кўзларини катта-катта очиб, – у ерда чўмилиб чиқиш учун бутун умр етишмайди-ку!

– Римда бу оддий нарса, – деди Главк жиддий оҳангда. – Кўплар у ерда бутун умрларини ўтказадилар. Улар очилиш маросимига келадилар-да, то дарвозани қулфлаб кўймагунларича қолаверадилар. Қолган Рим улар учун гўё йўқдай, улар ҳаммомдан бошқа дунёдаги ҳамма нарсани ёмон кўришади.

– Поллукс ҳаққи, мени донг қотириб кўйдинг! Ҳатто кунда атиги уч марта чўмиладиган одамда бошқа ҳеч нарсага вақти қолмайди. Биринчи чўмилишдан олдин улар пештоқда ёки махсус майдончаларда тўп ўйнашади. Кейин чигилёзди қилиш учун театрга боришади. Улар дарахтларнинг остида тамадди қилишади ва иккинчи чўмилиш ҳақида ўйлашади. Ҳаммом тайёр бўлган вақтгача овқат ҳазм бўлиб кетади. Иккинчи чўмилишдан кейин улар биронта янги усулдаги шоир шеърларни қандай ўқишини тинглагани перистиллардан бирига ёки қадимги ёзувчилар асарлари устида мудрагани кутубхонага боришади. Унгача эса кечки овқат вақти бўлиб қолади, бунда улар ҳам фақат ҳаммомга боришни афзал кўришади; шундан кейин улар учинчи марта чўмилишади – ҳаммомни дўстлар билан шакар-гуфторлик қилиш учун энг бош жой деб билишади.

– Геркулес ҳаққи, Помпеяда ҳам уларга тақлид қиладиганлар бор!

– Ҳа, аммо бу билан оқлаб бўлмайди. Рим ҳаммомларининг ашаддий мухлислари бахтли. Улар жимжимаю улуғворликдан бошқа ҳеч нарсани кўрмайдилар, шаҳарнинг ғариблар яшайдиган маҳаллаларига кирмайдилар, дунёда қашшоқлик деган нарса борлигини билмайдилар, бутун дунё уларга кулиб қарайди, улар Коцитда¹ чўмилгани йўл олганларидагина бир хўмрайиб

¹ *Коцит* – ер ости салтанатининг афсонавий дарёларидан бири.

кўядилар, холос. Кўрдингизми, хақиқий файласуфлар қанақа бўлишади.

Главк шу гапларни айтар экан, Ленид қошини чимирганча ва базўр нафас олганча сирли амалларга киришиб кетди, қулларининг бир дақиқа ҳам бўш туришларига имкон бермади. Ҳушбўй тутатқилар ва укалашлардан кейин бадани ортиқ қизиб кетмаслиги учун махсус кукундан сепишди, бу кукунни силлик жилвиртош билан артиб ташлашгач, у кийина бошланди, бироқ ечингандаги кийимларини эмас, башангрок кийимларини кийди, римликлар бундай кийимларни одатда бўлажак кечки овқат маросимида кияр эдилар, холбуки вақт бўйича (улар кундуз соат учда кечлик қилишарди), аслида уни тушлик деб атаса тўғрироқ бўларди. Кийиниб бўлгач, у, ниҳоят, кўзини очди ва гўё ҳаётга қайтгандек, чуқур хўрсинди.

Худди шу пайтда узун эснаб, Саллюстий ҳам жонланди.

– Кечлик вақти бўп қопти-ку, – деди бу эпикурлик. – Главк, Ленид, кетдик, бизникида овқатланамиз.

– Сизларни келаси ҳафтага таклиф қилганим эсларингдан чиқмасин! – деди Диомед; у бу ажойиб йигитлар билан танишганидан беҳад гурурланмоқда эди.

– Нега, унутмаймиз, – жавоб берди Саллюстий, – хотира, азизим Диомед, ҳеч шубҳасиз, ошқозонга жойлашади.

Улар кўчага чиқишди, кўча салқинроқ эди.

VIII боб

АРБАК МУҒАМБИРЛИК ҚИЛАДИ ВА ЮТИБ ЧИҚАДИ

Апекид мисрликнинг уйига йўл олганида, сершовқин шахар узра оқшом чўкканди. У чаровон ёритилган, одамларга сероб кўчаларни четлаб, бошини эгган ва қўлларини кийими остига яширган кўйи кетиб борарди,

беғам ва қувноқ ўткинчилар орасида ўзининг бемадор кўриниши ва виқорли чехраси билан кўзга дарҳол ташлана қоларди. Бироқ қандайдир жиддий ва вазмин бир киши икки марта унга яқин борди, кейин эса охири унинг елкасидаш туртди.

– Апекид! – деди у ва қўли билан тезгина аломат ясади – бу хоч белгиси эди.

– Э-ҳа, назориймисан! – деди қоҳин ва янада кўпроқ оқариб кетди. – Нима керак сенга?

– Хаёлингни бўлмоқчи эмасман, – деди нотаниш кимса, – аммо ўтган сафар кўришганимизда ҳам, назаримда, бугунгидай ўзингни олиб қочган эдинг.

– Мен сендан ўзимни олиб қочмайман, Олинф, аммо ҳолдан тойганман, ғамга ботганман ва ҳозир нималар қизиқтириши ҳақида гаплаша олмайман.

– Эҳ, гумроҳ банда! – деди Олинф алам билан, – сен ҳолдан тойгансан, ғамга ботгансан, ўзинг эса тетиклаштирувчи ва шифобахш чашмадан юз ўгирмоқчисан?

– Она Ер! – хитобан деди қоҳин, қўлларини кўксига босиб, – Худолар яшайдиган ҳақиқий Олимп кўзларимга қачон намоён бўлгай? Бир одамнинг динига иймон келтиришим керакми, аждодларим шунча асрлардан буён сифиниб келган худолар ҳеч нима эмасми? Мен учун муқаддас бўлиб келган меҳроблардан ҳаром нарсдай ўзимни тортишим керакми? Ё бўлмаса Арбакнинг изидан боришим керакми? Нима қилишим керак?

У жим бўлиб қолди ва гўё ўзидан ўзи қочмоқчи бўлгандек, тезда илгарилаб кетди. Аммо назарий шундай бир сўзли, қизиққон ва бир мақсадни кўзлаган одамлардан эдики, унинг ёрдамида барча замонларда дин янги иймонни барқарор этиш ёки эскисини ўзгартирган ҳолда бурилишлар ясаб келган.

Шунинг учун Олинф Апекиднинг осонгина кетиб қолишига йўл қўймади. У тагин унга етиб олди-да, деди:

– Апекид, сени изтиробга солсам, шуурингнинг ўқ томирларини ларзага келтирсам ва сен шубҳалардан

ўзингни йўқотсанг ва нотўғри, маънос фикрларнинг беқарор баҳри муҳотида сарсон бўлсанг, бунинг ҳеч ажабланарли жойи йўқ. Мен бунга ажабланмайман. Аммо мен билан бирпас бирга бўл, дадил бўл, тоат қил ва зулмат тарқалади, бўрон тинади, бир вақтлар Галилей денгизи сувларида бўлганидек, тангрининг ўзи жонинг халоскорлигини элтганча тинчгина гирдоб бўйлаб юриб ўтажак. Бизнинг динимиз таркидунёчиликни талаб этади, аммо у бунинг учун сахийларча тақдирлайди. Уқубат соатлари сенинг абадийликка эришишига имкон беради.

– Азал-азалдан, – деди Апекид қовоғини уйиб – шундай ваъдалар билан одамларни аҳмоқ қилиб келишади. Оҳ, қанақанги жозибадор ваъдалар мени Исида эҳромига етаклаб келмади!

– Аммо ўз шуурингдан сўраб кўр, – эътироз билдирди назарсяли, – покликни ҳақорат қилган дин ҳақиқий бўлиши мумкинми? Сенга худоларимизни ҳурмат қилишни ўргатадилар. Сизларнинг гапларингизга қулоқ соладиган худолар қанақа худолар ўзи? Уларнинг кароматлари, уларнинг фазилатлари қанақа? Ахир уларни энг даҳшатли жинойтчилар сифатида тасвирламаяптиларми? Шундай бўлса ҳам сени уларга энг муқаддас нарсадек сифинишни амр этадилар. Юпитернинг ўзи – отасининг қотили. Сизларга ўлдиришни буюрмайдилар-у, аммо қотилга сифинасизлар. Ахир бу дин устидан, одамдаги энг муқаддас нарса устидан кулиш эмасми? Ягона, ҳақиқий худога мурожаат қилсанг-чи, мен сени унинг даргоҳига олиб бораман. Аёвсиз поклик унда соф муҳаббат билан омихта бўлиб кетган. Гарчи у оддий банда бўлса-да, барибир худо бўлишга муносиб эди. Сизлар Сукротга иктидо қиласизлар – унинг ўз шогирдлари, ўз мактаби бор. Аммо бу афиналикнинг саховати Исо Масихнинг ёрқин, мукамал, таъсирчан, барқарор табарруклиги олдида нечоғли мавҳум! Мен унинг инсоний қиёфаси ҳақидагина гапирмаётиман. У бу қиёфани келажак асрлар учун аломат сифатида,

Платон ўз кўзи билан кўришга интиқ бўлган саховат тажассумини бизга аён этмоқ ниятида қабул этган эди. Исо Масих одамларга чинакам қурбонлик келтирди, ўлим соатида унинг бошини қуршаб турган нур чамбарлари ер юзини мунаввар қилибгина қолмади, балки кўз олдимизда фалакни намоён қилди! Кўриб турибман, сен титраб кетаяпсан, ҳаяжонга тушдинг. Худо сенинг қалбингга жо бўлди. Илоҳий руҳ ақлингни равшан қилмиш. Юр кетдик, муборак йўлдан орқага қайтма, иккиланишни йиғиштир-да, мен билан юр. Илоҳий калом маъносини чақиш учун иймонлилардан унчамунчаси тўпланиб бўлган. Мен сени уларнинг олдига олиб бораман. Сен адои тамом бўлибсан, йўлингни йўқотибсан. Худонинг каломларига қулоқ сол: «Барча жабрдийдалар ва ғам юки остида қолганлар, менинг ҳузуримга келинглари, мен сизларнинг жонларингизга оро кирурмен».

– Боролмайман, – деди Алекид. – Бошқа сафар.

– Йўқ, ҳозир юрасан! – тантанавор деди Олинф ва унинг қўлидан тутди.

Аммо олдинги динидан, шунча қурбонликлар келтирган ҳаётдан воз кечишга ҳали тайёр бўлмаган Алекид мисрликнинг жозибадор ваъдаларини эслаб, қўлини тортиб олди ва мисрликнинг сўзамоллиги унинг ҳаяжонга тўлиқ ва безовта зехнига жо қилган беқарорликни бартараф этишга саъй-ҳаракат зарур эканини ҳис этиб, кийимларини йиғиштирди-да, шундай тез чопиб кетдики, уни қувлаб етиш амримахол эди.

Чарчаб хансираганча у ниҳоят шаҳар чеккасига етиб келди ва мисрликнинг ёлғиз уйини кўрди. Нафасини ростлаш учун тўхтаганида, кумушранг булут ортидан тўлиной кўринди.

Яқин-атрофда бошқа битта ҳам уй йўқ эди. Мунгли чирмовуқлар уй олдини қоплаб олганди, орқада эса ойнинг ғамгин нури остида ухлаб ётган баланд дарахтларнинг бутун бир ўрмони қад кўтариб турарди; ундан

нарида тоғлар қорайиб кўринарди, улар орасида эса ўша вақтларда ҳозирги замон сайёҳи кўриб турганидек унча баланд бўлмаган Везувий маъюс қад ростлаб турарди.

Апекид тоқлар чирмаган арк остидан юриб ўтди ва кенг, ҳаводор пештоқда пайдо бўлди. Пештоқнинг қаршисида, зипанинг ҳар икки томонида миср сфинкслари қотиб турарди ва ой нуридан улар янада тантанаворроқ осудалик касб этганди. Бу қатор улкан ва вазмин хайкалларда хайкалтарошларнинг қадимий хикмати гўзалликни эъзоз билан йўғириб юборганди; зина узра сабурнинг тўқ-яшил залворли япроқлари солланиб турар ва шарқ хурмоси ўзининг узун-узун ва ҳаракатсиз япроқлари сояси билан мрамр пиллапояларни қоплаб олганди.

Бу сукунат ва сфинксларнинг сирли қиёфалари қохиннинг юрагига англаб бўлмас ва тийиксиз ваҳима солди, томирларида қон тўхтаб қолди ва остона ҳатлаб кираркан, у жиллақурмаса ўз одимлари товушини эшитишга муштоқ эди.

Устида унга номаълум тилда ёзуви бўлган эшикни қокди. Эшик унсиз очилди ва дароз ҳабаш ҳеч парса сўрамай ва шубҳаланмай, имо билан уни киришга таклиф қилди.

Баланд бронза шамдонлардаги шамлар кенг атрийни чароғон қилиб турарди, деворлар эса қон-қора, маъюс бўёқларда чизилган йирик иероглифлар билан қопланганди, улар Италия аҳолиси ўз-ўзларини безайдиган ёрқин ва нафис нақшу нигорларга ҳечам ўхшамасди. Атрийнинг охирида, гарчи африкалик бўлмаса-да, қора жанубликлардан ҳам қорароқ бўлиб кўринган бошқа бир қул унга пешвоз чикди.

— Мен Арбакнинг олдига келдим, — деди қохин ва овози титраб чиқаётганини ўзи ҳам эпитди.

Қул индамай бошини эгди ва Апекидни уйнинг чап қанотига бошларкан, уни энсиз зинадан, кейин эса худ-

ди пештоқдагидек совуқ улуғворлик ҳукм суриб турган бир қанча бўлмалар орқали юқорига олиб чиқди. Ниҳоят Апекид қоронғи, яхши ёритилмаган хонада пайдо бўлди, мисрлик уни шу ерда кутиб турарди.

Арбак устида эшикка битилган аломатларга ўхшаш ёзув кўчирилган бир нечта папирус найчаси ётган хонтахта ёнида ўтирарди. Сал нарида унча катта бўлмаган учоёқ бўлиб, устида хушбўй тутатқи тутаб турарди. Унинг ёнида бурж аломатлари бўлган катта курра жой олган, бошқа хонтахта устида эса нимага кераклиги Апекидга номаълум бўлган ғалати-ғалати шаклдаги бир қанча ускуналар ётарди. Хонанинг тўр парда билан тўсилган деразасидан тушиб турган ой нури эса яккаю ягона шам ёғдуси билан кўшилиб кетмоқда эди.

Ўтир, Апекид – деди мисрлик. Йигит ўтирди.

– Сен мендан сўрагандинг, – гап қотди Арбак бир-мунча сукунатдан кейин, бу вақтда афтидан, у хаёлга толган эди, – сен инсон ақли англашга қодир бўлган энг қудратли сирлар ҳақида сўраган эдинг, ҳаётнинг бу топишмоғини ечишимни хоҳлайсан. Бизлар болаларга ўхшаб қоронғида адашиб юрамиз ва қисқагина вақтга бу қайғули ва қисқа умримизда ўз сояларимизни зулмат ичида кўриб турамыз; фикрларимиз кўксимизни ёриб киришга ҳаракат қилганча гоҳ жиндаккина зулматга кўмилса, гоҳ даҳшатда орқага қайтади; биз кўрлигимиздан биронта яширин хатарга дуч келишдан кўрқиб, атрофда ночор айланамиз, бизни четлаб турувчи чегараларни билмаймыз, улар бизни гоҳ бўғади, гоҳ кенг ёйилиб, абадият қаърида маҳв бўлади. Модомики шундай экан, бутун ҳикмат муқаррар равишда икки масалани ечишга олиб келади: «Биз нимага ишонишимиз керак?» ва «Биз нимадан юз ўгиришимиз керак?» Сен мана шу саволларга жавоб олмоқчисан шундайми?

Апекид бош ирғади.

– Унда қулоқ сол. Бугунги суҳбатимизни эсингдан чиқармадингми?

– Қандай эсдан чиқарай!

– Мен сенга шунча меҳроблар устида афъюн чекадиган илоҳлар тўкиб чиқарилганини айтиб берган эдим. Расм-русум ва урф-одатларимиз эл фаровонлиги деб элнинг ўзини алдаш учун масхарабозлик эканини ҳам тушунтиргандим. Бу ёлғонда жамият бутунлиги, тинчлик мояси, донишмандлар ҳокимияти яшашини ҳам тушунтиргандим; бу ҳокимиятнинг негизи – оломоннинг бўйсунуши. Биз бу саховатбахш алдовни қўллаб-қувватлаймиз. Борди-ю, одамлар бирон нарсага ишонишлари керак бўлса, оталари уларга нимани севишга ўргатган бўлса, ўшанга, анъана муқаддас билган нарсага ишонаверсинлар. Табиати бундай қўпол иймон учун ҳаддан ташқари руҳланган бизлар ўзимиз учун қандайдир сайқал топган нарсани қидириб топишга ҳаракат қиламиз, аммо ўзимиз бузиб ташлаган таянчни бошқаларга қолдирамиз. Бу донолик, бу олийжаноблик.

– Гапиравер.

Шу ишни қилиб, ташлаб кетмоқчи бўлганларимиз учун эски қоидаларни сақлаб қолиб, белимизни боғлаймиз-да, ўзга оламларга йўл оламиз. Илгари ишониб келган нарсангни эсингдан чиқар, хотирангдан ситиб ташла. Зехнингни ёзилмаган қороздек тоза, деб ҳисоблайлик. Дунёга назар сол, унинг тартибига, унинг қонунлари тузилишига диққат билан кўз югуртир. Уни нимадир яратиши керак эди – модомики тузилиш бор экан, демак тузувчи ҳам бўлган; мана шу ишонч бизга қаттиқ заминга оёқ босишимизга имкон беради. Хўш, у ўзи ким? Худо, дейсан сен. Тўхта, шошма-шошарлик билан хулоса чиқармайлик. Дунёни яратган куч ҳақида биз унинг қудратлилигини, энга келмаслигини, одамлар тақдирига нисбатан бепарқлигини биламиз, холос. Одамлар худони ўйлаб чиқаришган ва уни меҳрибон деб билишган. Унда ёмонлик қаердан пайдо бўлган? Нима учун худо бунга йўл қўйган... ёмонликни яратган ҳам, абадийлаштирган ҳам? Бунга оклаш учун форслар

иккинчи, ёвуз руҳни ўйлаб топишган. Бизнинг Миср Тифонимиз ҳам, моҳиятан, ўша ёвуз иблиснинг ўзи. Номаълум кучни биз қандайдир мавжудотга айлантира- миз ва кўзга кўринмас нарсага кўзга кўринадиганнинг табиатини берамиз. Йўқ, уни биз кўрмайдиган номи билан аташимиз керак ва шунда сир очилади. Унинг номи – Зарурият. Зарурият, дейди юнонлар, худоларга буйруқ беради. Унда худоларнинг нима кераги бор? Улар ҳеч нимага керак эмас, дарҳол улардан воз ке- чайлик. Зарурият бизни қуршаб олган ҳамма нарсага ҳукмини ўтказди. Аммо бу қадимий, кўзга кўринмас, англаб бўлмас кучни қўя турайлик-да, унга бўйсунган ва биз, одамлар, билишимиз ва англашимиз мумкин бўлган нарсага мурожаат қилайлик. Унинг номи – Табиат. До- нишмандларнинг хатоси шунда эдики, улар ҳаммаша ҳамма нарса зим-зиё зулмат бўлган жойда заруриятни тадқиқ этишга интилганлар. Борди-ю, улар ўзларининг табиат тадқиқотларини чеклаган бўлганларида, табиатда уларнинг сирларидан аллақачон пом-нишон қолмаган бўларди. Бу ерда бардошли кузатишлар ҳеч қачон му- кофотсиз қолмайди. Мен ерни, ҳавони, баҳри муҳитни, осмонни тадқиқ қиламан ва булар барчаси сирли тарз- да бир-бири билан боғлиқлигини кўраман, Ой сувнинг кўтарилиши ва қайтишига сабаб бўлади, ҳаво ҳамма жойда ерни ўраб туради, юлдузларни ўрганар экан- миз, биз ернинг чегараларини ўрганамиз, вақт давр- ларга бўлинар экан, юлдузларнинг оқиш нури биз- га ўтмиш қаърига кириб боришимизга имкон беради, уларга қараб келажакни билса бўлади, – бинобарин, заруриятнинг ўзи нима эканини билмай туриб, биз, жилақурмаганда, у нималарни шарт қилиб қўйганини кўраемиз. Бу дин бизни қандай хулосага олиб келади (зеро, бу диндан бошқа ҳеч нарса эмас). Мен иккита илоҳга ишонаман: Табиатга ва Заруриятга. Биринчи- сини тадқиқ этаман, иккинчисини эъзозлайман. Бун- дан қандай хулоса келиб чиқади? Дунёдаги ҳамма

нарса умумий қонунларга бўйсундирилган: қуёш нури кўрларга қувонч бағишлайди ва озгина хилқаттагина қайғу келтириши мумкин; тун кўпчилик жонзотга уйқу келтиради, аммо унинг чодирини остида фақат осудалик яширинган бўлмайди, балки унда илонлар ва арслонлар ҳам пинҳон ётади; океан ўз елкасида минглаб кемаларни олиб юради, аммо биттасини домига тортади. Умумхалқ фаровонлиги эмас, балки умумий фаровонлик учунгина табиат ижод қилади ва Зарурият ўзининг машъум йўлини ниҳоясига етказиши. Мен қоҳинлар қўллайдиган алдовни сақлаб қолмоқчиман, чунки у кўпчилик учун фойдалидир; мен одамларга санъатнинг ўзим кашф этган нафосатини, ўзим такомиллаштираётган фанларни бермоқчиман; мен уйғонаётган билимларни жадаллаштираман, — бу билан одамларга хизмат қиламан, умумий қонунни бажараман, табиат қўйган буюк мақсадга яқинлашаман. Ўзим учун фавқулодда ҳолатни талаб этаман. Мен уни барча донишмандлар учун талаб этаман. Мен жаҳонга доноликни бераман, ўзимга эса — эркинлик. Мен ўзгалар ҳаётини ёритаман ва ўзим ундан лаззатланаман. Ҳа, бизнинг ҳикматимиз абадий, аммо улар қисқа, шу боис у бера олган ҳамма нарсадан воқиф бўл. Ёшлигининг дилхушликларга, туйғуларининг лаззатга бахшида эт. Шаробли паймона синдириб ташлайдиган ва гулчамбарлар сўлийдиган соат яқин. Хотиржам бўл. Апекид, шогирдим ва издошим! Мен сенга Олам қурилмасини, унинг энг теран ва даҳшатли сирларини очиб бераман, сенга нодонлар афсун деб атайдиган илмни ва юлдузларнинг қудратли асрорларини ўргатаман. Шунинг шарофати билан сен одамлар олдидаги ўз бурчининг адо этасан. Аммо мен сени авомшунос, ҳатто ҳаёлига келтиролмайдиган лаззатларга олиб бораман, сен одамларга бахшида этган кун ўрнини сен ўзингга бағишлайдиган тун эгаллайди.

Мисрлик нутқини тугатгани ҳамон ҳамма томондан, пастдан, юқоридан Лидияда туғилган ва Ионияда

мукамалликка етишган роят майин мусиқа куйилиб кела бошлади. Оҳанглар сели барча туйғуларни оқизиб кетди, у ўзининг гўзаллиги билан забт этмоқда эди. Бу кўзга кўринмас руҳларнинг олтин асрда Фессалия водийсининг аллақандай ўрталарида ёки Пафос яқинидаги тушки ўтлоқзорда чўпон тинглаши мумкин бўлган куйлар эди, афтидан. Апекиднинг лабларидан учиб чиқишга тайёр сўзлар қотиб қолганди.

Бу латиф сукунатни бузиш унга ноинсофликдай кўринмоқда эди. Унинг кўнгилчанлиги, унинг юнонча ҳалимлиги ва қалбидаги сирли жўшқинлик устун келди. У бор вужуди билан тинглаганча ўриндикда ўзини орқага ташлади, майин ва ширин қўшиқ эса ҳамон давом этарди...

ИККИНЧИ КИТОБ

I боб

ПОМПЕЯ КУЛБАЛАРИ ВА ГЛАДИАТОРЛАР МАИШАТИ

Энди эса кайф-сафоларнинг зодагон шинавандалари эмас, балки уларнинг аслаҳалари ва қурбонлари яшайдиган маҳаллалардан бирига йўл оламиз; бу ерда гладиаторлар ва нишондор жангчилар, бадкорлар ва камбағаллар истиқомат қилар эдилар. Бағритош ва виждонсизлик маскаши қадимий шаҳарнинг кулбаларидан иборат эди.

Энсиз, аммо гавжум кўчада бир катта уй бор эди. Унинг эшиги тагида темир мушакли, худди Геркулесдек бўйни қисқа ва қувватли одамлар тўпланганди, совуқ ва баҳодирона юзлари уларнинг марди майдон эканликларидан дарак берарди. Ташқаридаги катта токчада май ва мой тўла идишлар тизилган, унинг устигинасида, деворда май нўш қилаётган гладиаторнинг дағал тасвири бор эди — бу лавҳалар азалдан мавжуд. Ичкарида деворчалар билан ажратилган бир нечта хонтахта турарди. Хонтахта атрофида полвонлар ўтиришарди: бирлари май нўш этар, бирлари ошиқ ёки ундан мураккаброқ ўйин ўйнар эдилар. Уни айрим олимлар билмасдан шатранж деб атаганлар. Эрталаб бўлганидан, мижозларнинг бундай бемаҳалда қовоқхонага келишлари шундан гувоҳлик берардики, бу одамлар бескорчиликдан зерикканлар. Шунга қарамай, гарчи бу уй кулбалар орасида жойлашган бўлса-да, биз замонавий шаҳарда учратадиган ахлатдаш бу ерда ном-нишон йўқ эди. Ҳар доим ҳам ақл билан иш кўрмайдиган, аммо ўз туйғуларини муттасил қондириб келувчи Помпея фуқароларининг қувноқ табиати деворларнинг ёрқин нақшу нигорларида

ва шамдонлар, май косалар ва турфа рўзгор буюмларининг ақл бовар қилмас, аммо нафис қиёфасида ўз ифодасини топган.

– Поллукс ҳаққи, – деди эшик ёнидаги деворга суяниб турган гладиаторлардан бири, – сен бизга ичираётган май, қария Силен, – шу сўзларни айтаётиб, у семиз кишининг елкасига шапатилаб қўйди, – томирларимиздаги қонни шақирлатиб қайнатиб юборади!

У эркалатиб гапирган одам (енгларининг шимарилгани, оқ пешбанд, камарига танғилган калит ва сочиқ-қўлартгичлар у қовоқхона хўжайини эканини кўрсатиб турарди) ёни бир жойга бориб қолган бўлса-да, шу қадар бақувват эдики, гарчи мушаклари ёр боғлаган, лунжлари осилган, кучли, кенг кўкраги остидаги қорни олдинга чиқиб турганига қарамай, уни қуршаб олган полвонваччаларни бир чўқишда қочира олар эди.

– Яқинлашма, галварс! – гудранди баҳайбат киши, унинг овози ғазабланган шернинг бўвиқ ириллашига ўхшарди, – менинг майим тезда сполиарияда ётган жасад билан йиғлаб кўришади.

– Қариллайвер, қари қарға! – деди гладиатор нафратомуз кулиб, – хурмо гулчамбари олганимни кўрганингда ғазаб қармоғига илинасан ҳали. Амфитеатрда соврин олганимда, бунга шак-шубҳа бўлиши мумкин эмас, биринчи қилган ишим сенинг жирканч ичимлигини зиқхор оғзимга олмайман, деб Геркулес ҳаққига оғт ичиш бўлади.

– Эшитинглар унинг гапини! Бу камтар Пиргополиникнинг гапини эшитинглар! Кўриниб турибди, у Бомбохид Клитоместоридисархид¹ бошчилигида хизмат қилган! – деди хўжайин, – Нигер, Спор, Тетраид, у

¹ *Пиргополиник* (яъни «миноралар ва шаҳарларни забт этувчи») – Плавтнинг «Мақтанчоқ жангчи» комедияси қаҳрамони. Червива даласидаги жангда унинг бошлиғи Бомбохид Клитоместоридисархид бўлган эди. Тахминий таржимаси: «Бақироқ мактанчоқ шарафли доҳий Ифлос бошлиқ».

сизлардан совринни олиб қўяман деб мақтанаяпти. Худолар ҳаққи, сизларнинг ҳар бирингиз бир қўлингиз билан уни бўғиб ўлдирасиз оласиз ёки мен бу нарсада ҳеч балони билмайман!

– Бўпти! – деди гладиатор ғазабдан қип-қизариб. – Ланиста бошқача ўйлаган бўларди.

– Менга қарши у қандай фикр билдириши мумкин, сурбет Лидон? – тумшайди Тетраид.

– Ўн беш олишувда голиб чиққан менга қарши ҳам! – қичқирди баҳайбат Нигер, гладиаторга яқин келаркан.

– Менга ҳам! – гудранди Спор, кўзлари чакнаб.

– Туф! – Лидон қўлларини кўкраги устида чалиштирди ва рақибларига еб қўйгудек қараб қўйди. – Ҳадемай ўйинлар бошланади. Унгача ботирликларингизни сақлаб туринглар.

– Тўғри, – деди тунд хўжайин, – агар сенга шафқат қилишлари учун бошмалдоғимни қиссам, Паркалар менинг ҳаёт риштамни узиб қўя қолсин!¹

– Ришта эмас, арқонни демоқчисан, – деди Лидон киноя билан. – Ма, ол мана бу чақаларни, арқон сотиб ол-да, ўзингни осиб қўя қол.

Майфуруш барзанги узатилган қўлни тутиб, уни шунақанги қаттиқ қисдики, бармоқлар учидан қон чиқиб, атрофдагиларнинг кийимига сочилди.

Ҳамма қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборди.

Қаҳрамонлик ўйини қанақа бўлишини сенга кўрсатиб қўяман, малла овиз мақтанчоқ! Мен аллақандай чиллашир форс эмасман, сенга айтсам. Хўш! Марди майдонда йигирма йил битта ҳам мағлубиятсиз жанг қилган мен эмасми? Ғалаба тарикасида Эдиторнинг ўз қўлидан темир калтакни олган ва олтин дафна баргидан гулчам-

¹ Ярадор гладиатор халқдан шафқат сўраши мумкин бўлган ва розилик аломатида томошабинлар бошмалдоғини бошқа бармоқларига қисиб, ўнг муштимини кўтарганлар, рад аломатида эса чўзилган бошмалдоғини пастга бурганлар.

бар тақиш шарафига муяссар бўлган мен бўлмай, ким?¹ Энди болакай менга ўргатадиган бўлиб қолдимиз?! – шу гапларни айтиб у Лидоннинг қўлини силтаб таплади.

Гладиаторнинг чехрасида ҳеч қандай ўзгариш бўлмади. Шунгача хўжайин устидан қандай кинояли кулиб турган бўлса, йигит аламга ўшандай чидаб турди. Бироқ барзанги унинг қўлини қўйиб юбориши ҳамон у сакрашга чоғланган шердек дарҳол ўзини ўнглади, тепа сочи тикка бўлди ва баланд овозда, ғазабли қичқирик билан хўжайинга тапланди, гавдаси баҳайбат бўлишига қарамай, хўжайин мувозанатини йўқотди ва бамисоли кулаб тушган қоядек ерга гумбурлаб ағдарилди, кутурган рақиби эса устидан босиб тушди.

Яна бир неча дақиқа ўтди ва хўжайинга Лидон лутф билан таклиф этган арқоннинг ҳам кераги бўлмай қолди. Бироқ шовқинни эшитиб, шу пайтгача уйда ўтирган хотин майдонга югуриб келди. Бу янги рақиби гладиаторга мос эди: баланд бўйли, қотмадан келган, эркалаб ёрни кучишга ўрганмаган қўллари чўнг бир аёл. Бунга ажабланмаса ҳам бўларди: майфуруш Бурдоннинг бу меҳрибон қиз ўртоғи марди майдонда жанг қилган ва ҳатто императорнинг ўзи ҳозирлигида ҳам олишган эди. Айтишларича, жанг майдонида кураги ерга тегмаган Бурдоннинг ўзи неча марталаб биринчилик гулчамбарини ўзининг меҳрибон Стратоникасига бой берган экан. Бу «нозик» хилқат унинг қўпол жуфти хатар остида қолганини кўргач, табиат унга ато этгандан бошқа қуролга эга бўлмаган ҳолда гладиаторга ташланди, илондек узун қўллари билан унинг белидан кучоқлаб ушлади-да, ҳамон Бурдоннинг томоғини чапгаллаб турган гладиаторни қаттиқ силтаб эридан

¹ Марди майдонда ўзини кўрсатган томошабинлар талаби бўйича хўжайин ёки Эдитор (ўйинчи ташкил этган ва гладиаторни ёллаган одам) қўлидан махсус темир калтакни олганлар. Бу фахрли мукофот гладиаторни амфитеатрда олишишини давом эттириш мажбуриятидан халос қилган, аммо барибир тўла эркинлик бермаган (Гладиаторлар асосан куллар бўлган).

ажратиб олди. Гоҳо аллақандай дарғазаб сайис шу тариқа итнинг орқа оёқларидан тутади-да, уни енгилган рақибидан ажратиб олади, ҳавога кўтарилган ит ночор яна душманнинг бўғзига интилади. Бу орада шодон, қонни кўрганлардан мамнун гладиаторлар жунбишга келиб, олишаётганлар атрофига тўпланишди, уларнинг бурун катаклари керилган, лаблари кинояли қийшайган, кўзлари биттасининг қонли томоғига ва иккинчисининг чангаллаб турган бармоқларига қадалган эди.

– Тайёр! Тайёр! – ҳайкиришди бараварига улар, хаяжон билан кўлларини ишқалаганча.

– Бекор гап! Қанақасига «тайёр» бўларкан! – кичкириб юборди хўжайин; у бор кучини тўплаб темир чангадан ажралиб олди-да, хансираган, дабдаласи чиққан, қонга беланган ҳолда сакраб оёққа турди. Унинг пахтаси чиққан кўзлари қудратли амазонканинг кўлларидан юлқиниб чиқишга уринаётган, бироқ нафрат билан лабларини қийшайтириб қараб турган душманинг чакноқ лигоҳи билан тўқнашди.

– Ҳалол олишув! – кичкиришарди гладиаторлар. – Бирга-бир!

Лидоннинг атрофига аёллар ҳам тўпланган эди, улар илтифотли хўжайинни одобли меҳмондан ажратиб қўйишди.

Ўзининг афтода ҳолидан уялган ва дарғазаб «маликаи муҳтарамаси» кўлидан ситилиб чиқишга беҳуда чиранаётган Лидон бир пайт белидаги калта ханжарга ёпишди. Унинг кўзлари шу қадар важоҳат ила ёнар, ханжари шу қадар қаттиқ ярақлардики, биз эндиликда муштлашув деб атайдиган курашгагина ўрганган Стратоника кўрққанидан саросималаниб қолди.

– Эй худолар! – кичқирди у, – Ярамас! У қуролини яшириб олган экан! Ахир бу фирромлик-ку! Ҳақиқий гладиатор шундай қиладими? Бундай кўрқоқларни ер ютсин!

Шу сўзларни айтиб, у гладиаторга орқасини ўгириб олди ва ташвиш билан эрига қаради.

Бироқ бундай олишувларга ўрганиб қолган эри тез ўзини ўнглаб олди. Юзи энди аввалгидек қип-қизил

эмасди ва лаби устидаги томирлар бўртиб чиқмаганди. У тирик қолганидан суюниб, анча мамнун ҳолда гудранди, силкиниб қўйди, кейин эса маъқул дегандай рақибига бошдан-оёқ кўз югуртирди.

– Кастор ҳаққи, – деди у, – сен мен ўйлагандан кучлироқ экансан! Сенинг муносиб жангчи эканингни кўриб турибман. Қўлингни бер, биродар!

– Қойил, қария Бурдон! – кичқирди гладиатор ва чапак чалиб қўйди. – Метиндай қаттиқ қўлингни бер унга, Лидон.

– Жоним билан, – деди гладиатор. – Қўлингни бер, аммо унинг қонидан татиб кўриб, энди уни охирги томчисигача симирумқчиман.

– Геркулес ҳаққи, – хитобан деди хўжайин, – мана буни гладиаторча хоҳиш деса бўлади! О Поллукс! Одамзодни нималарга ўргатиб бўлмайди-я! Ҳатто хайвон ҳам ундай қутурмаса керак!

– Хайвонмиш! Шу ҳам гап бўптими! Хайвонлар қаёқда-ю, бизлар қаёққа! – деди Тетраид.

– Бўшти, – деди Стратоника кийими ва сочларини тўғрилаб. – Модомики, ярандиларингми, энди шовқин солмай, жим ўтиринглар. Олийҳиммат йигитлар, сизларнинг ҳомийларингиз келиб сизларни кўрар экан; мактабда эмас, шу ерда сизлар билан яхшилаб танишиб олишмоқчи экан, ундан кейин амфитеатр майдончасида катта мусобақадан олдин сизларга пул кўяр экан. Улар бунинг учун ҳар доим бизникига келишади, бу ерга шаҳарнинг энг яхши гладиаторларини қўйишимизни билишади, – худоларга шукурки, биздаги жамоат сара!

– Ҳа, – деди Бурдон, бир коса майни ича туриб, – бундай гулчамбарларни таққан одам мендаин ботирнинг қадрига етади. Лидон, болажоним, ич, сени ҳам мендаин қариганингда ҳурматлаб юришсин!

– Бу ёққа юр, – Стратоника эрини қулоғидан ўзи томон эркалабгина тортиб қўйди. (Бу эркалашни Тибулл қойил қилиб тасвирлаган) Бу ёққа юр!

– Оғритиб юбординг, бўриқиз! Гладиатордан ҳам ёмон чиқдинг-ку! – рудранди Бурдон оғзини катта очиб эснаркан.

– Жи-м-м! – шивирлади Стратоника унга. – Кален ҳозиргина орқа эшикдан жим кириб келди. У пул олиб келган бўлса керак.

– Вах-вах! Тезроқ унинг олдига бораман, – шошилди Бурдон. – Бу орада сен косаларга яхшилаб қараб бор, ҳисобини ол. Ёлғонларига ишонма, хотин, улар қаҳрамонлар, албатта, шу билан бирга учига чиққан муттаҳамлар, Какнинг¹ ўзи – уларнинг олдида бир ит-вачча.

– Кўркма, аҳмоқ! – жавоб берди хотини.

Бу мулойим гаплардан эриб кетган Бурдон орқа хонага ўтди.

– Демак, бу хомийлар мушакларимизни кўргани келишаркан-да? – деди Нигер. – Айтганча, сени ким огоҳлантирди, бекажон?

– Лепид. У мағлубият нималигини билмаган Клодийни ва ёш юнон Главкни олиб келади.

– Келинглар, биз ҳам бас бойлашайлик! – деди Тетраид. – Клодий менга йигирма минг сестерций кўяди. Нима дейсан, Лидон?

– У менга кўяди! – деди Лидон.

– Йўқ, менга кўяди, – деди Спор.

– Аҳмоқлик! Наҳотки сизлардан биронтангиз Нигерни афзал топади деб ўйласангиз? – ўзига хос камтарлик билан деди паҳлавон.

– Насибангиз экан, – сўзга аралашди Стратоника, катта кўзани очар экан, меҳмонлар эса ўз навбатида столлардан бирига ўтиришди. – Модомики, барчангиз ўзингизни шунақа машхур ва ботир деб билар экансиз, агар жиноятчи топилмагудек бўлса, нима учун сизлар Нумидия арслони билан олишмайсиз?

¹ Как – олов маъбуди Вулканнинг ўғли; паҳлавон ва бағритош кароқчи.

– Сенинг кўллариңдан кутулиб чиққандан кейин, кудратли Стратоника, – деди Лидон, – мен арслоннинг ўзи билан олишишдан ҳам кўркмайман.

– Менга айт-чи, – ўтинди Тетраид, – сенинг соҳиб-жамол чўринг, кўзлари чакноқ анови сўқир қиз қаерда? Негадир у анчадан бери кўринмайди?

– Сен уни жудаям яхши кўрасан-да, кўрсинам, – жавоб берди бека. – Ҳатто биз ҳам яхши кўрамыз. Биз уни гул сотгани ва зодагон хонимлар учун кўшик айтгани шаҳарга юборамиз, шунда у бу ерда чўрилик қилганидан кўпроқ пул ишлайди. Бундан ташқари, унинг бошқа машғулотлари ҳам бор.

– Менга қара, Стратоника, – деди Лидон, – бундай назокатли ва сулув чўрини қаердан топгансан? У аслида биронта бой Рим кайвонисига чўриликка ярайди, холос.

– Бу тўғри, – кўшилди Стратоника. – Қачондир уни сотаман-да, бойиб оламан. Мендан Нидия қандай келиб қолганини сўраяпсанми?

– Топдинг.

– Биласанми, чўригинам Стафила... Стафила эсингдами, Нигер?

– Ҳа-а, анави кўлчалари кучликкина, башараси комедия артисти ниқобининг ўзгинаси қизми? Уни қандай упутай? Чўрилик қилаётган Плутон ҳаққи онт ичаман!

– Туф-е, мол! Гап бундай, Стафила ўлган, бу эса мени хонавайрон қилди. Янги чўри сотиб олгани бозорга бордим. Аммо, худоларни шафе келтираманки, мен шўрлик Стафилани сотиб олгандан буён уларнинг нархи шунақанги ортиб кетдики, кўяверасан, мен эса пулим озлигида икки кўлимни бурнимга тиқиб қайтмоқчи бўлиб турган эдим, бирдан бир савдогар этагимдан ушлаб олди. «Хоним, арзон-гаров чўри олмоқчисиз деб эшитдим, ростми? Менда бир қизалок бор. Қалай, кучингиз етадими? Тўғри, у ҳали жудаям кичкина, аммо чакқонгина, ювош, ақлли, ажабтовур кўшик айтади, ҳа, гапимга ишонаверинг, зоти ёмон эмас».

«Қаердан экан?» – сўрайман мен. «Фессалиядан». Биламан, фессалияликларнинг бари ақлли ва ювош бўлади, шунинг учун қизалокни кўрмоқчи бўлдим. У худди хозиргидай эди. Фақат бўйи сал пастрок эди. Кўринишдан итоаткор ва ювош, қўлларини кўксига қўйиб олган, кўзи ерда. Мен баҳосини суриштирарман. Савдогар қиммат сўрамади, мен пайсалга солиб ўтирмай, сотиб ола қолдим. Савдогар уни уйимга олиб келди ва ўша заҳоти қорасини ўчирди. Ҳа, дўстлар, унинг кўрлигини кўрганимда, қанчалик лол қолганимни ўзингиз билавering! Ваҳ-ҳа-ҳа! Ўлгудай айёр экан савдогар. Мен дарҳол қозига югурдим, аммо ярамас қулфуруш шаҳардан чиқиб кетган экан. Ҳеч вақосиз қайтишимга тўғри келди. Мен ғазабга миндим, шўрлик қиз нақ кўрадиганини кўрди. Аммо кўрлиги учун у айбдор эмас-ку, шунақа туфилган. Аста-аста биз бунга кўникиб кетдик. Албатта, у Стафиладай кучли эмасди ва уйда фойдаси кам тегарди, аммо кўн ўтмай у шаҳар йўлини шунақанги яхши билиб олдики, худди Аргусга ўхшаб, юзта кўзи бордай; бир куни эрталаб хароб бўлган борчамиздаги гулларни сотиб, бизга бир ҳовуч пул олиб келганида, билдикки, уни бизга худоларнинг ўзлари юборибди. Шундан бери у хоҳлаганда кетишга рухсат берамиз, қўлига бир сават гул тутқазамиз, гуллардан фессалияча усулда гулчамбарлар тўқийди – бу олифтасатангларга ёқади, унинг ўзи ҳам зодагон одамларга ёқади, шекилли, чунки улар ҳар доим бошқа гулфуруш қизларга қараганда кўпроқ тўлашади, у топганини уйга олиб келади, бошқа биронта қул бундай қилмайди. Шунинг учун бу ердаги юмушларни хозирча ўзим энлаб турибман, аммо тезда у ишлаб топган пулларга иккинчи Стафилани сотиб олишим мумкин. Ҳалиги фессалиялик, албатта, кўр қизни таг-тугли отоналардан ўғирлаб келган. У фақат моҳирона гулчамбарлар тўқибгина қолмайди, яхши куйлайди, бу ҳам пул дегани. Яқинда эса...

– Ана, холос! Бопдан-оёқ сирлар, жумбоқларми? – кичқириб деди Лидон, – Сфинкс бўлиб қолмаганмисан? Йўқ, нега Сфинкс¹ бўлар эканман?

– Бўлди, кўп вайсама, бека, гўшт келтир, очман, – деди Спор бетоқат.

Мен ҳам, – уни қувватлади маъюс Нигер, кафти билан пичоғини артиб.

Амазонка ўчоқбошига кетди ва тезда устига катта-катта чала ниширилган гўшт бўлаклари қўйилган баркаш билан қайтиб келди, – ўша вақтларда, худди ҳозиргидай, жангчилар гўшт одамни ботир ва жасоратли қилади деб тасаввур этганлар. Бамисоли оч бўридай кўзлари чакнаб, улар стол атрофида гуж тўпланишди. Гўшт бирпасда ғойиб бўлди, май дарёдай оқди. Энди эса қадимгилар ҳаётида бу қадар муҳим бўлган бу одамларни қолдирайлик-да, Бурдон ортидан борайлик.

II боб

ИККИ НАФРАТГА САЗОВОР ЭРКАК

Қадимги Рим тарихи бошларида қоҳинлик даромадли эмас, балки фахрли машғулот бўлган эди. Қоҳинлар энг олий зотлар, оқсуяклардан келиб чиққан, плебейлар² учун уларнинг муҳитига кириш йўли берк бўлган. Кейинчалик, бу ерда сўз кстаётган вақтдан анча илгари қоҳинлар тоифасига кириш йўли ҳамма учун очиқ эди – ҳар ҳолда гап унча баланд бўлмаган қоҳинлик лавозимларига эмас, балки алоҳида худоларга сифинишга дахлдор бўлганда шундай бўлган. Ҳатто Юпитернинг олдин ликтор бўлган ва Сенатга кира олган қоҳини аввал патрицийлардан эди, кейинчалик эса

¹ *Афсонавий Сфинкс* (юнончада «Бўғиб ўлдирувчи аёл» дегани) у истиқомат қиладиган қоя олдида ўтган ҳар бир йўловчига топишмоқ айтган, жавоб беролмаганлар ўлимга маҳкум бўлганлар.

² *Плебей* – ҳуқуқсиз, камбағал одамлар.

уни халқ сайлай бошлаган. Унча қадимий бўлмаган ва эъзозланадиган худоларга одатда плебейлардан чиққан коҳинлар хизмат қилганлар ва кўплари ҳозир католиклар диний хоҳиш туфайли эмас, балки қашшоқлик мажбуриятини ҳисобга олиб роҳибликни ихтиёр этганларидек, коҳинликка кирганлар.

Исиданинг коҳини Кален энг қуйи тоифадан келиб чиққанди.

Унинг узоқ аждодлари аслида қуллар бўлишган. У сал-пал тарбия топган ва бир озгина мулкни мерос қилиб олган, уни ҳам тезда созуриб битирган. Жаҳлдан у коҳин бўлган. Гарчи ўша вақтларда бу табаррук касбнинг даромади, афтидан, унча катта бўлмаса-да, энг серқатнов эҳромларнинг коҳинлари барибир иш ҳақларидан нолий олмаганлар. Оломоннинг хурофотларидан пул топишдан кўра даромадлироқ машғулот йўқ эди.

Помпеяда Каленнинг фақат биргина қариндоши қолган – Бурдон. Уларнинг ҳали ўз қавм-қариндошларидан кўра мустаҳкамроқ бўлган қора ва ифлос ришталар боғлаб турарди. Исиданинг коҳини кийимларини ўзгартириб, гўё қаттиқ ва риёзатли ҳаёт кечираётгандек бўлган ўз эҳромидан билдирмай чиқиб кетар, яхши шухрат қозонмаган собиқ гладиатор уйининг орқа эшигига сирғалиб кирар ва севинч билан ўзидан кўпол ниқобни итқитиб ташларди, зеро, бу одамнинг асосий эҳтироси, нафсигина уни саховатлидек бўлиб кўринишга мажбур этарди.

Тога¹ кийишни ташлаб, римликлар фойдалана бошлаган кенг ёмғирпўшга ўраниб, Кален ҳозир май қазноғидаги уйчада ўтирарди, Помпеядаги деярли барча уйларда бўлганидек, бу ерга орқа эшикдан энсиз йўлак орқали кириб келинарди.

Стоннинг унга қарши томонида баҳайбат Бурдон ҳозиргина коҳин катмонидан олинган бир уюм танга-

¹ *Тога* – қалпоқли кенг устки кийим; унинг йирик букламалари қоматни ва қалпоғи юзни батамом беркитиб турган.

ларни диққат билан санаб ўтирарди; ўшандаги катмонлар ҳозиргидек кенг урф бўлган эди, фақат улар анча кўримлилиги билан ажралиб турарди.

– Кўрдингми, – деди Кален, – биз сенга яхши тўлаймиз, шундай фойдали иш топганим учун сен мендан миннатдор бўлишинг керак.

– Сендан миннатдорман, оғажон, – жавоб берди Бурдон, тангаларни меҳр билан чарм катмонга сола туриб; у уни дарҳол камарига яширди ва йўғон қорнидаги тўқани одатдагидан қисиброк тортиб қўйди. – Исида, Крисида ва Мишида ёки Мисрдаги яна бошқа худоларни шафе келтириб айтаманки, о, менинг жажжи Нидиям – ҳақиқий Эсперида, олтин олмалар хазинабони.

– У жуда яхши қўшиқ айтади ва куй чалади, – деди Кален. – Бундай истеъдод учун хўжайиним жонжон деб ҳақ тўлайди.

– Ҳа, уни худо деявер! – қичкирди Бурдон эҳтирос билан. – Ҳар қандай бой одам сахийлик учун худолар қаторида саналиши керак. Қани, майдан ич, қиёматлик дўстим, кейин эса ҳаммасини бир бошдан сўзлаб бер. Қиз у ерда нима қилаяпти? У юрак олдириб қўйганмиш, ёмон қасам ичганман дермиш, оғзига қатик ивитиб олгандай, чурқ этмасмиш, ундан ҳеч балони билиб бўлмасмиш.

– Мен ҳам шунақа, ўнг қўлимни шафе келтираман! Мен ҳам чурқ этмасликка онг ичганман.

– Онг эмиш! Сен билан биз учун онг нима дегани?

– Бу тўғри, одатдаги онглар – ҳеч нима эмас. Аммо бу... – Барваста коҳин титраб кетди, – барибир ҳам, – давом этди у аралаштирилмаган майли катта косани охиригача сипқориб, – эътироф этаманки, мен онтни бузишдан кўра қасос хавфидан кўпроқ кўрқаман. Худолар ҳақки, бу одам қудратли афсунгар ва у ҳатто Ойдан ҳамма нарсани ўсмоқчилаб билиб олади, унга бир оғиз валақлаб қўяй-чи. Бу ҳақда бошқа гапирмайлик. Поллукс ҳақки, гарчанд зиёфатларда унга нелар бўлмаса-да, сенга айтсам, мен ҳеч қачон у ерда ўзимни

бемалол хис этмайман. Гарчи у ерда барча деворларни курум босган бўлса-да, мен сен билан ва бу ерга келадиганлар ичидан биронта оддий, енгилтак, қувноқ қиз билан ўтказган соатлар тонггача чўзиладиган зўр оргия¹лардан кўра менинг кўпроқ жонимга ора киради.

– Агар шундай бўлса, бир химмат қил, эртага кечкуруп кел, бир кайф-сафо қиламиз.

– Жошим билан, – деди коҳин кўлини артиб ва столга яқинроқ сурилиб.

Шу топ худди биров эшик дастасини пайнаслаётгандек шарпа эшитилди. Коҳин шоша-пиша юзига қалпоқни суриб олди.

– Туф! Ахир бу кўр қиз-ку, – деди хўжайин эшик очилиб, Нидия кириб келганда.

– Хой қиз! Бу нима қилганинг... шопма, оқариб кетибсанми? Зиёфатда шунча қолиб кетдингми? Хўн, майли, ҳечқиси йўқ, ёшлик – бебошлик, – гудранди Бурдон.

Ҳеч нарса деб жавоб бермай, қиз беҳол скамейкалардан бирига йнқилди. Кейин бирдан бошини кескип кўтарди.

– Хўжайин, мени хоҳ очдан ўлдиринг, хоҳ уринг, аммо ўла қолсам ҳам бошқа бу ноцок уйга бормайман.

– Ўчир, аҳмоқ қиз! – бўкирди Бурдон ва қонга тўлган вазабнок кўзлари узра осилган бароқ қошларини чимирди. – Нима, гапимга кирмайдиган бўлиб қолдингми? Кўрасан менда!

– Нима деганимни эшитдингиз, – бидирлаб деди шўрлик қиз ва кўлларини кўксига чалиштирди.

– Бу қанақаси! Ўзимнинг эси кўп, меҳрибон вестал қизгишам десмак, сен у ёққа бормайсанми? Бўпти, сени зўрлаб олиб боришади унда!

– Қичқириб, шаҳарни оёққа турғизаман, – деди қиз кескип оҳангда ва сочининг учигача қизариб кетди.

– Бунинг ҳам иложини тонамиз, оғзингни ёпиб қўйишади.

¹ *Оргия* – сершовқин базм.

– Унда менга худолар ёрдам берадилар, – ўрнидан турди Нидия. – Мен юқорига арз қиламан.

– Ичган оптинг эсингдан чиқдими? – бўғиқ овоз эшитилди. Биринчи марта суҳбатга аралашган бу Кален эди. Унинг гапини эшитиб, бечора қиз қалтираб кетди ва ёлворган ҳолда қўлларини туширди.

– Оҳ, шўрим курсиш! – деди у ва йиғлаб юборди.

Бу аламли сўзларни Стратоника эшитгани кўриниб турарди, чунки шу аснодаёқ унинг даҳшатли қиёфаси эшикда пайдо бўлди.

– Нима шовқин? Менинг чўримни нима қилиб қўйдинг, ярамас? – ғазаб билан деди у.

– Кўявер хотин, – деди Бурдон хиёл қўрқув аралаш. Янги камарлар ва чиройли кийимларни истайсан-ку, шундай эмасми? Унда чўрингни тинчлаптир, акс ҳолда янги кийимни ҳали-бери киёлмайсан. Бу ифлос қизнинг бошига худоларнинг ғазаби ёғилсин.

– Нима гап? – сўради қари қарға, нигоҳини эридан Нидияга олиб.

Деворга суяниб турган қиз ўзини Стратониканинг оёғига ташлади, унинг тиззаларидан кучоқлади ва ўзининг кўрмайдиган, аммо илтижо тўла кўзларини тепага қаратиб, деди:

– Мехрибон бекам! Сен аёлсан, опа-сингилларинг бўлгандир, мендай ёш бўлгандирсан, ўтинаман, мени қутқар! Мен бошқа мана бу зиёфатларга бормайман!

– Жим бўл! – кичқирди қари қарға ва Нидиянинг фақат гулчамбарлар тўқишга қобил нозик қўлларини силтаб, уни туришга мажбур этди. – Жим бўл! Чўри деган бунақа бўлмайди!

– Мана, хотин. – Бурдон катмонни чиқарди ва тангаларни шиқирлатди. – Мана бу мусиқани эшитаяпсанми? Поллукс ҳаққи, агар бу биячани яхшилаб жиловламасанг, бошқа эшитмайсан бу мусиқани.

– Қизгина чарчаган, холос, – деди Стратоника, Каленга имлаб. – У сенга яна керак бўлганида, бунақа қайсарлик қилмайди.

– «Сенга?» Ким бор бу ерда? – кичкириб деди Ни-
дия, бошини у ёк-бу ёкка буриб, азбаройи қаттиқ ти-
килганидан Кален ваҳима ичида тиззалаб туриб кетди.

– Унинг кўзлари кўрар экан! – бидирлади у.

– Ким бор бу ерда? Фалак ҳаққи, жавоб бер!
Оҳ, мендай кўр бўлганинда, бу қадар бешафқат бўл-
масдинг! – деди Нидия ва йиғлаб юборди.

– Олиб кет уни, – буюрди Бурдон хотинига, – ир-
шайган башарасини кўришга тоқатим йўқ!

– Кетдик! – деди Стратоника, бечора қизни эшик
томон туртиб.

Нидия қатъий ва мағрурона ҳаракат билан ўзини
тортди.

– Менга қара, – деди у, – мен сенга сўзсиз итоат
этдим, чунки мен олган тарбия... Оҳ, онажон, шўрлик
онажоним! Қизингнинг қисмати шунақа бўлади деб
ўйлаганмидинг! – У кўзларини артди ва давом этди, –
истаган нарсангни буюр, мен хўп дейман, аммо айтиб
қўяй: сен қанчалик берахм, қаттиққўл ва бир сўзли
бўлмагин, мен бошқа у ёкка бормаيمان, борди-ю, мени
зўрлаб олиб боришса, мен преторнинг¹ ўзидан химоя
қилишини сўрайман. Худолар шохид, мен бунга онт
ичаман!

Стратониканинг кўзлари ёнди. У бир қўли билан
қизнинг сочларидан чангаллади ва зарбаси нозик ва
мўрт жисмни чилпарчин қилишга қодир ўнг қўлини
кўтарди. Унинг ўзи шу нарсани ўйлаб қолди, шекил-
ли, шаштидан қайтди, Нидияни девор томон сурга-
ди, илмоқдаги арқонни ушлади, – хайхот! Кўпинча у
шу мақсадда ишлагиларди ва бирпасдан кейин уйни
қизнинг юрактешар, нолон кичкириги тутди.

¹ *Претор* – қадимги Римда қонунлар чиқарувчи олий
идора ва лавозим.

III боб

ГЛАВК ҚИММАТГА ТУШАДИГАН ХАРИД ҚИЛАДИ

– Салом, ботирлар! – деди Лепид ва бошини эгиб, Бурдон қовоқхонасининг пастак эшигидап кириб келди. – Келганимиздан мурод – қайси бирингиз ўз ланистига кўпроқ эҳтиром кўрсатишингизни кўриш.

Помпеяда энг қувноқ ва бой йигитлар бўлиб танилган уч машхур одамни қарши олгани гладиаторлар ўринларидан туришди – гладиаторларнинг обрўйи кўпроқ ана шуларга боғлиқ эди.

– Оббо йиртқичлар-ей! – деди Клодий Главкка, – Гладиатор бўлишга муносиб бари!

– Жангчи эмасликлари чакки-да! – жавобан деди Главк.

Зиёфатда озгина кундуз ёруғидан кўзларини қисиб, хаммомда эса ҳовур эпкинидан эҳтиёт бўладиган эркатой Лепиднинг, табиат хижолатли тангиклик ва турмушдаги эпчилликни битта қилиб, барча хохишларни нўноқларча қориштириб юборган одамнинг энди бу қадар бетоқат бўлиб турганини кўриш марокли эди. У гладиаторларнинг кенг елкаларига ўзининг қиз боланикидай оппоқ қўллари билан шапатилаб қўяр, у бир умр ўзида жон-жаҳди билан тарбиялаб келган бу мардоналик олдида муайян ҳаяжонга чулғанган ҳолда уларнинг чўян мушакларини силар ва пайпаслар эди.

– Э-ҳа, Нигер! Нимада жанг қиласан? Ким билан жанг қиласан? – сўради Лепид.

– Мени Спор чақирган, – деб жавоб берди қовоғи солиқ барзанги. – Қон ва жонга муштлашамиз.

– Бу турган гап, – мишғирлаб деди Спор ва унинг кичкина кўзлари чарақлаб кетди.

– У қилични олади, мен эса тўр ва уч тишли найзани. Жанг зўр бўлади. Тирик қолган мўмайгина пул

олади ва ўз гулчамбарини муносиб тақиб юради, деб умид қиламан.

– Хотиржам бўл, биз хасислик қилмаймиз, азизим Гектор¹, – деди Клодий.

– Шопма-чи! Демак, сен Нигер билан жанг қилсан-а? Главк, мен Нигерга қўяман.

– Мен нима дегандим! – деди Нигер тапташавор. – Азамат Клодий мени биледи. Сен ўзингни ўлган деб билавер, меҳрибоним Спор.

Клодий мумланган пул дастасини чиқарди.

– Ўн минг сестерций қўяман. Нима дединг?

– Розиман, – деди Главк. – Хўш, бу ерда тагин ким бор? Мен илгари бу қаҳрамонни сира кўрган эмасман. – Шундай дея, у қўллари ўртоғининг қўлларидан ингичкароқ, юзида эса касби ҳали ўчириб ташлашга улгурмаган нафосат ва ҳағтоки олийжаноблик сақланиб қолган йигитга қаради.

– Бу Лидон, янги. Шу пайтгача у фақат ёғоч қилич билан машқ қилиб келган, – деб жавоб берди Нигер хайрихоҳлик билан. – Аммо унинг томирларида асл қон оқади – у Тетраидни чақирган.

Лидон нафрат билан жилмайди.

– Йўқ, Тетраид мени чақирган, – деди уни тўғриларкан. – Мен эса унинг нўписасига чидаб турдим.

– Сизлар нима билан жанг қиласизлар? – сўради Лепид. – Сенинг ўрнингда бўлганимда, болажоним, Тетраид билан яккама-якка чиқишга шошилмаган бўлардим.

Лидон нафратли жилмайиб қўйди.

– У озодми ё қулми? – сўради Клодий.

– Озод. Биз ҳаммамиз бу ерда озод фуқаролармиз, – жавоб берди Нигер.

¹ Ҳомернинг «Илиада»сида тараннум этилганидай, Клодий гладиаторни юнонларнинг троялилар билан ўн йиллик урушда Троянинг бош ҳимоячиси номи билан ярми хазил-ярми чин тарзида атайди.

– Кўлингни бер, азизим Лидон, – деди Лепид ўзини билагондек кўрсатиб.

Гладиатор ўз ўртоқларига маънодор нигоҳ ташлади, кўлини чўзди, кўли гарчи бошқаларникидан ингичкароқ бўлса-да, мушаклари шу қадар қаттиқ ва кўриниши шунчалик чиройли эдики, учала меҳмон узокданок «Офарин!» деб юборди.

– Хўш, ошна, қанақа қурол билан жанг қиласиз! – сўради Клодий пул дастасини кўлида тутганча.

– Аввалига цестда¹, кейин эса, агар икковимиз ҳам тирик қолсак, қиличда жанг қиламиз, – деди Тетраид ковоғиши уйиб ва Лидонга хасадгўйларча назар ташлаб.

– Цестда! – деди Главк. – Сен хато қилаяпсан, Лидон, цестда жанг қилиш – юнонча расм, мен уни яхши биламан, сен эса аввал этга кириб олишинг керак, сен жудаям озғинсан. Цестга кўйма.

– Иложим йўқ, – жавоб берди Лидон.

– Нега ахир?

– Айтдим-ку, у мени чакирган.

– Лекин у фақат цест деб туриб ололмайди-ку.

– Виждоним шуни талаб қилади! – ғурур билан эътироз билдирди Лидон.

– Тетрайдга цестда бирга қарши иккини кўяман, – деди Клодий. – Хўп дейсанми, Ленид? Қиличда эса бирга бир.

– Борди-ю, сен бирга қарши учни кўйганинга ҳам, мен барибир рози бўлмайман, – деди Лепид. – Иш қиличга бориб тақалгунча Лидон асфаласофилинга кетган бўлади. Йўқ-йўқ, ташаккур.

– Сен-чи, нима дсйсан, Главк? – сўради Клодий.

– Розиман – бирга қарши уч.

– Ўнга қарши ўттиз минг сестерцийми?

– Кетади.

Клодий пул дастаси устига рақамларни ёзиб кўйди.

– Кечир мени, олийжаноб хомийим, – деди аста Лидон Главкка. – Хўш, қолиб қанча олади?

¹ Цест – учида кўрғошинли қайиш қамчи.

– Қанча дейсанми? Қанча бўларди, етти минг сестерцийдир-да.

– Озлик қилмасмикин?

– Аминман. Аммо нималарни эшитаяпман! Сенинг ўрнингда юнон пул ҳақида эмас, балки шон-шухрат ҳақида ўйлаган бўларди. О, италияликлар! Сизлар ҳар доим ва ҳамма жойда италияликлар бўлиб қолаверасизлар!

Гладиаторнинг қорача юзига қизиллик югурди.

– Мен тўғримда ногўғри фикрда экансан, азамат Главк. Мен шон-шухрат ҳақида ўйлайман, аммо пул бўлмаганида, мендан ҳеч қачон гладиатор чиқмаган бўларди.

– Муртад! Илоё, жасадинг майдонда қолсин! Очкўз қахрамон бўлмайди.

– Мен очкўз эмасман, – деди Лидон мағрур ва у ердан узоқлашди.

– Лекин мен Бурдонни кўрмаяпман-ку. Қани у? Мен у билан гаплашиб олиним керак! – деди Клодий.

– У анави ерда, – Нигер хона тўридаги эшикка ишора қилди.

– Стратоника-чи? Бизнинг баҳодир кампиримиз қани? – сўради Лепид.

– Сизлар келишларингдан бирпас олдин шу ерда эди. Бироқ қандайдир шовқинни эшитди-да, ўша ёққа чопиб кетди. Поллукс ҳаққи. Менга Бурдон орқа хонада қандайдир қизни ушлаб тургандек туюлаётувди. Мен унинг қандайдир йиғлаганини эшитдим.

– Воҳ! Мана буниси зўр бўлибди-ку! – кулди Лепид.

Шу он дард ва даҳшат тўла қаттиқ қичқириқдан ҳамма бир чўчиб тушди.

– Раҳм қилинглар! Раҳм қилинглар, мен ҳали кичкинаман, мен кўрман! Нахотки бу сизга кам бўлса?

– О Паллада! Бу овозни мен танийман, бу менинг бечора гулчи қизим-ку! – деди Главк ва қичқириқ келган томонга отилди.

У эшикни лапг очди ва Нидия даргазаб кампир кўлларида тўлғанаётганини кўрди, кип-қизил қонга беланган арқон яна осмонга кўтарилди-да, бирдан ҳавода осилиб қолди.

– Фурия! – қичқирди Главк ва Нидияни Стратониканинг кўлларидап юлқиб олди, – бу қизни уришга қандай кўлинг борди, ахир у ёш бола-ку! Нидия, бечора гўдак!

– Оҳ, бу сенмисан, Главк? – деди қиз севинч билан, юзларидаги ёшлар бирдан қуриди, у жилмайди, йигитнинг кўксига ёпишди ва унинг кийимларини ўпди.

– Хой нотаниш кимса, озод аёл билан унинг чўриси ўртасига тушишга қандай ҳалдинг сиеди? Худолар ҳаққи, эгнингдаги қимматбаҳо туникаю сендан анқиётган хушбўйларга қарамай, сенинг римлик эканинга унчалик ишопмаяпман, азизим!

– Топиб айтди, бекажон, топиб айтди!– деди кинояли кулиб Клодий, Лепид билан бирга кириб келар экан. – Бу менинг дўстим ва тутинган акам. Уни сенинг тилингдан ҳимоя қилиш керак, оғзингдан тошлар тўкилади, холос.

– Чўримни бер бу ёққа! – бўқирди жанжалкаш кампир, кучли қўли билан юнонни итариб.

– Тушингни сувга айт, барча фурия сингилларинг сенга ёрдамга учиб келганларида ҳам олиб бўпсан, – деди Главк, – кўркма, меҳрибон Нидия, афиналиклар ҳеч кимни балога гирифтор қилиб ташлаб кетмаганлар ҳали!

– Хой! – Бурдон истар-истамас столдан турди. – Аллақандай чўрини деб шунча шовқинми? Қоч, хотин, бунинг учун кўркмас қизни кечирса бўлади.

Шундай дея, у ўзининг шаддод хотинини бир четга олиб борди, тўғрироғи, туртиб юборди.

– Биз бу срга кираётганимизда яна бир одам бор эди, шекилли? – деди Клодий.

– У кетди.

Вақтида қорасини ўчириш учун Исида коҳини (Кален) қулай пайтдан фойдаланиб қолганди.

– Бу опналаримдан бири, биз у билан кўпинча май-хўрлик қиламиз, у ювош ва шовқишни ёқтирмайди, – деди Бурдон кўполгина қилиб. – Бора қол, болам, агар бунақа ёпишаверсанг, хўжайинингнинг туникасини йиртиб юборасан, бора қол, мен сени кечираман.

– Йўқ, мени ташлаб кетма! – деди Нидия афипаликка яна қаттиқроқ ёпишиб.

Қизнинг аччиқ қисмати, илтижолари, ушинг ишжатароватидан таъсирланиб, юнон дағал скамейкалардан бирига чўкди. Юзларидаги кўз ёшларини қуритганча у Нидияни ўпди, чақалоқни юпатгандагидек қулоғига минггача юшанч сўзларини шивирлади. Шафқат туйғуси уни азбаройи чиройли кўрсатиб юборганидан ҳатто Стратониканинг тошдек юраги юмшаб кетди. У келиб, гўё бу ифлос ва жирканч пучмоқ мунаввар бўлиб кетгандек туюлди. Қиз билан ёлма-ён турган бу ёш, хушрўй, сухсурдек йигит бамисоли тимсолга айланганди: замин барча эзгуликлар билан сарафроз этган хужастафол зот бахтиқаро қизалокнинг дилига тасалли бахш этаётир.

– Кўр қизимиз бундай шарафга ноил бўлади деб ким ўйловди! – деди кампир, пешонасидап терни сиририб.

Главк Бурдонга бурилди.

– Яхши одам, чўринг кўшиқни яхши айтади ва гулларга яхши қарайди. Мен уни бир хопимга совға қилмоқчиман. Уни менга сот.

Шу сўзларни айтар экан, у шўрлик қизнинг суюнганидан титраб кетганини ҳис этди. Қиз сапчиб турди, юзидан тўзган сочларини орқага олди ва гўё, ёпирай! – ростдан кўра оладигандек, атрофга алапглади.

– Нидияни сотар эканмизми? Ҳе, йўқ, – жаҳли чиқиб деди Стратоника.

Нидия чуқур ух тортиб, бошини қуйи солди ва яна балогардонининг туникасидан тутди.

– Бўлмаган гап! – гап қотди Клодий амирона, – сизлар гапимни икки қилишга ҳаққингиз йўқ. Бу

қанақа гап яна? Мени ҳақорат қилиб кўринглар-чи, дабдалангизни чиқараман. Сен, Бурдон, қариндошим Пансанинг миждози эканини биласанми? Амфитеатр ва унинг қахрамонлари учун соҳиб каромат эмасманми? Бир оғиз фиринг деб кўринглар-чи, барча шаробли хумларингизни синдириб ташлайверинг – улардан бир томчи ҳам сотолмайсизлар. Главк, бу чўри сеники.

Бурдон энсасини қашиди, у қийин аҳволга тушиб қолганди ва алайно ошкор:

– Бу қиз менга олтиндан қиммат, – деди.

– Айт нархини, мен бойман, – деди Главк.

Қадимги италияликлар ҳамма нарсани сотишга тайёр эдилар, бир нариб қиз унинг олдида нима деган гап бўлибди, бу борада улар ҳозирги италияликлардан кам фарқ қилар эдилар.

– Мен қизалоқ учун олти минг сестерций тўлаганман, энди эса у ўн икки минг сестерций туради, – бидирлаб деди Стратоника.

– Сенга йигирма минг бераман. Ҳозирок преторнинг олдига борамиз, кейин эса пулни олгани меникига борасизлар.

– Жондан азиз Нидиямизни юз минг сестерцийга ҳам сотмас эдим, аммо мен азамат Клодийга бир хизмат қилмоқчиман, – деди Бурдон шикоятмуз. – Сен эса Панса билан ўйинлардаги мутасаддининг жойи масаласида гаплашасанми, танти Клодий? У менинг айни кўнглимдаги одам.

– Сенга пулни жарақлатиб санаб бераман, – деди Клодий ва шивирлаб кўшиб кўйди: – Бу юнон сени олтинга кўмиб юборади: пул дегани уникида ачиб ёғибди, бу кунни оқ тошча билан белгилаб кўй, Приамим¹.

– Хўш, бор-бараками? – сўради Главк, одатдаги савдо битишида бўлганидек.

– Бор-барака, – жавоб берди Бурдон.

– Демак... демак мен сен билан кетаманми? Қандай бахт! – пичирлади Нидия.

¹ *Приам* – Троя шоҳи, Гекторнинг отаси.

– Ҳа, гўзалим. Шу аснодан бошлаб сенинг энг овир вазифанг Помпеянинг энг гўзал аёлига юнон мадҳияларини куйлаш бўлади.

Қиз унинг кўлларидан сирпаниб чикди. Бир зум олдин севинчдан порлаб турган унинг чехраси дарров ўзгарди, у овир хўрсинди ва яна Главкнинг кўлидан тутди:

– Мени уйингга олиб кетасан деб ўйлаган эдим!

– Ҳа, ҳозирча шундай бўлади. Қани, кетдик, вақтим зик.

IV боб

БЕЧОРА ТОШБАҚА. НИДИЯНИНГ ТАҚДИРИДА ЯНГИ ЎЗГАРИШЛАР

Афиналикнинг ҳовлисидаги чоққина муаттар боғ узра тошг куёши чарақлаб турибди. У текис қиртишланган майсазорга тирсаги билан тираниб ётганча ғамгин ўйга толган, юққа шамсия уни жазирама куёш нуридан химоя қилади.

Қазишма чоғида боғдаги бу ажойиб уйдан у ерда яшаган тошбақа косасини топишган. Хилқат силсиласидаги бу ғалати ҳалқа, табиат атроф-теваракни суст ва уйқусираб идрок этишдан ташқари ҳаётнинг барча кувончларидан маҳрум этган мавжудот у ерга Главк уйни сотиб олишидан кўп йиллар олдин келиб қолганди; бу воқеа шу қадар узоқ замонларда содир бўлган эдики, у одамзод хотирасидан аллақачонлар ўчиб кетган, аммо айтишларича, тошбақалар ҳаддан ташқари узоқ яшар экан. Уйни қурганлар, кейин қайта қурганлар, унинг эгалари ўзгараверган ва ўлиб кетаверган, тошбақа эса аста-аста судралиб юраверган ва бепарво-беғам яшайверган.

Биз тасвирлаётган вақтдан ўн олти йил муқалдам рўй берган зилзила шаҳарнинг кўп уйларини вайрон қилган ва одамларни қўрқитган, ҳозир Главк яшаётган уй қаттиқ зарар кўрган. Одамлар узоқ вақт уни таш-

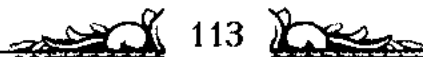
лаб кетишган, қайтиб келиб улар тагида боғни кўмиб ётган харобаларни тозалаганлар ва у ерда соппа-соғ ва бус-бутун тошбақани топганлар, тошбақа шўрлик атрофда қанаканги вайронгарчиликлар содир бўлганини билмаган ҳам¹. Афтидан, у ўзининг муздай қони ва суст ҳаракатлари билан жодулаб қўйилган бўлса, не ажаб; аммо у биз ўйлаганчалик у қадар фаолиятсиз бўлмаган; бир маромда ва муттасил олға ўрмалаб кетаверган; қаричма-қарич у ўзининг кичиккина меҳвари бўйлаб айланаверган, ҳар бир айланани босиб ўтгунича неча-неча ойлар ўтган.

Бу тошбақа тушмагур чарчаш нималигини билсайкан! Ўзи танлаган йўлдан у сабр-тоқат ва қийинчилик билан ҳаракат қилаверган, фикр уммонига чўмган файласуф сингари теварак-атрофдагиларга асло парво қилмаган. Унинг мағрур танҳолигида қандайдир улувворлик бор эди! Уни иситган қуёш, уни хўллаган ёмғирлар, у нафас олган ҳаво унинг ягона қувончлари бўлган эди. Бу илиқ иқлимдаги йил фаслларининг сезилмас алмашинуви уни ташвишга солмаган. Уни қосаси ҳимоя қилар эди, авлиёни – ўзининг тақвоси, доғнишмандни – ўзининг донолиги, ошиқни дилидаги умид ҳимоя қилгани каби.

Тошбақа ўзгаришлар ва замона қасирғаларини идрок этмасди, унинг ўзи вақт тимсолидек бўлиб қолганди – секинлик, собитқадамлик ё мангулик, бандаларга ҳос эҳтирослардан, ҳаяжонлардан ва толиқишдан бегоналик тимсоли. Бечора тошбақа! Отилган вулқон ва ёрилган тупроқ ларзаларидан бошқа ҳеч нарса ҳаётингнинг эринибгина яллиғланаётган учқунини ўчира олмас эди. На тароват, на нафосат аяб ўтирадиган муқаррар ўлим уни арзимаган ўзгаришдек деб билган бу махлуқни пайқамай, ёнидан ўтиб кетаверган.

Бу тошбақа қизиққон ва тетик юнонни ҳам ҳайратга солди, ҳам раҳмини келтирди. Унинг секин-се-

¹ Эҳтимол, билгандир. (Тарж.).

кин ўрмалашларини у соатлаб томоша қилар ва унинг тақдири ҳақида ўй сура олар эди. Севинган чоғларида уни ёмон кўрар, қайғуга ботганида эса унга хаваси келарди. Ҳозир ҳам майсазорда ётар экан, афиналик унинг кўз билан илғаб бўлмайдиган даражада ҳаракатланаётганига қараб турар экан, ўзига ўзи дерди:

«Косангни ёраман деб бургут чангалидан тошни туширди, аммо тош шоирнинг бошини мажақлади¹. Қисмат шунақа! Оҳ, нодон мавжудот! Сенинг отанг ва онанг бўлгандир, балки кўп асрлар илғари дўстинг бўлгандир. Качонлардир ота-онанг сени ёки сен уларни севгандирсан? Эринг билан ёнма-ён ўрмалаб кетаётганинда томирларингдаги эринчоқ қон тезроқ югурганми ҳеч? Кўнгил қўйишга қобилиятинг бўлганмиди? Эринг ёнингда бўлмаганидан ҳам чекканмидинг? Унинг борлигини ҳис этганмидинг? Сенинг тош кўксинг сирини билиш, пинҳоний хоҳишларингни кўриш, сен учун қайғуни севинчдан ажратиб турувчи қилдай ишгичка фарқни англаш учун жонимни берган бўлардим! Сен эй, тошбақа, агар Иона келиб қолса, унинг борлигини сезган бўлардинг! Шабада каби, қуёш ҳарорати каби унинг яқинлашганини ҳис этардинг. Ҳозир мен сенга ҳавас қилаяпман, зеро, сен унинг бу ерда йўқлигини билмайсан, мен эса... уни кўрмаган вақтимда сенга ўхшай олганимда эди! Мени қанақанги шубҳалар, қанақанги гумонлар таъқиб қилмаяпти! Нима учун у мени кўришни истамайди? Бу қизнинг овозини эшитмаганимга неча кунлар бўлди. Ҳаёт биринчи марта менга шафқатсизлик қилди. Мен бамисоли базм охирида бир ўзим қолгандайман, шамчиروқлар ўчирилган, гуллар сўлган. Эҳ Иона, сени қанақанги севишимни билганинда эди!»

Ошиқ Главкнинг бу ўйларини Нидия узиб юборди. Енгил ва эҳтиёткорона одимлар билан у мрамар

¹ Буюк юнон драматурги Эсхилнинг ўлими ҳақида шундай ривоят бор (эрамизгача V аср).

дахлиздан, кейин пештоқдан юриб ўтди, кейин эса бориб бовда ўсган гуллар олдида тўхтади. Унинг қўлларида сувли идиш бор эди ва гўё унинг келишидан жонлангандек бўлган ташна ўсимликларга сув қўйди. Уларни ҳидлаш учун қиз энгашди. У гулларга кўркибгина ва эркалаб қўлларини теккизди. Қуриган шох-шабба ёки ҳашарот уларнинг гўзаллигига путур етказмаганига ишонч ҳосил қилиш учун уларнинг пояларини пайпаслаб кўрди. Фикрини бир жойга тўплаб, назокат ила у гулдан-гулга ўтар экан, боғ маъбудаси учун бундан муносиброқ хизматни тасаввур этиб бўлмасди.

– Нидия, оппоғим! – чақирди уни Главк.

Йигитнинг овозини эшитиб, қиз жойида қотиб қолди, ҳатто нафас олмай, қизариб, қулоқ сола бошлади. Унинг лаблари хиёл очилди, боши овоз келган тарафга бурилди. Кейин у сувли идишни қўйди-да, чақириқ томон ошди; ўзининг янги хўжайини томонга энг қисқа йўл билан гуллар оралаб қандай беҳато юриб ўтгани ажабланарли эди.

– Нидия, – деди Главк, қизнинг узун ва майин сочларини меҳр билан силаркан, – мана, уч кундирки, сен менинг муҳташам кошонамда яшаётирсан. Уй-жойим сенга ёқдими? Булар сенга қулиб қарашаяптими? Ўзингни бу ерда яхши ҳис этаяпсанми?

– Ажойиб, – жавоб берди чўри хўрсиниб.

– Энди эса, – давом этди Главк, – олдинги ҳаётинг ҳақидаги овир хотиралардан бироз ўзингга келганигда, сарвдек қоматингга ярашган кийимларинг бўлганида, – шундай дея у қизнинг кашталиқ туникасига қўлини теккизиб қўйди, – энди, яхшиликка ўрғана бошлаганигда, азизим, худолар сени ярлақасинлар, биргина менга хизмат қилиб юришингни хоҳлар эдим.

– Айт, сен учун мен нима қила оламан? – сўради Нидия, қўлларини қисиб.

– Қулоқ сол, – деди Главк, – гарчи сен ҳали ёш бола бўлсанг-да, аммо яқин сирдошим бўласан. Ҳеч Иона ҳақида эшитганмисан?

Кўр қиз сесканиб тушди ва хиёбонда яркираб турган хайкалларнинг биттаси каби оппоқ оқариб кетди, бирпас сукут сақлади-да, кейин базўр жавоб қайтарди:

– Ҳа, эшитгандим, у неаполлик экан, жуда сулув экан.

– Сулув! Унинг ҳусни таважжуҳи қуёшни хира қилади! Неаполлик! Йўқ, у келиб чиқиши бўйича юнон кизи. Фақат Юнонистонгина бундай бекаму кўстликни ярата олади. Нидия, мен уни севаман!

– Мен ҳам шундай деб ўйлагандим, – деди Нидия хотиржам.

– Мен уни севаман ва буни сен унга айтишинг керак. Толеи улуф Нидия, сен унинг оромгоҳига кирасан, унинг овозини эшитасан, унинг ҳароратли нурларида исинасан!

– Нима! Наҳотки мени унинг ҳузурига юбормоқчи бўлсангиз?

– Ҳа, сен Иона ҳузурига борасан, – деди Главк гўё: «Яна нимани исташинг мумкин», демоқчи бўлган оҳангда.

Нидия йиғлаб юборди. Главк ўрнидан турди, уни ўзи томон тортди ва оғаларча тасалли бера бошлади:

– Нидия, қароғим, сен йиғлаяпсан, сени қанақанги бахт кутиб турганини билмайсан. У меҳрибон, қувноқ, баҳор шабадасининг ўзи. У сенга опа бўлади, истеъдодингни қадрлайди, бошқа ҳеч кимда бўлмаган софлигинг, соддалигинг учун сени севиб қолади, чунки сенга бу соддалиқ сўт билан кирган... Сен ҳали ҳам йиғлаяпсанми, подон қиз? Мен сени мажбур қилмайман. Хўш, менга шугина хизматни бажо келтирасанми?

– Агар сенга хизмат қилиш қўлимдан келса, буюр. Кўриб турибсан-ку, мен бошқа йиғламаяпман, энди тинчман.

– Қошки Нидияни билмасам, – деди Главк, унинг қўлини ўпиб. – Демак, Ионаникига йўл оласан. Агар унинг самимийлигидан хафсаланг пир бўлса, агар мен сени алдаган бўлсам, хоҳлаган вақтингда қайтиб

келавер. Мен сени унга инъом қилмайман, фақат вақтинчаликка бериб тураман, холос. Менинг уйим сен учун хамиша очик, азизим. Эх, бу уй барча ёлғизлар ва шўрпешоналар учун ошиён бўлганида борми! Бирок, борди-ю, юрагим менга ҳақиқатни айтса, мен тезда сени яна чақириб оламан, гавхарим. Иона билан иккимизнинг умумий уйимиз бўлади ва сен биз билан яшай бошлайсан.

Кўр кизнинг бадани жимирлаб кетди, аммо у бошқа йиғламаётганди – у тақдирга тан берганди.

– Бор, Нидия, сени Ионанинг ҳузурига олиб бориб кўйишади. Унга ўзинг энг сара ва чиройли гуллардан олиб бор. Мен гулдон бераман. Уларнинг ҳеч нимага арзимаслиги учун кечирим сўра. Ҳа, кеча мен сенга совға қилган кифарани ўзинг билан олиб ол, – ахир ундан ажойиб куйлар чиқара оласан-ку. Ионага мана бу мактубни бер, унда мен бир амаллаб фикрларимни ифодалаб берганман. Унинг овозини, овозидаги ҳар бир пардани ипга, кейин эса, бизлар яна кўришганимизда, қандай ва қанақа бўлишига қарамай, менга ҳақиқатни сўзлаб берасан. Неча кун бўлдики, Нидия, Иона мени кўришни истамаяпти. Бунда қандайдир сир бор. Шубҳа ва қўрқувлардан абгор бўлдим. Суриштир, чунки сен ақллисан, менга ёрдам бермоқчисан, бу сенинг зийраклигини ўн баробар оширади, бундай бераҳмлиқ сабабини суриштириб бил. Мен ҳақимда унга иложи бориша кўпроқ гапир, оғзингдан менинг исми сира тушмасин. Менинг севгим ҳақида унга ишоралар билангина гапир. Шунда у хўрсинадими, йўқми, сенга жавоб берадими, йўқми, эътиборга ол. Борди-ю, у мендан ёзғира бошласа, қанақа оҳангда ёзғиришини эслаб қол. Менинг дўстим бўл, мендан аччиқланмаслигини ёлбориб сўра. Сенга қилган озгина нарсам учун қанчалик саховат билан тўлов тўлашингни билсанг эди! Сен мени тушунаяпсанми, Нидия? Сен ҳали ёш боласан, балки гапимни тушунмаётгандирсан?

– Тушуниб турибман.

– Мен учун шундай қиласанми?

– Ха.

– Гул узиб бўлганишда, олдимга кел, мен сенга гулдон бераман. Сен мени Леданинг хонасидан топасан. Хўш, гўзалим, ортиқ ғамгин бўлмайсанми?

– Главк, мен чўриман, мен ғамга ботишим ё кувонишим мумкин эканми?

– Нималар деясан! Йўқ. Нидия, ўзингни эркин тут. Мен сенга эркинлик ҳадя қиляпман, ундай истаганча фойдалан ва менга ёрдам бериш истагинга умид қилаётганим учун кечир.

– Сен хафа бўлма! Ох, эркинликнинг барча яхшиликлари учун мен сени хафа қилармидим, Главк! Менинг халоскорим, химоячим, бу шўрлик кўр қизни кечир! Борди-ю, у сенинг бахтишга ёрдам бера олгудек бўлса, сен билан ажрашиш ҳам кўнглимни чўктирмаган бўларди.

– Сенинг дарёдай қалбинг учун худолар сенга ажру мукофотлар бергай! – деди Главк, чуқур таъсирланган ва қапдай олов ёққанига шубҳа қилмаган ҳолда; сўнг у яна қизнинг манглайдан ўпиб кўйди.

– Сен мени кечираётирсан, – нидо қилди Нидия, – бўлди, эркинлик ҳақида бошқа гапирма. Сенинг чўринг бўлиш – менинг бахтим! Мени ҳеч кимга бермасликка ваъда қилгансан, ахир.

– Ха, ваъда қилганман.

– Энди мен бориб, гул терай.

Нидия индамай Главкнинг кўлидан, қимматбаҳо, жавохиротлар қадаб зийнат берилган гулдонни олди. Йигитнинг овози тингач, жавоб беришдан кўркиб, қизгина тараддудланди, Главкнинг кўлини топди-да, уни лабларига олиб борди, юзига чодири учини тушириб, тез у ердан кетди. Бўсавада у яна тўхтади, кўлларини ёйиб, шивирлаб гапирди:

– Остонагни ҳатлаб кирганимдан буён уч фараҳли кунни, севинчимни ифода этиб бўлмас уч кунни ўтказдим, эй муборак остона! Сендан осудалик ҳеч

қачон аримасин! Энди эса юрагим пора-пора бўлиб кетаётир ва биргина сўзни такрорлаётир: «Ўл!»

V боб

ТОЛЕИ ПОРЛОҚ СОҲИБЖАМОЛ ВА НОГИРОН ЧЎРИ ҚИЗ

Хизматкор қиз Ионанинг оромгоҳига кирди-да, Главк юборган бир қиз ичкарига киришга изн сўраётганини маълум қилди.

Бир зум Иона иккиланди.

– У кўзи ожиз, – деди капизак, – сендан бошқа ҳеч ким билан гаплашмоқчи эмас экан.

Фақат насткаш одамларгина бировлар бахтсизлигига бефарқ бўладилар. Келган қиз кўрлигини эшитгани ҳамон Иона уни совуқ кутиб олиш мумкин эмаслигини англади. Главк элчи танлашда фоят устомонлик қилганди – уни менсимаслик ҳам, илтимосини рад этиш ҳам мумкин эмасди.

«У мендан нима истайди ўзи? Қиздан қанақа топшириқ бериб юборди экан?»

Ионанинг юраги дук-дук уриб кетди. Эшиклардаги пардалар тортиб очиб қўйилган эди, мрамар фаршдан юрган қадам товушлари эшитилди: чўрилардан бири қўлларида қимматбаҳо совға ушлаб олган Нидияни етаклаб кирди.

– Кўзи ожиз қиз қайси томон қадам ташлашни ва мана бу инъомни унинг пойига қўйишини айтиш учун олийжаноб Иона бир оғиз бир нима дейишни раво кўргайми?

– Моҳпора қизалоқ, – таъсирланиб деди Иона, – сирпанчиқ фаршдан юриб келишингга ҳожат йўқдир, сен менга беришинг керак бўлган нарсани чўриларим олиб келишади. – Шундай дея у чўриларига гулдонни олишга ишора қилди.

– Йўқ, бу гулдонни фақат сенинг ўз қўлларингга бера оламан, – деди Нидия.

Овоздан йўлни тусмоллаб, у Ионанинг олдига борди, унинг рўпарасида чўк тушди-да, гулдонни узатди.

Иона гулдонни олди ва уни пойидаги хонтахтага қўйди. Кейин қизни меҳрибонлик билан турғазди-да, уни ўзи билан ёнма-ён ўтказмоқчи бўлди, аммо Нидия беозоргина қаршилик кўрсатди.

– Хали топширикни бажарганимча йўк, – деди у ва кийими остидан Главкнинг мактубини чиқарди. – Балки бу мактуб Главкнинг нима учун Ионага бундай номуносиб элчи танлаб жўнатганини тушунтириб берар.

Неаполь қизи хатни олди ва Нидия унинг бармоқлари титраётганини дарров сизди. Қўлларини қовуштириб, бошини солинтирган кўйи Нидия мағрур соҳибжамол рўпарасида тик турарди, эхтимол, ўзининг тавозели қиёфасида ҳам ғурур бундан кам эмасди. Иона имо қилди ва чўрилар чиқиб кетишди. У яна ёш элчи чўрига хайрат ва ҳамдардлик билан қараб қўйди, сўнг ундан сал нарига бориб, хатни очди ва ўқий бошлади:

«Главкдан Ионага. Ушбу номадан кўра яхшироқ тилакларимни юборгаймен. Тобинг қочиб қолмадими? Канизакларинг айтишича, соппа-соғ экансан ва бу менга таскин беради. Балки сени билиб-билмай хафа қилиб қўйгандирман? Эҳ, бу ҳақда улардан сўраш бефойда! Мана, беш кундирки, сени кўриш бахтидан бенасибман. Қуёш чиқаяптими? Билмайман. Осмон мусаффоми? Бўлса бордир, аммо менга ундай эмас. Менинг қуёшим ҳам, осмоним ҳам сенсан, Иона. Наҳотки мендан хафа бўлгансан? Нималар дебман сени хафа қиладиган? Тилим айтишга журъат қилмаган гапларни шу мактубда баён этайми? Ҳайҳот! Сен ёнимда бўлмаганингда сенинг қалбимга ҳукмронлигингни кўпроқ ҳис этаман. Мени бахтимдан жудо қилган фироқ эса менга жасорат баришлайди. Сен мени кўришни истамайсан, атрофингда гирдикапалак бўлиб юрган барча шайдоларингни хайдаб юбординг. Наҳотки мени ўшалар билан тенг тутасан? Шунақа ҳам бўладими? Менинг унақа эмаслигимни сен яхши биласан. Зеро, мен ҳеч нимага арзимас

бўлганимда ҳам гул атри вужудимга сингиб кетган, мен сен билан тўкисман, сен туфайли ўзимни табаррук, кутлуғ хис этаман, менга илҳом бағишлайсан. Мени сенга хўп ёмонлашганга ўхшайди, Иона! Аммо сен вийбатларга қачондан бери ишонадиган бўлиб қолдинг? Агар Дельфа башоратчисининг¹ ўзи сени ёмон хотин деб эълон қилганида ҳам мен унга ишонмаган бўлар эдим, ахир мен сендан кўра ҳам ишонувчанроқман-ку. Бизнинг охирги учрашувимизни, сен куйлаган кўшиқни, менга қараган кўзларингни эслайман. Қалбларимизда қандайдир яқинлик бор, Иона. Буни яшириб бўлмайди, гарчи тилларимиз сукут сақласалар-да, кўзларимиз буни тан олиб турибди. Хузурингга бораё, сўзларимга қулоқ сол, кейин эса истасанг хайдаб юбор. Сени севишимни дабдурустан айтмоқчи эмас эдим. Аммо ушбу эътироф юрагимни тўлиқтириб юборди, юрагим нидоси қулоғимгача етиб бориши турган гап. Тантанавор онтимга ишонсанг-чи, Иона! Бизлар биринчи марта Паллада эҳромида учрашган эдик, наҳотки биз эзгу ва қадимий меҳроб ёнида бошқа кўришмасак...

Сенга мактубни олиб борган киз бизларга ўхшаб бу ерда мусофир. Аммо шўрлик Нидия биздан бахтиқаророқ – у сўқир ва озод эмас. Қисмати шўрлигини юмшатиш умидида уни ўзингга олишингни илтимос қиламан. У оққўнги, ақлли ва хушчақчақ, яхшигина хошанда ва кифарани бошлаб чалади. Бундан ташқари, у гулларни яхши кўради, Флориданинг ўзи. Сен уни севишингдан умидвор у, Иона. Борди-ю, у сенга ёқмаса, ўзимга қайтариб юбор.

Яна бир гап. Қўполлигимни кечиргин-у, аммо нима учун сен анови тунд мисрликни бунчалик ҳурматлайсан? Биз, юнонлар, одамларни билишда устаси фаранглармиз. Гарчи биз атайлаб қовоқ уйиб юрмасак-да, бу бизнинг жиддийлигимизга путур етказмайди.

¹ Аполлон маъбудининг Дельфа ибодатхонасидаги башоратчиси – (Ўрта Юнонистон) қадимги дунёнинг сал бўлмаса энг ҳурматли ва эътиборли қарғишлар гўяндаси ҳисобланган.

Бизнинг лабларимиз кулиб туради, аммо кўзларимиз каттиқ қарайди – улар ҳамisha очик туради. Арбакка кўр-кўрона ишониш ярамайди. Балки у менга роса лой чаплагандир? Бундай ўйлаётганимнинг сабаби, ўшанда у ҳузуришда қолган эди, менинг у ерда эканимни кўриб, унинг қанақа ҳолга тушганини ўзинг кўрдинг-ку, ўшандан буён мени ўзингга яқинлатмай қўйдинг. Унинг сафсаталарига ишонма, агар ишонгудек бўлсанг, тўғриси айтавер, зеро, нима бўлса-да, Главк буни сендан талаб қилишга ҳақли. Хайр! Бу мактубга сенинг қўлларинг тегади, кўзларинг бу сўзларни ўқийди... Наҳотки бу сўзларни ёзгандан бахтлироқ бўлса? Яна бир марта хайр!»

Хатни ўқиб бўлгач, Иона бирдан кўзи мошдек очилгандай бўлди. Главкни нимада айблашганди? Унинг қизни севмаслигидами? Энди бўлса у тўғридан-тўғри, ҳеч бир иккиланмасдан севгисига иқроп бўлаяпти. Шу ондан бошлаб қизнинг ўй-хаёли яна у билан банд бўлди. Унинг мактубидаги ҳар бир сўз нақадар самимий. Унинг мактубидаги жозибали ва қизгин эхтирос тўла ҳар бир латиф сўз юрагига аччиқ таъна бўлиб ботди. У йигитнинг садоқатига шубҳа қилдими, бошқанинг гапига ишондими? У севгилисини ҳар қандай айбдор эга бўладиган ҳуқуқ – ўз айбига иқроп бўлиш, ўзини ҳимоя этиш ҳуқуқидан махрум қилиб қўймадимикан? Унинг кўзларидан дувиллаб ёш тўкилди, у мактубни ўнди ва уни кўкраги ичига яширди, сўнг ҳамон ўша алпозда турган Нидияга ўтирилиб, деди:

– Жавоб ёзгунимча ўтира тур, жоним.

– Демак, жавоб бераяпсан, – деди Нидия маъюс охангда. – Начора. Мени бу ерга бошлаб келган чўри қиз мактубингни олиб боради.

– Сен эса мен билан қоласан, – қатъий деди Иона. – Кўрқма, сенинг вазифанг оғир бўлмайди.

Нидия бошини эгди.

– Исминг нима, гўзал қиз?

– Нидия.

– Қасрликсан?

– Олимлар юрти – Фессалияданман.

– Биз сен билан дўст бўламиз, – меҳр билан деди Иона. – Сен қарийб менинг ватандошим экансан. Илтимос сендан, бу муздай мрамарда турма... Мана, бўлди, сен ўтира тур, бирпас сени шу ерда қолдираман.

«Ионадан Главкка саломлар бўлсин. Эртага хузуримга кел, Главк, – деб ёзарди Иона. – Мен нотўғри иш қилган бўлсам, эҳтимол, аммо энди сенга қандай айб тақашаётганларини тушунтириб берсам бўлаверади. Мисрликдан бошқа кўркма... Мактубингда жуда кўп гапириб юбордим, деб ёзибсан. Афсус! Ушбу қисқа сатрларда мен ҳам ўша гапларни айтдим. Хайр!»

Устидан қайта ўқимай туриб (эҳ, бу муҳаббатнинг одатдаги шошқалоқлиги, одатдаги кўркуви!) Иона мактуб билан қайта кириб келганида Нидия ўрнидан турди.

– Главкка хат ёзиб бўлдингми?

– Ха.

– Хатингни элтиб берган одамдан у миннатдор бўладими?

Қизнинг кўрлигини Иона унутган эди; унинг вужудини алашга олди ва лом-мим демади.

– Мен айтмоқчи эдимки, – у озгина совуқ гапдан хафа бўлади, озгина илиқ гапдан суюниб кетади. Агар хатинг уни хафа қилса, уни чўри олиб бора қолсин, борди-ю, ундай бўлмаса, бу ишни менга қўйиб бер... мен бугун шомдаёқ қайтиб келаман.

– Менинг мактубимни нима учун сен олиб бормоқчисан, Нидия? – сўради Иона.

– Демак, тўғри топибман, – деди Нидия. – Бошқача бўлиши ҳам мумкин эди! Главкни хафа қилишга кимнинг ҳадди сизарди?

– Жонгинам, – деди Иона олдингидан кўра ўзини босиқ тутиб, – шундай куюниб гапираяпсанки, демак, сен Главкка бефарқ эмас экансан-да?

– Мухтарама Иона! Главк менга худолар ва қисмат кизганган нарсани берди: у менинг дўстим бўлиб қолди!

Нидиянинг орзидан чиққан бу сўзлардаги ғамгин нафсоният гўзал Ионага қаттиқ таъсир қилди. У эгилди-да, қизни ўпиб қўйди.

– Сен ўзингнинг қадригга етишни билар экансан. Мен ҳам хижолатсиз айта оламанки, Главк сенинг миннатдорлигингга муносиб одам! Бор, азизим Нидия, олиб бор унга ушбу мактубни, аммо кейин қайтиб кел. Агар мен уйда бўлмасам – бугун кечкурун мен кетишим керак – сенга ёнимдаги хонани тайёрлаб қўйишади. Нидия, менинг синглим йўқ, синглим ўрнини боса оламанми?

Нидия Ионанинг қўлини ўпди ва хиёл ийманиб деди:

– Сендан бир мурувват қилишингни сўрасам бўладими, Иона?

– Истаган нарсангни сўрайвер, – жавоб берди неаполлик қиз.

– Айтишларича, сен ҳусида тенгсиз эмиппсан. Ҳамма-ни хайратга солган нарсани мен кўришдан маҳрумман. Юзингга қўлимни теккизингга изи берсанг – фақат шу йўл билан мен гўзалликни ўзимча тасаввур этаман ва одатда адашмайман.

Жавобни кутиб ўтирмай, у қўлини аста ва майин холда Ионанинг чўзиққина юзидан юргизди. Унинг шакли биз учун фақат биргина ижодда сақланиб қолган – бу Ионанинг она шаҳри – Неаполдаги шикаст еган, аммо барчани хайратга солган қадимги ҳайкал эди; бу Парос мрамаридан ясалган ҳайкал бўлиб, унинг олдида флоренциялик Венеранинг бутун гўзаллиги бир пул ва ўзгармас эди¹. Бундай уйғунлик ва ёшлик тароватига тўлган, тафаккур билан йўғрилган ва руҳлантирилган бу ҳайкални замонавий олимлар Психеянинг тасвири деб атайдилар.

¹ Флоренцияда сақланадиган бу ҳайкални одатда Медицеялик Афродита (ёки Венера) деб аташади, яъни Медичига қарашли. Парос – Юнон архипелаги оролларида бири бўлиб, у ердан оппоқ мрамар қазиб олинади.

Нидиянинг қўли тасма билан боғланган сочда ва силлиқ манглайда бир зум тўхтади, чуқурчалари бўлган нафис қизил ёноқлардан сирғалди, ундан нозик лаблар ва оппоқ оққушсимон бўйнидан юриб ўтди.

– Сенинг гўзаллигингни мен энди биламан, – деди Нидия. – Мени қуршаб турган зулмат ичида чехрангни ўла-ўлгунча ёдимда сақлаб қоламан.

Нидия кетгач, Иона ширин орзуларга берилди. Демак, Главк уни севади, бунга у тан олди, ҳа, у севади. Иона яна бебаҳо мактубни чиқарди. У ҳар бир сўзни қайта-қайта ўқиб, ҳар бир сатрни ўқиб чиқди. Иона ўзига ўзи Главкка нима учун тухмат қилишди, дея савол бермасан-да, аммо ўзи бунга амин эди. Тухматнинг ҳагто бир сўзига у қандай ишона қолди? Мисрликнинг Главкни ёмонлашига нега жим қараб турди? Унинг вужуди муздай бўлиб кетди, Арбак борасидаги Главк огоҳлантириб айтган гапларни қайта ўқиди ва бу тунд одам олдидаги сирли кўрқув дахшатга айланди. Арбакнинг олдида бориш вақти бўлганини айтгани келган чўрилар унинг хаёлини бўлди. Иона сесканиб тушди – унинг олдида бориш кераклигини у эсидап чиқарганди. Унинг биринчи хоҳиши уйда қолиш эди; иккинчиси – ёруғ дунёдаги энг кекса дўстларидан бири олдида кўрқиб туришидан қутулиб олиш. У наридан-бери тақинчоқларини тақди ва Главкка қарши айбловлари ҳақида мисрликдан батафсилроқ суриштириб олайми ёки исмини тилга олмасдан, аввал ҳаммасини Главкка сўзлаб берайми, дея иккиланганча у Арбакнинг танҳо уйи томон йўл олди.

VI боб

ИОНА ТУЗОҚҚА ТУШАДИ. СИЧҚОН ТЎРНИ КЕМИРИШГА ҲАРАКАТ ҚИЛАДИ

– Азизим Нидия! – хаяжон ила деди Главк. Ионанинг мактубини ўқиб чиқиб. – Сен менинг ёруғ оламдаги энг яхши даракчимсан, сенга қандай мукофот берсам экан?

- Мен мукофотни олиб бўлдим, – деди бечора киз.
– Эртага! Эртага! Эртагача қандай яшайман?

Гарчи Нидия печа марталаб йўлга тушишга ҳозирлик кўрган бўлса-да, ошиқ юнон уни сира қўйиб юбормаётганди. У қизнинг погиронлигини ҳам унутиб, Иона билан кечган қисқа суҳбатини қайта ва қайта хикоя қилиб беришга мажбур эгар, севгилимнинг авзойи қанақа, юзи қанақа эди деб саволлар берар, сўнг шошиб кечирим сўрар эди-да, кейин, эҳ, сўзингни бўлиб қўйдим, ҳаммасини бошқатдан айтиб бер, деб ўтинар эди. Нидия учун бу азобли соатлар йигит учун бамисоли шодлик қанотларида парвоз қилиб келгандек эди. У қизни янги мактуб ва гуллар билан Ионанинг ҳузурига қўйиб юборганида қош қорая бошлаган эди.

Нидия кетиши билан уйга Клодий ва унинг бир нечта қувноқ улфатлари бостириб киришди. Улар Главкка ҳазил қилар эдилар, чунки у бутун купни дарвешлардай ўтказган ва одатдаги дилхушликларда иштирок этмаганди, куп ва туннинг ҳар бир соатида хушчакчақлик қилиш мумкин бўлган ўша ерга уни тинмай чақиришар эди. Ўша замонларда, дарвоқе ҳозир ҳам (зеро бу қадар қадимий улутворлигини йўқотган биронта мамлакат шунчалик қадимий урф-одатларини сақлаб қолмаган) Жанубий Италия аҳолиси оқшомлари аркларнинг пештоқлари остида ёки кўчаларда ўсган дарахт соялари остида тўпланишни ва мусиқа ёки биронта абжир бахшининг хикояларини тинглаб майхўрлик қилишни ва кўшпилар билан Ойни қаршилашни севар эди.

Танҳо қолганида Главк ўзини беҳад бахтиёр хис этарди. Унинг вужудини тўлдирган шодлик йўл топишни талаб этарди. У дўстларининг таклифига жон-жон деб рози бўлди ва улар кула-кула одамлар гавжум ва чароғон кўчалардан юриб кетишди.

Бу орада Нидия кетганига анча бўлган Ионанинг уйига қайтиб келди. У бефарқ холда бекачининг қаёққа кетганини сўради. Бироқ жавобни эшитиб, у сесканиб тушди.

– Арбакнинг олдига? Мисрликнинг олдигами? Бўлиши мумкин эмас!

– Ха, шундай, қизгина, – деди Нидия мурожаат қилган кул. – Иона уни анчадан бери билади.

– Анчадан бери! О, худолар, Главк эса уни севди! – шивирлади Нидия. – Бекач унинг олдига тез-тез бориб турармиди? – сўради у қиз қуйи овозини баландлатиб.

– Шунгача бир марта ҳам бормаганди, – жавоб берди кул. – Помпеяда бу одам ҳақида юрган мудҳиш миш-мишлар рост бўлса, – Ёш бекачнинг у ёққа бориши умуман яхши эмас. Бироқ шўрлик бекачимиз биз эшитган гапларнинг биронтасидан беҳабардир: вестибюлда айтилаётган гаплар бир марта ҳам перистилда эшитилмади.

– Бир марта ҳам! – такрорлади Нидия. – Бунга ишончинг комилми?

– Бўлмаса-чи, гўзалим. Аммо сен билан биз нима ҳам қила олардик?

Нидия иккиланди, кейин эса Ионага бериши керак бўлган гул ва қолганларни қўйиб, унга ҳамроҳлик қилган қулни чақирди ва ортиқ бир оғиз ҳам сўз айтмай, кетди.

Главк уйига олиб борадиган йўлнинг ярмига етгандagina Нидия эшитилар-эшитилмас қилиб минғирлади:

– Ўз бошига не хатарлар сотиб олаётганини билмайди, билиши ҳам мумкин эмас. Ҳар қанча нодон бўлмай, мен уни қутқараман! Чунки мен Главкни ўзимдан ҳам ортиқ севаман.

У афиналикнинг уйига қайтиб келганида, Главк дўстлари билан аллақаяққа кетганини ва эҳтимол ярим тунсиз қайтмаслигини айтишди.

Нидия «оҳ» тортиб юборди. У ўриндикка чўкди ва безовта фикрларини бир жойга тўплаш учун юзини кўллари билан ёпди. «Вақтни ўтказмаслик керак», ўйлади у, ўрнидан турди-да, қулга қараб деди:

– Айт-чи, Помпеяда Ионанинг қариндош-уруғлари ёки яқин одамлари борми?

– Юпитер ҳаққи! – жавоб берди қул. – Наҳотки ростданам шунчалик нодон бўлсанг? Ионанинг ёп ва бой акаси, аҳмоқлигидан Исиданинг коҳини бўлиб олган акаси борлигини ҳамма билади.

– Исиданинг коҳини? Оҳ, худолар! Унинг исми нима?

– Апекид.

– Ҳаммаси тушунарли, – бидирлади Нидия. – Акасингил баравар қурбон бўлибди-да. Апекид! Ҳа, бу исм қулоғимга чалингандай эди, қаерда... аммо синглиси қандай хатарга дуч келганини у тушунади. Унда тез Апекиднинг олдига борайлик!

Шу хаёлда у сапчиб турди ва ҳар доим йўлни пайпаслаб юрадиган ирғий таёғини олиб, Исиданинг эхромига шопилди. Инсофли юнон уни ўз паноҳига олгунга қадар у шаҳар бўйлаб шу таёғи билан юрар эди. Помпеянинг ҳар бир кўчаси, ҳар бир гузари унга таниш эди, унинг бахтсизлигига нисбатан эҳтиромли ҳурмат билан муносабатда бўладиган оқкўнгил ўткинчилар ҳар доим унга йўл берар эдилар. Шўрлик қиз кўп ўтмай сўқирлик уни қутқаришини ва энг ўткир кўзлардан ҳам яхши кўрадиганларга йўлбошловчи бўлиб қолишини у билмасди!

Главк Нидияни ўз паноҳига олгандан буён у қулларидан бирига ҳар доим унга ҳамроҳлик қилиб юришини тайинлаб қўйганди; бечора қул ғоят семиз эди ва Ионанинг уйига икки марта бориб келганди, энди эса олдида янги сайр турганини кўриб (қаёққалигини биргина худо биларди), қизга эргашди, ўзининг семизлигидан алам билан нолир экан, бу қиз Купидондек сўқир бўлса ҳам, оёқлари Меркурийдай чаққон эканига Кастор ва Поллуксени шафе келтириб, дуолар ўқирди¹.

¹ Маъбудлар даракчиси Меркурийни (юнонча Гермес) қанотли кафш кийган, ишқ маъбуди Купидонни (Эрот, Амур) кўзларига боғич боғлаган ҳолда тасвирлашади, зеро, унинг ўқлари дуч келган ҳаммани бирдек нишонга оларди.

Бироқ ҳаммага таниш Исида эҳроми йўлини топишда Нидияга унинг ёрдами керак эмасди, эҳром олдидаги майдон бўм-бўш эди ва қиз қийналмасдан муборак девор олдига етиб борди.

– У ерда ҳеч ким йўқ, – деди семиз қул. – Сенга ким керак ўзи? Коҳинлар эҳромда яшамасликларини билмас эдингми?

– Чақир бировни! – деди Нидия бетоқат. – Исида зиёратгоҳини қўриқловчи битта-яримта коҳин у ерда туну кун албатта бўлади.

Қул қичқирди – ҳеч ким жавоб қилмади.

– Ҳеч кимни кўрмаяпсанми?

– Йўқ.

– Янглишаяпсан, мен нафас овозини эшитаяпман. Яхшилаб қара.

Гудранганича ва ҳеч нарсани тушунмай, қул атрофга аланглади ва қолдиқлари ҳозир ҳам, қазинмалардан кейин, тор ҳовлида уйилиб ётган меҳроблардан бири олдида хаёлга толгандек паст эгилиб турган одам қиёфасини кўрди.

– Бир одамни кўраяпман, – деди қул. – Ошшоқ кийимига қараганда, бу коҳин бўлиши керак.

– Исиданинг коҳини! – қичқирди Нидия. – Ганимни эшит, ҳой, маъбудаларнинг энг қадимги хизматкори!

– Ким у чақираётган? – сўради паст ва ғамгин овоз.

– Коҳинларингиздан бирига муҳим хабар келтирдим. Кароматгўйдан фол сўрагани эмас, шу хабарни айтгани келдим.

– Ким билан гаплашмоқчисан ўзи? Ҳозир бемахал, кет, мени безовта қилма. Тун худоларга ато этилган, одамларга эса кун тайин қилинган.

– Гарчи бир марта эшитган бўлсам ҳам, овозингни таниётгандайман. Сени кидириб юргандим. Сен коҳин Апекидмисан?

– Ҳа, бу мен, – жавоб берди коҳин деворга яқинлашаркан.

– Худоларга ҳамду санолар! – Нидия қулга нари тур ишорасини қилди ва қул қизни фақат Ионага ғамхўрликкина эҳромга олиб келиши мумкинлигини англаб, бир четга ўтди-да, қоқ ерга ўтириб олди.

– Жим! – деди қиз аста ва сўради: – Сен ростданам Апекидмисан?

– Наҳотки мени танимаётган бўлсанг?

– Мен кўрман. Қулоқларим кўз ўрнини босади, сени ўшалар таниди. Шундай бўлса ҳам Апекидлингига онг ич.

– Худолар ҳаққи, ўнг кўлим ҳаққи, Ой ҳаққи!

– Жим! Секинроқ гапир. Мен томон эгил, кўлингни бер. Сен Арбакни биласанми? А? Қўлларинг муздай... Менга қара. Даҳшатли қасам ичдинг-а?

– Кимсан, қаердансан, ҳой ғалати қиз? – сўради Апекид кўрқиб. – Мен сени билмасам, сени биринчи марта кўриб турган бўлсам.

– Лекин овозимни эшитдинг, аммо буни гапириб ўтириш иккимизга ҳам уят. Менга қара, сенинг синглинг бор-а...

– Унга нима бўлди? Гапирсанг-чи!

– Сен ўликларнинг базмларини биласан, мусофир, балки у ерда бўлишдан маза ҳам қиларсан, аммо уларда жондай синглинг иштирок этишини хоҳлармидинг? У Арбакникида меҳмон бўлишини хоҳлармидинг?

– Эй, худолар! Йўқ, унинг ҳалди сизмайди! Ҳой қиз, агар устимдан кулаётган бўлсанг, балога йўлиқ! Сени парча-парча қилиб ташлайман!

– Мен ҳақиқатни айтаянман, айни дамда у Арбакнинг уйида, биринчи марта. У қандай хатар остида эканини биласан. Хайр. Мен ўз бурчимни бажариб бўлдим.

– Шошма! Шошма! – кичқирди коҳин қалтираётган кўлини пешонасидан юргизиб. – Агар бу ҳақиқат бўлса, уни қандай қутқарамиз? Мени у ерга қўймасликлари мумкин. Бу даҳшатли уйда адашиб қоламан. О, Немесида! Ёрдам бер менга!

– Мен қулимга жавоб бервораман, сен менга йўл бошловчи бўл! Сени яширин йўлдан ўтказиб юбораманда, қулофинга эпикни очадиган сўзни шивирлайман. Биронта қурол олиб ол, у сенга асқатиши мумкин.

– Тўхтаб тур, – Апекид равоқлардан бирига кириб кетди, яна бир неча дақиқадан сўнг у яна пайдо бўлди, ўзининг қоҳинлик либоси устидан ўша пайтда барча тоифалар киядиган кенг ридони кийиб олганди. – Энди эса, – деди у тишларини гичирлатиб, – Арбак бир нима қилиб кўрсин-чи... Аммо у ҳеч нима қилолмайди! Қилолмайди! Наҳотки унинг қўлидан шундай иш келса? Наҳотки у шунчалар разил бўлса? Ҳеч ишонгим келмайди... Аммо у ғаддор. Нияти қора афсунгар – мана ким у. Эй, худолар, ёрдам беринглар менга... Нималар деб валдираяпман! Шулар худоларми? Барибир ҳам чақиришим мумкин бўлган бир маъбуда бор-ку, ҳар қалай, унинг исми – қасос маъбудаси Немезида...

Узуқ-юлуқ шу сўзларни ғудурлаганча Апекид ўзининг сукут сақлаган кўр йўлдош қизи ҳамроҳлигида бўм-бўш кўчалардан мисрликнинг уйи томон тез юриб кетди.

Нидия тўсатдан қўйиб юборган қул елка қисиб қўйди, ўзича сўкинди ва бошқа бирон жойга бориши керак бўлмаганидан тўғри келган томонга равона бўлди.

VII боб

МИСРЛИК ТАНҲОЛИКДА ЎЗИ БИЛАН ЎЗИ ГАПЛАШАДИ. УНИНГ ФЕЪЛ-АТВОРИ

Энди бир неча соат орқага қайтамиз. Главк оқтошча билан белгилаб қўйган ўша қуни тонг бўзара бошлаганида, мисрлик унинг уйига туташ баланд учли минара тепасида тетик кайфиятда ёлғиз ўтирарди. Уйни қуршаб олган муғгли дарахтлар билан бирга тош девор минарадаги майдончани қизиқувчан ёки адоватли

нигоҳлардан тўсиб турарди. Арбакнинг олдидаги хон-тахта устида англаб бўлмас аломатлар чизиб ташланган ўровлик қоғоз ётарди. Осмонда юлдузлар хира милтирарди, тоғ чўккиларида тун қоронғилиги эриб борарди; фақат Везувий узра бир қалин қора булут нарчаси осилиб турар, бир неча кун бўлдики, маъна шу булут яна ҳам қуюқлашганди. Тун ўрнини кун эгаллай бошлади ва бу айниқса бамисоли улкан кўлдай, узумзор ва дарахтзорлар гуркираган, аллақасерларда эса уйқудаги шаҳарларнинг деворлари оқаришиб кўришган ўз соҳилларига бош қўйиб ётган тишч денгиз узра янада яққолроқ кўзга ташланарди.

Бу мисрлик юлдузларга қараб одамларнинг ўзгарувчан тақдирларини ўқишга имкон берадиган ва жасорат билан тўлиб-тошган илм учун гоёқ қулай соат эди. У қоғозга ёзиб тугатди, соатни ва бурж аломатини белгилади, кейин эса тирсагига суяниб, хаёлга толди.

– Яна юлдузлар мени огоҳлантираяпти! Демак, менга қандайдир хатар таҳдид қилаяпти! – деди у аста. – Кутилмаган ва даҳшатли хатар. Агар қадимги йилномаларимиз ҳақиқатни сўзласалар, юлдузларнинг ўша бирикмаси ҳам бир вақтлар ҳамма нарсага қаттиқ орзуманд бўлган, аммо ҳеч нарсадан баҳраманд бўлмаган Пирр учун тузилган, – унинг пасибаси шонсиз жанглар, ғалабасиз гулчамбарлар, тантанасиз шоншухрат бўлган. Охир-оқибатда ўз хурофотлари уни кўрқоқ қилиб қўйди ва бир кампир қўлида итдай ўлиб кетди! Нима ҳам дердим, мени мана шу нодон жангари билан ёнма-ён қўйишганида, унинг телба кибру хавоси каби менинг ҳар нарсага жо бўлувчи дополигимга ўша иштихони ваъда қилиб, юлдузлар мени аврайдилар. Тинимсиз уринишлар, муайян мақсаднинг йўқлиги, жон олувчи беҳуда меҳнат, тоғ ва тош – қандай маънос тарз-тариқа! Ха, юлдузлар менга шох Пиррнинг ўлимига ўхшаган ўлим хавфидан дарак бераётирлар. Яна бир қараб кўрай-чи. «Огоҳ бўл, – демоқдалар чарақлаган пайғамбарлар, – кўхна томлар

ёки тўсиқ деворлар ёки осилиб турган қоялар тагидан ўтаётганинда тепадан тушаётган тош сенинг қуръанга лаънат келтиргай!» Бу хатар эса яқин. Аммо мен кун ва соатици аниқ белгилай олмайман. Начора, агар бу интиҳо бўлса, қумсоатдан менга ўлчанган қум охириги донасиғача йилтиллаб тўкила қолсин. Ҳар ҳолда агар хатарни четлаб ўтолсам, агар шу ишни уддалай олсам, бундан кейинги менинг бутун ҳаёт йўлим денгиздаги ой йўлагидай ёрқин ва тоза бўлади. Пировард-оқибатда мен бойиб бўлишим керак бўлган тубсизлик узра иззату эҳтиромлар, бахт-саодат, муваффақият қанчалик жимжима қилаётганини кўрайман. Кейин, хатар ўтиб, мени мана шундай ёрқин қисмат кутаётган экан, наҳотки таслим бўлсам? Қалбим умидларга тўла, у хотиржам, бу эса яхшилик белгиси. Борди-ю, тақдиримга мана шундай кўкқисдан ва тез ўлиш ёзилган бўлса, ажал сояси бошимга аллақачон тушган ва юрагим оғир ғашликдан муз қотган бўлар эди. Юрагим тунд Орқнинг чорловини қайғу билан қабул қиларди. Аммо у кулиб турибди, у менга халоскорлик ваъда қилапти.

Мисрлик шитоб билан ўрнидан турди. У юлдузли гумбаз остидаги энсиз сахнадан тез юриб ўтди-да, тош тўсиндевор олдида тўхтаб, яна кулранг ва мунгли осмонга қаради. Тонгги сарин ел унинг зехнини тетиклантирди ва у аста-секин яна ўзининг одатдаги жасоратини тиклади. У бирин-кетин ўчаётган ва тубсиз осмон қаърига сингиб кетаётган юлдузлардан кўзини олди. Унинг нигоҳи пастга томон ёйилиб кетган кенг бўшлиқ узра сирғалди. Тинч бандаргоҳда кемаларнинг мачталари қад кўтариб турарди; дабдабаю асъаса ва оғир меҳнатнинг бу улкан бозори узра ҳар доимги ғалағовур тинган. Атрофда битта ҳам чироқ кўринмайди, фақат аллақерда, эҳром устунларида ёки гунг форум пештоқларида кириб келаётган тонгнинг бўзарган ва титроқ жилоси милтилларди. Сокин шаҳарнинг тезда яна ура бошлайдиган, минглаб эҳтиросларга тўла юраги ҳозир қотиб турибди, кўчаларда ҳаёт қайнаётгани

йўқ, унинг оқимини уйқу музи исканжага олган. Ўриндиқлари тошдан ясалган, халқа-халқа бўлиб эшилган, қандайдир мудроқ аждаҳони эслатувчи улкан амфитеатр узра шаффоф туман осилиб турарди, сийрак дарахтлар узра қуюқлашиб, атроф-теваракни маъюс чулғаб олган. Шаҳар ҳам бир-бири билан даҳшатли тарзда тез-тез алмашган ўн етти аср беридаги, яъни hozиргига ўхшаб кўринарди, – бу ўликлар шаҳри эди.

Тинч ва долғасиз денгиз деярли ҳаракатсиз эди, фақат унинг сийнаси қаъридан олис ва бир маромдаги повуллаши кулоққа чалинарди, бамисоли у уйқусида нафас олаётгандек; ям-яшил манзаралар соҳилларга узок ёриб кирганча у ўзининг суюкли фарзандлари – соҳилбўйи Геркуланум, Помпея ва Стабия шаҳарларини бағрига босиб олганга ўхшарди.

– Сизлар ухланглар, – деди мисрлик, Кампаниянинг фаҳри ва ҳусни бўлган бу шаҳарларга назар ташларкан. – Ухланглар! Бу уйқу мангулик ажал уйқуси бўлсин! Шаҳаншоҳ тожининг дурлари бўлмиш сизларга ўхшаб, бир вақтлар Нил шаҳарлари жилва қилар эди! Уларнинг улуғлигидан ном-нишон қолмаган, улар харобаларда ётибди, уларнинг кўшқу саройлари ва ибодатхоналари қабрларга айланган, уларнинг кўчаларини босиб кетган ўт-ўлашлар ичида илонлар кулча бўлиб ётибди, ҳувиллаган уйларда калтакесаклар офтобда тобланади. Бировларни кўкларга кўтариш учун бошқаларни ер билан яқсон қилувчи табиатнинг сирли қонуни бўйича сизлар уларнинг харобалари узра қад тиклагансиз; сен, кеккайган Рим, Сезострис ва Семирамида¹ шонини эгаллаб олдинг, сен ўлжага боққан талончисан. Мен, нутилган ҳукмдорларнинг сўнгги зурриёти, ўз тагимда, сенинг зафар маросимингда кўриб турганим мана

¹ Яъни Шарқнинг шонини: Сесострис (Сезострис) – Мисрнинг яримафсонавий шоҳи, буюк саркарда ва қонун чиқарувчи (уни аслида бўлиб ўтган биропта фиръавига таққослаб бўлмайди); Семирамида – Ассирия салтанати асосчиси, у ҳам яримафсона шахс.

булар эса куллардир! Лаънат уларга! Миср ўч олади-
ган соат келиши муқаррар.

Барбарлар Нероннинг олтин масканини отхонага ай-
лантиражак! Римликлар юборган шамолни барбарлар
бўрони супуриб кетажак.

Мисрлик даҳшатли тусда ирод этилган бу каро-
матни ирод этганида, унинг ўзи мудҳиш пайғамбарлик
тажассумига ўхшаб қолганди. Ҳатто ёш соҳибжамол
рухсорини бўзартирувчи тонг унинг кибрли қиёфасига
ўлик тус бағишлади, қалин қора сочлари елкасига туш-
ди, узун қора либосининг барлари ҳилпиллади, қўли
ёйиқ эди, кўзларида ёвуз шодлик чақнади – буни на
пайғамбар деб бўларди, на шайтон деб!

У нигоҳини шаҳар ва денгиздан узди, унинг
қаршисида серҳосил Кампаниянинг узумзорлари ва
экин далалари ястаниб ётарди. Шаҳар ўзининг бир
замонлар целасглар¹ қурган қадимги дарвозалар ва де-
ворлар сарҳадидан чиқиб кетганди. Везувийнинг ўша
вақтда ҳозиргидек бу қадар тик ва баланд бўлмаган
ёнбағирлари бўйлаб чорбоғлар ва қиплоқлар чўзилиб
кетганди. Шаҳарлари ўчган вулқон ёнида жойлашган
римликларнинг ўзларига ўхшаб, Италия жанубидаги
одамлар улар ўйлагандек энди абадий ўчган вулқон
ёнидаги кўм-кўк узумзорлар орасида беҳадик яшар
эдилар. Дарвозалар ортида ўлчамлари ва тузилишля-
ри турлича бўлган даҳмаларнинг узун сафи чўзилган,
шаҳар яқинида уларни ҳозир ҳам кўриш мумкин.
Шулар барчаси узра мудҳиш шаҳарнинг булутлар
чулбаган чўкқиси бўй чўзиб турар, унинг қурум босган
ворлари ва кулранг қоялари ола-була ранглар билан
копланган эди, бу бир томондан ўтмишдаги вулқон ху-
ружларидан нишона бўлса, иккинчи томондан – э, воҳ,
бандаси кўр бўлар экан-да! – Келажакдаги офатдан
дарак берарди.

¹ *Пеласглар* – Юнонларгача Фессалия ва атроф вилоят-
ларда яшаган элат. (Тарж.).

Ўша вақтда афсоналарда бу жойлар нима учун бундай маънос тасвирланганини тушуниш қийин эди. Нечанеча милларга Бая ва Мизен шаҳарларигача чўзилган бу пасттекисликларни нима учун қадимги шоирлар дўзах эшиги деб тасаввур қилганлар ва ўзларининг Ахеронти ва афсонавий Стиксларини шу ерга жойлаганлар? Нима учун ҳозир узумзорлар барқ урган бу Флеграни улар маъбудларнинг майдони деб ифода этганлар? Нима учун айнап шу ерда деву иблислар жасорат ила фаришталар устидан галаба қозонмоқчи бўлганлар? Энди эса, бу куйиб кулга айланган ва вайрон бўлган чўққига қараб туриб, чиндан ҳам Олимп чакмоқлари зарбасини тасаввур қилиш мумкин.

Аммо ҳозир на сукутдаги ёнартовнинг кунгурадор гавдаси, на униинг ёнбағирларидаги серҳосил далалар, на ғамгин қабрлар қаторлари, на бойларнинг серҳашам иморатлари мисрликнинг нигоҳини ўзига тортарди. Везувийнинг нариги томондаги тик ёнбағри экинзорга айлантирилмагани, ҳар жой-ҳар жойда фақат тишли қоялар, ёввойи дарахтзорлар ва ботқоқларгина кўзга ташланарди. Арбакнинг ўткир кўзлари у ерда бир қора шарниани илғади, у, афтидан, ердан ниманидир олиб, дам-бадам эгиларди.

– Э-ҳа! – сўзланди у. – Демак, бу сирли тун кўйнида саргашта юрган бир мен эмас эканман. Везувий жодугари ўз ишидан чиқиб келган кўринади. Нега? Авомларнинг айтишича, гўё у ҳам юлдузларнинг буюк илмини ўрганар эмиш, нахотки бу ҳақиқат бўлса? Ойдин остида у аллақандай мудҳиш афсунларни ўқияптими ёки ушбу захарли ботқоқзорда ифлос гиёҳларни тераяптими? Мен у билан кўришмоғим керак. Доноликка ташна одамга шу нарса аёпки, инсон билимидан ҳеч қачон ирганиб бўлмайди. Дабдабанинг жир босган ва хомсемиз қулларигина, ҳеч нарса яратмай, нукул ўз хирсларини қондирувчи нодонларгина ирганчлидир, мана шу ҳосилсиз тупроқ улар учун «ша-

раф» гултожи ва дафна чамбари ўстириб беришини тасаввур этолмайдилар. Йўқ, фақат доноларгина лаззатланадилар, ҳикмат, нафосат, тажриба, тафаккур, билимлар, тасаввур дарё сингари ҳислар уммонига оқиб келганда ҳақиқий лаззат таъмини тотиш фақат бизга насиб этмиш. Оҳ, Иона!

Арбак бу номни тилга олиши ҳамон унинг фикрлари дарҳол янада теранроқ ва сирлироқ ўзандан йўл олди. Пастга диққат билан қараганча у тўхтади; бир ё икки марта севинч билан жилмайди, сўнг девордан нари кетди-да, тўшакка чўкди:

– Борди-ю, ўлим муқаррар бўлса, ҳеч бўлмаганда ҳаётдан мен ҳамма нарсани оламан – Иона меники бўлади!

Арбакнинг мураккаб, ғалати феъли бор эди, ақлли эканига қарамай, бу феълини ҳеч эпақага келтиролмасди. Таназзулга юз тутган сулоланинг бу фарзандида, ҳалок бўлган қавмнинг зурриётида қаноат билмас ғурурнинг ҳар доим ажодларида ярақлаб турган шон-шавкатидан абадий маҳрум бўлгани учун кучли одамларни изтиробга солган руҳ яшар эди. Бу руҳ муроса нималигини билмасди, у жамиятга қарши исён кўтарарди, у бутун инсониятга нисбатан адоватда эди. Аммо бу ерда у ўзининг доимий ҳамроҳи – камбағалликдан қутулган эди. Бадавлатликда Арбак кўпгина зодагон римликлардан қолипмасди ва бу бойлик меҳнатда ёки нафсониятли дадил интилишларда йўл тополмаган эҳтиросларига эрк бериб қўйишга имкон тувдирарди. У кўп саёҳатлар қилганди ва ҳамма жойда Римнинг ҳукмронлигини кўриб, одамларни баттар ёмон кўриб қолганди. У ўзини каттақон қамокхонада яшаётгандай ҳис этарди, бироқ бу «қамокхонада» у шохона дабдабадан лаззат ола биларди. Бу қамокхонадан чиқиб кетиш йўли йўқ эди. Ва унинг учун биргина илож қолган эди – қамокхонани қолинонага айлантириш. Қайғули тасаввур уни сирли ва номаълум илмлар сари сургаб кетмоқда эди. Феълида-

ги жасорат ва гурур унга отамерос тасаввуфий анъаналар уни мана шу нарсага томон итаргани-итарган эди. Барча мажусий эътиқодларни итқитиб ташлаб, у фақат инсоний донолик қудратигагина қаттиқ ишонарди. Табиат бизнинг тадқиқотларимизга қўядиган чегараларни у билмасди (ўша даврда буни ҳеч ким ҳам билмаган бўлса керак). У, билимда баландга кўтарилган сайин мўъжизалар эшиги очилишини кўриб, ўзининг навбатдаги эврилишида фақат Табиат мўъжизалар яратиб қолмай, балки иродаси кучли инсон ҳам сеҳр-жоду¹ ёрдамида ҳатто инсон тақдирини ўзгартира олишини тасаввур этганди. Шу тариқа Арбак илми унга қўйилган чегаралардан ташқарига, тартибсизлик ва зулмат қаърига олиб чиқишга зўр бериб уринар эди. Фалакиёт ҳақиқатларидан у илми нужум хатоларига, кимё сирларидан – сеҳр-жодунинг чалкаш йўлларига ўтди. Худолар қудратига шубҳа билан карашни уддалайдиган бу одам инсон қудратига кўр-кўрона ишона бошлади.

Ўша вақтда сохта донишмандлар осмони фалакка кўтариб юборган сеҳр-жодуга сифиниш Шарқдан олиб келинган эди. Ксеркс² қўшинига ҳамроҳлик қилган Остан Элладанинг содда динларига Зардуштийликнинг³ тантанавор хурофотларини олиб киргунига қадар сеҳр-жодуга сифиниш юнонларнинг дунёвий фалсафасига ёт эди. Рим императорлари даврида эса сеҳр-жоду эъзозланарди ва Ювеналнинг бадбин закосига озуқа берарди. Исидага сифиниш сеҳр-жоду билан узвий боғлиқ эди ва Миср дини афсушгарликка ишонишга даъват этарди. Яхши руҳлар билан ҳамкорлик қилишга интилувчи оқ сеҳр-жоду ҳам, ёвуз руҳлар билан боғлиқ қора сеҳр-

¹ Сеҳр-жоду эгаси деб қадимги форслар қўлларида барча илмий билим ва таълимни ушлаб турган хоҳинларни айтишган.

² Форс шоҳи Ксеркснинг Юнонистонга юриши (эрамизгача 480 йилда).

³ *Зардушт* – қадимги форс динининг машҳур ислоҳотчиси.

жоду ҳам эрамизнинг биринчи асрида бирдек иззату ҳурматда эди ва Фаустнинг мўъжизалари Аполлонийнинг мўъжизалари олдида хира тортиб қоларди¹. Хукмдорлар, сарой аъёнлари, донишмандлар бу даҳшатли илм ёритқичлари қаршисида бирдек титрар эдилар. Улар орасида эса даҳшатли ва сирли Арбак дурустгина мавқега эга эди. Сеҳр-жодуга даҳлдор бўлган ҳамма унинг шуҳратини тан оларди. Бу шон-шуҳрат ҳатто унинг ўзини ҳам йўлдан оздирганди. Аммо сеҳргарлар ва донишмандлар орасида у ўзининг ҳақиқий исми билан ҳурмат қозонмаганди, бу исм умуман Италияда таниқли эмасди, зеро, Арбак – асли мисрча бўлмай, балки мидияча эди, қадимги халқларнинг кўчиб юриши ва аралашиб кетиши чоғида Нил водийсига келганди. Арбак ўзининг ҳақиқий исми ва унвонини яширишига жиддий сабаблари бор эди (ёшлигида у Римга қарши фитнада иштирок этганди). Гарчи Миср олимлари унинг фиръавилар зурриётидан эканлигини сўзсиз эътироф этсалар-да, қудратли жодугарга шуҳрат келтирган мидияча исм унинг насл-насабини билдирмасди. Уни Буюк Юнонистонда² ва Шарқда узоқ эслаб юришган янада мутасаввуфроқ лақаб остида ҳурмат қилишарди: «Оловли камар ҳукмдори Ҳермес». Унинг турли китобларда жамланган фикрлари ва доно гаплари насроний динига янги кирганлар назарида куфрона эди. Шу сабабли Эфесдаги христианлар унинг китобларини шодхуррамлик ва қўрқув билан ёқиб юборган, бу фикр зурриётини шайтон дасисасидан махрум этган эдилар.

Арбакнинг феълида худбинлик бор эди, у ҳеч кимнинг ахлоқий қонунларини тан олмасди. Агар одамларни бу қонунларга бўйсунушга мажбур қилинса, олий ҳикмат воситасида улар устидан баланд кўтарилиш

¹ Юнон авлиёси Тианали Аполлонийни (милоднинг II асри) маъжусийларнинг авлиёси деб билар эдилар.

² Буюк Юнонистон деб Жанубий Италияни айтишган, у ерда кўплаб юнон мустамлакалари бор эди.

мумкин деб биларди у. «Модомики, – деб мулоҳаза юритарди у яна, – менга қонунларни ёзиб чиқариш қобилияти ато этилган экан, ўзим яратган қонунларни ўзгартириш учун нега ҳаққим бўлмасин?»

Деярли барча одамлар озми-кўпми даражада ҳокимиятга орзуманд бўлади; Арбакда эса мана шу орзумандлик унинг феълига сут ва қон билан кирган эди. У ҳокимиятнинг ташқи ва кўпол зухурларига интиласди. Оломон устидан ҳукмронликни билдирувчи қирмизи ва ликторлик¹ шодаларини хуш кўрмасди. Унинг ёшликдаги орзулари бир вақтлар чилпарчин бўлганди ва унинг ўрнини одамларга нисбатан нафрат эгаллаганди. Унинг фурури, Римга, бутун дунёга тенг бўлган «Рим» сўзига нисбатан унинг нафрати (у Римнинг ўзини – ваҳшийлардан ҳам батгаррок кибрли Римни ёмон кўрарди) унинг юксакка кўтарилиши учун йўл бермасди, зеро итоаткор қуроли ёки малайига айланибгина юқорига кўтарилиши мумкин эди. Буюк Рамзеслар сулоласининг зурриёти ўлароқ, у ўзгалар хоҳишини адо этиши, бегона қўллардан ҳокимиятни тортиб олиши керак эди! Бу ҳақда ўйлашнинг ўзиёқ уни газабга миндирарди. У, сохта шон-шуҳратга интилишдан юз ўгириб, кўпроқ қалбларга ҳукм ўтказишни орзу қиларди. Ақл-заковат қудратини ердаги неъматлардан энг буюги деб эъзозлаган ҳолда йўлида учраган барча одамларга тарқатганча бу қудратни ўзида ўз кўзи билан кўриб, ҳис этишни ёқтирарди. У ҳамиша истеъдодли ёшларни излаб топиб, уларни ўзига бўйсундирарди. У қалбларга ёриб киришни, кўзга кўринмас, сирли салтанатни бошқаришни яхши кўрарди. Агар у бадавлат ва лаззатпараст бўлмаганида, у, эҳтимол янги дин асосчиси бўлармиди? Аммо у ўзининг бор кучини лаззатларга сарф қиларди. Бу олий қудратга (донишмандлар жонидан яхши кўрадиган қудратга) интилиш билан

¹ *Ликтор* – бошлиқнинг шахсий қоровули.

бир қаторда у аждодларининг сирли ери билан боғлиқ хамма нарса олдида ғалати ва сирли эҳтиром туйғусини ҳис этарди. Гарчи у худоларга ишонмаса-да, аммо уларни памоён этувчи тимсолларга (ёки, тўғрироғи, бу тимсолларнинг янгича талқинига) ишонарди. У Мисрга сифинишни қўллаб-қувватларди, чунки бу билан гўё Мисрнинг ўтмишдаги қудрат аломати ва хотирасини сақлаб қолгандек бўларди. Шу боис у Осирис ва Исида меҳробларига саховат билан инъом-эҳсонлар нисор этар эди ва ҳар доим бой одамларни ушбу «худо»ларни севишга, уларнинг қоҳинлари бўлишга ўргатарди. Унинг қурбонлари онг ичгач ва қоҳинларга айланиб бўлгач, улар билан айрим лаззатларни бирга баҳам кўрарди, чунки улар сир сақлашларига ишонарди ва бундан қалбларга ҳукм ўтказаётганини янада кўпроқ ҳис этар эди. Ионага писбатан эҳтирос оловида ёниб, у Апекидга бу тахлит муомала қилганининг сабаби шунда эди.

Арбак камдан-кам ҳолларда бир жойда узоқ муқим яшарди. Бироқ орзу-мақсади катталаниб борган сайин у саргардон кўчиб юришлардан чарчаб қолмоқда эди ва сўнгги йилларда Кампаниянинг гўзал шаҳарларида шу қадар узоқ қолиб кетдики, ҳатто бунга ўзи ҳам хайрон қолаётганди. Кибру ҳаво Арбакни у истаган жойда яшаш имкониятидан мосуво этарди. Муваффақиятсиз чиққан фитнадаги иштироки меросий ҳуқуқ бўйича ўзиники деб билган ва эндиликда абжағи чиқиб, Рим лочини қанотлари остида ётган ўша жазирамали мамлакатга олиб борадиган йўлни ёниб қўйганди. Римнинг ўзи эса унинг дарғазаб юрагида нафрат уйғотарди, холос; бунинг устига императорнинг суюкли одамлари бадавлатликда у билан рақобатлашганларида ўзини қўйгани жой тоқолмай қоларди ва саройнинг яркирок жилоси қаршисида у бечораҳол кўриниб кетарди. Кампания шаҳарлари унинг кўнгли неларни орзулаган бўлса, ҳаммасини муҳайё қилди: эртакнамо иқлим, энг ширин лаззатлар, бу ерда ҳеч ким бойлиги билан

ундан ўзолмас, бу ерда императорнинг айвоқчилари бўлмас эди. Токи бисотида пули бор экан, у истаган нарсасини қила оларди. Мунгли йўлида уни ҳеч қапдай тўсиқ ва хатар кутиб турмасди.

Арбак жиддий равишда ва сабр билан Ионанинг муҳаббатини қозона бошлаганди. Энди у қизни севиш-нигина эмас, балки ўзининг севилишини ҳам истарди. Ёш неополитан қизининг барқ уриб гуллаётган гўзаллигини умид билан томоша қилар ва заковат қаршисида тиз чўкишга ўргатилган одамлар устидан ақлнинг ҳокимиятини билган ҳолда у Иона билан очилиб-сочилиб суҳбатлашарди, қиз туйғуларимнинг кадрига стади ва менга меҳр қўйиб қолади, деган ниятда уни ўқитарди. Бу бадкор шунчалик ёмон сифатларга эга бўлиши билан бирга табиат унга куч ва кенглик ҳам ато этганди. Қиз ундаги кенгликни кадрлаётганини сезганида, Арбак унга лаззатнинг беғам шинавандалари енгилтак аслзодалар орасида бўлишга изн берди ва ҳатто янада муносиброқ одамлар билан муомала қилиш учун яратилган қиз унинг йўқлигидан валати ҳолга тушишига, бошқалар билан таққослаб, уни севиб қолишига ишонч ҳосил қилиб, буни қўллаб-қувватларди ҳам. Кунгабоқар қуёшга талпингани каби ёшлик ҳам ёшликка интилишини у унутганди ва фақат Главкка нисбатан рашккина уни бу хатосини англашга мажбур этди. Гарчанд, кўрганимиздек, у хатарнинг ҳақиқий ўлчамларини билмаса-да, шу дамдан бошлаб узоқ муддат босиб келган эҳтироси ташқарига отилиб чикди. Рашкдек ҳеч нарса муҳаббатни ўт олдиrolмайди, муҳаббат ёрқин аланга бериб ёна бошлайди. Ундаги нозиклик ва майинлик қаёққа кетади? У қаҳрли нафратга айланади.

Арбак эҳтиёткор ва шу билан бирга таваккал тай-ёргарликлар кўришга вақтни исроф қилмасликка қарор этди. У ўзини йиқиб бўлмас девор билан рақибидан тўсишга жазм қилди. Агар Ионани одамлардан аж-

ратиб ва уни унутиб бўлмайдиган ришталар билан ўзига боғлаб олса, қиз ихтиёрсиз равишда фақат уни ўйлайдиган бўлиб қолишига ва бу тўла ғалабага айланишига умид қиларди, – римликлар Сабина қизларини ўғирлашганида шундай бўлган эди: куч билан олинган нарса янада мулойимроқ муомалалар билан боғлаб қўйилади¹.

Юлдузлар башоратидан кейин у бу ишга янада қупт билан киришиб кетди, юлдузлар анчадан бери Арбакка шу йили ва ҳатто шу ойда унга қандайдир даҳшатли мусибат, эҳтимолки, ўлим таҳдид солаётганидан дарак бериб келмоқда эди. Вақт оз қолганди. Мустабидларга ўхшаб, у ўзининг дафн гулханида қалбига яқин бўлган ҳамма нарсани ёқиб юборишга қарор қилди. Унинг ўз сўзлари билан айтганда, агар ростдан ҳам ўлиш керак бўлса, сўзсиз ҳаётдан ҳаққини олиб қолиши ва Ионани ўзиники қилиши керак.

VIII боб

АРБАКНИНГ УЙИДА ИОНАГА НИМА БЎЛГАНИ. ДАҲШАТЛИ ДУШМАН ҒАЗАБИНИНГ ДАСТЛАБКИ ЗУҲУРИ

Иона мисрликнинг кенг даҳлизига қадам қўйганида, у акасидек ўша кўрқувни ҳис этди. Худди акасидай, даҳшатли Фив шаҳрига хавф солган аждаҳоларнинг

¹ Ривоятга кўра, қайта асос солинган Римга жоҳил ва ҳатто илгари жиноятчи бўлган одамлар кўчириб келтирилган ва кўшнилари ёш шаҳар билан ҳеч қанақа дўстона муносабатлар ўрнатишни истамас ҳам, эшиттилари келмас ҳам эди. Шунда римликлар кўшни Сабина қизларини ўғирлаб кетиб, зўрлаб хотин қилиб ола бошлаганлар. Аввалига Сабина қизлари ўғирларни ёмон кўриб юринган, бироқ кейин уларга ўрганиб қолишган ва Римга қарши уруш бошлаган ўз оталари ва оғаларини римликлар билан иттифоқ тузишга кўндиришган.

қотиб қолган ва мунгли қиёфаларидаги (хайкаллардаги) қандайдир ғазабнок ва огоҳлантирувчи нарсани сезгандек бўлди, аждаҳоларнинг улуғвор ва беҳис турқлари мраммарга ғоят бошлаб нақш этилганди.

Барзанги ҳабаш тиржайганча уни ичкарига қўйди ва орқамдан юр ишорасини қилди. Даҳлиз ўртасида дуру гавҳарлар товланиб турган байрам либосидаги Арбакнинг ўзи уни қарши олди. Гарчи ҳали кундуз, бўлса-да, барча дабдаба ҳавасмандлари каби Арбакнинг уйида гира-ширалик ҳукм суларди ва шамлардан чиройли фаршга ва фил суягидан ишлов берилган шифтга нур тараларди.

– Соҳибжамол Иона! – унинг қўлидан олиш учун Арбак эгилди. – Кундузни сен хира қилдинг, нигоҳларинг хоналарга атир сочаётир, нафасинг уларни хушбўй ҳидга тўлдирмиш.

– Мен билан ундай гапланма, – жилмайди Иона. – Беҳуда такаллуфлардан ҳазар қилишни, хушомаддан эҳтиёт бўлишни сен ўзинг ўргатганинг эсиндан чиқибди. Энди шогирд қизингга бунишг тескарисини уқдирмоқчимисан?

Иона бу гапларни шундай мафтункор самимият билан айтдики, мисрлик ўзини ҳар доимгидан ҳам кўпроқ ошиқ деб ҳис қилди ва ҳар доимгидан ҳам кўпроқ ҳужум қилгиси келиб кетди. Бироқ у Иона билан тезда қувноқ ва ошқора суҳбатга киришди.

У қизни бутун уй бўйлаб олиб ўтди, у ерда фақат Кампания шаҳарларининг босиқ жилвасигагина ўрганган тажрибасиз кўзларига кўриниши мумкин бўлган жаҳоннинг барча хазиналари йиғилган эди.

Деворларда тенги йўқ сувратлар осилган, шамчи-роқлар қадимги Юнонистоннинг гуллаган даврига оид хайкалларни ёритиб турарди. Ҳар бири ўз ҳолича қимматбаҳо ёмби бўлган қимматбаҳо жавоҳирот терилган жавонлар устунлар оралигида турарди, бўсағалар ва эшиклар ёғочнинг энг ноёб турларидан ясалган,

хамма томонда нуқул олтин ва дуру гавҳарлар кўзни камаштириб ялтирайди. Арбак билан Иона бу хоналарда гоҳ иккови ёлғиз қолар, гоҳ соқовдек ишдамас куллар сафи олдидан ўтар эди, куллар чўккалаб турганча Ионага инъомлар – билагузуклар, олтин занжирлар, дуру гавҳарлар тутар эдилар ва мисрлик бу совғаларни қабул қилиш учун қизга беҳуда ёлборарди.

– Сени бой деб кўп эшитгандим, – деди Иона ҳайрат билан, – аммо бойлигинг бу қадар кўплигини хаёлимга ҳам келтирмагандим.

– Ох, қани энди буларнинг хаммасидан бир тиллақош қуйдирсаму, у билан ойдек рухсорингни бевасам! – деярли кичқириб деди мисрлик.

Ҳай-ҳай! Унинг тагида янчилиб кетар эдим. Иккинчи Тарпеяга¹ айланган бўлар эдим! – жавоб берди Иона кулиб.

– Бойликдан хазар қилма, Иона! Бойлиги йўқ одам ҳаётда қувонч нималигини билмайди. Олтин – буюк фитначи, сеҳргар, орзуларимизни ушалтиради, бизга илоҳий ҳокимият тақдим этади, унга эга бўлишда қандайдир рифъат бор. Бу энг қудратли ва шу билан бирга, кулларимиз ичида энг итоаткор қулимиздир.

Айёр Арбак ёш неаполлик қизнинг кўзларини хазиналари ва суҳандонлиги билан камаштиришга ҳаракат қиларди. У қиз ўз атрофида кўриб турган хамма нар-

¹ Римга бостириб келган сабиналиклар йўлини Капитолий тепалиги чўққисидаги қалъа тўсиб туради. Қалъа бошлигининг қизи Тарпея Сабина аёллари чап қўлларида тақиб юрадиган олтин билагузукларга хаваслари келиб, душманларга дарвозани очиб беришга рози бўлган. Бироқ сотқинликдан жон деб фойдаланган Сабина аёллари сотқин қизни ёмон кўришдан бошқа ҳеч қапдай чора қўллашмаган. Шоҳ уларга деган: «Биз чап қўлимизда нима бўлса, хаммасини унга беришга онт ичганмиз – онтимизни тўлиқ бажарайлик!» – деб билагузук билан бирга у Тарпеянинг оёғи остига ўз қалқонини ирғитган. Қолганлар ундан ўрناق олганлар ва қиз қалқонлар залвори остида тириклай кўмилиб ўлган.

сага эга бўлиш истагини уйғотмоқчи эди, у бойликка ҳавас билан бирга қиз унинг соҳибига ҳам мойиллик ҳис қилади деб ўйлаганди. Иона эса яқиндагина одатда гўзалларга гапирадиган суюқ хушомадгўйликдан нафрат қилган мана бу офиз энди қанақанги сўзларни айтаётганини эшитиб, ғалати бўлиб кетди. Фақат аёлларда бўладиган нозик одоб билан у ўзига қараб отилган пайконларни қайтаришга ҳаракат қилди ва унинг оташии нутқиға ҳазил билан ёки шунчаки сўзлар билан жавоб берди. Бундай хикоядан кўра хайратомузроқ нарса йўқ эди: у гўё биргина пат ёрдамида шамолларга ҳукмини ўтказаман дея тасаввур қилган Африка афсунгарини бўйсундирди.

Мисрлик донишманд Ионанинг хусни таважжуҳидан ҳам кўра кўпроқ унинг нафосатига маҳлиё бўлиб қолди. У ўзини зўрға тутиб турарди. Хайхот! Патнинг фақат ёзги енгил шабадагагина кучи етарди, холос, у бўронга қарши ҳеч нима қилолмасди.

Улар деворларига кумушранг оқ мато қопланган катта тапобий уйда тик турар эдилар, мисрлик бирдан чапак чалди ва бамисоли эртақлардагидек, Ионанинг айни оёқлари ёнидан, фарш тагидан базми жамшид хонтахтаси ва ўриндик ёки тўғрироғи, алвон чодирли тахтиравон кўтарилди. Ўша заҳоти аллақаяқдандир шарда ортидан ширин мусиқа янгради.

Арбак Ионанинг пойлари ёнига чўкди. Уларга жаннатдаги филмонлар янглиғ хушрўй болакайлар хизмат қила бошлашди.

Базм, зиёфат сўнгида мусиқа паст ва босиқ бир куйни чала бошлаганида, Арбак ўз меҳмонига мурожат қилди:

– Қачон бўлмасин, эй шогирдим, бу маънос ва бузукликларга тўла дунёда яшай туриб, олдинга қарашга, келажак пардасини суриб қўйишга ва тақдир соҳилларида содир бўлиш ато этилган хира манзараларни кўришга интилганмисан? Ахир фақат ўтмишдагина

шарпалар бўлмайди-ку, келажакдаги ҳар бир воқеа ҳам ўз шарпасига, ўз соясига эга; пайти келганда, шарпа ҳаётга тўлади, соя жисм касб этади ва ер бўйлаб юриб кетади. Нариги дунёда иккита кўзга кўринмайдиган рухий ҳукмдор бор: бўлиб ўтгани ва энди бўладигани! Хоҳласанг, биз донолик кучи билан у ёққа бирга кириб борамиз, ўтмиш ва келажакни кўрамиз, мен билиб олган нарсани биламиз, нафақат ўликларнинг сирларини, балки тирикларнинг қисматларини ҳам.

– Сен буни билиб олгансан! Наҳотки донолик шунча узоққа кириб бора олса?

– Менинг билимларим кучини синаб кўришни ва ўз қисматингни кўрмоқ истайсанми, Иона? Бу драма Эсхилнинг драмасидан ҳам мароқлироқдир, мен уни сен учун тайёрлаб қўйганман. Агар хоҳласанг, соялар ўз ролларини ижро этиб берадилар.

Неаполлик қиз титраб кетди. У Главкни эслади ва хўрсинди: уларнинг тақдирлари туташармикан? Бир ишониб, бир ишонмай, мисрликнинг сирли сўзлари олдида бир иккиланиб ва бир хузурланиб, биров сукутдан кейин қиз деди:

– Мен кўрқиб кетаяшман, тагин келажак билими ҳозирги кунимни фақат гуссага солса-чи?

– Йўқ, Иона. Мен ўзим кўрдим сенинг тақдирингни: сенинг келажакнинг шарпалари Елисей далаларида фароғатдадирлар. Арчалар ва атиргуллар орасида улар сенинг порлоқ тақдиринг гулчамбарларини тўқимоқдалар; бошқаларга ноят шафқатсиз бўлган Паркалар¹ бир сен учунгина бахт ва севги тасмасини тикмоқдалар. Улардан барвақтроқ лаззатланиш учун ўз қуръанга кўз ташлагани борасанми?

Ионанинг юраги яна пичирлаб: «Главк» деди. У эшитилар-эшитилмас розилигини изҳор этди. Мисрлик

¹ *Паркалар* – тақдир жодугарлари, юнон мифологиясига кўра, улар тақдир кафанини тўқийдилар.

ўрнидан турди ва уни қўлидан ушлаб, зиёфатхонадан олиб ўтди, шунда пардалар ўз-ўзидан авж олди-да, мусика баландрок ва қувноқрок янграй бошлади. Улар бир нечта устунлар ёнидан юриб ўтишди, устунларнинг ҳар икки томонида хушбўй сувли фавворалар отилиб турарди, сўнг кенг ва қиялама зинадан боққа тушишди. Қош қорайди. Ой тик осмонда балқиб турарди. Кундузи ухлаб, тунда ҳавони муаттар бўйларга тўлдирувчи гуллар йўлкалар оралиғида қалин, ой нурига чулғанган дарахтларнинг кўланкалари остида барқ уриб ўсиб ётар ёки уларнинг йўли устида оқаришиб кўринган кўнлаб ҳайкаллар нойидаги садалардек саватларга солиб қўйилганича ташландик бўлиб ётарди.

– Мени қаёққа олиб кетаянсан ўзи, Арбак? – сўради Иона таажжуб билан.

– Ҳов анови ёкка, – жавоб берди мисрлик, хиёбон тўридаги мўъжазгина уйни кўрсатиб. – Париларга бақишланган эҳромга олиб бораянман. Бизнинг синоатимиз шу табаррук жойда содир бўлмоғи керак.

Улар тўрида қора нарда осилган эссиз йўлакка кирдилар. Арбак цардани кўтарди. Иона бир қадам олдинга ташлади ва зулмағ ичига кириб қолди.

– Қўркма, – деди мисрлик, – ҳозир чирок ёнади.

У шундай дейиши билан юмшоқ ва илик нур аста чор атрофни тўлдирди ва шунда Иона улар ихчамгина хонада эканликларини, унинг барча деворларига қора нарсалар осиб қўйилганини кўрди. Унинг орқа томонида ўша рангдаги мато билан қопланган кажава бор эди. Хонанинг ўртасида кичиккина меҳроб турар, унинг устидан тош ўчоқ қўйиб қўйилганди. Ён томондан, гранит устуца тундай қора мрамрдан ясалган баҳайбат бош осилиб турарди. Буғдой бопокларидан ясалган чамбарга қараб, Иона фаҳмладики, бу буюк миср маъбудасининг тасвири. Арбак меҳроб рўнарасига келиб туриб олди, унинг устига гулчамбарини қўйиб, у учоёққа ўрнатилган косага, жез идишдаги қандайдир суюқликни аста қўйди.

Бирдан ўчок узра зангори олов лоп-лоп ёна бошлади. Мисрлик ортга чекинди, Ионанинг ёнига келиб туриб олди ва қизга номаълум тилда бир неча сўзни минғирлаб айтди. Мехроб ортидаги пардалар хилпираб кетди, кейин оҳиста очилди ва Иона хира ва оқиш сувратни кўрди, суврат аста-секин тиниклашиб бораверди; ниҳоят, у дарахтларни, дарёларни ва ўтлоқзорларни фарқлай оладиган бўлди – барча гўзал ранг-барангликларга бой она замин. Тўсатдан манзара узра қандайдир соя сузиб ўтди, у Ионанинг тўғрисиغا келиб тўхтади ва қиз ўзида галаги ўзгариш рўй бераётгандек ҳис этди, соя аниқ шаклга кирди ва бирдан Иона ўзини таниди!

Сўнг ушбу шарпали Иона ортидаги манзара кўздан йўқолди ва унинг ўрнида улуғвор саройнинг танобийси пайдо бўлди. Ўртада кул ва посбонларнинг ноаниқ кўлкалари билан қуршалган тахт қад кўтариб турарди, тахт устидаги оппоқ кўл тошга ўхшаган бир нимани ушлаб олганди.

Бироқ бошдан-оёқ қоп-қора либосга бурканган, юзини яшириб олган янги шарпа пайдо бўлди. У Иона сояси олдида тиз чўкди, унинг қўлидан тутди ва гўё чиқиб ўтиришга таклиф қилгандек, тахтиравонни кўрсатди.

Ионанинг юраги тез-тез ура бошлади.

– Унга юзингни очайми? – ёнидан бир овоз шивирлаб деди. Бу Арбакнинг овози эди.

– Ҳа-ҳа! – аста жавоб берди Иона.

Арбак қўлини кўтарди. Шарпа уни ёшиб турган ридони олиб ташлади ва Иона қичқириб юборди – унинг олдида Арбак турарди.

– Мана сенинг такдиринг, – шивирлади мисрлик унинг кулоғига. – Сенга Арбакнинг қайлиғи бўлиш ато этилган.

Иона титраб кетди – қора парда тасвирни яширди ва Арбак, ҳақиқий Арбак ўзини унинг оёқларига ташлади.

– Ох, Иона! – деди у кизга эхтиросли боққанча. – Ўз ишқи билан бу қадар узок ва беҳуда курашган одамнинг гапларига қулоқ сол! Мен сени ер-кўкка ишонмайман! Паркалар алдамайдилар – сени тақдир меники қилиб яратган. Мен бутун дунёни қидириб чиқдим ва сенга тенг келадиганини тополмадим. Ёшлик чоғимдан буён сенга ўхшаган қизни орзу қилар эдим. Токи сени топгунимча бу менга бир эрмакдай бўлиб келаётганди, фақат сени топгандагина кўзим уйқудан очилди. Мендан юзингни ўгирма, Иона, мен ҳақимдаги олдинги ўйлаганларингни унут, мен энди бошқа одамман – илгари совук, ҳиссиз, мунгли бўлиб кўришардим сенга. Мен сени шу қадар садоқат ва эхтирос билан севаманки, Иона, бошқа биронта аёлни бунчалик севамаганман. Қўлимни узиб юборма тагин. Кўраяпсан-ку, мен ўзим кўйиб юбордим уни. Бўшти, истасанг, узиб ташлай қол, шундоқ бўла қолсин! Аммо мендап юз ўгирма, Иона, шонилма, сен ўзгартириб юборган одам устидан ҳукминг қанчалик кучли эканини ўйлаб кўр. Мен бирон-бир банда қаршисида тиз чўккан одам эмасман – аммо сенинг қаршингда тиз чўкиб турибман. Мен тақдирлар устидан ҳукм юргизар эдим – ўтинаман, сен менга тақдирингни ишъом эт. Иона, қалтирама, сен менинг маҳбубамсан, маъбудамсан, менга хотин бўл! Қўнглинг нимани хоҳласа, ҳаммасини жойида бажо келтиргайман. Сенга ёруф дунёдаги барча неъматларни – бойлик, ҳокимият, дабдабаю асъаса – ҳаммасини нисор этгайман. Арбакнинг сенга бош эгиб яшайдан ўзга ҳеч қандай севинчи бўлмаяжак. Иона, менга қара, табассуминг билан мени сарафроз эт, бошим узра чарақлаб тур, меҳри мунирим, осмоним, нури чашмим! Иона, Иона, севгимни рад этма, ха, рад этма!

Бу кўрқинчли ва қудратли инсон олдида ёлғиз Иона барибир кўрқиб кетди, Арбакнинг иззатли нутқи ва меҳрибон овози далда бериб янғарди, овозидаги

мусаффолик эса унга химоя эди. Аммо у хайратда қолган, хижолатли эди ва дарҳол жавоб бера олмасди.

– Тур ўрнингдан, Арбак! – деди у охири ва яна унга қўлини узатди, аммо мисрликнинг қайноқ лаблари текканини ҳис этиб, дарров қўлини тортиб олди. – Тур ўрнингдан, борди-ю гапларинг жиддий бўлса, борди-ю путқинг ҳазил бўлмаса...

Борди-ю... – такрорлади Арбак майин.

– Гапимга қулоқ сол. Сен менинг ҳомийим, дўстим ва муҳаббатим эдинг... Булар ҳаммаси кутилмаганда рўй берди! Сенинг таъзиминг, – унинг қоп-қора кўзлари чақнаб кетганини кўриб, Иона кўшимча қилди, – сенинг таъзиминг менга таъсир қилмайди, кўнглимни юмшатмайди, деб ўйлама. Аммо айт-чи, сен гапимга хотиржам қулоқ сола оласанми?

– Ха, ҳолбуки сўзларинг менга яшин теккандай таъсир қилди!

– Мен бошқа одамни севаман, – деди Иона ёниб, аммо қатъий оҳангда.

– Худолар ҳаққи... дўзахнинг ўзи ҳаққи! – қаддини азод кўтариб тик тураркан, хитобан деди Арбак. – Менга бундай гапларни айтма, менинг устимдан кулма! Бунинг иложи йўқ! Сен кимни кўрдинг, кимни билардинг? Иона! Булар бари уйдирма, аёллар макри, сен вақтдан ютмоқчи бўлаётирсан. Мен сени хайратга солдим, сени чўчитиб юбордим. Мени нима қилсанг қил, айт, мен сени севмайман де, аммо зинҳор бошқани севаман деб айтма!

– Эвоҳ!.. – оғзини жуфтлади Иона ва бирдан мисрликнинг ғазабнок жазавадидан кўрқиб, йивлаб юборди.

Арбак яқинроқ борди, унинг нафаси қизнинг юзини кўйдирмоқда эди. У қизни қучоқлади, аммо қиз унинг кўлларида ситилиб чиқди. Шунда фаршга у кўкрагида яшириб юрган қоғоз найча ерга тушди. Арбак найчани ушлаб қолди, бу эрталаб қиз Главкдан олган мактуб

эди. Қўрққанидан Иона тўшакда на ўлик, на тирик ўтириб қолди.

Арбак мактубга тез кўз югуртириб чиқди. Иона унга қарашга юраги бетламаётганди. Арбакнинг юзи ўликдай оқариб кетганини, ғазаб билан хўмрайганини, лаблари қанақанги пир-пир учаётганини, кўкси кўтарилиб тушаётганини кўрмади Иона. Арбак мактубни охиригача ўқиб чиқди ва найчани ерга тушириб юборди. Кейин ясама хотиржамлик билан деди:

– Бу сен севган одамдан келган мактубми? (Иона унсиз йиғларди.) Гапир! – У овозини бақариш даражасигача кўтарди.

– Ҳа, ха!..

– Мана, бу ерда исми ҳам бор экан... Бу Главк!

Қўлларини жуфтлаган ва атрофга аланглаган Иона қочишга йўл қидирарди.

– Кулоқ сол, – Арбак шивирлаб гапиришга ўтди. – Унинг кучоғида бўлишдан кўра сен қабрга кириб ётсан! Хўш! Арбак бу пасткаш юнон олдида лаллайиб қараб ўтиради деб ўйлайсанми? Бировга бериш учун мевани пиширибманми, буни ўйламадингми? Агар шундай бўлса, сен ғирт нодон экансан. Сен фақат меники бўласан! Сен менинг ихтиёримдасан!

У Ионани бағрига босиб қучиб олди. Ғазаб ва жазава билан қучоқлар экан, у севги ҳақида бутунлай унутган, эсимарги фақат ўч олишда эди. Бироқ нафрат Ионага куч бағишлади. У отилиб чиқди-да, орқага, хона тўрига ташланди ва пардани силтаб сурмоқчи бўлди. Арбак уни яна тутиб олди, аммо қиз яна юлқиниб чиқди, холдан тойиб қаттиқ додлаганча Миср маъбудасининг боши турган устун ёнига йиқилиб тушди. Нафасини ростлаб, Арбак бир лаҳза тайсаллади, кейин эса ўлжасига отилди.

Шу топ парда шиддат билан сурилди ва мисрлик кимдир унинг елкасидан маҳкам тутганини ҳис этди. Қайрилиб қараб, у Главкнинг чакноқ кўзларини,

Апекиднинг оппоқ, сўлғин, аммо даҳшатли чехрасини кўрди.

– Эҳ! – кичқирди у ғазабли нигоҳини биридан бошқасига олиб. – Қайси фурия олиб келди сизларни бу ерга?

– Ата! – жавоб берди Главк ва мисрликка ташланди.

Бу орада Апекид синглисининг жонсиз танасини кўлларига олди. Гарчи қиз пардай енгил бўлса-да, ўй-хаёллар ва шубҳалар ксмириб адо қилган Апекиднинг уни кўтариб кетишга кучи етмади, шу боис синглисини тўшакка ётқизиб қўйди ва борди-ю, Арбак устунлик қилгудек бўлса, қўлидаги пичоқни душманининг кўксига санчишга шай турган ҳолда у Главк ва мисрлик ўртасидаги олишувни кузатганча Иона тепасида тураверди.

Дарвоқе, ёруғ дунёда рақибларнинг ваҳшиёна куч синашувларидан даҳшатли нарса бўлмаса керак. Улар бир-бирини устидан босар, ҳар бири рақибининг томоғини қидирар эди, юзлари бир-бирига қарийб ёпишиб қолганди, кўзлари оловдек чакнарди, мушақлари таранг тортилиб, томирлари бўртиб кетганди, қаттиқ қисилган тишлари тиржайарди – ҳар иккови ҳам ҳаддан ташқари бақувват, икковининг ҳам ғазаби чексиз эди. Улар думалар, эшиллар, бир томондан бошқа томонга чайқалар, танг хонада у ёқдан-бу ёққа ташланар, ғазаб билан кичқирар эдилар. Ана, улар меҳроб олдига бориб қолишди, кейин яна олишув бошланган устун олдига келишди. Шу ерда улар нафасларини ростлагани тўхташди – Арбак устунга суянди, Главк эса устундан бир неча қадам нарида турарди.

– Эй, қадимий маъбуда! – деди Арбак устунни кучоқлаб ва нигоҳини муқаддас ҳайкалга кўтариб. – Муҳибингни ўзинг сақла, мана бу манфур дин мухлисини балога йўлиқтир, у ҳаром куч билан даргоҳингни булғатаётир ва сенинг қулингга тажовуз этаётир!

Шу топ ҳаракатсиз улкан бошга гўё жон кирган-дек бўлди, худди юпқа нарда орасидан ўтгани каби мрамрдан қизил нур чарақлаб кетди, кўзлар оловли зўлдирлардай ялт-юлт қиларди ва куйдириб кул қилувчи, тийиб бўлмас қаҳрга айланиб, юноннинг чехрасида туриб қолгандек туюлди. Унинг душмани додига маъбуда сирли равишда жавоб берганини кўриб, хайрат ва даҳшат чулғаган, аждодлари хурофотларидан холи бўлиб улгурмаган Главк мрамр хайкалнинг мўъжизали жонланишидан ранги кув оқарди, у титраб кетди, кўрққанидан капалаги учаёзди. Арбак уни ўзига келиб олишига йўл қўймади.

— Қазонг етсин, палид! — момақалди роқдек гум-бурлаб деди у ва юнонга ташланди. — Худоларнинг хар нарсага қодир Онаси сени қурбон қилишимни хоҳлаётир!

Ўзини йўқотиб қўйган, хурофотлар даҳшатидан хали ўзига келмаган юнон ойнадай силлиқ мрамр фаршда сиршаниб кетди ва йикилиб тушди. Арбакни билган ва Исида эхромида мўъжизаларга ишонмасликни ўрганган Апекид ўртоғининг кўрққанига эътибор қилмади. У олдинга ташланди, пичоқ ялтиллади, аммо хушёр мисрлик ҳавода унинг қўлидан тутди-да, қуролни тортиб олди; муштум бир сермалди, қаттиқ зарба келиб тушди — Апекид фаршда чўзилиб қолди. Голибона хайқириқ билан Арбак пичоқни сиқимлаб ушлади-да, уни Главк узра кўтарди. Мағлуб бўлган гладиатор сингари совуқ ва нафратомуз итоаткорлик ила афиналик ажал кўзига киприк қокмай қараб турарди. Бироқ шу аснода тағларидаги ер жон талвасасида қаттиқ силкинди, — мисрликдан қудратлироқ бўлган рух ҳаракатга келган эди! Бу қаршисида қаҳр ва макр ожиз бўлиб қолган қақшатқич куч эди. У уйғонди, қимирлади! Зилзиланинг даҳшатли деви башарий хиёнаткорлик ва қора башарий ғазаб устидан нафрат ила кулди. Товлар остида кўмилиб ётган девга ўхшаб, у кўп

йиллик уйкудан турди, тоғларни чайқаб, ўзининг тор тўшагида бир ёнидан бошқа ёнига ағдарилди ва унинг ҳар бир ҳаракатидан ер ости оҳ тортар эди. Ўзини мақтапчоқлик ила фаришта деб эълон қилган инсон ўз тантанаси ва интиқоми онда кунпаякун этилган эди. Ер бўйлаб бўғиқ гумбурлаган овоз тарқалди, пардалар лошиллаб кетди, учоёқ чайқалди, баланд устун титради, тош маъбуданинг боши тўғри мисрликнинг ўлжаси узра эгилган бўйнига кулаб тушди. Бу даҳшатли зарбадан Арбак ерда ўликдай чўзилиб қолди. У даҳриёна афсунлар билан тирилтирган ва ёрдам сўраб чорлаган илоҳи ўзининг бошига етди.

– Ер ўз фарзандларини сақлаб қолди! – деди Главк қийнала-қийнала оёққа турар экан. – Бу даҳшатли зарбанинг бориға шукур! Кароматлари учун худога ҳамду санолар бўлсин!

У Алекиднинг туришига ёрдамлашиб юборди, кейин эса Арбакни орқасига айлантирди. Мисрликнинг юзида ҳаёт асари йўқ эди, оғзидан қимматбаҳо кийимларига қон оқиб тушарди. Главк қўлларини ёйган эди, мурда фаршга оғир ағдарилди ва қизил жилға мармар устидан оҳиста ўрмалаб кетди. Уларнинг оёқлари остидаги ер яна силкинди. Йиқилиб тушмаслик учун Главк ва Алекид бир-бирини ушлаб олишга мажбур бўлишди, бироқ зилзила қандай тез бошланган бўлса, шундай тез тўхтади.

Улар бошқа саросимага тушмадилар. Главк Ионани қўлларига осонгина кўтариб олди ва улар худонинг қарғиши теккан бу жойдан тезгина қочиб кетишди. Бокқа чопиб чиқишлари ҳамон уларни тартибсиз равишда югуриб кетаётган аёллар ва қуллар ҳар томондан ўраб олди, уларнинг байрамона либослари ушбу даҳшатли дақиқаларда ғоят беўхшов кўринарди; даҳшатга тушганидан улар ноганиш кишиларга эътибор берганлари ҳам йўқ. Уларнинг оёқлари остидаги хиёнаткорона жулбишга келаётган замин ўн олти йиллик

осудалиқдан кейин яна вайронгарчилик билан таҳдид солмоқда эди.

Ҳамма бир овоздан: «Зилзила! Зилзила!» деб қичқирар эди. Бизнинг қочоқларимиз оломонни бемалол ёриб ва уй олдидан ўтиб, қандайдир хиёбондан, кейин эса очик эшикдан ўтиб, чоғиб кетишди. Ой бирдан ям-яшил сабурлар орасида бир дўнгча устида букчайиб ўтирган кўр қизнинг гавдасини ёритди – қиз аччиқ-аччиқ йиғларди.

УЧИНЧИ КИТОБ

I боб

ПОМПЕЯДА ФОРУМ

Эрталаб ҳамма Форумга боради: ишлари борлар ҳам, бекорчилар ҳам. Ҳозирги Парижга ўхшаб, ўша вақтдаги Италия шаҳарларида бўлганидек эркаклар ҳамма вақтларини уйдан ташқарида ўтказар эдилар. Сирасини айтганда, жамоат бинолари, Форум, пештоқлар, ҳаммомлар, эҳромлар улар учун ҳақиқий уй эди; Помпеяда бу севимли жойларни хашамдор қилиб безашлари ва улар билан фахрланишлари ажабланарли ҳол эмасди. Помпеядаги Форум дарҳақиқат ўша вақтда жуда гавжум бўлар эди. Йирик-йирик мрамр тахталар ётқизилган кенг йўлчаларда гурас-гурас одамлар тўпланар, қарийб ҳар бир сўзда қўллари билан ишоралар қилиб қизгин гурунглашар эдилар, бу тахлитда гаплашиш ҳалигача Италия жанубидаги аҳолига хос нарса. Устун ёнидаги етти дўконда саррофлар ўтирарди, уларнинг олдида танга уюмлари ялтирар, атрофда эса ола-була либосдаги маллоҳлар ва савдогарлар ружфон эди. Устунларнинг нариги томонида узун тўга кийган одамларни кўриш мумкин эди, улар суд кетаётган мухташам бино томон ошиқар эдилар; булар ишлар бўйича тиниб-тинчимас, сергап, зукко хусусий окловчилар эди.

Майдоннинг ўртасидаги шоҳсупаларда ҳайкаллар қад кўтариб турар, улардан энг ажойиби Цицерон ҳайкали эди. Бино тўғри ва симметрик дорий устунлари билан қуршалган, мана шу устунлар тагида иш туфайли каллаи саҳардан Форумга келиб олган бир қанча одам Италия одагига кўра нонупта қилар ва нонни шаробли косада ивитганча ўтган тундаги зилзила ҳақида ўзаро гап сотар эди.

Форумда чакана савдогарлар кезиниб юришарди. Бирн кишлок ойимчасини тасма сотиб олишга ундар, бошқаси семиз дехқонга кавшларини мақтарди, учинчиси ҳозир Италия шаҳарларида кўплаб учрайдиган аравачали сотувчи қорни оч одамларга жажжи кўчма ўчоқдаги иссиқ овқатни таклиф этарди. Шундоқ яқинда эса ўша талатўпли ва шу билан бирга маърифатли замон учун зиддиятли ҳолат намоён эди – устоз ёш шоғирдларига лотин сарфу нахвидаш сабоқлар берарди. Пешайвон устидаги энсиз ёғоч зинадан кўчага тушиш мумкин бўлган йўлак ҳам одамларга тўла, бироқ бу ерда кўпроқ муҳим ишлар муҳокама қилинганидаш одамлар пастроқ ва жиддийроқ суҳбатлашар эдилар.

Вақти-вақти билан халойиқ Юпитер эҳромига (у ҳам шу ерда, Форумда бўлиб, Сенатнинг Мажлислар уйи бўлиб хизмат қиларди) йўл олган ва дўстлари ёки танишларга ясама камтарлик билан бош ирғаган битта-яримта сенаторга йўл бериб, эҳтиром ила ўзларини четга олар эдилар. Ранг-баранг ва қимматбаҳо кийимлар орасида жамоат омборларига йўл олган, яқин орадаги кишлоклардан келган дехқонларнинг бесўнақай гавдаларини кўриш мумкин бўларди.

Эҳром билан ёнма-ён Зафар арки қад кўтариб турарди ва унинг орқасидаги узун кўчада одамлар гавжум эди. Арkning токиларидан бирида куёш нурларида кувноқ йилтираб фаввора отилиб турарди, арк устида эса булутсиз ёз осмонида чиройли товланиб император Калигуланинг жездан ишланган отли хайкали қад кўтарган. Саррофларнинг дўконлари ортида бир бино бўлиб (у ҳозир Пантеон¹ деб аталади), шаҳарлик одамлар қўлтиқларида саватлар билан кичкина вестибюль орқали ичкарига қолибона ўтиб келар эдилар. Қурбонликлардан коҳинлар ихтиёрида қолувчи ҳамма нарса сотиладиган устунлар оралиғидаги сахнга одамлар сал қисилиброқ юриб ўтишарди.

¹ Юнонча «Пантеон» сўзи барча маъбудларга бирдек бағишланган эҳромни англатади.

Жамоат биноларидан бири олдида усталар устунлар тикламокда эдилар, улар болгаларининг тақ-туқлари дам-бадам халойиқ говурини босиб кетарди. Бу устунлар бугунги кунгача ўша-ўша чалалигича қолиб келмокда!

Булар барчаси биргаликда расм-русумлар, насл-насаблар, урф-одатлар, машғулотларнинг кўз кўриб, кулоқ эшитмаган хилма-хиллигини ташкил этарди. Ҳаётнинг катта беҳаловатлиги, хушчакчақлиги, жонлилиги, қайнаши ва жилваланишини тасаввур этиш қийин. Бу ерда дилхушлик ва савдо-сотик, бекорчилик ва меҳнат, хасислик ва кибру хаво ўзларининг хилма-хил ва шу билан бир вақтда уйғун оқимларини битга қилиб кўшиб юборган шиддаткор тамаддуннинг барча қиёфаларини кўриш мумкин эди.

Юпитер эҳроми олдидаги зинада эллик ёшлардаги бир одам қўлларини кўкрагида бовлаган ва нафратомуз хўмрайганча тик турарди. Унинг эғнидаги кийимлар ғоят жўн эди, унда Помпеядаги барча тоифа одамлари тақиб юрадиган тақинчоқлар йўқ эди; тақинчоларига сабаб: улар бундай тақинчоқларни яхши кўрар эдилар, аммо яна бир сабаб шунда эдики, тақинчоқлар сеҳр-жоду афсунларидан ва ёмон кўзлардан асровчи жонли мавжудотлар шаклида ясалган бўларди. Ҳалиги одамнинг пешонаси дўнг ва тепакал бўлиб, энсасидаги тўкилмай қолган бир тутамгина сочини ридосининг қалноғи яшириб турарди, бинобарин, уни кўтариб ва тушириб қўйса бўларди, ҳозир эса у бошини қуёшдан сақлаш учун олдинга тортиб қўйилганди. Бу одамнинг кийими Помпеяда расм бўлмаган жигарранг тусда бўлиб, қирмизи безаклари йўқ эди. Камарга мўъжазгина довод қистириб қўйилганди, услуби – ёзиш учун учи йўшилган чўпак ёзғич ва катта-катта мумланган қоғоз пайчалар. Кўзга айниқса яққол ташланиб турган парса камар орқасида катмоннинг йўқлиги эди, Помпея ахолиси учун майли, ичи бўм-бўшдир, начора! – аммо унинг бўлиши зарурий саналарди.

Шаҳарнинг қувноқ ва ўзини яхши кўрадиган аҳолиси атрофдагиларга камдан-кам эътибор қилар эди, аммо мана бу одамнинг дадил нигоҳида шу қадар аччиқ нафрат бор эдики, у эҳром зиналаридан кўтарилиб келаётган диний намойишга қараб турганида, кўпларнинг кўзи беихтиёр унга тушди.

– Анови кирик¹ ким бўлди? – сўради бир савдогар ўзининг заргар кўшиқсидан.

– Бу Олиф, – жавоб берди заргар, – таниқли насоро, масихий.

Савдогар чўчиб тушди.

– Дахшатли мазҳаб! – деди у шивирлаб. – Айтипларича, масихийлар ҳар доим ўзининг тунги маросимларини янги туғилган чақалоқни ўлдиришдан бошлармиш. Тагин ўзларини тақводор дейишларига ўласанми! Разиллар! Тақводор эмишлар! Агар ҳамма улардан ўртак олса, савдогарларнинг, заргарларнинг ҳам ҳоли не кечади?

– Ҳаққаст рост, – деди заргар. – Улар қимматбаҳо дуру гавҳарлар тақмайдилар, илонни кўрганда сўкинадилар. Помпеяда эса барча тақинчоқлар илон шаклида ясалади.

– Ана, кўрдиларингми, – деди учинчи одам, жез коса ва хайкалчалар қуйиладиган устахона эгаси, – муборак қурбонлик намойишига бу насоро қанақа қараяпти! Унинг нималарни бидирлаётганини эшитаяписизларми? У эҳромга лаънатлар ёндираяпти, ишонаверинглар. Биласанми, Дельдин, бу одам яқинда устахонам олдидан ўтиб кетаётиб ва менинг Минерва хайкалини ишлаёт-

¹ Кирикларнинг эраизгача IV асрнинг иккинчи ярмидан мавжуд бўлган фалсафий мактаби барча турмуш фароғатлари қадриятини ишкор этган, ягона фароғатни рухий хотиржамликда кўрган. Бу ерда янги дин вакиллари – масихий (христиан)ларни Рим диктаторлари халққа ёмон кўрсатиб, бўҳтон, ифволар қилгани, халқ эса жамоа бўлиб аҳил яшовчи масихийларни янглишиб, Диоген каби яқка яшовчи кирикларга ўхшатади. (Тарж.).

ганимни кўриб, бурини жийирди ва: «Аттанг, жездан экан-да, агар мрамардан бўлганида, чилларчи қилиб ташлардим», – деди. «Маъбудания?!» – жон-поним чиқиб кетди менинг. «Қанақасига маъбуда экан! – деди шу даҳрий. – Бу иблис, шайтон-ку». Кейин сўкиниб-сўкиниб йўлига равона бўлди. Наҳотки, биз бунга тоқат қиламиз? Ўтган тундаги ер кимирлашидан ажабланмаса бўлади, – у кўксидан мана шу даҳрийни улоқтириб ташламоқчи бўлганди. Даҳрий дейиш ҳам камлик қилади. У санъат кушандаси. Борди-ю, шундай одамлар қонун ўрнатадиган бўлиб қолишсами, биз ҳайкал усталарнинг шўри қуриди деяверинглар!

– Нерон даврида Римнинг кулини кўкка совурганлар шулар, – ух тортди заргар.

– Шу тарика улар масихийнинг шаънига «дўстона» таъналар ёғдиришар экан, Олинф уларнинг диққатини ўзига тортаётганини сизди. У атрофга назар солди ва те-варагига одамлар тўпланаётганини, унга қарашаётганини ва пичир-пичир қилишаётганини кўрди. Уларга ўқрайиб ва шу билан бирга ачиниб қараб қўйди-да, у ридосига ўраниб, баланд овозда гудранганича у ердан кетди:

– Гумроҳ бутпарастлар! Наҳотки ўтган тундаги зилзила ақлларингни киритмаган бўлса? Эвоҳ! Қиёмат кунда ҳолларинг не кечаркин?

Бу кароматни эшитганларнинг ҳар бири уни ўз жаҳолати ва кўрқоқлиги даражасида ўзича тушунди, бироқ барчалари унинг даҳшатли қарғиш эканида ҳамфикр эдилар, улар насорога инсон зотининг душманига қарагандек қараб туришарди...

Оломон ичидан чиққач ва «Форумнинг энг чекка жойигача етиб боргач, Олинфнинг кўзи, юзи ошпоқ ва жиддий бир кишига тушди. Уни дарҳол таниди. Қоҳинлик либосини яшириб турган ридосига ўранган Анекид сал бўлмаса ўзига оғдириб олган янги, сирли дин ихлосманди Олинфга ҳали унчалик ишонмас эди.

– Наҳотки у ҳам ёлғончи бўлса? Наҳотки шундай одми кийинган, кўриниши ҳам соддагина бу одам,

наҳотки у ҳам, Арбак сингари, ўзини жиддий кўрсатиб, асл башарасини яшираётган бўлса? Наҳотки Веста чо-дири бундай иллатни хаспўшлаб турган бўлса?»

Барча насл-насаблардаги одамларни кўравериб кўзи нишган ва ўз яқинларини яхши билган масихий Олинф Исиданинг янги коҳини Анекиднинг юзидан қалбида нималар кечаётганини фаҳмлади. У коҳиннинг синов-чан нигоҳини хотиржам, очиқ ва самимий бир тарзда қарши олди.

– Сенга тинчлик тилайман, – салом берди Олинф ёш коҳинга.

– Сенга ҳам тинчлик бўлсин, – алик олди коҳин. Унинг овози шу қадар ҳазил чикдики, масихийнинг унга раҳми келиб кетди.

– Бу салом-аликда, – деди Олинф, – ёруғ дунёда-ги барча яхши нарсалар мужассам, – ахир яхшилик бўлмаса тинчлик бўлармиди? У камалакка ўхшайди, ўзи ерга тираниб туради-ю, учи осмони фалакларда кўринмай кетади. Фалаклар уни мунаввар қилиб ту-ради, у булутлар орасида макон тутади, мангу сўнмас қуёшни акс эттиради, хотиржамлик бағишлайди. Бун-дай хотиржамлик, эй йигит, юракни яшнатади, мангу нурни ўзида намоён этади. Салом, тинчлик тилайман сенга.

– Афсуски!.. – гап бошлади Анекид, бироқ барча-га отнинг қашқасидек таниқли масихий билан Иси-данинг коҳини нима тўғрисида гапланишлари мум-кинлигини билишга мушток бекорчиларнинг қизиқиб қарашаётганини кўриб жимиб қолди ва аста қўшиб қўйди: – Бу ерда гаплашиб бўлмайди. Дарё бўйида кўришайлик, у ерда бир йўлка бор, айни вақтда у ер холи.

Масихий Олинф бош ирғади. Ҳар томонга зий-раклик билан нигоҳ солганча, у кўчалардан тез-тез юриб кетди. Ахён-ахёнда йўловчилардан айримлари билан маънодор кўз уриштириб қўяр ёки билинар-билимас бош ирғар эди, уларнинг кўпчилиги кийим-

ларига қараганда, куйи тоифаларга мансуб бўларди, зеро, бошқа барча нарсаларга, шу жумладан тарихдаги буюкдан кўра мундайроқ эврилишларга ўхшаб, насронийлик даставвал авомуннос қалбида хаптал уруғидек келадиган заррача эди, холос.

II боб

ЖАМОА

Масихий, унинг изидан эса Апекид ҳам Сарин дарёси соҳилига етиб келди. Эндиликда бир кичик жилғага айланиб қолган бу дарё ўша вақтларда денгиз томонга шовуллаб оқар, унда сонсиз кемалар сузар, сувларида эса Помпея бовлари, узумзорлари, саройлари ва эҳромлари акс этиб турар эди. Шовқинли ва гавжум соҳилга етиб келгач, Олинф дарёдан атиги бир неча қадам нарида соядор дарахтлар тагидан кетувчи йўлгага бурилди. Оқшомлари бу ерда шаҳарликлар сайр қилишни ёқтиришарди, кун иссиғида югуриб, ўйнаб юрган бола-бақралар ва битта-яримта ўйчан шоир ё баҳслашган файласуфларни ҳисобга олмаганда бу ерга ёдам камдан-кам келарди. Йўлканинг ҳув охирида шамшоднинг ям-яшил шохлари нафис чайқалади, уларга фавн ва сатирлар ёки Миср эҳромлари ё бўлмаса шаҳарнинг ҳамма севган биронта машҳур фуқаросининг бадхат имзоси кўринишида дид билан шакл берилган. Қўпол дид бўлса-да, ўзининг қадимийлиги билан барибир яхши.

Тушки қуёшнинг қия нурлари шохлар орасидан бу йўлгага тушиб турган ушбу паллада у мутлақо кимсасиз эди, ҳар ҳолда масихий Олинф ва ёш коҳиндан бошқа бу яқин-атрофда ҳеч зот кўринмасди. Улар дарахт остидаги ўриндиклардан бирига ўтиришди. Дарё томондан эсаётган енгил шабада уларнинг юзига салқин урилар, рўпараларида дарё суви мавжланиб, ярақларди. Бу таажжубланарли жуфтлик эди: энг янги дин их-

лосмандию жаҳон динлари ичида энг қадимийсининг коҳини!

– Ўшанда мени тўсатдан ташлаб кетганингдан буён яхши юрибсанми? – сўради Олиф. – Коҳинлик либоси остида юрагинг осойиш топдимми? Эй, Тангри сасига муштоқ банда, Исида соҳибқароматларида унинг акс садосини топа олдингми?.. Сен хўрсинаётирсан, тескари қараётирсан, кўнглим сезган жавоб шу бўлади.

– Хайҳот, – жавобан деди Анекид хўрсиниб, – рўпарангда бир бадбахт гуноҳкорни кўриб турибсан! Болалигимдан яхшиликни орзу қилардим. Мафораларда ва хилват гўшаларда олий мавжудотлар билан мулоқотда бўлган одамларнинг табаррукликларига ҳавас қилар эдим. Кунларни бўронли ва лойқа орзуларда ўтказардик, тунлари эса... тунлари вужудимга ғалати, аммо таитанавор арвоҳлар меҳмон бўларди сохта қароматгўйликларга алданиб, мен мана шу либосни кийдим. Кейин эса юрагимни (сенга опкора иқроп бўламан) кўрганларим ва иштирок этишга мажбур бўлган кунларим безовта қилди. Ҳақиқатга интилиб, мен алдов қулига айландим. Сен билан учрашганимиз ўша окшомда бу каззоб (Арбак) дилимга янги умидлар солди, аслида мен уни яхшироқ билишим керак эди... Аммо буниси муҳим эмас! Ўзимнинг таваккалчилигимга мен қасам ичишдек жиноятни ва гуноҳни қўшдим. Аммо энди кўзим очилди. Мен фариштага таъзим қилдим деб ўйловдим, аммо у шайтон бўлиб чиқди! Дунё кўзимга қоронғи кўриниб кетди, билмадим, унинг устидан хўжайинлик қиладиган худолар борми, йўқми? Ёки биз тасодиф қўғирчоқларимизми ва бу қисқа ва қайғули ҳаётимиз ортида нима кутаётибди бизни – зулматми ёки янги ҳаётми? Менга ўз диним ҳақида сўзлаб бер, шубҳаларимни тарқат, агар ростданам бу сенинг қўлингдан келса.

– На сенинг аччиқ хатоларинг, – деди насоро, – на ҳозирги шубҳаларинг менга таажжубли эмас. Атиги саксон йил муқаддам одамларда яғона Худога ва па-

риги дунёга ишонч йўқ эди, аммо энди қулоғи эшитадиганлар учун янги илоҳий қонунлар эълон қилинган — ҳақиқий Олимп осмон эқанлиги кўзи борларга кўриниб турибди. Энди диққат билан эшит.

Ўзи диндор ва бошқани ҳам динга тортган одам сифатида масиҳий тантанали сувратда Инжил фарзларининг ҳақиқийлигига Анекидни ишонтира бошлади. У Исо Масиҳнинг азоблари ва мўъжизалари тўғрисида ва халоскорнинг меърожи тўғрисида йиғлаб сўзлаб берди. У мўъминлар учун тайёрланган мусаффо ва беғамбеташвиш арши аълони ва гуноҳкорлар учун тайёрланган дўзах оламини тасвирлаб берди.

Исо Масиҳ томонидан инсоиятни зулмдан халос қилиш учун ўзини қурбон қилишга кейинги вақтда юзага келган шубҳалар ўша замонлар маъжусийининг ҳаёлига ҳам келиши мумкин эмасди. У «худолар»нинг ерда яшаганларига, одам қиёфасига кирганларига, одамлар меҳнати, азоб-уқубати ва бахтсизликларини баҳам кўрғашларига ишонар эди. Алкменанинг ўғли¹ инсоият насли учун меҳнат қилмаганмиди? Шу сабабли маъжусийлар уни азиз билиб, меҳроблар ўрнатиб, қурбонлик учун хушбўй исирик ёқадилар. Дорийлик Аполлон² ер остига кириб, сирли гуноҳи учун тавба-тазарру қилмаганмиди? Фалакдаги илоҳлар одамларга қонунлар улашар ёки уларга раҳмат нурини ёғдирар эдилар, одамларнинг миннатдорликлари эса саждага айланар эди. Шу боис Исо Масиҳнинг осмондан ерга тушиши, илоҳнинг бандага айланиши ва ажал болини тотиши халққа ғайриоддий ва ғалати бўлиб кўринмас эди.

— Кетдик, — деди насоро ёш коҳинга унинг сўзлари қандай таъсир қилганини кўриб. — Бизлар, озгина диндорлар тўпланадиган камтарингина уйга борайлик. Бизнинг дуоларимизни эшитиб кўр, тавба-тазарруда тўккан кўз ёшларимизни кўр, биз билан биргаликда оддий-

¹ Яъни, Геракл.

² Юнон қабилалари орасида Аполлонга энг кўп дорийлар сажда қилар эдилар.

оддий қурбонликлар қил, – қўзичоқларни эмас, гул-чамбарларни эмас, балки қалб меҳробига нисор этиладиган ёрқин фикрларни қурбонлик қил...

Олинфнинг бу руҳлантирувчи сўзларида Апекидга қандайдир сахий эзгулик бордай туюлиб кетди. Тўлқинланиб, у бўйсунди. У ҳозир ёлғизликни кўтара олмас, бунинг устига у қизиқувчан бир ҳолатда эди – у бу қадар мавҳум ва бир-бирига қарши миш-мишлар юрган урф-одатларни кўрмоқчи эди. У пошмади, ўзининг либосига қаради. Арбакни эслади ва даҳшатдан сесканиб, насорога қаради. Кейин яхшироқ яшириниш учун ридосига чирмалди ва деди:

– Бошла. Мен изиндан бораман.

Суюниб кетган Олинф унинг қўлини қисиб қўйди ва дарёга тушиб, қайиқлардан бирини чақирди – бундай қайиқлар бу ерда кўп эди. Улар қайиққа тушишди. Чодир уларни қуёшдан химоя қилар ва ёт нигоҳлардан яширарди, қайиқ сув юзида тез сузиб кетди. Сал наридан сузиб ўтиб кетаётган қайиқларнинг биридан паст мусиқа кулокка чалинарди, қайиқнинг тумшуғи гуллар билан безатилганди, қайиқ денгиз томон сузиб борарди.

– Ана шунақа, суюнган ва ўз хатоларидан беҳабар ҳолда бу роҳат ишқибозлари уларни бўрон ва ҳалокат кутаётган баҳри муҳитга сузиб кетмоқдалар, – деди Олинф. – Уларнинг ёнидан билдирмай сузиб ўтиб кетамиз-да, соҳилга етиб оламиз.

Апекид кўзини кўтариб, чодирдаги тешиқдан қайиқдаги йўловчи аёллардан бирини кўрди – бу опаси Иона эди. Коҳин хўрсиниб қўйди ва яна жойига ўтирди. Улар ифлос, чекка кўчаларга яқин жойда қирғоққа келиб қўнишди. Олинф қайиқдан тушиб, Апекидни чалкаш кўчалардан бошлаб кетди ва ниҳоят, кўпниларникидан каттароқ бўлган уйнинг қулфлог эшиги олдида тўхтади. У уч марта тақиллатди – эшик очилди ва Апекид йўлбошловчиси билан изма-из останадан ҳатлаб ўтиши ҳамон эшик ёпилди.

Улар бўм-бўш атрий – йўлак орқали ўтиб, чоғроқ хонага кирдилар, эшик устидаги кичкина дарчадан ёруғлик тушиб турарди, холос. Остонада тўхтаб ва эшикни қоқиб, Олинф деди: «Саломлар бўлсин!» Ичкаридаги овоз сўради: «Ким керак?» – «Мўъминлар!» – жавоб берди Олинф ва эшик очилди. Бесўнақай ёғоч хоч олдида, афтидан, муроқабага берилиб, ярим доира шаклида ўн тўрт одам индамай ўгирарди.

Олинф ичкарига киргач, улар бошларини кўтаришди, аммо чурқ этишмади. Насоронинг ўзи гап қотишдан олдин хоч олдида тиз чўкди ва Апекид унинг унсиз ибодат қилаётганини кўрди. Ибодат қилиб бўлгач, Олинф тўпланганларга муурожаат қилди:

– Дўстлар ва оғайнилар, орамизда Исида коҳинини кўриб таажжубланманг. У кўрлар қаторида эди, бироқ табаррук руҳ унга нозил бўлди, у ўзи ҳаммасини кўрмоқчи, эшитмоқчи ва тушунмоқчи.

– Иршод, – деди ҳали Апекиддан ёшроқ бир йигитча, унинг ҳам юзи шундай заҳил ва оғир, сўнгсиз тахайюллардан беҳол эди.

– Ҳасанот, – деди бошқа каттарови; унинг қорача териси ва шарқона юз-андоми шомликларга тортарди – ёшлигида у қароқчи бўлган эди.

– Ҳасанот, – деди учинчиси.

Коҳин улар томон ўгирилди ва оппоқ, узун соқоли чолни таниб қолди – у бойвачача Диомеднинг кули эди.

– Ҳасанот, – такрорлади бошқалар ҳам, паст тоифаларга мансуб иккитаси бундан мустасно эди. Бу икковининг бири посбонлар бошлиғи ва иккинчиси Искандария тожири эди.

– Биз сендан сирларга риоя этишни талаб қилмаймиз, – яна сўз котди Олинф. – Заиф оғаларимиздан айримлари қилганидек, биз сендан сотмасликка қасам ич демаймиз. Тўғри, жамоамиз қонун билан тақиқланган эмас, аммо ҳукмдоридан баттар ёввойироқ халойиқ бизлардан интиқом олишга муштоқ. Шундайин, дўстларим,

прокуратор Пилат иккиланганда, оломон: «Исони чор-михга торт!» деб қичқирган эди. Аммо ўз хавфсизлигимизни деб биз сени қасам билан боғлаб қўймаймиз, йўқ! Бизни халойиққа сот, айбла бизни, ёмонла, истасанг, устимиздан ғийбат қил. Биз ўлимни писанд этмаймиз, биз арслон қафасига жон-жон деб кириб боришга ёки жаллод дарраси остига ётишга тайёрмиз, биз қабр зулматини оёқости қилиб ташлаймиз, зеро, жиноятчи учун ўлим жоиз бўлгани каби, насроний учун – абадият хосдир.

Маъқуллаган овозлар эшитилди.

– Сен бизникига меҳмон бўлиб келгансан ва истасанг, қолишинг мумкин. Бизнинг динимиз қанақалигини билмоқчимисан? У қаршингда турибди. Мана бу хоч – бизнинг ягона муҳибимиз, мана бу қоғоз найчада Зерларимиз ва Элевсинларимизнинг сирлари бор. Бизнинг ахлоқимизми? У бизнинг ҳаётимизда. Биз ҳаммамиз гуноҳкорлар эдик, аммо энди бизни ким жиноятчиликда айблай оларди? Биз ўтмишдан покландик. Буни бизнинг хизматимиз деб ўйлама – худонинг иродаси шу бўлди. Бу ёққа кел-чи, Медон, – Апекиднинг қолишига учинчи бўлиб розилик билдирган кекса қулга имо қилди у. – Сен орамиздаги ягона қулсан. Аммо арши аълода биринчилар охирги бўлиб қолади. Бизнинг орамизда ҳам шундай бўлсин. Қоғоз найчани очда, ўқи.

III боб

ДАРБОН, ҚИЗ ВА ГЛАДИАТОР

Диомед уйининг эшиги очиқ эди ва кекса қул Медон зинанинг пастки пиллапоясида ўтирарди. Бой тожирнинг бу данғиллама уйини шаҳар дарвозасидан ташқарида, даҳмалар йўлининг энг бошида ҳозир ҳам кўриш мумкин. Ўшалар билан қўшни бўлишига қарамай, бу маҳалла қувноқ эди. Кўчанинг нариги

томонида, дарвозагача атиги бир неча кадам қолганда катта мусофирхона, така бор эди, бу ерда Помпеяга иш билан келган ёки бу ерда қўнгилчоғлик қидирган одамлар тамадди қилгани ё хордик чиқаргани қўнар эдилар. Хонақоҳ дарвозаси олдида энди юк ва йўловчи ташийдиган аравалар турарди – бир хиллари ҳозиргина келган бўлса, бошқалари йўлга тушмоқчи бўлиб турар, атрофда тўс-тўполон ва жонланиш ҳукм суларди. Эшик олдидаги думалоқ хонтахтада бир неча деҳқон ўтирарди ва эрталабки бир коса шароб устида ўз ишлари ҳақида гап сотар эдилар. Эшикка неча замонлардан буён одамларга таниш бўлган шатранж кагаклари чизиб ташланганди. Уйнинг томида ойнаванд айвон қурилганди, у ерда аёллар, пастда гап сотиб турган деҳқонларнинг хотинлари ўтирар ёки турар эдилар ва панжара устидан энгашиб, ташишлари билан гаплашар эдилар. Уларнинг ёнида, қўшни чуқур сахндаги мато қопламали ўриндикда иккитами-учта камбағал одам кийимларидаги чангни қоқа-қоқа дам олмоқда эди.

Уйнинг орқа томонида катта биёбон ястаниб ётарди, бир вақтлар бу ерда илгарироқ яшаган қадимги халқнинг собиқ қабристониди эди бу, – энди бунда ўликлар куйдириларди. Биёбон узра қўм-қўк довароҳга қўмилган чиройли мухташам иморатнинг айвонлари савлат тўкиб турарди. Нафис ва хилма-хил, гуллар ва дароҳтлар билан қуршалган даҳмаларнинг ўзи кишини ғамга чўктирмасди.

Шаҳар дарвозаси олдида, кичкина сахнда ҳаракатсиз ва қоидага итоаткор рим легионери посбонликда турарди. Унинг дубулғаси ва қўлида ушлаб олган найзасида қуёш акси ялт-юлт қиларди. Дарвоза уч йўлли аркдан иборат эди, ўртадагиси юк ва йўловчи ташийдиган аравалар учун, икки чеккадагилари эса пиёда йўловчилар учун мўлжалланганди. Бу йўлларнинг ҳар икки тарафида қалин деворлар қад қўтариб турарди. Бу деворлар турли даврларда – уруш, вақт ва зилзила бу фойдасиз истехкомларни вайрон қилгандан кейин

қайта-қайта таъмир қилинган. Деворлар устида бир-бирига яқин қилиб қурилган чорбурчак миноралар қад кўтариб турарди, кўркам совуқлиги билан деворларнинг бир хиллигини бузиб, шундоқ ёнидаги янги оқ уйларга ярашиб турарди.

Геркуланум йўли бурилиб, устидан Везувий тоғ чўккиси тунд хўмрайиб турган узумзорлар орасида ғойиб бўларди.

– Янгиликни эшитдингми, қария Медон? – сўради кўза кўтарган ёш аёл, қул билан гаплашгани Диомеднинг эшиги тагида тўхтаб, – аёл кўзасига сув олгани ва ўткинчилар билан гап сотгани хонақоҳга бормоқда эди.

– Янгилик? Қанақа янгилик? – қул бошини кўтарди.

– Бугун тонгда дарвозадан қандай меҳмон кириб келганини билганингдайди, сен албатта бу вақтда уйкуни ураётган бўлсанг керак!

– Ҳа-а, – деди қул бепарво.

– Ҳа, бу худо ярлақагур Помпониандан совға.

– Совға? Ахир ҳозиргина ўзинг айтмадингми меҳмон келди деб?

– Ҳа, бу бирданига ҳам меҳмон, ҳам совға. Билиб қўй, хой аҳмоқ чол, бу ён чиройли шер, у яқинда бўладиган ўйинларда иштирок этаркан. Эшитяпсанми, Медон? Ўзиям томошамисан – томоша бўлади-да! То уни кўрмагунимча киприк қоқиш менга ҳаром. Айтишларича, у ёмон ўкирар эмиш!

– Шўрлик нодон киз, – деди Медон ғамгин ва нафратомуз.

– Мени нодон демай қўя қол, қари тўнка! Шер – бу зўр нарса, айниқса, у битта-яримгани тилка-пора қилиб ташлаганида. Тушунаяпсанми, Медон, энди бизда арслон ҳам бор, шер ҳам бор! Фақат иккита боптароқ жинойтчи етишмай турибди, шунинг учун ҳам биз энди улар бир-бири билан қандай олишишини кўришимизга тўғри келадиганга ўхшаяпти. Айтганча, сенинг гладиатор ўғлинг бор-а, чиройли ва кучли

йигитча. Сен уни шерга қарши чиқишга кўндирсанг бўларди. Кўндирсанг, бир умр сендан миннатдор бўлиб қолардим, бир менинг эмас, бутун шаҳарнинг савобига қолардинг.

– Кет, – совуқ деди қул. – Менинг бечора боламнинг ўлими ҳақида вайсагадан кўра ўз жонингни ўйласанг бўларди.

– Ўз жонимни? – ҳайрон бўлди қиз ва кўрқиб атрофга аланг-жаланг қаради. – Хув, башаранг гўрда чиригур! Илоё тилинг ўз бошингни есин! – Шундай дея қиз бўйнида осилиб турган туморни ушлади. – Менинг жонимга нима бўлар экан?

– Бир неча кун бурун ер кимирлаганди – бу эҳтиётингни қил дегани эмасми? – деди Медон. – Ёки ернинг овози йўқми? У ҳаммамизга: «Ўлимга тайёрланинг, интиҳо яқин», – деб айтмадими?

– Ҳаҳ, шуни айтаяпсанми ҳали! – деди қиз туникасини тўғрилаб.

– Сен худди масихийларнинг гапини айтаётирсан – тагин сен ҳам ўшаларнинг биттаси бўлмагин. Бўпти, сен билан валақлашиб барака топадиганга ўхшамайман, қари қарға. Олашақшақдай шақиллайсан, холос. Хайр! Ох Геркулес, бизга шер учун битта ва яна арслон учун битта жишоятчини юбор!

Эх, полвоилар бизни хурсанд қилгувчи,
Бизга эрмак учун улар ўлгувчи.
Алкменанинг ўғли каби баҳодир,
Бизга эрмак учун ўлишга қодир.
Ана, шер ва инсон майдонга тушди,
Бу жангда қайраймиз ақл ва хушни.
Эх, қонлар оқар қумли майдонда,
Бизга мазза дорул омонда!..

Кўнғирокдай овозда бу ёқимли қўшиқни хиргойи қилганча ва йўлда чанг қилмаслик учун тушикаси барини кўтарганича қиз мусофирхона томонга енгил юриб кетди.

– Бечора ўғлим! – уҳ тортди кул. – Наҳотки бехуда кўнгилочарлик деб ўлиб кетаверсанг? Оҳ Исо Масих дини, сенга жон-жон деб тазарру қилардим, аммо кўрқаманки мана бунақа қонхўр иштиёқлар жонимизга қасд қилаётир.

Чолнинг юраги бир тутам бўлди. У хаёлларига чўмганча жим бўлиб қолди, дам-бадам енги билан кўзларини артарди. У бутун юраги билан ўғлига вобаста эди. Кимнингдир тез, шахдам одимлар билан дарвозага кириб келганини у кўрмади. То бу одам тўхтаб, уни аста: «Ота!» – деб чақирмагунча кўзини кўтармади.

– Болажоним! Лидоним! Наҳотки бу сен бўлсанг? – суюниб кетди чол. – Ҳозир сени ўйлаб тургандим.

– Бундан бошим осмонга етди, ота, – деди гладиатор кекса кулнинг тиззалари ва соқолига кўлларини теккизиб. – Тез орада мен билан хаёлда эмас, ўнгингизда бирга бўлиб қолишингиз мумкин.

– Ҳа, ўғлим, аммо бу дунёда эмас, – қайғуланди кул.

– Ундай деманг, падари бузрукворим. Ўзингизни тутинг, чунки мен сезиб турибман... Ғалаба қозонишимга ишонаман. Мен оладиган олтин эса сизга озодлик келтиради. Отажон, бир неча кун олдин мен алдашни истамай, ишончини оқламоқчи бўлган одам устимдан кулган эди. У барча шерикларидан сахийроқ экан. У римлик эмас, афиналик, ўша устимдан кулди, голиб қанча олади деб сўраганимда, у мени нафси бузукликда айблади. Афсус, у Лидоннинг юрагини яхши билмас экан!

– Оҳ ўғлим, ўғлим-ей! – деди чол ва шиллапоядан аста кўтарилди, уни бу иморатда атрий эмас, перистил бўлган тапобий уйга олиб кирувчи ўз хужрасига олиб борди.

Мана шу хужра ҳозир ҳам сақланиб қолган, ўнгдан учинчи эшик (биринчиси – зинапояга, иккинчиси бронза хайкал турган хилват сахнга олиб чиқарди).

– Бўлмаса-чи, юрагинг олийжанобликка, муҳаббатга, тақвога тўла, – деди Медон улар хужрага киришгач, – аммо сен қилаётган иш гуноҳи азим: отангинг озодлиги деб сен ўз қонингни тўкмоқчисан – буни ҳам кечирса бўлади. Аммо галаба қозониш учун сен бировнинг қонини тўкишинг керак. Бу эса овир гуноҳ, ҳеч қанақанги мақсад уни оклай олмайди. Шу ерда тўхта! Бундай қийматга озодлик олганимдан кўра, умрбод кул бўлиб қолганим яхши!

– Ўзингизни босинг, отажон! – деди Лидон бетоқат. – Биламан, сиз янги динга иймон келтиргансиз, аммо илтимос, мен билан у тўғрида гаплашманг, чунки менга куч берган худолар мени доноликдан қисганлар, сиз кўпинча миямга қуядиган сўзларнинг биттасини ҳам тушунмайман. Сиз янги динга иймон келтиргансиз дедим, яхшилик ва ёмонлик ҳақидаги гапларингиз ҳам галати эшитилади қулоққа. Агар сизни хафа қилган бўлсам, кечиринг. Аммо ўзингиз ўйлаб қаранг!.. Мен кимга қарши жанг қиламан? Сизни деб мен қанақанги харис ва тубан одамлар орасида яшаётганимни билганингизда, улардан биттасини ўлдириб, ерни тозалаганинг қолди, деган бўлардингиз. Булар қонхўр йиртқичлар, ёввойи ҳайвонлар бари. Улар кўрсатган жасорат – эзгулик эмас, турган-битгани разолат. Улар қутурганлар, ҳиссизлар, тошюраклар бари, улар учун ҳеч қанақанги қутлуғ нарса йўқ дунёда. Тўғри, улар кўрқув нималигини билишмайди, улар фақат галаба тўғрисида, аёвсиз ўлдириш, ҳадиксиз ўлиш тўғрисида ўйлашади! Ким бўлишларидан қатъи назар, сиз айтган худо бундай одамлар билан олишаётган ўғлингиздан вазабланиши мумкинми, отажон, фалакдан ерга қанақанги кучлар кўз тикиб турган бўлмасин, кекса отасини деб танги ўғли қилган қурбонликдан қутлуғроқ бурчни улар топа олмайдилар!

Ўзи билим нуридан маҳрум ва фақат яқиндагина насронийлик динига иймон келтирган шўрлик чол бу қадар гумроҳ ва шу билан бирга ўз хатосида бу қадар

гўзал жаҳолатга қандай зиё бағишлашни билмасди. Унинг бир кўнгли ўзини ўғли кўксига таплаш бўлса, иккинчи истаги – оёғини кўлига олиб, ундан қочиш эди, у Лидонга таъна қилишга тайёр эди, аммо у йиғидан гапира олмаётганди.

– Агар ўша худоингиз (у битта шекилли, шундайми?) ўзингиз айтганингиздай, бу қадар меҳрибон бўлса, – давом этди Лидон, – айнан сизнинг унга бўлган ишопчингиз сиз ҳозир қоралаётган нарсада тўғри қарорга келганимни билади.

– Қанақасига? Нималар деясан? – деди чол.

– Ўзингиз биласиз, гўдаклигимда мен и яхши кўриб, эркинликка чиқариб юборган одамга сотишган. Сизни кўриш учун Помпеяга шошганман, сизни қартайиб қолганингизда кўрганман, инжиқ ва баджаҳл хўжайинда хизмат қилар экансиз ва шундан аҳволингиз бадтар ёмонлашган экан. Янги дин сиздаги сўнги хотиржамликни ҳам йўққа чиқарибди, қулликни адолатли деб ҳисобламай кўйибсиз, бу фикр эса кўшинча бизга кийинчиликка чидашимизга ёрдам беради. Қул сифатида сизга ёқмайдиган жуда кўп нарсаларни қилишга мажбурлигингиздан, аммо масиҳийлар учун гуноҳ ҳисобланишидан менга арз-дод қилмаганмидингиз? Мана бу ларарийга¹ лоақал ноннинг куйигини кўйишга мажбур бўлганимда пушаймондан юрагим пора-пора бўлиб кетади, демаганмидингиз? Юрагим ҳар доим кураш иштиёқида ёнади деб айтмаганмидингиз? Ҳатто бўсаға олдида шароб сузаётиб ва шунда қандайдир юнон шоҳининг номини айтиб, Танталлардан-да даҳшатлироқ азоб-укубатларга, Тартардагидан ҳам кўра мудҳишроқ абадий жазога гирифтор бўлишдан кўрқаман деган ким эди? Ахир ўзингиз айтмаганмидингиз буларни менга? Мен ҳайронман, ҳеч нарсага ақлим етмай қолди, ҳозир ҳам ҳеч нарсани тушунмаяпман, Геркулес ҳаққи; аммо мен сизнинг ўғлингизман ва менинг бирдан-бир

¹ *Ларарий* – Лар-руҳларнинг тасвири турадиган бурчак.

бурчим сизга ёрдам бериш. Сизнинг оҳ-воҳларингизни эшитишга, сизнинг даҳшатга тушганингизни, мутгасил азоб чекиб ётганингизни кўришга қандай тоқат қилай? Қандай жим қараб турай?! Йўқ, мангу худолар ҳаққи! Олимпдан чакнаган чакмоқ сингари менда бир фикр пайдо бўлди... Менинг пулим йўқ, аммо кучим бор ва ёшман – мана менинг хазинам, мен сиз учун шуни сотаман! Сизга озодликни сотиб олиб бериш учун қанча пул кераклигини, енгган гладиаторга икки баравар кўп тегишини билиб олдим. Мен гладиатор бўлдим, ўзимни ҳаммага бирдек газаб ва нафрат билан қарайдиган мудҳиш одамларга боғладим, мен уларнинг ҳунарини ўргандим ва шуни шукур қиламан – у отамнинг озод бўлишига ёрдам беради!

– Оҳ, Олифнинг гапларини эшитганимда борми! – деди қария хўрсиниб, ўғлининг мардлигидан тобора хайратга тушган, аммо унинг нияти жинойткорона эканига амин бўлган ҳолда.

– Истасангиз, мен ҳар қандай одамнинг гапини эшитишга тайёрман, – қувноқ жавоб берди гладиатор, – аммо сиз қулликдан озод бўлганингиздан кейин, албатта. Ўзимизнинг бошпанамиз остида, отажон, менинг ноқис ақлимни керак бўлса қуни билан хайратга солинг, агар шундан маза қилсангиз, тунлари ҳам шундай қилинг. Мен сиз учун яхши бир жой топиб қўйганман – шаҳарнинг жанубий қисмидаги эски Юлия Феликснинг тўққиз юз тўқсон тўққиз дўконидан биттасини. Қундузи бўсағада офтобда тобланасиз, мен эса сизнинг ўрнингизга ёр ва шароб сотаман, кейин эса, агар Венера хоҳласа (ёки хоҳламаса, чунки сиз уни ёмон кўрасиз, менга эса барибир), кейин, мен сизга айтсам, сиз қиз болага эга бўлишингиз мумкин, у сизнинг кексалигингизни сақлайди ва сиз болаларнинг овози сизни бобо деб аташларини эшитасиз. Шунда мендан бахтли инсон бўларми? Ҳамма нарсага пул етарли. Хафа бўлманг, падари бузрукворим... Энди эса мен борай. Ҳадемай кеч тушади, мени ланиста кутаяпти. Дуо қилинг, отажон!

Шу гапларни айтиб, у қоронғи хужрадан чиқди ва энди улар шивирлаб гаплашишда давом этганча илгари Медон ўтирган жойга бордилар.

– Сени худо ўзи қўлласин, ботир болам! – деди Медон кизгин. Барча юракларни ўқийдиган буюк куч сенинг мардлигингни кўрсин ва сенинг хатонгни кечирсин!

Барваста гладиатор енгил, аммо мағрур одимлар билан йўлакда жадал юриб кетди. Қул то у кўздан ғойиб бўлгунча ортидан қараб қолди, сўнг ўз жойига ўтириб, яна бошини кўксига солинтирди. Уни унсиз ва ҳаракатсиз гавдаси бамисоли тошдан йўнилганга ўхшарди. Аммо юраги... Бизнинг янада хушбахт асримизда бу юракдаги азоб уқубату ғалаёни ким тасаввур этишга қодир?!

– Кирсам майлими? – сўради майин овоз. – Бекангиз уйдадилар?

Қул бепарво қўл силкиб қўйди, бироқ келган қиз буни кўрмади, у хайиқибгина сал баланд овозда саволини яна такрорлади.

– Айтдим-ку сенга! – ғудранди дарбон фикриниб. – Киравер!

– Раҳмат, – деди синиқ овоз ва шундагина қул бошини кўтариб, кўр Нидияни таниди.

Ғам босганда одам ўзгаларнинг бахтсизлигига ачинади. Қул ўрнидан турди, қизни бошқа зинагача олиб бориб қўйди (у дастга, Юлиянинг хонасига олиб борарди), у ерда эса чўри қизни чақириб, Нидияни унга топширди.

IV боб

ПОМПЕЯ ГЎЗАЛИНИНГ ХОС ХОНАСИ. ЮЛИЯ ВА НИДИЯ ЎРТАСИДА БЎЛИБ ЎТган МУҲИМ СУҲБАТ

Мафтункор Юлия канизаклар куршовида ўз хонасида ўтирарди. Туташ хобгоҳ сингари бу хона гарчи ихчам бўлса-да, барибир одатдаги хобгоҳлардан каттароқ

эди; улар деярли ҳар доим шунақа мўъжазгина бўлар эди, уларни кўрмаган помпеяликлар, афтидан, тунни ўтказишни ёқтирадиган хужрани элас-элас кўз олдларига келтиришлари мумкин. Аслида «каравот» қадимгиларда бизга ўхшаб уйда ундай муҳим роль ўйнамасди. Ўриннинг ўзи ғоят энсиз ва калта кушеткага ўхшаб кетарди ва шу қадар енгил бўлардики, қулларнинг ёрдамисиз ҳам уни бир жойдан бошқа жойга кўчириш мумкин эди; ҳойнаҳой, кўпинча уни уй соҳибининг хоҳишига қараб ёки йил фаслларига боғлиқ равишда хопама-хона кўчириб ўтказишгандир, чунки Помпеяда бир хил ойларда истиқомат қилишган хоналар бошқа ойларда бутунлай ҳувиллаб ётган. Бундан ташқари, италияликлар ўша замонларда чароғон кундузги нурдан ўзларини тортганлар. Уларнинг қопқоронғи хоналари (аввалига буни режанинг хомлигига йўйганлар) махсус шунга ҳисоб-китоб қилинган. Пешайвонларда ва боғчаларда хоҳлаганлар офтобшувокда тобланганлар, уйнинг ичкарасида эса улар соя ва салқиндан баҳраманд бўлганлар.

Йилнинг бу фаслида Юлия пастда, шоҳона хосхоналарда истиқомат қиларди. Унинг хоналари деразалари боққа очиларди. Тонгги ёғду бу ерга фақат ойнаванд эшикдан кирарди ва барибир Юлианинг нимқоронғиликка ўрганган кўзлари унга қайси ранг кўпроқ ярашишини, нафис қизил бўёқнинг қайси тури унинг тим қора кўзларига кўпроқ чанқоқлигу юзларига тароват бағишлашини биббинойидек кўрарди.

Унинг олдидаги хонтахтада силлиқ сайқалланган, иўлатдан ясалган думалоқ кўзгу турарди, атрофда эса суркагичлар ва суртмалар, атир-упалар, жавоҳироту тароқлар, тасмалару олтин тўғноғичлар бир текисда териб қўйилган, улар ёрдамида санъат ва инжиқ урф унинг табиий гўзаллигини янада жилвагарроқ қилиб юбориши керак эди. Ғира-шира хонада помпеяча дид билан ишланган жонли ва ранг-баранг тасвирлар ёрқин товланарди. Юлианинг оёқлари остидаги хонтахта ёнида

шарқча гилам ташлаб қўйилган. Ёнидаги бошқа хонтахтада кўзали кумуш тоғора, мирт дарахти соясида дам олаётган Купидоннинг нафис қиёфаси кўринишидаги ўчиқ шамдон ва Тибуллнинг юракни оқизиб юборувчи марсиялари бўлган кичкина қоғоз пайча бор эди. Хобгоҳга олиб кирадиган эшикка бой зардўзлик каштали парда тортилган. Ўн саккиз аср аввалги гўзаллар оромгоҳлари ана шундай бўлган.

Соҳибжамол Юлия ўриндикда эринибгина ўзини орқага ташлади, машшота эса бу орада унинг бошига майда зулфлардан ясалган бутун бошли ишшоотни тикламоқда эди, у сочини баландроқ турмаклаш учун ясама сочларни кўшиб ўргани-ўрган эди.

Ёкут рангли, қоп-қора сочини ва қорача юзни яхши ажратиб турадиган туника кенг-кенг букламлар билан Юлиянинг оёғига тушиб турарди, у нозик тақинчоқлари атрофидан чилвирлар билан боғланган юмшоқ туфлида эди; қирмизи матодан тикилган туфлига дурлар қадалган ва ҳозирги турк туфлиларига ўхшаб, уларнинг тумшуклари хиёл эгик бўлган эди. Пардоз-андоз ишларининг хўп ҳадисини олган кекса, тажрибакор чўри хотин билагига Юлиянинг жавоҳиротга кўмилган кенг камарини ташлаганча машшота олдида турарди ва дапқир-дапқир бу меъморга кўрсатмалар берар экан, ҳар икки гапнинг бирида бекасининг шаънига мақтов сўзларини калаштириб ташламоқда эди.

– Мана бу тўғноғични ўнтроқдан ва пастрокдан қада, эсини қурт еган! Кўрмаяпсанми ахир, бегойимнинг қошлари тўғри ва чиройлилигини? Худди башараси буришиқ Коринпанинг сочини турмаклаётгандайсан. Энди рангларга келсак... Э, қўй бунингни, аҳмоқ, бу оч қизилинг кетмайди, ахир сен уни Хлориданинг чўтир ёноқларига танламаётибсан-ку, фақат ранглар керак, дуркун Юлиямизга фақат улар ярашади.

– Секироқ-да! – деди Юлия жаҳлдан оёқчаси билан ер тепиниб. – Худди ёввойи ўт юлгандай, сочимдан тортқилайсан!

– Лакма! – давом этди ипбилармон машпота. – Хонимингнинг нозиклигини наҳотки билмайсан? Ахир Фульвия бевасининг от ёлини тарамаяпсан-ку. Энди эса тасмани бер, ана шундай. Қани, хуснда тепгсиз Юлия, энди бир кўзгуга қара-чи, ўзингдан чиройлироқ биронта қизни кўрганмисан?

Беҳисоб тапбеҳлар ва ғимир-ғимир ҳаракатлардан кейин ғалати минора ниҳоят тикланиб бўлгач, ковок ва қошларга қора уна тортиб, кўзларга енгил ғамза берилди, яримой шаклида қирқилган ва ол дудоқларга маҳорат ила ёпиштирилган энсиз тасмача офизни бежирим, тишларни дурдай оппоқ қилиб кўрсатардики, бу табиий оппоқликни ҳатто табиатнинг ўзида ҳам учратиш амримаҳол эди.

Шунгача ишсиз ўтирган бошқа чўри хонимга жавоҳиротни тақиши керак эди. Дур сирғалар (ҳар бир кулоққа иккитадан), залворли олтин билагузуқлар, олтин занжир (унда биллур тумор осилиб турарди), чан елкага – Психея тасвири чиройли кўз қўйилган нафис тўға, бир-бирига чирманган икки илон кўринишидаги тўғали, бой зардўзи каштали қирмизи камар ва ниҳоят ишгичка, оппоқ бармоқларнинг ҳар бир бўғинига кўнлаб узуклар тақилди. Энди сўнгги римча урф бўйича пардоз-андоз ниҳоясига етганди. Гўзал Юлия кўзгуга сўнгги бор кибр билан назар солди ва ўриндиқда ўзини орқага ташлаб, бефарқ оҳангда, ўзининг энг ёш чўриларида бирига Тибуллинг инжа шеърларидан ўқиб беришни сўради. Чўри Нидияни етаклаб кирганида, шеърхонлик хали тугамаганди.

– Салом Юлия! – деди ожиза қиз, соҳибжамол хоним ўтирган жойдан бир неча қадам нарида тўхтаб ва қўлларини кўксига чалиштириб. – Сен мени чақирган экансан, келдим.

– Хуш келдинг, гул сотувчи, – деди бека. – Бери кел, ўтир.

Қуллардан бири Юлианинг ёнига ўриндиқ қўйди ва Нидия унга чўкди.

Юлия бирмунча вақт қизга тикилиб қараб турди ва хижолатли сукут сақлади. Сўнг имо билан хизматкорларга уларни холи қолдиришни ва эшикни ёпиб қўйишни амр қилди. Улар танҳо қолишгач, Юлия бехтиёр ундан тескари ўгирилиб ва қиз унинг юзини кўра олмаслигини эсидан чиқариб сўради:

– Эшитишимча, сен Ионага хизмат қилаётган эмишсан?

– Ҳа, ҳозир мен уникидаман, – жавоб берди Нидия.

– Одамлар айтганидай, у ростданам шунақа яхшими?

– Билмадим, – деди Нидия. – Буни мен қаёқдан билардим?

– Аҳ, бутунлай нутибман! Аммо сенинг қулоқларинг бор. Бошқа қуллардан нималарни эшитдинг? У чиройли эканми? Қуллар ўзаро суҳбатлашганида, бировни ортиқча макташмайди.

– Чиройли дейишаяпти.

– Ҳм! Бўйи баланд эканми?

– Ҳа.

– Мен ҳам шунакаман. Сочи қора эканми?

– Шунақа дейишаяпти.

– Меники ҳам. Главк уникида тез-тез бўлиб турар эканми?

– Ҳар куни, – жавоб берди Нидия, хўрсишигини босиб.

– Наҳотки ҳар куни бўлса? Қиз йигитга ёқарканми?

– Ҳа-да, чунки улар яқинда турмуш қуришади.

– Турмуш қуришади?! – кичқирди Юлия, ҳатто пардозда ҳам оқариб ва сапчиб ўрнидан турди.

Унинг чехрасида қандай туйғулар акс этганини Нидия, албатта, кўрмади. Юлия узоқ жим қолди, бироқ қизнинг кўтарилиб-тушаётган сийнаси ва чақноқ кўзларига қараб, зийрак одам унинг иззат-нафсига қанчалик зарба берилганини дарҳол англаган бўларди.

– Сени фессалиялик дейишаяпти, – деди Юлия ниҳоят, жимликни бузиб.

- Тўғри айтишган, – деди Нидия.
- Фессалия – сеҳр-жоду ва ромчилар, тумор-тутатқилар ва иссиқ-совуқ қайтармалар мамлакати.
- Ҳа, бир вақтлар у ўзининг афсунлари билан шуҳрат топганди, – қўрка-ниса жавоб берди Нидия.
- Битта-яримта ишқий афсунни биласанми?
- Менми? – қизариб кетди қиз. – Қаёқдан? Йўқ, онт ичаман!
- Билмаганинг – ёмон, мен сенга шунча олтин берган бўлардим-ки, сен пул тўлаб, озодликка чиқиб олардинг.
- Нима учун соҳибжамол Юлия бу ҳақда бир шўрлик чўридан сўраб ўтирибди? – деди Нидия. – Ахир у бадавлат, ёш, гўзал эмасми? Унда шунча фусунлар бўла туриб, сеҳр-жоду унга нега керак бўлиб қолибди?
- Бу фусунлар ҳаммани забт эта олади, фақат бир кишидан бошқа, – жавоб берди Юлия такаббуруна. – Аммо назаримда, сенинг кўрлигинг бошқаларга ҳам юқибди... Буям бир гап-да.
- Ким экан у одам? – сўради Нидия ташвишли.
- Бу Главк эмас, – жавоб берди Юлия, беихтиёр одатдаги аёллар макрига ўтиб. – Йўқ, Главк эмас.
- Нидия сал бемалолроқ нафас олди, Юлия эса бирпас сукут сақлаб, давом этди:
- Главк ва унинг Ионага бўлган туйғулари ҳақидаги суҳбатимиз менга у йигитни иситиб олган ишқий афсунларни эслатиб юборди, холос, аммо бунинг менга қизиғи йўқ. Кўр қиз, мен кимни севаман ва – кўрдингми, Юлия қай даражага етган! – Севгиси – жавобсиз. Бу фуруримни ерга уради... йўқ, ерга урмайди, балки лат едиради. Мен бу ношукурни оёқларимга йиқилишга мажбур этаман, уни кўтариб турғазиш учун эмас, балки тепиб учуриб юбориш учун. Сенинг Фессалиядан эканингни эшитгач, ўйлаб қолдим, сен мамлакатининг махфий сирларини билсанг керак деб.
- Афсуски, йўқ, – бидирлаб деди Нидия. – Агар билганимда!..

– Ташаккур, ҳеч бўлмаганда яхши ниятинг учун, – деди Юлия, бечора қизнинг кўнглидан нелар кечаётганидан беҳабар ҳолда. – Лекин менга айт-чи, сен қулларнинг суҳбатини эшитасан, улар эса ҳар доим бу сирларга қизиқадилар, ўзларининг ярамас хоҳишларини қондириш учун жодугарликка мурожаат қилишга тайёрдирлар – бу шаҳарда сен билмайдиган санъатга эга битта-яримта шарқ жодугари йўқмикан? Манман дегап кароматгўй ҳам эмас, бозорчи кўзбойлович ҳам эмас, балки Хиндистонми ёки Мисрданми чиққан қудратли сеҳргар йўқми?

– Мисрдан? Э-ҳа! – деди Нидия титраб. – Помпеяда Арбакни билмаган одам бор эканми?

– Арбак! Тўғри! – деди Юлия. – Айтишларича, бу одам шунчаки иссиқ-совуқ қилувчилардан баланд турармиш, у юлдузлар ва Туннинг қадимги маъбудаси сирларидан хабардор эмиш. Шундай бўлгач, ишқий сирларни нега билмасин?

– Ёруғ оламда хақиқий, қудратли афсунгар бор бўлса, бу ўша, даҳшатли Арбак бўлади.

– Пул билан ёрдам берай десам, у ҳаддан ташқари бадавлат эмиш, – давом этди Юлия. – Унинг ҳузурига борсам бўладими?

– Унинг уйи ёш гўзаллар учун нобоп жой, – жавоб берди Нидия. – Бундан ташқари, эшитишимга қараганда, бетоблик, ановидан кейин...

– Нобоп жой? – чўрининг сўзини бўлди Юлия, дастлабки сўзларни эшитибок. – Нима учун?

– Унинг тунги ишратлари кўркинчли! Ҳар ҳолда шундай миш-мишлар бор.

– Цицера, Пан, Кибела ҳаққи, мени даҳшатга солиш ўрнига қизиқишимни орттираяпсан, холос! – деди инжиқ ва эркатой гўзал. – Мен уни топаман-да, унинг санъати ҳақида суриштираман.

Нидия ҳеч нима демади.

– Мен уни бугуноқ қидириб топаман, – давом этди Юлия. – Хозирок.

– Ҳозир у заиф, бунинг устига кундуз, сен албатта хеч нарсадан қўрқмасанг бўлади. – Мисрлик ростдан ҳам иссиқ-совуқ амалларни билишини у кўп марталаб эшитган, шунинг учун Нидия ҳам қизиқиб қолган эди – буни у яшириб ҳам ўтиргани йўқ.

– Бадавлат Диомеднинг қизини хафа қилишга ким журъат этади? – калондимовлик билан деди Юлия. – Мен унинг ҳузурига бораман.

– Унинг сенга нима деганини билиш учун бу ерга яна келсам майлими? – сўради Нидия тўлқинланиб.

– Мени ўп, кўриб турибман, сен Юлиянинг ному-сини қадрлаяпсан, – деди соҳибжамол. – Ҳа, албатта. Бугун оқшом биз меҳмон бўламиз, эртага худди шу соатда кел, ҳаммасини билиб оласан. Ҳозир эса бора қол... Шошма, мукофот учун мана бу билагузукни ол ва эсишда бўлсин: агар Юлияга хизмат қилсанг, у сажий ва меҳрибон бўлишни жойига қўяди.

– Менга совғанг керак эмас, – жавоб берди Нидия билагузукни хонтахта устига қўяркан. – Гарчи ёш бўлсам-да, аммо бевараз севадиганларга хайрихоҳ бўлиш қўлимдан келади.

– Офарин! – хайрат ила деди Юлия. – Сен худди озод аёлдай гапираяпсан. Озод бўласан ҳам! Яхши бор!

V боб

ЮЛИЯ АРБАКНИ ҚИДИРИБ ТОПАДИ. УЛАР СУҲБАТИНИИГ ОҚИБАТИ

Арбак деразалари боққа қараган хонада ўтирарди. Кечирган изгирубларидан ранги оқариб кетган ва заҳил эди, бироқ у энди ғалаба қозондим деб турганида шум режаларини барбод қилган мусибатнинг энг ёмон оқибатларидан унинг темир вужуди ўзига келиб қолган эди. Муаттар шабада Арбакни тетиклаштиради ва шунча кунлар томирларида сустлашиб қолган қони тезроқ оқа бошлаганди.

– Начора, – ўйларди у, – тақдир бўрони бостириб келди-да, ўтиб кетди, ҳаётимга таҳдид солган мудҳиш каромат содир бўлди ва мен омон қолдим! Юлдузлар каромат қилган ҳамма нарса бўлиб ўтди, энди мени узоқ, беғалва, бахтли ҳаёт кутмоқда, мана шу сўнгги хатарга ҳам чан беришга муваффақ бўлдим. Энди келажак боғимдаги гуллардан бемалол узиб олавераман. Ҳатто муҳаббатдан ҳам олдин биринчи севинчим қасос бўлажак! Йўлимда ғов бўлиб турган манави ёш юнон режаларимни барбод қилди, ханжарим унинг ҳаром қонини тўкишга шай бўлиб турган паллада у кўлимдан сирғалиб чиқиб кетди, келаси сафар у мендан қочиб кетолмайди! Аммо қасоснинг қайси йўлини танласам экан? Буни яхшилаб ўйлаб олишим керак! Ох, Ата, борди-ю, сен чинданам маъбуда бўлсанг, қалбимга энг жасоратли илҳомни жо эт!

Мисрлик хаёлга чўмди, аммо қасоснинг битта ҳам муносиб усули миясига келмади. У бир режадан бошқасини хаёлида ўгирганча тўшакда тўлғанарди, бироқ ўша заҳоти ундан воз кечарди. Бир неча марта у кўксига муштлади ва ночор ғазаб ичида қаттиқ ох тортди.

Шу орада ёш қулвачча қўрқа-писа хонага кириб келди. У эғнидаги кийимига ва унга ҳамроҳлик қилиб келган ягона қулнинг кўйлагига қараганда зодагонлиги аниқ кўриниб турган бир аёл пастда кутиб турганини ва Арбак билан гаплашмоқчи эканини маълум қилди.

– Аёл? – Мисрликнинг юраги тезроқ ура бошлади. – У ёшми?

– Юзига тўр ташлаб олган, аммо қад-қомати тик ва дуркун.

– Айт, кирсин, – деди мисрлик. Бир лаҳза хаёлидан Иона оёғимга бош уриб келибди-да, деган кибрли ўй кечди.

Бироқ меҳмон аёл кириб келгач, у бир қарашдаёқ умиди унга панд берганини англади.

Тўғри, бу ҳам бўй-басти билан Ионанинг ўзи эди, ҳатто ундан ёшроққа ҳам ўхшарди, нав-ниҳол, аммо

гўзал неополитан қизининг ҳар бир ҳаракатидан мана мен деб турувчи у жўшқин ва таърифга сизмас назокат, кийимларидаги камтарлик ва одамийлик, киши ҳавасини келтирувчи хиромонлик, аёлга хос улуғворлик, иф-фату исмат қаёқда!

– Сенга пешвоз чиқмаганим учун мени маъзур тутгайсан, аммо ўрнимдан туришим қийин, – деди Арбак нотаниш аёлга қараб. – Ҳали беморликдан яхши тузалиб кетганимча йўқ.

– Ташвишланма, эй буюк Мисрий! – жавобан деди Юлия, вужудини қамраб олган кўрқувни мақтов сўзлари билан хаспўшланга уриниб. – Сенинг ҳикматларингдан таскин қидириб келган бу бадбахт аёлни кечир.

– Яқинроқ кел, соҳибжамол, нотаниш қиз, – деди Арбак. – Бемалол гаширавер, кўрқма.

Юлия мисрликнинг ёнига келиб ўтирди ва хонага кизиқиб кўз югуртирди – ундаги нафис дабдаба олдида отаси уйининг мухташамлиги ҳеч нарсага арзимас эди. Қиз ваҳима ичида деворлардаги иероглифларга, ҳар бир бурчакдан унга тикилиб қараб турган сирли ҳайкалларга, сал нарида турган учоёққа ва энг асосийси, Арбакнинг тунд ва сирли афт-ангорига бир-бир разм солди. Унинг қарға қанотидай қоп-қора сочини яшириб турган оқ мато ерга тушиб турар, захиллик бу одам юзини маъшодор қилиб кўрсатар, қора тийрак кўзлари бамисоли чодирини тешиб ўтиб, унинг кибрли ва бадбин юрагидаги сирларни ўқиётганга ўхшарди.

– Не ҳожат билан келмишсан, ҳой қиз, – тинч, бир текисдаги овоз эшитилди, – Шарқдан келган бир нотаниш одамнинг даргоҳига нечук азимат қилдинг?

– Унинг шухрати етаклаб келмиш, – жавоб берди Юлия.

– Қанақа шухрат экан? – сўради Арбак ғалати, сезилар-сезилмас табассум билан.

– Тагин сўрайсан-а, эй доно Арбак! Ахир бутун шаҳар сенинг донолигинг борасида дув-дув гап қилмоқда-ку!

– Дархақиқат, мен қандайдир илму амаллардан хабардорман, – жилмайди мисрлик. – Аммо бу сиру синоатларнинг сендек хурилиқо қизга қандай фойдаси тегар экан?

– Эвоҳ! – деди Юлия, ўрганиб қолган мақтов сўзларини эшитиб, у бироз дадилланди. – Ғам доноликдан таскин қидирмайдими, севгиси жавобсиз қолган одам ғам чекмайдими!

– Нима! – деди Арбак. – Бу қадар соҳибжамол, хусни таважжуҳи ҳатто мана бу қимматбаҳо либослар тагидан кўриниб турган аёлнинг севгиси бежавоб қолиши мумкинми? Сарвдек қоматинг каби юзинг ҳам шундай чиройли эканини бирров кўришим учун, ҳой қиз, малол келмаса, чодирингни мундоқ кўтар.

Юлия, афтидан, ўз хусни жамолини кўз-кўз қилиш ва шу билан бирга афсунгарни ҳам шайдо этиш фикридан йироқ эмасди, шу боис озгина тараддудланиб турди-да, чодирни кўтариб, юзини очди, машшотанинг маҳоратини ҳам ҳисобга олганда, қиз мисрликка чиндан жозибадор кўринди.

– Севгида омадинг чопмабди, – деди у. – Сенга маслаҳатим: юзингни ўша нобакор томон ўгир. Бундан дурустроқ маслаҳат бериш қийин сенга.

– Такалдуфларингни бир четга қўй! Менга ишқий афсунлар билан ёрдам беришингни илтимос қиламан.

– Ҳой соҳибжамол, нотаниш қиз! – деди Арбак нафрат аралаш. – Ишқий афсунлар тунлари мен мой сарфлайдиган¹ синоатлар сирасига кирмайди.

– Ростданми? Унда мени кечир, буюк Арбак. Хайр.

– Шонма, – деди Арбак, Ионага иштиёқманд бўлишига қарамай, у меҳмоннинг жамолига ҳам бе-парво қолмаётгани, агар ночор аҳволда бўлмаганида, эҳтимол, ғайритабиий доноликдан кўра бошқача воситалар билан гўзал Юлиянинг кўнглини олган бў-

¹ Яъни китоблар устида уйқусиз тунларни ўтказган; кадимгилар мойчироқ ёқишган.

лармиди. – Шошма. Гарчи фақат бу хунар билан шуғулланадиганларга турли гиёҳлар ва дори-дармонлар берганимга иқрор бўлсам-да, эҳтимол шу гиёҳлардан фойдаланган гўзаллик ва ёшликка ўзим барибир бефарқ эмасман. Агар мен билан самимий муносабатда бўлсанг, сенга ёрдам беришим мумкин. Аввало менга айт-чи, турмушга чиққанмисан? Кийимингга қараб қандай ўйласам бўлади?

– Йўқ, – деб жавоб берди Юлия.

– Давлатга эга бўлмай туриб, қандайдир бой куёвни ўзингга асир айламоқчимисан?

– Мени рад этган одамдан бойроқман.

– Қизик, гоё қизик! Сен уни севасанми?

– Севиш-севмаслигимни билмайман, – жавоб берди Юлия гердайиб, – аммо рақибим устидан ғалаба қозонмоқчиман, мени рад этган одам келиб оёғимга бош уришини, мендан афзал кўрганидан юз ўгиришини истайман.

– Одатдаги аёлларга хос машманлик, – гапнинг тўғрисига кўчди, коҳин. – Яна бир гап, гўзал қиз, сен севган ўша одамнинг исмини айт. Наҳотки Помпеяда бойликдан хазар қилувчи ёки гўзалликдан кўз юмувчи шундай одам бор бўлса?

– У афиналик, – ерга қаради Юлия.

– Ҳа! – деярили қичқириб деди мисрлик ва қизариб кетди. – Помпеяда фақат битта ёш ва зодагон афиналик бор. Демак, сен Главк ҳақида гапираётган экансанда?

– Оҳ! Бағримни тиглама! Бу ростданам ўша.

Тожирнинг қизига ўйчан қараган ва ўзича нималарнидир ғудрапганча мисрлик ўзини орқага ташлади. Шунгача қизнинг фақат соддадиллиги ва кибру хавоси унга завқ бермоқда эди, аммо энди у ўйлаб қолди: уни қасос қуроли қилиб олса бўлмасмикан?

– Кўриб турибман, сен менга ёрдам бера олмайсан, – деди Юлия унинг узоқ сукут сақлаганидап кўнгли оғриб. – Ҳеч бўлмаса сиримни ошкор қилма. Яна бир карра хайр!

– Гўзал қиз, – деди мисрлик жиддий, – илтимо-сингдан таъсирланиб кетдим, мен сенга ёрдам берганим бўлсин. Қулоқ сол бўлмаса. Мен ўзим бундай икир-чикирлар билан ҳеч қачон шуғулланган эмасман, аммо бу синоатлардан хабардор бир хотинни биламан. Везувий этагида бир кучли жодугар яшайди. Янги ойнинг мўл шудринглари остида у севгини уйғотувчи гиёҳларни терарди. Унинг маҳорати севганингни оёғинг тагига келтириб ташлаши мумкин. Уни топ-да, сени Арбак юборганини айт, у бу номни эпитиб, тиширчилаб қолади ва сенга энг кучли гиёҳларни беради.

– Афсусл! – жавоб берди Юлия. – Сен айтган ўша хотиннинг уйига қандай боришни билмайман! Тўғри, йўл унча узок эмас, аммо қизлар учун у хатарли, ота уйдан анча ташқарига чиқиб кетилади. У ердаги ёввойи узумзорлар остида турли бало-офатлар яшири-ниб ётибди. Нотаниш йўлбошловчига ишополмайман, менинг ёшимдаги аёлнинг яхши номи осонгина ёмонга чиқади. Менга барибир, Главкни севишимни билинса, билинаверсин, аммо унинг севгисига сеҳр-жоду билан эришганимни гапиришларини истамайман.

– Ўйлаб олишим учун менга лоақал яша уч кун керак, – деди мисрлик, у ўрнидан турди ва гўё кучини чамалаб кўрмоқчидай, хонада аста-аста одимлай бошлади. – Ўшанда сени ўзим олиб бораман. Кутишга тўғри келади.

– Аммо Главк анов жувонмарг неаполли қизга уйланапти.

– Уйланапти?

– Ҳа. Келаси ойнинг бошида.

– Мунча тез? Сен буни аниқ биласанми?

– Менга унинг ўз чўриси айтди.

– Бундай бўлмайди! – деди мисрлик қатъий оҳангда. – Ҳеч нарсадан кўркма, Главк сеники бўлади. Аммо унга гиёҳни қандай ичирасан?

– Отам Главкни индин зиёфатга чақирапти, чамамда у неаполли қиз билан бирга келади. Мен унга ичира оламан.

– Тамом! – Мисрликнинг кўзлари севинчдан вахшиёна ёнди, буни кўриб Юлия титраб кетди ва кўзини ерга олди. – Эртага оқшом тахтиравон тайёрлаб қўйишларини буюр. Тахтиравонинг борми?

– Албатта, бор, – деди Юлия, ўзининг бойлигидан ғурурланиб.

– Айт, шай қилиб қўйишсин. Шаҳардан сал нарида кўнгилочар бир жой бор, у ерда кўпинча бой одамлар бўладилар, ажойиб чўмиладиган жойлар ва сўлимликда тенгсиз боғлар бор. Сен гўё ўша ёққа бораётгандай тутасан ўзингни ва мен у ерда, агар унгача ўлиб қолмасам, сени Силен хайкали ёнидаги дарахтзорда қарши оламан. Оқшом юлдузлари чиқиб, пода ва подачилар дам олгани кетишгунча кутиб турамиз, шунда қоронғилик бизни яширади ва йўлда ҳеч ким учрамайди. Энди эса уйга бор ва ҳеч нарсадан кўркма. Айд ҳаққи оит ичамап, сенга миср афсунгари Арбак сўзим – Иона ҳеч қачон Главкка турмушга чиқмайди!

– Главк меники бўлади! – қувватлади Юлия.

– Айтганинг бўлсин, – деди Арбак.

Олдиндаги учрашувдан хавотирда бўлса-да, севгидан ҳам кўпроқ рашик ва ғазабдан ақлини йўқотган Юлия барибир шунга жазм этди.

Бир ўзи қолгач, Арбак деди:

– О ёрқин юлдузлар, сиз ҳеч қачон алдамайсиз, аллақачон ваъдангизни бажаришга киришдингиз – муҳаббатда муваффақият ва душманлар устидан ғалаба. Қасос учун восита тополмай турган бир соатда менга йўл кўрсатиш учун мапа бу соҳибжамол тентакни юбордингиз. – У чуқур хаёлга толиб жим бўлиб қолди.

– Ҳа, – давом этди у хотиржамроқ, – мен унга ўзим заҳар бера олмас эдим, бирдан изимдан тушишлари ва афиналикнинг ўлимида айблашлари мумкин эди! Аммо жодугар – менинг режаларим учун энг қулай қурол.

У қулини чақирди, тезроқ Юлиянинг орқасидан боришни ва унинг ким эканини билиб келишни буюр-

ди. Шундан кейин у айвонга чиқди. Осмон мусаффо ва булутсиз эди, шамол узоқдаги уфқдан аста ҳайдаб келаётган бир қанча булут парчаларидан унинг ўзгарувчанлигини яхши билган Арбак момақалди роқ яқинлашаётганини англади.

– Бу менинг қасосимга ўхшайди, – деди у. – Осмон мусаффо, аммо булут босиб келаяпти.

VI боб

ЖАНУБ ЖАЛАСИ. ЖОДУГАР ГОРИ

Кундуз жазирамаси сал шаштидан қайтгач, Главк билан Иона тоза ҳаво олгани йўл олишди. Ўша вақтда римликлар турли аравалардан фойдаланар эдилар. Ҳамроҳсиз юрганларида бой одамлар одатда қўш от қўшилган, юқорида таърифлаганимиз аравалардан фойдаланишарди; зодагон матроналар (бегойимлар) кўпинча икки филдиракли извошларда юрар эдилар; бундан ташқари қадимгилар яна каттакон тахтиравонларни ишлатганлар, улар ҳозиргидан кўра қулайроқ бўлган, чунки уларда ўтириш эмас, ётиш ҳам мумкин бўлган, шунда ноҳуш силкинишлардан азият чекилмаган. Яна узоқ саёхатлар учун ҳам, шаҳар чеккаларида сайр қилиш учун ҳам мўлжалланган, усти очилиб-ёпиладиган кенг аравалар ҳам бўларди – унга учта ёки тўртта йўловчи бемалол сиғарди. Ана шундай аравада Ионанинг чўриси ҳамроҳлигида ошиқ-маъшуқларимиз сайрга йўл олдилар. Шаҳардан ўн милча нарида юнонларники эканлиги кўриниб турган қадимги эҳром харобалари бор эди, Главк ва Иона учун барча юнонча нарсалар азиз бўлганидан улар мана шу харобаларни томоша қилиш учун ўша ёққа йўл олишди.

Аввалига йўл узумзорлар ва зайтунзорлар оралаб ўтарди, кейин чувалиб, Везувийга томон кўтарилиб бораверарди, тепага чиққан сайин йўл ғадир-будирлашиб, отлар секин ва қийналиб юрар эди; дарахтлар

оралиғидаги ҳар бир ёриқдан Стратон таърифлаганидек, оловдан куйиб уйилган қоялар, кулранг, туңд ғорлар кўришиб қоларди; кейинчалик лава оқимлари ва узок замонлар уларни инсоният кўзидан яширган. Кунботиш томон эгилаётган қуёш тоққа узун ва куюқ нурларини сочаётганда, ҳали эман ва қора қайинзорлардан подачи болаларнинг найи овози эшитилиб қоларди. Гоҳо улар қияликда ипак юнгли, бурама шохли, мафтункор мовий кўзли архарни кўрар эканлар, у ҳозир ҳам Авзония осмонида Марон эклогасини¹ беаб туради, қизғиш тус ола бошлаган узум занглари дарахтлардан чамбар-чамбар бўлиб осилиб турарди. Пардай енгил булутлар гўё бир қарашда қимир этмаётгандек туюларди, ўнг томонда эса денгиз ойнадай ярақларди, унда қандайдир бир кема сузиб борарди, сувда қуёш нурлари турфа рангларда жимжима қиларди.

– Нечоғли гўзал! – деди Главк босиқ овозда. – Она еримизни шундай аташимиз бежиз эмас, шекилли-а? У ўзининг фарзандларига бирдек шафоатли ва саховатли, шундай эмасми? Ҳатто табиат ўз саховатини дариг тутган ерлар ҳам кулиб қараяпти. Ертут шохларига ва бу сўнган ёнартов этагидаги қуруқ тупроқларни эгаллаб олган зангларга бир қара. Ох, ушбу соатда бу ерда фавнининг² кулиб турган чехраси мана шу ям-яшил гул-чамбарлардан чиқиб турганини ёки қалин шохлар орасидан тоғ парисини кўриб турганимизни тасаввур этиш осон. Аммо нимфалар, гўзал Иона, сен туғилганда ғойиб бўлганлар!

Харобалар олдиға келиб, улар аждодларимизнинг ноёб ёдгорликларини ҳузур билан томонга қилдилар. То

¹ *Авзония* – Италия (авзонлар – Италия қабилаларидан бирининг номи). Марон – Публий Вергилий, эрамизгача I асрда яшаган рим шоири. Машҳур «Энеида» дostonидан ташқари, одатда буколика ёки эклога деб аталувчи чўпоний шеърлар ёзган.

² *Фавн* – юнон мифологиясида ўрмон руҳларидан, шўх чол қиёфасида.

Геснер қызараётган осмонда пайдо бўлгунга қадар ўша ерда бўлишди ва уйга қайтишда олдингидан камсўзроқ эдилар, зеро шом қоронғулигида, юлдузлар остида ҳар иккаласи бир-бирини нечоғли севишини кучлироқ ҳис этмоқда эдилар.

Бу орада мисрлик каромат қилган жала булутни осмонда тобора қуюқлашиб борарди. Аввалига узоқдан эшитилаётган момақалдирик табиатнинг олдинда турган курашидан дарак берарди, сўнгра осмондан булутлар қаторлашиб тез югуриб ўтди. Бу ерларда жала жуда тез ёғиб ўтади, у вақтларда миялари хурофотга тўла одамлар «худо»лардан ғазабга келишлари ҳеч гап эмасди. Йўл бўйидаги дарахтларнинг шоҳлари орасидан йирик-йирик томчилар оғир келиб тушар, кейин эса чакмоқ чарақлаб, чор атрофни ёритиб юборар ва қуюқ зулмат кўйида маҳв бўлар эди.

– Тезроқ бўл, азиз етакчим! – қичқирди Главк. – Жалада қолиб кетадиганга ўхшаймиз!

Кул хўкизларни ниқтади, улар тошлоқ йўлдан лўкиллаб кетишди, булут эса тобора қуюқлашиб борар, момақалдирик тобора яқинлашиб келар ва ёмғир кучлироқ савалар эди.

– Қўрқаяпсанми? – шивирлади Главк, момақалдирикдан фойдаланиб, у Ионага яқинроқ сурилди.

– Сен борингда ҳеч нарсадан қўрқмайман, – жавоб берди қиз оҳиста.

Шу топ шалоқ ва парти кетиб шарти қолган арава (чиройли бўлишига қарамай, амалда улар ўша пайтларда кенг истеъмолда эди) қулаган дарахт кўндаланг ётган чуқур ўнгурга кириб келди. Аравакаш қиз хўкизларни аямай савалай бошлади, бироқ филдираклар ўқдан чиқиб, арава тўнкарилиб қолди.

Главк тезда арава остидан чиқди-да, Ионага ёрдамга шошилди. У, хайриятки, шикастланмаганди. Аравани бир амаллаб кўтаришди ва у бутунлай ишдан чиққанини кўришди: аравани кўтариб турган пружиналар отилиб кетган, ўриндиқлар ёмғир сувига тўлганди.

Нима қилиш керак? Шаҳаргача ҳали анча узоқ эди, атрофда эса ёрдам бериши мумкин бўлган на уй-жойлар ва на одамлар бор эди.

– Шу яқинда бир темирчилик устахонаси бор, – деди аравакаш қиз. – Бориб қарай-чи, зора темирчи аравамизни қараб берса. О Юпитер, ёмғирни қаранг, ёмғирни! Қайтиб келгунимча хоним ёмғирда ивиб кетади.

– Чоп тезроқ, – деди Главк. – Биз ҳозирча бирор жойда беркиниб турамыз.

Йўл бўйида дарахтлар ўсиб турарди, Главк Ионани шулардан энг каггаси остига бошлади. Эгнидан ёмғирпўшини счиб, қизга кийдирмоқчи бўлди, аммо азбаройи ёмғир кучлилигидан ёмғирпўши бирпасда жикқа хўл бўлди. Главк соҳибжамол ҳамроҳига далда сўзларини шивирлаб айтиб турганида бирдан ёнгиналаридаги дарахтга яшин келиб урилди ва қагтик қарсиллаб, йўғон дарахтнинг тит-питини чиқариб ташлади. Улар хатарни хис этиб, тузукроқ жой қидира бошлашди.

– Биз ҳозир Везувийнинг ёнидамыз, – деди у. – Ҳув тоғ ён-бағрида тоқлар ўсиб ётган битта-яримта гор бўлиши керак. Нимфалардан қолган бу бошпаналарни қидириб топиш керак, холос.

Шу сўзларни айтиб, у дарахтлар остидан чиқди ва тоғ томонга ғамгин нигоҳ ташлаб, сал нарида зулмат ичида милтиллаётган қизғиш оловни кўрди.

– Ҳойнаҳой, бу биронта подачи ё боғбоннинг ўчоғидаги олов бўлса керак, унинг ёруғи бизни меҳмондўст бир уйга олиб келади. Сен шу ерда бўлиб тур, мен унғача... йўқ, мен сени хатарда қолдириб кетолмайман!

– Мен сен билан бораман, – деди Иона. – Бу шохларнинг хиёнаткорона панасидан очик жой яхши.

Ионани деярли қўлида кўтариб, титроқ босган чўри ҳамроҳлигидаги Главк ҳамон ёпиб турган қизғиш олов томон юриб кетди. Улар очик даладан ўтишди, энди эса ёввойи тоқлар юришга халақит берарди, йўл кўрсатувчи олов эса ахён-ахёнда бир кўриниб қоларди.

Жала кучайиб борарди. Чақмоқ кўз очирмай яраклар ва йўловчилар агар оловни кўздан йўқотсак, биронта уйча ёки ғор кидириб топармиз, дея умид қилар эдилар. Чалкаш ток занглари тобора қалинлашиб борарди, олов бутунлай кўздан йўқолганди, бироқ тез-тез ва узлуксиз чақаётган чақмоқлар ёғдусида бу қадар қийналиб юриб бораётганларни энсиз сўқмоқ олдинга олиб кетмоқда эди. Ёмғир бирдан тинди. Уларнинг рўпарасида қотган лаванинг палахса-палахса ва ғадир-будур қоялари хўмрайиб осилиб турар, чақмоқ ёғдусида улар янада кўрқинчлироқ кўринарди. Гоҳо чақмоқлар ғазабини тўкиш учун муносиброқ бирон нарса кидиргандек аллақачон тўс қоплаган ёки пастак дарахтлар босиб кетган кулранг кул ғарамлари устида осилиб қоларди; баъзан эса қуруқликни зулмат ичида қолдириб, улар энли йўл бўлиб, денгиз узра ястанар эди, кейин эса пастга интиларди, сув бамисоли порлаб кетганга ўхшаб туюларди ва бу шуъла шу қадар ёрқин бўлардики, кўз ўнгингизда ҳатто узокдаги бурунлар манглайи дўнг абадий Мизенадан тортиб тоғлар билан ўралган гўзал Суррентгача аниқ-таниқ намоён бўлар эди.

Ошиқ-маъшукларимиз саросималаниб тўхташди, бироқ икки чақмоқ оралиғида қуюқлашган зулмат яна уларни қуршаб олди ва улар ўзларидан баландда, аммо жуда яқинда ҳалиги сирли ёғдуни кўришди. Янги чақмоқ ер ва осмонни ёритиб юборди. Яқин-атрофда уйлар йўқ эди, аммо у ерда, ғорда, осмондаги чақин энди ўчириб қўймаётган олов яна кўрина бошлади. Улар ғорга кўтарилиб боришга қарор қилишди. Улар баъзи жойларини буталар босиб кетган қоялар ора-лаб боришга мажбур бўлишди, аммо тобора яқинлашиб боравердилар ва ниҳоят ғор оғзида пайдо бўлдилар, у тоғдан кўчиб тушган ва бир-бирига мишгашиб ётиб қолган улкан харсанглардан вужудга келгани кўриниб турарди, шу туришида ғор икки томони нишабли томга ўхшарди. Қоронғиликка тикилиб қараб, иккаласининг

хам беихтиёр хурофий вахмдан тиллари калимага келмай қолди.

Форнинг тўрида олов ёнарди, ўчоқда катта қозон осибди эди, баланд ва ингичка темир таёқда дағал мойчироқ осилиб турарди, ёнида олов ёнаётган деворга қуритиш учун ҳар хил гиёҳлар бир неча қатор қилиб осиб ташланганди. Олов ёнида бир тулки ётарди. Хурпайиб ва бўғиқ ириллаб, у чакноқ қизғиш кўзлари билан келганларга қаради. Форнинг ўртасида уч бошли махлуқнинг сополдан ясалган ғалати нусхаси турарди – булар ит, от ва қобоннинг бош суяклари эди; мана шу барча сиғинадиган Гекатанинг ваҳшиёна тасвири олдида пастак учоёқ бор эди.

Аммо ичкарига кўрқиб қараб турган йўловчиларнинг томирларидаги қонни музлатган ёрдаги нарсалар эмасди, балки унинг эгасининг кўришиши эди. Олов ёнида бир кампир ўтирар ва олов ёвдуси унинг юзини ёритиб турарди. Эҳтимол, ҳеч бир мамлакатда Италиядагидек кўп кўрқинчли кампирни кўрмасангиз керак, ҳеч бир мамлакатда ёш ўтиши билан ҳусну жамол бунақа бадбуруш ва жирканч тасқараликка айланмаса керак. Аммо бу кампир тасқара эмасди, аксинча, унинг юзида хушбичимлилик, қатъият ва виқорли ифодалар сақланиб қолганди; тагида шу ифодалар қотган ҳаракатсиз нигоҳини уларга тиккапида, кампирнинг юзи баайни ўликка ўхшаб қоларди – хира кўзлари қотган, қимтилган лаблари кўм-кўк, юзлари осилиб тушган, сийрак сочлари ошноқ, бадани мурдалардай кўқарган, бамисоли лаҳадга тушиб улгурмасданок қабр тупроғи сенилгандай.

– Бу мурда, – деди Главк.

– Йўқ, у қимирлаяпти. Бу алвасти! – бидирлади Иона тутила-тутила ва йигитга ёпишди.

– Қочдик бу ердан! – тез гапирди чўри қиз. – Бу Везувий жодугари!

– Кимсизлар? – сўради бўғиқ, қабрдан чиққандай овоз. – Бу ерда сизларга нима керак?

Овоз кўркинчли ва ҳиссиз эди, аммо сўзланаётган кампирга жуда мос бўлиб, кўпроқ тирик банданинг эмас, балки Стикс соҳилида кезиб юрган қандайдир жисмсиз арвоҳнинг овозига ўхшарди. Ташқарида момақалдиروқ авжга чиқаётганига қарамай, Иона кетишга тайёр эди, аммо Главк кўрка-кўрка бўлса-да, уни ёрға олиб кирди,

– Биз шаҳарда яшаймиз, жалада қолиб кетдик, – деди у. – Биз оловга келдик, жой бер. Ўчоғингда исиниб олсак майлими?

Шу гапларни айтиб турганида тулки шартта туриб, келганларга ташланди, ошюқ тишларини тиржайтириб, янада ўчакишиброқ ириллай бошлади.

– Ёт! – кичкирди жодугар.

Бекасининг овозини эшитиб, тулки дарров ётди, тумшугини думи билан ёпди ва унинг маконига бостириб кирган одамларни зийраклик билан кузатишдан ўзга чораси қолмади.

– Ана олов, борсаларинг бора қолинглар, – деди кампир Главк ва унинг икки ҳамроҳига ўгирилиб. – Мен бойўғли, тулки, бақа ва илондан бошқа биронта тирик жоши севмайман, шунинг учун сизларни бажонидил таклиф этолмайман. Аммо таклиф қилмасам ҳам ўтираверинглар, бунақа мулозаматнинг кимга кераги бор.

Кампир гапларига қандайдир янада қадимийроқ ва дағал лаҳжадаги сўзларни аралаштириб, ғалати ёввойи лотинчада гапирарди. У жойидан қимир этмади, аммо Главкнинг Иона эғнидан ридони авайлаб олишини ва уни ёрғада ўтирса бўладиган ягона буюм – харига ўтқозишини тош қотган нигоҳи билан кузатиб турди ва кўмирни пуфлаб яллиғлантирди. Хўжайинларининг жасоратидан руҳланган чўри қиз ҳам узун ридосини ечди ва ўчоқ олдиға, улардан четроққа келиб чўнқайди.

– Ишқилиб, сизни безовта қилиб қўймадикми? – деди Иона чиннидай овозда.

Жодугар жавоб бермади. Унинг кўриниши шунақа эдики, гўё у бир лаҳзаға ўликлар ичидан тирилиб келган-у, энди яна мангу уйқуга кетгандай.

– Сизлар ака-сингилмисизлар? – сўради у узоқ жимликдан кейин.

– Йўқ, – деди Иона қизариб.

– Эр-хотинмисизлар?

– Йўқ, – жавоб берди Главк.

– Ха-а, севишганлармиз денглар! Ваҳ-ха-ха! – Жодугар азбаройи қаттиқ кулганидан ёр жараглаб кетди.

Кампирнинг ҳе йўқ, бе йўқ бирданига қувнаб кетганидан Ионанинг юраги орқага тортиб кетди. Главк шоша-пиша дуолар ўқий бошлади, чўри қиз ҳам жодугарнинг ўзидай оқариб, тирик мурдага айланганди.

– Нимага кулаяпсан, қари жодугар? – сўради Главк қошини чимириб, аммо ҳадик аралаш, дуоларни замзама қилиб бўлгандан кейин.

– Қачон кулдим? – талмовсиради жодугар.

– У ақлдан озган, – шивирлади Главк ва дархол кампирнинг вазабнок ва чақнаб ёнган нигоҳини тутди.

– Ёлғон айтаяпсан, – деди кампир калта қилиб.

– Жудаям меҳмондўст эмасга ўхшайсан, – гудранди Главк.

– Жим! Жаҳлини чиқармаслик керак, азизим Главк! – шивирлади Иона.

– Сизларнинг ошиқ-маъшуқлар эканингизни билганимдан кейин нима учун кулганимни айтайми сенга? – сўзлаб кетди кампир. – Қари-қартаглар ва қасанғилар сизларга ўхшаган ёшларни кўрганда маза қиладилар, сизлар бир-бирингизни ёмон кўриб қоласизлар, ёмон кўриб қоласизлар, ха, ваҳ-ха-ха!

Энди Иона бу даҳшатли қарғишга қарши дуолар ўқиди.

– Худолар бизни ўз паноҳида асрасин! – деди у. – Афсуски, эй шўрлик хотин, севгини тушингда ҳам кўрмаганинг билиниб турибди, акс ҳолда севги ўзгармаслигини билган бўлар эдинг.

– Мени ёш бўлмаган деб ўйлайсизларми? – жавранди кампир. – Ха, энди мен қаридим, жирканчман, кўрқинчлиман. Одамзоднинг жисми шунақа, юраги ҳам шунақа.

Гўё баданини ҳаёт тарк этганидек, у яна машъум сукутга чўмди.

– Бу ерда анчадан бери яшайсанми? – сўради Главк бирпасдан кейин, бу сукутдан у ўзини ғоят ноқулай ҳис этмоқда эди.

– А? Ҳа, анчадан бери.

– Бошқа дурустроқ жой қуриб кетганмиди?

– Дурустроқ жоймиш! Дурустроқ ҳам гапми – тагимизда дўзах бор! – деди кампир қоқшол бармоқлари билан пастни кўрсатиб. – Мен сенга бир сирни очаман: шайтонлар у ерда, ернинг тагида юқорида яшаётганлардан, сизлардан, беғам ва сулув ётлардан ғазабга келишяпти.

– Бу аччиқ сўзларинг меҳмондўстликка тўғри келмайди, – деди Главк. – Бошқа сафар сенинг ғорингда яширинишдан кўра очиқ ҳавода жала остида қолишни афзал кўраман.

– Яхши қиласан ҳам. Хўрланганлардан бошқа ҳеч ким мени қидирмаслиги керак!

– Хўрланганлардан бошқа дейсанми? Нима учун? – сўради афиналик.

– Мен шу тоғнинг жодугариман, – жавоб берди кампир риёкорона жилмайиб. – Менинг ишим – тушкунликка тушганлар кўнглида умид уйғотиш: севгида бахтсиз бўлганлар учун менда қайтариқ гиёҳлари бор; очкўзлар учун – бойиб кетиш усуллари; ғаддорлар учун – қасос воситаси; бахтли ва яхши одамлар учун менда лаънат ва қарғиш бор! Энди эса мени тинч қўйинглар.

Ғорнинг маънос мезбони яна сукутга чўмди, бу сукут шу қадар қаттиқ ва тунд эдики, Главкнинг уни тагин суҳбатга тортиб қилган ҳаракатлари беҳуда кетди. Унинг ҳаракатсиз ва маъносиз башарасидан ҳатто кампирнинг гапини эшитаётгани ёки йўқлигини ҳам билиш қийин эди. Хайриятки, қанчалик шиддатли бўлса, шунчалик қисқа давом этган жала тинди, ёмғир тобора сусайиб борарди, ой мўраллади ва унинг тиниқ шуъ-

ласи жодугарнинг хилват масканига тушди. Ой нури, эҳтимол, ҳеч қачон мусаввир мўйқаламига бундан-да муносиброқ одамлар гуруҳини ёритмаган бўлса керак. Ёш, гўзал Иона қўпол ўчоқ олдида ўтирибди, жодугарнинг борлиги ҳам эсидан чиққан ошиқ Главк унинг пойидан жой олган, у маъшуқасининг юзига қараб, алланималарни шивирламоқда, сал нарида эса кўркувдан ранги қув оқариб кетган чўри қиз ва уларга ўзининг даҳшатли кўзларини тикиб олган ёвуз жодугар қотиб ўтиришарди. Аммо ажибу фаройиб нарсаларга тўла бу коронфу ва овлок форда гўзал жуфтлик хотиржам ва жасоратли кўринарди (зеро севги юракка жасорат бағишлайди). Ўз ётган бурчагидан тулки уларга ғазаб билан қараб турибди ва шундагина жодугар томонга ўгирилган Главкнинг нигоҳи кампирнинг пойида бошини кўтариб, кўзлари чакнаб турган илонга тушди; афтидан, афиналикнинг Иона устига ташлаб қўйган ялтироқ ридоси ранги уни ғазабини келтириб юборганди; илон нсаполь қизига ташланмоқчи бўлиб, таҳдид ила бошини янада баландроқ кўтарди; Главк тезгина ўчоқдан катта чала ёнган ходани суғурди, илон эса бундан дарғазаб бўлиб, ётган жойидан ўрмалаб чиқди-да, қаттиқ вишиллаб, қарийб юноннинг бўйи баравар юқорига чўзилди.

– Жодугар! – қичқирди Главк. – Анови балонгни йўқот, бўлмаса мен уни ўлдираман!

– Унинг тиши суғуриб ташланган, – жавоб берди жодугар уйғониб.

Аммо шу тани айтар-айтмас илон Главкка ташланди. Юнон ҳушёр турган эди, у бир томонга сакради-да, илоннинг бошидан шунақанги қаттиқ зарба бердики, у биланглаб тўғри оловга бориб тушди.

Жодугар ўрнидан турди ва Главкка юзма-юз бўлди. Унинг башараси энг баджаҳл фуриялар жамолининг ўзгинаси эди, ундаги ифода ҳаддан ташқари шиддатли эди, аммо шунда ҳам у гўзаллик нишонларини сақлаб қолганди.

– Мен сенга бошпана бердим, – деди жодугар секин, хотиржам оҳангда, бу унинг юзидаги ифодага сира қовушмаётганди, – ўчоғим оловида исиндинг, сен эса яхшиликка ёмонлик билан жавоб қайтардинг, сен мени севган ва меники бўлган, боз устига, худолар бошқалардан кўра кўпроқ ярлақанган ва одамлар сифинадиган бир тирик мавжудотни урдинг ва, эҳтимолки, ўлдирдинг. Сени нималар кутаётганига қулоқ сол. Жодугарлар ҳомийси Ой ва ғазаб элтувчиси Орк номи билан онт ичаманки, сенга лаънатлар бўлсин! Икки дунёда ўнгмагин! Севгинг бошингдан ордона қолсин, илоё отинг ўчсин, рўшнолик кўрма, тоабад дўзахдан бери келма, илоё, юрагинг гўрда чирисин! Ха, бир куни ажалинг етганида Везувий жодугарининг кароматини эслайсан ҳали! Сен эса... – деб давом этаркан, у шартга Иона томонга ўгирилди ва ўнг кўлини кўтарди.

Аммо Главк унинг гапини бўлди.

– Жодугар! – деди у. – Тўхта! Сен мени қарғадинг ва мен ўзимни худолар ихтиёрига топшираман. Мен кўркмайман ва сепдан нафрат қиламан. Аммо агар унга қарши лоақал бир оғиз сўз айтгудек бўлсанг, ўша қарғиш сўзлари чиққан ифлос оғзингдан ҳиқ этиб жонинг ҳам чиқажак. Эҳтиёт бўл!

– Бўлар иш бўлди, – деди жодугар даҳшатли жилмайиб, – чунки сенинг қисматингда сени севган у ҳам қарғиш олди. У исмингни шивирлаб айтганини эшитдим, энди сени иблисларга ҳавола қилиш йўли менга маълум. Главк, сени қарғиш уриб бўлди!

Шундай дея жодугар афиналикдан тескари ўгирилди, илонни оловдан суғуриб олди ва ўзининг тўлғанаётган суюклиси ёнида чўк тушиб, ортик уларга бурилиб қарамади.

– Оҳ Главк! – Ионани даҳшат чулғади. – Нима қилиб қўйдик! Кетдик бу ердан! Жала тинди. Ҳой яхши хотин, бизни кечир, сўзларингни қайтиб ол, ахир у фақат ўзини ҳимоя қилганди-ку. Сулҳ белгиси си-

фатида мендан мана бу совгани ол. – Иона эгилиб, кампирнинг тиззасига зилдай ҳамённи қўйди.

– Йўқол! – деди ғазаб билан кампир. – Йўқол! Фақат Паркалар¹гина қарғиш тугунларини еча оладилар.

– Кетдик, жоним! – чақирди Главк сабри тугаб. – Наҳотки осмондаги ва ер остидаги «худолар» ақлдан озган жодугарнинг дийдиёларини эшитса? Кетдик!

Жодугарнинг қаҳ-қаҳ уриб кулган овози горда узоқ жаранглаб акс садо бериб турди. У меҳмонларга ортиқ бир сўзни ҳам раво кўрмади.

Очиқ ҳавога чиқиб, ошиқ-маъшуклар енгил нафас олишди. Бироқ гор ҳақидаги жодугарнинг гаплари ва қаҳқаҳаси Ионани ҳамон тарк этмаётганди, ҳатто Главкнинг ўзи ҳам оғир туйғулардан қутулолмаётганди. Жала тишганди, фақат узоқларда, қон-қора булутлар орасида ахён-ахёнда қисқа чакмоқ чақиб, момақалди роқ гумбурлаб кўярди. Бир амаллаб улар аравалари турган йўлга чиқиб олишди. Аравани амал-тақал қилиб сошлаб олишганди, ҳайдовчи эса хўжайин қаёққа кетдиларкин деб Геркулесга таваллолар қилиб ётган экан.

Главк Ионага тасалли беришга беҳуда уринарди, қиз бутунлай беҳол бўлиб қолган эди, йигитнинг ўзи ҳам олдингидай машқи баланд эмасди. Кўп ўтмай улар шаҳар дарвозасига етиб келишди. Уларни қўйиб юбориш учун дарвоза очилганда, тахтиравон кўтарган куллар кўринди.

– Бунақа бемаҳалда шаҳардан чиқиш ман этилган! – қичқирди посбон тахтиравондаги одамга.

– Ҳали унчалик бемаҳал эмас, – жавоб овози эшитилди, бу овозни эшитиб, ошиқ-маъшуклар сесканиб тушишди, чунки у яхши таниш эди. – Мен Марк Полибийнинг уйига боришим керак, тезда қайтаман. Мен мисрлик Арбакман.

¹ *Паркалар* – Юнон-Рим мифологиясида инсонларнинг тақдирини тўқувчи «илоҳалар».

Посбон тинчланди ва тахтиравон йўлида давом этди, унинг аравага туртиниб кетишига бир баҳя қолди.

– Шундай пайтда Арбак бу ерда нима қилиб юрибди? Касалдан энди бош кўтарди-ку! Шаҳардан не мақсадда чиқиб кетаётган экан? – деди Главк.

– Эвоҳ! – йиғлаб юборди Иона. – Юрагим ёмон парсани сезаяпти. Худолар бизни ўз паноҳида асрасин! Хеч бўлмаса, – деб қўшимча қилди у ўзича, – менинг Главкимни ўз паноҳида асрасин!

VII боб

ОЛОВ КАМАР СОҲИБИ ВА УНИНГ ЁРДАМЧИСИ. ТАҚДИР ҚАРҒИШНИ ОЛОВЛИ ҲАРФЛАР БИЛАН ИНШО ЭТГАН, АММО УНИ ЎҚИШ КИМГА НАСИБ ЭТАРКИН?

Арбак жала ўтиб кетгунча кутиб турди ва тун қоронғилиги остида Везувий жодугарини кидириб топишга йўл олди.

Арбак ўтирган тахтиравонни бақувват қуллар кўтариб борарди. У ўзининг сирли саёҳатларида шуларга ишониб ўрганиб қолган, тахтиравонда ётар экан, у сирли севинч ила қасос ва муҳаббат ҳақида ўйларди. Масофа унча узоқ бўлмаганидан, қуллар эса хўкизлардан қолишмай ҳаракат қилганларидан, Арбак кўп ўтмай, афсуски, ошик-маъшукларимиз учратмаган энсиз йўлга чиқиб олди. Қалин тоқзорлардан айланиб ўтиб, йўл тўғри жодугарнинг масканига олиб борарди. Шу ерда у тахтиравондан тушди ва қулларига тасодифий ўткинчилар кўзидан тоқзорда яшириниб туришни буюриб, узун таёққа таянганича эҳтиёткор одимлар билан бир ўзи қоронғу ва тик ёнбағирдан ўрлаб кетди.

Тип-тиник осмондан бошқа бир томчи ҳам ёмғир тушмади, аммо зилдай занглардан сув ғамгин оқиб тушмоқда ва чуқурча ҳамда ёриқларда ҳалқоб бўлиб тўпланмоқда эди.

«Файласуфга ярашмайдиган бу эҳтирослар, – деб ўйларди Арбак, – мени, ўлим тўшагидан базўр оёққа турган ва дабдабаларга ўч бўлган одамни тун чоғи йўлга бошлаб чиқса! Аммо мақсадга йўналтирилган Эҳтирос ва Қасос Тартарни Елисей далаларига айлан-тириши мумкин».

Балад осмонда ёрқин ва ғамгин Ой осилиб турарди. Маъюс йўловчига йўлни ёритганча у ҳар бир ҳалқобда акс этар эди. Кейин Ой тоғ ортига яширинди. Арбак унинг қурбонлари кўрган ёвдуни кўрди, бироқ энди, қоп-қора – қизнинг булутлар йўқолган, айна вақтда у қондай қип-қизил бўлиб кўринмаётганди.

Ниҳоят, Арбак нафасини ростлаганча гордан сал нарида тўхтади, кейин, ҳар доимгидек, фикрини бир жойга тўплаб нопок масканга кириб келди.

У кириб келгач, тулки ирғиб турди ва узоқ улыб, бекасини янги меҳмон келганидан огоҳ қилди.

Жодугар эса ўликдай қимир этмай, ҳамон ўз жойида ўтирарди. Унинг оёқлари олдидаги қуруқ хас-хашаклардан қилинган тўшақда яраланган илон ётарди. Илоннинг ўчоқ ёрувида тангачалари йилтиллаб, оғриқдан ва ночор ғазабдан эшилиб тўлғанаётгани мисрликнинг ўткир нигоҳидан яшириниб қолмади.

– Ёт! – буйруқ берди жодугар тулкига аввалгидек ва тулки индамай, ётди, аммо хушёр кузатарди.

– Қоронғу Тун ва Эребнинг хизматкори, кўзғал! – деди Арбак амрона. – Катта оғанг сенга саломлар келтирди! Уни кутиб ол!

Жодугар мисрликнинг новча қомати ва қоп-қора юзига бир-бир, узоқ ва диққат билан қаради, Арбак эса қўл боғлаганча унинг рўпарасида турар, юзидан виқор ва кибр ёғилар эди.

– Кимсан эй ўзини отапин далалар жодугари ва қирилиб битган этрусслар қизининг катта оғаси деб атаган одам? – сўради жодугар охири.

– Менми? – жавобан деди Арбак. – Шимол ва Жанубдаги, Шарқ ва Ғарбдаги, Ганг ва Нилдан тортиб

Фессалия сохиллари ва лойқа Тибр қирғоқларигача бўлган барча афсунгарлар итоаткорлик билан билимлар сўраган зот бўламан.

– Бу жойларда фақат биттагина шундай одам бор, – деди жодугар. – Унинг фазилатлари ва сирли шухратини билмаган одамлар уни мисрлик Арбак деб аташади. Бошқалардан баландроқ ва донороқ одамлар учун эса унинг исми – Хермес, Олов камар соҳибидир.

– Қара, – деди Арбак. – Бу мен.

Шу сўзларни айтиб, у ридосини кенг очди, белидаги камар чарақлаб кетди, унинг туғросига афтидан жодугарга таниш бўлган аломатлар чекилганди. Жодугар сапчиб ўрнидан турди ва ўзини Арбакнинг оёғига отди.

– Бу сепмисан, эй Қудратли камар соҳиби! – деди у итоаткорлик билан. – Саломимни қабул айла.

– Тур! – амр қилди мисрлик. – Сен менга кераксан.

Арбак Иона ўтирган ҳалиги харига ўтирди ва имо билан жодугарни ҳам ўтиришга таклиф этди.

– Демак, – гап бошлади у, жодугар келиб ўтиргач, – сен тоғларда яшаган қадимги этруск қабиласининг қизимап дедиш, этруск шаҳарларини қурнаб олган деворлар ҳалигача уларнинг қадимги мулкларини босиб олган қароқчи халқнинг тураржойлари узра қад кўтариб турибди. Этруссларнинг бир қисми Юнонистондан келган, бир қисми янада жанубийроқ ва қадимгироқ ерлардан ҳайдаб юборилган. Аммо нима бўлганда ҳам сен Мисрдан келиб чиққансан, зеро туб илотларни¹ қул қилган юнонлар Нилнинг безовта ўғлонларидир, у уларни ўз баҳридан ҳайдаб юборган. Шундай қилиб, эй жодугар, садоқатда менинг аجدодларимга сифинган аждодлардан келиб чиққансан. Сен насл-насабинг ва хунаринг сабабли Арбакка итоат қилгайсан. Шунга рози бўл ва бўйин сун!

¹ Қадимги Спартадаги давлат қуллари шундай аталган. Улар ўз келиб чиқишларини юнон – дорийлар эрамизгача XI–X асрда забт этган Пелопоннеснинг туб аҳолилари билан боғлайдилар.

Жодугар бошини эгди.

– Афсунгарликда санъатимиз ҳар қанча буюк бўлмасин, – давом этди Арбак, – биз ўз мақсадимизга етишимиз учун гоҳо табиий воситалар қўллашга мажбур бўламиз. Узук, биллур, кул, гиёҳда очилган фол баъзан хато чиқади; шунга ўхшаб Ойнинг олий сирлари Олов камар соҳибини лоақал оддий мақсадларга етишиш учун оддий инсоний воситалар қўллаш заруриятидан халос эта олмайди. Диққат билан кулоқ сол. Биламан, барча гиёҳларнинг сирли қудратидан хабардорсан, улар бадандан жонни ҳайдаб юборадилар ёки ўлдирадилар, ёхуд томирлардаги қонни шундай музлатиб қўядики, уни биронта ҳам қуёш эрита олмайди. Санъатингни меъёрдан ортиқ мактаб юбормаяпманми? Тўғриси айт!

– Эй, қудратли Хермес, улар ҳақиқатан ҳам менга аён. Бир қур менинг қўрқинчли, қуриб қолган юзимга боқ, у ўликка айланган, чунки кечасию кундузи бу қозонда захарли гиёҳларни қайнатаман.

Буни эшитиб, мисрлик юракни увиштирувчи қозондан нари сурилди.

– Яхши, – бош ирғади у. – Кўриб турибман, «Жисмдан ҳазар қил, зеро у ақлни ўтмаслаштиради» дея хитоб қилган олий тамойилни мен англаб етдим. Хўп, ишга қайтайлик. Эртага юлдузлар битта-битта ёна бошлагач, хузурингга кибрли бир қиз келади ва севгилисини бошқа қиздан тортиб олиб, ўзига иситиш учун сендан гиёҳ сўрайди. Бундоқ қил, ўз иссиқ-совуқ дори-дармонларинг ўрнига унга энг кучли захарни бер. Жазман ўз ишқий онтларини арвоҳлар куловига айта қолсин.

Жодугарнинг аъзои бадани титраб кетди.

– Узр! Кечир... даҳшатли устоз! – деди у тутилиб. – Аммо бу қўлимдан келмайди. Бу шаҳарларда қонун қаттиқ ва ҳушёр, мени тутиб, қатл этишлари мумкин.

– Унда гиёҳларинг ва дори-дармонларингни бошимга ураманми, эй такаббур жодугар? – сўради Арбак мийиғида кулиб.

Жодугар кўллари билан бадбашара юзини беркитди.

– Ох! Кўп йиллар муқаддам, – деди у бирдан ғамгин ва оҳиста, – мен жавоб севгисига мунтазир эдим ва ўшани севаман.

– Бу ерда сенинг муҳаббатингга бало борми? Нима буюрсалар, шуни қил, – жаҳли чиқиб деди Арбак.

– Шошмай тур, – давом этди кампир. – Шошмай тур, ёлбораман. Мен севар эдим. Бошқа киз, менга ўхшаб унча чиройли эмас, ҳа, Немезида ҳаққи, унчалик чиройли эмасди! – ўша менинг суйганимни ўзига авраб олди. Мен қора афсун сирларини ҳаммадан яхши биладиган сирли этруск қабиласидан бўламан. Онам ўзи жодугар эди, у менга хайрихоҳ эди. Унинг севгисини қайтариши лозим бўлган гиёҳни ва рақибамни заҳарлаши керак бўлган оғуни унинг кўлидан олгандим. Ох, йиқилинг устимга, даҳшатли деворлар! Кўлларим дав-дав қалтирар эди, косаларни адаштириб кўйгандим. Севгилим ростданам оёғимга йиқилди, лекин тирик эмас, ўлик йиқилди! Шундан бери кўрган куним курсин менинг. Мен тез қаридим ва ўзимни қабиламизнинг сирли касбига бағишладим. Аммо қандайдир эплаб бўлмас куч мени кўлга олган ва мен ўзимни даҳшатли қарғишга бахшида этдим: шундан буён энг заҳарли гиёҳларни қидираман, шундан буён гўё манфур рақибамни заҳарлаётгандай ҳис қиламан ўзимни. Мен оғуни косага қуяман-да, у рақибам жамолини куйдириб кул қилишини кўраман. Тунлари уйғониб кетаман ва севикли Авлимнинг тирчиллаётган баданини, лабларидаги кўпикни, қотиб қолган кўзларини кўраман, ҳа, уни мен ўз кўлим билан ўлдирган эдим! – Шундай дея қовжирок кампир бутун вужуди билан титраб кетди.

Унга қизиқиш билан қараб, Арбак ўйлади:

«Шундай мараз махлуқда ҳам инсоний ҳислар сақланиб қолган-а! Арбакни куйдириб кул қиладиган олов қолдирган кулда у ҳамон жингиртоб бўлиб ётибди! Ҳаммамиз шунақамиз! Олийларни ва тубанларни

бирлаштириб турадиган бандаларнинг холини тушуниб бўлмайди».

Жодугарнинг тинчишини пойлаб, у узок сукут сақлаб ўтирди. Кампир энди ҳар томонга чайқалган ва ҳаракатсиз кўзларини Арбакка тиккан кўйи ўтираркан, сўник баънарасидан йирик-йирик томчилар думалаб тушмоқда эди.

– Булар дарҳақиқат қайғули гаплар, – деди Арбак. – Аммо одам бундай хисларни ёшлиқда бошдан кечиради, ёш ўтган сайин одамнинг дийдаси қотиб бораверади ва биз фақат ўзимизнигина ўйлайдиган бўлиб қоламиз; қисқичбақа қосасида ҳар йили битта қатлам ортгани каби, юрагимизни қоплаб олган қобиқ йилдан-йилга қалинлашиб бораверади. Ёшлиқнинг бу телбаликларини унут! Энди эса менинг гапларимга қулоқ сол. Мен қасос олмоқчиман ва амр этаман сенга – бўйин сун! Сени шунинг учун қидириб келдим. Мен йўқ қилмоқчи бўлган одам афсунларимга қарамасдан йўлимда ров бўлиб туриб олган. Унинг турган-битгани олтин ва қирмиздан, табассумлар ва нигоҳлардан иборат, унинг на юраги бор, на ақли бор, ундаги бор-йўқ нарса – бу ҳусн, гўзаллик – минг лаънат унга! – ва Орк билан Немезида ҳаққи, мана бу қурт, мана бу Главк ўлиши керак.

Ҳар бир сўзида куйинган Арбак, ўз ночорлигини, ғалати тингловчисини, қасосдан бошқа ҳамма нарсани унутганча катта-катта одимлар билан қоронғи ёрда у ёқдан-бу ёққа юра бошлади.

– Главк! «Главк» дедингми, эй қудратли устоз! – деди жодугар ва унинг хира кўзлари ёлғиз ва хўрланганларда майда ҳақоратлар туғдирадиган нафратдан ёниб кетди.

– Ҳа, унинг исми шундай. Аммо исмининг нима аҳамияти бор? Яна уч кундан кейин у мурданинги исми бўлиб қолиши керак!

– Гапимга қулоқ сол, – деди жодугар мисрликнинг сўзларидан кейин бироз ҳаслга чўмиб олгач. – Мен

сенинг чўрингман, хизматкорингман. Менга раҳминг келсин! Борди-ю, сенга ўша айтганингни, Главк учун захарни бергудек бўлсам, албатта изимдан тушадилар – марҳумлар ҳар доим қасоскорларни топадилар. Бу хол майли, даҳшатли ҳукмдор; борди-ю, Главкка бўлган нафратинг ошкор бўлгудек бўлса, жон сақлаб қолишинг учун барча сирли саъятинг сенинг ўзингга асқатиб қолади.

– Нима! – Арбак тахта бўлиб қолди.

Сўқир эҳтирос ҳатто энг зукко одамларни ҳам ана шундай тахта қилиб кўяди. Ўзини-ўзи қандай балога гирифтор қилаётгани эҳтиёткор ва ҳушёр Арбакнинг миясига биринчи марта келди.

– Аммо, – давом этди жодугар, – борди-ю, унинг юрагини тўхтатиб кўядиган оғу ўрнига ақлни қуритиб ва оздириб кўядиган, уни ичган одамни ҳеч нарсага ярамайдиган, зулматга чўмган бир шўрлик телбага айлантириб кўядиган, эрта қаритиб, эрта чиритадиган бошқасини берсам-чи? Ахир ишқилиб сен ўз мақсадингга етсанг бўлди-ку, шундай эмасми?

– О жодугар! Сен энди менга чўри эмас, Арбакка муносиб оша бўлдинг! Ҳатто қасосда ҳам аёл зотининг ақли бизникидан нечоғли тоққирроқ бўлади! Бундай тақдир ўлимдан ҳам нечоғли мудҳишроқ!

– Бунинг ҳеч кўрқадиган жойи йўқ, – давом этди жодугар, ўзининг ёвуз режасидан суюниб, – чунки одамлар тагига етишдан кўрқадиган кўплаб сабаблар туфайли қурбонимиз ақлдан озиши мумкин. У узумзорда бўлиб, нимфани¹ кўриши ёки шаробнинг ўзи шундай таъсир қилиши мумкин, ҳа-ҳа-ҳа! Худолар аралашиши мумкин бўлган нарсани одамлар у қадар синчковлик билан текширишмайди. Ҳатто бундан баттарроқ нарса бўлганида ҳам буни ишқий афсунларга йўйсинлар, ҳечқиси йўқ: ахир қайтариқ гиёҳлар кўпинча ақлдан

¹ Қадимгиларнинг тулғунишича, нимфа билан кўришув одамни жинни қилган ва жинни ҳақида «уни нимфа урган» деб аташган.

оздирадилар, хатто уни ичган соҳибжамолга ҳам хайрихоҳлик кўрсатишади. Эй қудратли Хермес, менинг усулимдан хурсандмисан?

– Бунинг учун умринг йигирма йилга узаяди, – жавоб берди Арбак. – Оппоқ юлдузлар орасида умринг чизифини бошқатдан тортаман – Олов камар соҳиби олийжаноблик қанақа бўлишини кўрсатиб қўяжак. Бундан ташқари, эй жодугар, мана бу олтин қурооллар сенга шинамроқ бошпана бунёд қилажак: менга ҳожатбарорлик кўрсатиб, минглаб жоҳил деҳқонларга фалвир ёки тигда фол очганингдан кўра кўпроқ пул ишладинг, ҳа.

Шундай дея у жаранглатиб, залворли ҳамённи ерга ташлади, унинг жаранги менсимай юрган қулайликларни сотиб олиши мумкинлигига ақли етган жодугар қулоғига мойдай ёқди.

– Яхши қол, – деди Арбак. – Қара, ухлаб қолма тагин, эрталабгача гиёҳларингни қайнатиб чиқ. Йиғинларингда ҳомийинг ва дўстинг – мисрлик Хермес эканини сўзлаб берганингда, барча опа-сингилларинг оёғингга бош уради. Эртага оқшом кўришамиз.

Жодугарнинг хўшлашуви ва миннатдорлигига қулоқ ҳам солмай, Арбак тез-тез одимлаб, бордан ойдинга чиқди ва тоғдан пастга шошилди.

Арбакни бор овзигача кузатиб қўйиб, жодугар унинг ортидан узоқ қараб қолди ва ой нури унинг арвоҳсимон гавдасини ва ўлик тусли юзини ёритганда, гўё Арбак жуда устомонлик билан даҳшатли Орқдан қочиб кетаётганга ўхшаб кўринди, жодугар эса қора дарвоза олдидаги даҳшатли кўлкалар оломони рўпарасида турар экан, уни қайтаришга беҳуда таваллолар қилар ва у билан яна бирга бўлишни орзулаб, хўрсинарди. Сўнг жодугар аста борга қайтди, овир уҳ тортиб, ердан ҳамённи олди, шамдонни кўтариб, борнинг тўрига ўтди. Бу ерда қоп-қоронғи йўл бор эди, у пастга тик тушиб кетарди, харсанг ва қоялар яшириб тургани боис уни фақат жуда яқинга борибгина кўриш мумкин эди. У

мана шу қоронғи йўлдан пастга тушди, йўл тўғри ернинг киндигига олиб борадиганга ўхшарди, бир тошни кўтариб, хазинасиши чуқурчага қўйди, шам ёруғида у ердаги турли қийматли, ишончли ва олийҳиммат одамлардан олинган тангалар чарақлаб кетди.

– Сизларга қарашни яхши кўраман, – деди кампир, – чунки сизларни кўрганимда, ўзимни ростдан ҳам қудратли хис этаман. Сизларни кўпайтириш учун йигирма йил кўпроқ яшайман! О буюк Хермес!

Жодугар тошни қайта бостириб қўйди ва текис ҳамда чуқур тешик олдида тўхтади. У эшилди-да, галати ва бўғиқ гувиллаган овозни эшитди, агар оддий, аммо ҳаққоний ўхшатишдан фойдаланиб айтсак, у чархланаётган шичоқнинг овозини эслатарди. Қора тутун буралиб-эпилиб, ёр ичига кириб кетмоқда эди.

– Арвоҳлар бугун бошқача шовқин солишяпти, – деди жодугар, оппоқ бошини силкиб. Тешиқдан қараб, у хув пастда, узокда узун-узун олов тимсолларини кўрди. – Қизик, – у ортига тисланди. – Атиги икки кун бурун хирагина ёғду кўриниб турганди. Бу нимадан дарак беради?

Бекаси ортидан изма-из келаётган тулки гашланиб улиди-да, орқага, ёр томонга отилди, унинг бесабаб улишидан жодугар сесканиб кетди – ўша хурофий замонларда бу хосиятсиз аломат саналарди. У қарғаниб қўйди-да, ёрга шошилди, у ерда гиёҳларга афсунлар ўқий-ўқий мисрликнинг илтимосини адо этишга тутинди.

– У мени ақли суюлган кампир деди, – деди у, бу орада биқирлаб қайнаётган қозондан қуюқ буғ кўтарилди. – Жағинг осилиб, тишларинг тўкилиб, юрагинг зўрға уриб турганда ақлинг суюлса, ачинарли, албатта. Аммо, – давом этди у тантанавор жилмайиш билан, – ёш, хупрўй ва кучли бўла туриб, бирдан ақлдан озиш бу даҳшат! Ён олов, қайна сув, пиш шох, пиш бақа, – мен уни қарғадим, илоё, қарғиш уриб, икки дунёда хор бўлсин!

Арбак ва жодугар ўртасида мана шу мудҳиш суҳбат бўлиб турган ўша тун ва ўша соатда Апекид хочга чўкинди.

VIII боб

ВОҚЕАЛАР ДАВОМИ. ФИТНА ЕТИЛИБ КЕЛМОҚДА

– Юлия, бугун оқшом Везувийдаги жодугар олди-га, тавин бояги даҳшатли одам билан бирга боришдан кўркмайсанми?

– Нега кўрқар эканман, Нидия? – жавоб берди Юлия ҳадик билан. – Сен ростданам бу кўрқинчли деб ўйлаяпсанми? Ўзларининг сеҳрли ойналари, ғалвирлари ва ойдинда йиққан гиёҳлари билан бу қари жодугарлар, менимча, ғирт ёлғончилардир. Улар, эҳтимол, менга маълум афсунлардан бошқа ҳеч балони билмасалар керак, бу афсунлар эса дала гиёҳларию, шифобахш ўсимликлар ҳақидаги билим натижаси, холос. Бунинг нимаси кўрқинчли экан?

– Хамроҳингдан-чи, ундаи ҳам кўркмайсанми?

– Кимдан, Арбакданми? Диана ҳаққи, мана шу афсунгардан ортиқроқ хурматли эркакни мен ҳеч қачон кўрган эмасман! Агар қорачалигини айтмаса, ундан хушрўйроқ одам йўқ.

Ҳарчи Нидиянинг кўзи кўрмаса-да, Юлия Арбакнинг хушомад қилишидан кўркмайдиган қизлардан эканлиги унга маълум бўлди. Шу боис у ортиқ гапни чўзиб ўтирмади, аммо унинг серғулу юрагида ҳақиқатан ҳам жоду ёрдамида севганини ўзига илитиш мумкинлигини билиш истаги тобора ортиб борарди.

– Мени ёнингта олиб ол, олийҳиммат Юлия, – деди у охири. – Сенга ҳимоячи бўлиб хизмат қилолмасман, аммо ёнингда бўлганим яхши, ҳар ҳолда.

– Маъқул, – жавоб берди Диомеднинг қизи. – Бироқ бу ёғи қандоқ бўлади? Биз, балки, кеч қайтармиз, сени эса уйда кутиб қолишади.

– Йона яхши қиз, – деди Нидия, – агар сен уйингда тунаб қолишимга рухсат берсанг, унга Юлия менинг эски хомийим бўлади, уйига таклиф қилди ва кун бўйи унга Фессалия кўшиқларидан айтиб бердим, дсйман...

Оқшом чўккач, Юлия ўзининг кенг тахтиравонига ёнбошлади, Нидия ҳам унинг ёнига жойлашди, сўнгра улар Арбак айтган шаҳар ташқарисидаги ҳаммомлар томон йўл олишди. Тахтиравонни кўтарган қуллар Юлиянинг буйруғи бўйича одамлар гавжум жойлардан айланиб ўтиб, доирасимон ихчам майсазорга етиб келишди, бу ерда юлдузлар ёвдусида Силеи ҳайкали оқариб турарди, пойида қоплош ётган қувноқ Фави қояга ёнбошлаб олган, оғзида узум шингилини тутиб турибди, у, афтидан, ейишдан олдин томоша қилиб завқланирди.

– Афсунгар кўринмайдими, – деди Юлия атрофга олазарақ қараб.

Шу топ дарахтлар ортидаги мисрлик аста чиқиб келди ва унинг узун кийимида хира нур жилваланди.

– Салом, соҳибжамол! – деди у. – Шопма-шошма. Ёнингдаги ким? Бизга гувоҳлар керак эмас.

– Бу бор-йўғи ожиза гулфуруш қиз, эй доно афсунгар, – жавоб берди Юлия. – У фессалиялик.

– Э-ҳа, Нидиями, – таниди мисрлик. – Мен уни биламан.

Нидия ортга чекинди ва титраб кетди.

– Сен менинг уйимда бўлган эдинг, – қизнинг қулоғи устида овоз янгради. – Қасаминг ёдингдадир? Чурқ этиш йўқ, ҳаммаси сир, акс ҳолда ўзингдан кўр. «Барибир ҳам, – кўнимча қилди у ўзича, – ишимизга ҳатто кўр қизни-да аралаштиришимиз шартми-кан?» – Кейин Юлияга юзланди: – Наҳотки менга ишонмайсан? Сен ўйлагандек, мен унақа ёмон одам эмасман. – Шундай дея у аста Юлияни бир четга олиб борди. – Ҳузурига бирданига кўп одам келишини жодугар ёқтирмайди, – деди у. – Нидия сени шу ерда кутиб тура қолсин, унинг бизга ҳеч кераги йўқ. Сенинг

хуснинг ва насабинг — сени химоя қилиш учун кифоя.
Ҳа, Юлия, мен сенинг исмингни биламан.

Аввал кўрганимиздек, такаббур Юлия кўрқоқлардан эмасди. Арбакнинг такаллуфлари унга хуш ёқаётган эди ва у Нидиянинг ҳаммомлар олдида кутиб туришига бажонидил рози бўлди: Нидия ҳам ортиқ қисталанг қилмади. У мисрликнинг овозини эшитганда юрагидаги даҳшат яна бор бўйи билан ростланди ва у улар билан бирга бориши керакмаслигидан суюнди ҳам.

Нидия ҳаммомлар томон юриб кетди ва ечиниш хоналаридан бирига бориб ўтирди. У ерда абадий қоронғиликка кўмилиб ўтирар экан, кўплаб аччиқ ўйлар хаёлини банд этди. У ўзининг шум қисмати, ватанидан узокдалиги, она меҳридан маҳрумлиги ҳақида ўйлади. У кундуз ёруғидан бебаҳра эди ва ёт одамлар унга йўл кўрсатарди. Ягона гўзал туйғу эса унга фақат мусибат келтирарди, холос — унинг севгиси қадрсиз эди ва муҳаббат жозибалари кучи ҳақида ўйлаганидагина унинг шуурида умид учқуни хира милтиллаб кўярди.

Табиат бу шўрлик қиз қалбига униб чиқиш насиб этмайдиган саховат уруғини сепганди. Мусибат ҳар доим ҳам инсон юрагини юмшатавермайди, кўпинча уни тошбағир қилиб кўяди. Борди-ю, тақдир бизга ошқаларга қараганда кўпроқ қаттиққўллик қилди деб ҳисоблайдиган бўлсак, бутун дунёни ўзимизга душман деб билишдан тоймаймиз, унга ўчакишамиз, ўзимиздаги эзгулик туйғусини тийиб кўямиз, адолатсизликдан осонгина лов этиб ёнадиган бадбин эҳтиросларимизга эрк берамиз. Ҳали болалигиданоқ қулликка сотиб юборилган Нидия ёмон хўжайинга тушди, кейин эса, уни яна сотишганида қизгинанинг қисмати янада аччиқроқ бўлди, унинг қалбида яшаётган беғубор туйғулар хўрлангандан хўрланди.

Вақт ўтиб борарди. Ниҳоят хонада ҳамон маъюс хаёлларга чўмиб ўтирган Нидиянинг куловига енгил қадам товушлари чалинди.

– Мангу худоларга шукурлар бўлсин; – деди Юлия, – бу даҳшатли ғордан қайтиб келдим! Кетдик, Нидия. Тезроқ!

Фақат тахтиравондагина Юлия яна тилга кирди.

– Ох! У ердаги манзара! Қандай даҳшатли жодугарлик! Анови жодугар кампирнинг башараси ўликдан баттар. Кел, бу гапларни кўяйлик. Мен гиёҳни олдим, унинг таъсир қилишига кафиллик берди. Рақибамнинг ундан кўнгли совийди ва Главк мени, фақат мени севиб қолади.

– Главк! – деди Нидия.

– Ҳа! Мен сенга севганим у эмас деган эдим, аммо қарасамки, сенга ишонса бўлар экан. Мен шу чиройли юнон йигитини севаман!

Нидияни даҳшат чулғади. У Главкни Ионадан ажратишга ёрдам берибди-ку! Аммо афсун кучи билан уни бошқа бир қиз ўзига оғдириб олиш учунгина шундай қилибди. Унинг юраги тарс ёрилай дерди, у бўвилди, аммо тахтиравондаги қоронғиликда Юлия ундаги ўзгаришни пайқамади, у гиёҳнинг таъсири ва ўзининг Иона устидан галабаси яқин қолгани ҳақида сўзлашда давом этарди, ора-сира даҳшатли манзара – Арбакнинг тош башарасини, қўрқинчли жодугарнинг унга итоатгўйлигини эслаб қўярди.

Бу орада Нидия ўзига келиб олганди. Миясида бир фикр йилт этди: ахир у бугун Юлия билан битта хонада ухлайди-ку, иситма гиёҳни ўзи олиб қўя қолса-чи?

Диомед уйига етгач, улар Юлиянинг хосхонасига тушишди, у ерда кечки овқат уларга мунтазир эди.

– Шаробдан ичиб ол, Нидия, совқотган бўлсанг керак. Бугун кун совуқ бўлди, музлаб қолдим.

Шундай деб, Юлия киприк қокмай ўткир шаробдан симириди.

– Дамламани бер, ушлаб турай, – деди Нидия. – Вой, бунча кичкина идишда у? Ранги қанақа экан суюқликнинг?

– Худди биллурдай тишиқ, – жавоб берди Юлия, идишни Нидиядан тортиб оларкан. – Уни сувдан ажратиб бўлмайди. Жодугарнинг айтишича, дамлама бутунлай таъмсиз эмиш. Кичкина идишда бўлса ҳам одамда бир умрга севги пайдо қилишга бемалол етаркан; дамламани ҳар қандай суюкликка қўшиб ичса бўларкан. Ичганини Главк ҳатто сезмайди ҳам, аммо афсун таъсири, албатта билинади.

– Демак, кўриниши сувнинг ўзгинасимми?

– Ҳа, рангсиз ва тишиқ. Тиш-тишиқ. Бамисоли ойдиндаги шудринг дейсан. Ох, оппоқ ичимлик! Умидимни нечоғли чароғон қилдинг, биллур идишда чарақлашингдан ўзим айланай!

– Оёзи нима билан ёпилган?

– Бир тиқин, холос. Мана, уни суғуриб олдим. Ҳеч қандай хиди-пиди йўқ. Жуда қизир-а: бироқ-бир туйғуни ҳис этмайдиган дамлама барча туйғуларга баравар ҳукм юргизишга қодир.

– У дарров таъсир қиларканми?

– Кўпинча ҳа. Бироқ гоҳо таъсир қилгунча бир печа соат ўтар экан.

– Ох, қандай хушбўй хид! – деди Нидия хонтахтадан атирли шишачани олиб.

– Сенга ёқаяптими? Шишача қимматбаҳо жавоҳирлар билан безатилган. Кеча билагузук берувдим, олмагандинг, энди шу атирни ола қол.

– Бу атир ожиза қизга сахий Юлияни эслатиб туради. Агар шишача жуда қиммат турмаса...

– Э, менда бундан қимматроқ шишачалардан мингта. Ола қол уни, жоғинам!

Миннатдорлик билдириб, Нидия бош эгди ва атирни кийими остига яширди.

– Дамлама-чи? Уни ким берса ҳам бирдек таъсир кўрсатарканми?

– Ҳатто дунёдаги энг тасқара кампир берса ҳам, у Главкка гўзал бўлиб кўринади ва у ундан бошқа ҳеч кимни севмайди!

Юлия шаробни ичиб, жонланди. У хапдон ташлаб кулар, ҳар хил нарсаларни вайсар эди ва тонг отарга яқингина кийимларини ечдириш учун чўриларини чақирди.

– То ишга солмагунимча мен мана бу ичимликдан ажралолмайман. Қани, ёстивим тагига кира қол, ёрқин руҳ ва менга ширин тушлар юбор!

Шундай дея у идишчани ёстиғи тагига қўйди. Нидиянинг юраги қаттиқ уриб кетди.

– Нега сув ичаясан, Нидия? Олдингда шароб турибди-ку.

– Қизиб кетаяпман, – жавоб берди кўр қиз. – Салқин тортмоқчиман. Сувни тўшагим олдига қўяман, уйку шабнами лабларни сувормаганда ёз тунлари сув баданни тетиклаштиради. Гўзал Юлия, эрталаб Иона мени кутади, мен сеникидан эрта чиқиб кетаман, балки сен уйғонмасдан олдинроқ. Шунинг учун менинг табрикларимни қабул қил.

– Мишнатдорман. Биз яна кўришганимизда Главк оёқларим остида бўлади.

Улар ётишди, ташвиш ва ҳаяжондан чарчаган Юлия тезда ухлаб қолди; энг кичик товушни ҳам илғашга ўрганиб қолган Нидия сал ўтмай Юлиянинг тош қотиб ухлаётганига амин бўлди.

– Энди мени ўзинг қўлла, Венера! – деди Нидия пичирлаб.

У охиста ўрнидан турди, Юлия совға қилган атирни мрамор фаршга тўкиб ташлади, идишчани бир неча марта сувда чайди, кейин эса Юлиянинг тўшагини осонгина топиб (тун унинг учун кун билан баравар эди), титроқ қўлини ёстиқ тагига суқди ва дамламали шишачани ушлади. Юлия қилт этмади, унинг нафаси кўр қизнинг ёниқ юзини елшиб ўтди. Шунда Нидия тикини суғуриб, ичидагиши ўзининг шишачасига ағдарди, унисини эса, Юлия айтгандай, дамламага ўхшайдиган тиниқ сув билан тўлдирди ва идишни аввалги жойига қўйди. Кейин ўз тўшагига бориб суқулди

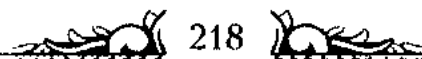

ва безовта хаёллар ич-этини кемирганча тонг отишини кута бошлади.

Қуёш чиққанда Юлия ҳамон уйқуни урарди. Нидия шовкинсиз кийинди, хазинасини кийими остига обдан яширди, таёқни олди-да, шошиб уйдан чиқди.

У зинадан кўчага тушиб келар экан, дарбон Медон эркалаб унга салом берди. Аммо қиз буни эшитмади, унинг миясида фикрлар чарх урар эди ва ҳар бир фикр эхтиросга лиммо-лим эди. У чехрасига муздек тош ҳавоси келиб урилганини ҳис этди, аммо ҳаво унинг ёниқ қонини совутолмади.

– Главк, – шивирлади у. – Дунёдаги барча иситма-совутма дамламалар сени мен севганчалик севишга мажбур этолмайди! Иона!.. Аммо, йўқол, ҳей шубҳалар! Йўқол, ҳей пушаймон! Главк, менинг қисматим сенинг табассумингда! Сенинг қисматинг ҳам шундай! Оҳ, умид, оҳ, қувонч! Оҳ, ҳаяжон! Сенинг тақдиринг менинг қўлларимда!

ТЎРТИНЧИ КИТОБ

1 боб

ИЛК НАСРОНИЙЛАРНИНГ ДИНИЙ ЖЎШҚИНЛИКЛАРИ. ИККИ КИШИ ХАТАРЛИ ҚАРОР ҚИЛАДИ. ДЕВОРНИНГ ҲАМ ҚУЛОҒИ БОР

Илк насронийлик тарихини ўрганадиган ҳар бир одам уни ёйиш учун жабрдийда мухлисларига жасур, мурасасиз руҳ қанчалик зарур бўлганини кўради. Хукмрон дин учун мурасасизлик руҳи халокатлидир. Заиф ва таъқиб остига тушган динни эса у мустаҳкамлайди. Илк масихийлар ўз динларини қаттиқ ҳимоя қилиш учун ўзга динларга (якка Худога эмас, кўп «худолар»га сажда қилувчи мушрикларнинг динларига) нафрат билан қарашлари табиий эди. Илк масихийлар ўз муқаддас китобларининг ягона ҳақиқат эканлигига ишониллари шарт бўлган. Илк масихийлар биз оз бўлсак-да, эзгуликни фақат биз ҳимоя қиламиз, чеккан машаққатларимиз учун охиратда нажот топиб, роҳат-фароватда бўламиз деб қаттиқ ишонар, мажусийларнинг динларини шайтон васвасаси деб ҳисоблар эдилар. Шу сабабли насронийлар юракларига яқин бўлган барча одамларни ўз динига овдиришга интилар эдилар. Масихийларнинг кичик давраси ўз эътиқодларига садоқати билан ҳазрати Исо Масихнинг шон-шуҳратини оширдилар. Улар бировлардаги шуҳратпарастликни, бошқалардаги нафратни, файласуфнинг доноларча нафратию халойикнинг тақволи кўркувини бартараф этган ҳолда ўз ақидаларини даъват қила бошладилар.

Илк масихийларнинг мурасасизлиги уларга қўл келди. Охир-оқибатда римлик мажусийларга шундай туюла бошладики, ҳеч нарса қаршисида тўхтамайдиган ва ҳатто қийноқлар остида ҳам ҳеч нарсадан қўркмайдиган ва ўлим билан юзма-юз бўлганда тасалли ва фалсафа

қидирмайдиган, балки ўзини тақдири илоҳий ихтиёрига топшириб қўядиган одамларнинг бундай кўз кўриб, кулоқ эшитмаган саъй-ҳаракатларида ростдан ҳам қандайдир муқаддас сир бўлиши керак, деган хулосага келар эдилар. Зеро, бу ақидалар файласуфларнинг мавҳум баҳсларига асло ўхшамасди. Мана шу интилиш ўрта аср черковини раҳму шафқат нималигини билмайдиган ўтакетган мутаассибга айлантириб қўйганди, аммо дастлабки вақтларда у насронийни қўрқув нималигини билмайдиган ботир қилиб тарбиялади.

Бу чўрткесар, дангалчи ва тиришқоқ одамлар орасида Олинф сўнггиси эмасди. Апекид хочга чўқиниш расмини адо этиб бўлиши ҳамон насоролик энди унинг қоҳинлик лавозими ва либосида қолиши мумкин эмаслигини уқдиришга шошилди. Ягона худони тап оладиган динга сифиниш ва шайтон меҳробига бош уришда давом этиш энди ҳеч мумкин эмасди. Гарчи у Исидага фақат юзаки сифинаётган бўлса ҳам.

Аммо тиниб-тинчимаган ва шиддаткор Олинф анча узокни кўзлар эди — у, алданган одамларнинг кўзи олдида Исида кароматгўйларишнинг сохталигини Апекид ёрдамида фош этмоқчи эди. Оломонни гумроҳликдан олиб чиқиш ва, эҳтимолки, бутун шаҳарни масиҳийликка оғдиришга тайёрланиш учун осмон унга яроқ юборганига амин эди у. Улар чўқиниш маросимидан кейин биз юқорида таърифлаган Кибела дарахтзориди оқшом чоғи учрашишга келишиб олдилар.

— Янаги сафар башоратчи — оракулдан масала сўраганида, — деди Олинф самимий оҳангда, — сен тўсиқ олдида чиқасан-да, ҳамма эшитадиган қилиб, алдов ҳақида сўзлайсан, кейин эса қўпол, аммо ўзинг менга айтиб берган мудҳиш найрангхонага кириш ва ўз кўзлари билан кўришни таклиф қиласан. Қўрқма, Даниилни ҳимоя қилган худо сени ҳам асрайди, биз, тақводорлар халойиқ орасида бўламиз, биз сени қўллаб-қувватлаймиз; халқ ғазабининг дастлабки хуружидаёқ мен ўзим меҳробга хурмо бутогини — Инжил тимсо-

лини кўяман ва менинг сўзларим худонинг сўзларидай садо бергай.

Эҳтиросли ва қизиқувчан Апекид бажонидил рози бўлди. У ўзи кирган мазҳабга садоқатини дарҳол намоен этишидан мамнун эди ва унинг тақволи туйғулари яқиндагина ўзи маҳлиё бўлган алдовга нисбатан нафратни ва алдоқчилардан ўч олиш истагини янада мустаҳкамлади. Мана шу жазавали иштиёқда (зеро, жўшқинлик барча олий ишлар учун зарурийдир) на Олинф, на Апекид ўз режаларини амалга оширишларида тўсиқни кўрмаётган эдилар – буюк Миср маъбудасининг муқаддас меҳроблари қаршисида қўл қовуштириб турган оломон ҳатто коҳининг фош этувчи гувоҳлигига ишонмаслиги мумкин эди.

Апскид тезгина рози бўлди, бу Олинфни беҳад суюқтирди. Олинф насронийлар жамоасининг асосий аъзолари билан маслаҳатлашиб олиш ва уларнинг қўллаб-қувватлашларига келишиб, улар тарқалдилар. Шундай бўлиб чикдики, мана шу суҳбатдан икки кун кейин Исида шарафига ўтказиладиган байрамлардан бирини нишонлаш турар эди. Кўзланган режани бажариш учун бу қулай вазият эди. Улар эртасига кечқурун ўша жойда учрашишга ва барча тафсилотларни узил-кесил муҳокама қилиб олишга шартлашиб олдилар.

Ўз суҳбатларини улар зиёратгоҳ ёки мен юқорида таърифлаб ўтганим чоғроқ бутхона ёнида тугатишди ва насроний билан коҳин кетишлари ҳамон бутхонадан бир тунд ва бадбашара одам чиқиб келди.

«Мен ортингдан бекорга пойлаганим йўқ, укаҳон, – деди у ўзича. – Сен, Исиданинг коҳини, бу баттол насроний билан қуруқ валақлашгани учрашмагансан. Аггаи! Уларнинг суҳбатини эшитолмаганим чакки бўлди-да! Аммо шу ёғи ҳам кифоя. Сен одамларга муқаддас сирларни очиб ташламоқчисан ва ҳаммасини узил-кесил ҳал этиб олиш учун сизлар эртага мана шу жойда тагин учрашасизлар... Сизларнинг бемисл жасоратингиз ҳақида ҳамма нарсани билиб олишим

учун Осирис кулоқларимга ўзи куч берсин! Шунда мен дарҳол Арбак билан маслаҳатлашаман. Биз сизларга, дўстларим, сиз бизга тайёрлаб қўйгандан кучлироқ зарба беражакмиз. Ҳозирча эса сизнинг сирингиз менинг кўкрагим ичида кўмилиб туради».

Шу сўзларни фудраниб, Калеп – ҳа, бу ўша эди – ридосига ўранди-да, тўғри келган томонга ўйчан юриб кетди.

II боб

МЕЗБОН, ОШПАЗ ВА ЎЧОҚБОШИ

Ўша куни Диомед дўстлари ичидан энг саралари учун зиёфат берди. Меҳмонлар қаторида хушрўй Главк, соҳибжамол Иона, эдил Панса, олийпасаб Клодий, шоир Фульвий, олифтанамо Лепид, эпикурчи Салюстий бор эди. Аммо булардан ташқари яна Римдан кекса сенаторни (император саройида хизмати сингган ва марҳаматга сазовор бўлган одам) ва Тит қўшинида яҳудийларга қарши жанг қилган ва урушлар вақтида роса бойиб олган Геркуланумлик машхур жангчини кутар эдилар. Дўстлари унга кўпинча «беғараз» жанговар меҳнатлари учун ватан ундан абадий қарздор деб айтишарди. Бироқ меҳмонларни кўпроқ айтиш бойлик нишонаси деб ўйлашарди. Сирасини айтганда, ўша вақтда римликларда зиёфатга учтадан оз ва тўққизтадан кўп меҳмон таклиф қилиш нодонлик белгиси деб ҳисобланган бўлса-да, ўзларини кўрсатмоқчи бўлган шинавандалар аксар бу қоидага хилоф иш тутар эдилар. Тарихдан биламизки, хушчақчақликнинг энг машхур ишқибозларидан бири уч юздан ортиқ меҳмонларга зиёфатлар берган. Аммо Диомед камгарин бўлиб чиқди ва музалар миқдоридан икки баробар кўпроқ меҳмонларни таклиф этиш билан кифояланиб қўя қолди. Зиёфатхўрлар ўн саккиз нафар эди – бу бизнинг замонда ҳам анча оммабон бўлган миқдор.

Эрта тонг. Гарчи Диомед аслзода ва ўқимишли одамлардан саналса-да, тижоратда ҳам ўз тажрибаси бўйича хўжайини назорати остида хизматкорлар чаққонроқ ҳаракат қилишларини яхши биларди. Шу боис кагта қорнига туникаси устидан камар ҳам такмай, енгил туфлида, кўлида калта таёкча билан гоҳ ўқталар, гоҳ биронта дангаса қулнинг елкасига тушириб қоларди.

У «коҳинлар» ўз қурбонликларини тайёрлаётган «зиёратгоҳ»га киришни ҳам эътибордан соқит қилмади. У ўчоқбошига келганида идиш-товоқларнинг ёқимли тарак-туруқларию кичкириш ва сўқинишлардан қулоғи битаёзди. Помпея уйларида ўчоқбошилар ихчам бўларди, аммо шундай бўлса-да, турли ўчоқлар, қозонлар, кас-трюллар, товалар, пичоқлар, қошиқлар билан таъминланган бўларди. Хоҳ қадимий бўлсин ёки замонавий бўлсин, ҳақиқий ошпаз барибир буларсиз бирор нарса-ни тайёрлаши амримаҳолдир. Худди ҳозиргидай, ўша юртларда ёнилғи етишмаган ва у қиммат тургани боис кучсиз оловда анвойи таомлар тайёрлаш учун озмунча эпчиллик керакми? Шу мақсадлар учун ажойиб кашфиёт – катталиги улкан китобдай келадиган, тўртта кас-трюлга ўтхонаси ва сув қайнатишга қозончаси бўлган печкали кўчма ўчоқбошини ҳозир ҳам Неаполь музе-йида кўриш мумкин.

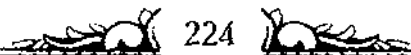
Тангу тор ўчоқбошида кўнлаб одамлар ивирсирди.

– Ўҳ-хў! – тўнғиллади Диомед. – Бу лаънати ошпаз Конгрион ёрдамга ошпазларнинг бутун бир қўшинини хайдаб келибди-ку! Улардан ҳеч қанақа фойда йўқ, ортиқча харажат, холос. Дионис–Вакхга¹ қасамки, агар куллар менинг бир неча кўза шаробимни ичишмаса, уч карра бахтли бўлардим. Хайҳот, барчасининг қўли эгри, туникаларининг чўнтаги кенг! Ўлай агар!

Афтидан Диомедни кўрмай, ошпазлар ўз ишлари билан овора эдилар.

– Ҳой Эвклион, қўймоқ товани узатиб юбор! Сизларда энг кагтаси шуми? Унга ўттиз учтадан ортиқ

¹ Юнонларда Дионис, римликларда Вакх – майпарастлик байрамлари маъбуда деб эъзозланарди.

тухум кетмайди-ку, одатда мени таклиф қилишадиган хонадонларда энг кичик товага, керак бўлса, элликта тухум кетади.

«Виждонсизнинг гапини! – ўйлади Диомед. – Худди тухумлар текинга келгандек гапиради-я!»

– Меркурий ҳаққи! – деди хунар ўрганишни энди бошлаган қув ошпаз бола. – Ширинликка бунақа эски қолиплар ишлатилишини ким кўрган? Бу идиш билан киши санъатини қандай намойиш эта олсин! Саллюстийникида пиширикларнинг энг оддий қолипларида Троя қамалидаги барча зотларни кўрасан: Гектор ҳам, Парис ҳам, Елена ҳам бор, қушончасига яна митти Астианакт билан Троя оти гижинглаб туради! (Меҳмонларга қаҳрамонлар шаклида ширинликлар тортилар эди. – *Тарж.*)

– Ўчир, аҳмоқ! – деди Диомеднинг баковули Конгрион, у, афтидан, бош ролни оғайниларига бериб қўйганга ўхшарди. – Менинг хўжайиним ҳамма ишда сўнгги урфга риоя қилувчи исрофгарлардан эмас!

– Нега ёлғон гапирасан, ярамас қул! – деди Диомед газаб ичида. – Сенга анчага тушганимнинг ўзи Лукуллни хонавайрон қилади! Қани, бери кел-чи, сен билан бир гаплашиб қўяй!

Шерикларига муғамбируна кўз қисиб қўйиб, қул унинг олдига келди.

– Ҳой, муттаҳам! – деди Диомед ўшқириб. – Мана бу ифлосларнинг бариши уйимга чақириб келишга қандай ҳақнинг сивди? Кўрмаяпсанми, ҳар бирининг пешонасига ўғри деб ёзиб қўйилган!

– Гапимга ишонинг, хўжайин, булар барчаси хурматли одамлар, шаҳардаги энг яхши ошпазлар, уларни ёллашнинг ўзи бўлмайди. Аммо хурмат қилиб...

– Сени деб, бадбахт! – унинг гапини бўлди Диомед. – Қанча пулларим ўғирланди, қанча тапгаларни ўмаришди, қанча гўштларимни ташмалаб, кейин шаҳар чеккаларида пуллашди, гўё учган ва синган идишлар учун деб тўланган неча-неча минг ақчаларимни сени деб ишлашгани учун уларга бериб юбординг, тўғрими?

– Ҳе, йўқ, хўжайин, сиз мендан бекорга гумонсира-
япсиз. Худо урсин агар...

– Қасам ичма! – яна унинг сўзини бўлди қутуриб
Диомед. – Акс холда ёлғон қасаминг учун худолар
жонингни оладилар-да, зиёфат бошланай деб турган-
да ошпазсиз қоламан! Бўпти, бас қил, бу ҳақда яна
гаплашамиз. Яхшиси, ярамас ёрдамчиларингга кўз-
қулоқ бўлиб тур-да, эртага синган идишлару ер ют-
ган майкосалар ҳақидаги чўпчагингни айтма менга,
бўлмаса, қичиган елкангни яхшилаб қашиб қўяман!
Ҳа, эсингда бўлсин: мана бу беданалар учун озмунча
пул тўландими? Геркулес ҳаққи, бу пуллар камтарроқ
одамга бир йилга етарди, шунинг учун эҳтиёт бўл,
беданаларни ковурганингда куйиб кетмасин. Охирги
марга, Конгрион, дўстларимга зиёфат берганимда, Ме-
лос турнасидан қулинг ўргулсин қовурдоқ қилиб бе-
раман, деб кўкрагингга уриб мактанган эдинг, у эса
Этна вулкони тошидан қаттиқ чиққанди, сен ёққан
ўша Флегетон олови ундаги ҳамма селни қуритиб
юборганди. Сал кўзингга қараб, меъёрни билиб
овқат қил, Конгрион. Меъёр – буюк ишларнинг она-
си; борди-ю, рўзғор пулини тежаб-тергаб ишлатишга
нўноқлик қилсанг, ҳеч бўлмаганда менинг яхши но-
мимни сақлаш пайида бўл!

– Таомлар шунақа қойилмақом бўладики, Помпеяда
Геркулес замонидан буён ҳеч ким бунақасини кўрмаган!

– Сал ўпкангни бос, яна ўша лаънати мактанчоқлик!
Менга қара, Конгрион, менинг ширинлик қолипларимни
ёмонлаган болақайнинг тили жудаям заҳар экан, нима,
аччиқ сўзлардан бошқани гапиролмайдими? Мен эскича
урфда қолиб кетишни истамайман, Конгрион.

– Йўқ, гап шундаки, биз ошпазларда бир ирим
бор, – жавоб берди Конгрион, – ошхона буюмларини
ёмонлаш маҳоратимиз юксаклигидан дарак беради. Ши-
ринлик қолиплари жудаям чиройли, бироқ хўжайин,
сизга бошқа сафар янгиларини сотиб олишни маслаҳат
берардим.

– Бас! – деди Диомед, у, афтидан, қулини ҳеч қачон охиригача гапиртирмасликка онг ичган эди. – Энди ишга кириш, ўзингни кўрсатишга ҳаракат қил. Шундай ошпази бор экан деб ҳамма Диомедга хавас қилсин, Помпеядаги қуллар сени Буюк Конгрион деб тилга олишсин. Бўла қол!.. Ёки шошма-чи, харажатга берган пулларимнинг ҳаммасини ишлатмагандирсан?

– Афсуски, бари кетди! Булбул тилига, Рим колбасига, Британия устричасига ва яна алламбало нарсаларга ҳали пул тўлангани йўқ. Лекин бундан кўрқмаса бўлади. Бадавлат Диомеднинг бош баковулига ҳамма индамай қарз бераверади!

– Ҳой исрофгар! Бу қандай гап! Шунақаям со-
вурадими пулни! Хонавайрон қилдинг! Бўпти, ишга кириш, имиллама. Кўз-қулоқ бўл, татиб кўр, жонингни аяма! Рим сенатори очикқўл помпеялик савдогарни ёмон кўриб қолмасин. Бор, кулим, беданаларингга эҳтиёт бўл.

Ошпаз ғойиб бўлди, барваста Диомед эса бундан кўра шинамроқ хоналарни айланиб кетди. Ҳамма нарсаси кўнгилдагидек эди: фавворалар қувноқ шилдирар, гуллар тароват ила барқ уриб турар, гулдор фарш ойнадай ярақларди.

– Қизим Юлия қани? – сўради у.

– Чўмилаяпти.

– Э-ҳа, яхши эсга солдинг! Вақт ғаниматида мен ҳам чўмилиб олишим керак...

III боб

ПОМПЕЯДА МЕҲМОНДОРЧИЛИК

Саллюстий ва Главк Диомеднинг уйи томон шошмай кетиб боришарди. Аҳмоқона қилиқларига қарамай, Саллюстийнинг яхши фазилатлари ҳам талайгина эди. Агар файласуф бўлишим керак, деган ўйни миясига куйиб олмаганида, ундан содиқ дўст, фойдали фукаро,

қисқаси ажойиб инсон чиқиши мумкин эди. Римликлар юнон донишмандлиги олдида тиз чўккап мактабларда тарбияланиб, у кейинги эпикурчилар буюк устозларининг оддий таълимотини енгилтакликка айлантирган қоидаларни ўзлаштирди. У бутунлай лаззатларга берилди ва хушчақчақ ичкиликбозгина донишманд бўла олади, деб тасаввур қилди. Бироқ у ўқимишли, ақлли ва оққўнгил эди, Клодийнинг тузалмас бузуқлиги ва Лепиднинг нимжон позик табиатлиги билан бир қаторда ўзининг самимийлигини намоён этиб турарди; шу боис Главк уни бошқалардан кўра кўпроқ яхши кўрарди, Саллюстий эса, ўз навбатида, афиналикдаги олийҳимматликни юксак қадрларди ва уни қарийб муздай мурена – лакка балиқдек ёки бир коса энг яхши Фалерно майидек севарди.

– Диомед жуда бемаза чол, – деди Саллюстий, – аммо унинг бир қанча фазилатлари ҳам йўқ эмас, шулардан биттаси – шароб қазноғи борлиги.

– Ва қизининг мафтункорлиги.

– Тўғри, Главк. Аммо назаримда, бу сенга унчалик таъсир қилмайди. Клодий сенинг ўрнингни эгалламоқчи дейман-да.

– Унга муваффақият тилайман. Соҳибжамол Юлия, албатта, ҳеч кимнинг хушомадидан ҳазар қилмайди.

– Сен Юлияга қолганда жуда катта кетасан. Аммо унда қандайдир иллат ҳам йўқ эмас, бироқ Клодий билан Юлия бир-бирларига шунчалик моски, узукка кўз кўйгандай. Менимча, бир тийинга қиммат бу ўйинчига биз ҳаддан ташқари кўнгилчанлик қилиб юбораяпмиз!

– Кўнгилхушликлар турли феъл-атвордаги одамларни бирлаштиради, – жавобан деди Главк. – Ундан завқланаман...

– Сенга тилёғламалик қилади. Буни қотириб бажаради ҳам! У мақтов сўзларини олтин зарраларидек пуркаб ёғдиради.

– Сал унинг кўли қинғирлигига шама қилар эдинг. Айт-чи, уни ростданам шунақа деб ўйлайсанми?

– Азизим Главк, Рим зодагони ўз қадрини йўқотмаслиги керак, бу эса унга арзонга тушмайди. Бир инсофли одамдай яшамоғи учун Клодий уччига чиққан каззоблардек муттаҳамлик қилишига тўғри келади.

– Ваҳ-ха-ха! Энди мен ошиқни «Гардкам!» – деб ташладим. Эҳ, Саллюстий, Ионага уйланиб олсам, ёшликдаги бебошликлар учун тавба-тазарру қиламан, худо хоҳласа. Биз яхши ҳаёт кечиришимиз керак, биз Эпикурнинг овилхонасидан кўра юксакроқ ибодатхоналарда ибодат қилишимиз керак.

– Аттанг! – эътироз билдирди Саллюстий ғамгин. – Бизлар нима қиламиз?.. Умр қисқа, тобутдан у ёғи зулмат. «Қандингни ур!» деб айтилгандан бошқа ҳикматнинг ўзи йўқ.

– Вакҳга қасамки, гоҳо қандимизни уриб, ҳаётдан барча неъматларни олаётганимзга шубҳа қилиб қоламан!

– Мен нафси тийиқ одамман, – деди Саллюстий, – озига қаноат қиламан. Ўлим бўсағасида туриб, шаробга тўйиб оламиз-да, ваҳшийлардек иш тутамиз, аммо борди-ю, шундай қилмасак, тубсизлик жудаям кўрқинчли кўриниб кетарди! Тан оламан, шаробга ружу қўймасимдан олдин мен маҳзунликка мойил эдим, у сенга янги ҳаёт бағишлайди, азизим Главк.

– Ҳа! Аммо ҳар кун эрталаб ҳаёт ортидан ўлим эргашиб чиқади.

– Тўғри, хуморбостидан бемаза нарса йўқ. Аммо шундай бўлмаганида, ҳеч ким китоб ўқимай қўйган бўларди. Мен эрталаблари китоб мутолаа қиламан, чунки, худолар ҳаққи, тушгача мен ҳеч нарсага ярамайман.

– Оббо ваҳший-ей!

– Нима десанг деявер! Вакҳга иймон келтирмаганинг бошига Панфеянинг куни тушсин.

– Эҳ, Саллюстий, шунча камчиликларинг етмагандай, мен билган ичкиликбозлар ичида энг аълосисан! Тўғри, агар ҳаётим хавф остида қолгудек бўлса, мени қутқариш учун бутун Италияда битта сен қўлингни чўза оласан.

– Агар кечки овқат маҳалида шундай бўлиб қолса, қўлимни чўзмаслигим ҳам мумкин. Йўқ, рости, биз, италияликлар, ўзимизга жуда бино қўйиб юборганмиз.

– Эркинликдан махрум одамларнинг бари шунақа, – деди Главк хўрсиниб. – Фақат эркин одам бошқалар учун қурбон бўлишга ярайди.

– Ундай ҳолда, эркинлик – эпикурчи учун ғоят оғир масала, – деди Саллюстий. – Мана, етиб ҳам келдик.

Диомеднинг ҳовлиси шу пайтгача Помпеяда вулқонда кўмилган бинолар ичида энг каттаси бўлгани ва боз устига Рим меъморчилигида одат бўлган шаҳардан ташқаридаги уйлар учун махсус режа бўйича қурилгани боис меҳмонларимиз ўтиб келаётган хоналарнинг жойлашувига қисқача таъриф берсак ёмон бўлмасди. Улар биз қариқул Медон билан танишган жойдаги унча катта бўлмаган вестибюлдан ўтишди ва дарҳол меъморчиликда перистил деб аталадиган устунли ҳовлига чиқишди. Зеро, шаҳар уйи ва дала ҳовли ўртасидаги фарқ шундан иборат эдики, мана шу устунли ҳовли сахни ўрнида шаҳар уйларида атрий жойлашган бўларди. Перистилнинг қоқ ўртасида ҳовузли кичик сахн мавжуд. Мана шу перистилдан пастга зина тушган бўлиб, у хизматкорларнинг хоналарига олиб борарди; унинг нариги томонидаги энсиз йўлак юқорига олиб чиқарди; ён томонлардан устунли сахнга, эҳтимол, узокдан келган меҳмонларга мўлжалланган ихчам хоналар туташган. Кираверишдан чапдаги яна бир эшик уй ҳаммомларига туташ учбурчак пешайвонга очиларди; унинг ортида кийимхона бўлган, у ерда кулларнинг, эҳтимолки хўжайиннинг ҳам байрам либослари осиб турган. Ўн етти асрдан сўнг бу қадимги либосларнинг қолдиқлари топилган: титилиб, чириб кетган бу буюмлар, хайҳот, уларнинг эҳтиёткор эгалари кийгизганидан ҳам кўпроқ муддат сақланиб қолганди.

Келинг, айвонга қайтайлик ва меҳмонларга эргашиб, бутун иморатга кўз югуртириб чиқишга ҳаракат қилайлик.

Китобхон энг аввал пешайвоннинг гулчамбарларга чулганган устунларни кўз олдига келтирсин; устунларнинг таги – курсилари қизил рангда эди, атрофдаги деворлар эса хилма-хил деворий сувратлардан ялтирар эди; пардалар ортида жавонли девор бўлиб, хоҳлаган вақтда девор ичига сурилувчи ойнаванд эшиклар билан ёпиб қўйилган. Унинг ҳар икки томонида ихчам хоналар бўлиб, уларнинг бирида жавохиротлар сақланган; бу барча хоналар ҳар икки учи айвонга олиб чиқадиган узун усти ёпиқ тимда жамланар эди; айвонлар ораллиғида эса тимнинг ўрта қисмига тутшиб, танобий катта хона жойлашган. Ўша куни бу ерда зиёфат дастурхони тузаб қўйилганди. Бу хоналар боғдан бир қават юқорида эди. Айвонлар эса боғни қуршаб турган устунларга суянган очик чортоққа айланиб кетарди.

Пастда, боғ билан баравар сатҳда биз юқорида таърифлаган хоналар бор – уларнинг деярли ҳаммаси Юлияга қарашли эди.

Диомед меҳмонларни усти берк тимда кутиб олаётганди. Тожир ўзини адабиёт ихлосманди қилиб кўрсатганидан барча юнонча нарсаларга ўзгача хис билан қарамоқда эди. Главкка айниқса алоҳида эътибор берди.

– Кўриб турганингдек, дўстим, – деди у қўлини силкиб, – менинг бу ердаги нарсаларимнинг барчасида бир қадар мумтоз рух бор, агтика усули деса ҳам бўлади. Биз гурунг қиладиган танобий меҳмонхона юнонларга тақлидан қурилган. Римда бунақа танобийлар йўқ эмиш деб эшитаман, азамат Саллюстий.

– О! – жавоб берди Саллюстий енгил табассум билан. – Сизларнинг Помпеянгизда Юнонистон ва Римдаги барча аъло нарсаларни танлашни ва ўзлаштириб олишни қойил қилишади. Агар сен, Диомед, худди меъморчилик безакларидай таомларни яхши танлаганингда борми!

– Бизнинг Помпеямизда қанақа дидлар, қанақа пуллар борлигини кўрасан, ҳа, кўрасан, азизим Саллюстий, – жавоб берди Диомед.

– Униси ҳам, буниси ҳам мени қувонтиради, – деди Саллюстий. – Ие, ана, Юлия ҳам келиб қолди.

Олдин айтганимдек, афиналиклар ва римликлар ўртасидаги фарқ шундан иборат эдики, дастлабкиларда хотин-қизлар шарм-ҳаё туфайли деярли ҳеч қачон ўйин-кулгиларда иштирок этмайдилар, иккинчиларида эса улар кўпинча базму зиёфатларга кўрк бағишлар эдилар, аммо бундай ҳолларда зиёфатлар одатда эрта тугарди.

Соҳибжамол Юлия дур ва заррин ишлар билан ороланган улуғвор либосда танобийга кириб келди.

У Главк ва Саллюстийнинг саломига алик олар-олмас, Панса хотини билан, Лепид, Клодий ва рим сенатори қарийб баравар кириб келишди; улардан кейин бева Фульвия пайдо бўлди; унинг изидан фақат исми ўхшашу ўзи бегона шоир Фульвий кириб келди; сўнгра ўз «соя»си ҳамроҳлигида Геркуланумлик жангчи ва мундайроқ зодагон меҳмонлар ташриф буюришди. Иондан хали дарак йўқ эди.

Қадимгиларда кўзга ташланган ҳар қандай нарсани кўкларга кўтариб мақташ одати бор эди, шу боис уйга кира солиб ўтириб олиш кўполликка кирарди. Худди биздагидек қўл беришиб ёки гоҳида янада дўстонароқ қучоқлашиб кўришишдан иборат салом-алик қилиб ва ҳол-аҳвол сўрашиб олгач, меҳмонлар бронза ҳайкаллар, сувратлар, жавонлардан завқланганча бир неча дақиқа ичида хоналарни томоша қилиб чиқдилар.

– Вакхнинг ҳайкалини қаранг, қандай гўзал ишланган, – тўлқинланиб деди Рим сенатори.

– Э, шу ҳам гап бўлибдими, бир чақага қимматку! – жавобан деди Диомед.

– Сувратларга қойил қолиш керак! – деди Фульвия.

– Бир чақага арзимади, – жавоб берди хўжайин.

– Шамдонлар бекиёс экан! – деди жангчи.

– Чиндан бекиёс! – қувватлади уни «соя».

– Бир чақага арзимади, арзимади! – такрорлади тожир.

Шу паллада Главк айвоиларни улаб турган тимнинг деразаларидан бири олдига кетди ва Юлия унинг ортидан эргашди.

– Менга айт-чи, Главк, сизларнинг Афинангизда олдинги дўстларни ташлаб қочиш одати борми? – сўради у.

– Э йўқ, соҳибжамол Юлия!

– Барибир ҳам менга Главк айнан шундай иш тутаётгандек туюлади.

– Главк ҳеч қачон дўстларидан қочмайди! – деб жавоб берди юнон, сўнги сўзи алоҳида чертиб.

– Юлия ўзини унинг дўсти деб атай оладими?

– Бундай ажойиб дўст император шаънини кўтарган бўларди.

– Сен саволимга жавоб бермадинг, – деди шайдо Юлия. – Сен неополлик қиз Ионани қаттиқ севар эмишсан, шу гап ростми?

– Гўзаллик севишга муносиб эмасми?

– Ҳа-а, айёр юнон, жавоб беришдан қочаяпсан-а! Қани, айт, Юлия ростданам сенга дўст бўлолмайдимми?

– Мен худоларга шукур қиламан ва у менга шундай шараф кўрсатган кунни оқ тошча билан белгилаб қўяман.

– Ўзинг шунақа деяпсан-у, кўзларингда ғам, ташвиш, рангинг оқариб кетаяпти, тескари ўгирилиб олаяпсан. Ионага пешвоз чикқани сабринг чидамаяпти.

Шу пайт Иона кириб келди ва Главкнинг ҳақиқатан ҳам хиёл тараддудланиб қолгани рашкчи соҳибжамолнинг нигоҳидан қочиб қутулмади.

– Бир аёлга бўлган муҳаббатим мени бошқаси билан дўстлашишга моне бўлармиди? Шоирларнинг аёллар шаънига қилган маломатларига наҳотки сен бу қадар ишонсанг?

– Билмадим. Нима бўлганда ҳам мен сенинг ҳақлигинга ўзимни ишонтаришга ҳаракат қиламан. Главк, яна бир гап. Сенинг Ионага уйланаётганинг ҳақми?

– Агар худолар менга шу бахтни раво кўрган бўлсалар.

– Унда дўстлигимиздан нишона сифатида қайлигинг учун мендан совға. Ол уни... йўқ дема, ол! Биласан-ку, ирими шунақа, келин билан куёвни табриклаб, дўстлар кичик-кичик совғалар беришади.

– Юлия! Сенинг дўстлигинг нишониши олишга йўқ деёлмайман. Мен Фортунанинг ўзидан яхшилик аломати сифатида совғани қабул қиламан.

– Ундай бўлса, базмдан сўнг меҳмонлар тарқалгач, пастдаги хонамга туш, уни менинг ўз қўлимдан оласан. Қара, тагин эсингдан чиқиб кетмасин! – деди Юлия ва Главкни Ионанинг олдига қўйиб юбориб, Пансанинг хотини қошига борди.

Бева Фульвия ва эдил Пансанинг хотини жиддий баҳс билан машғул эдилар.

– О Фульвия! Ишонтириб айтаманки, сўнгги маълумотларга қараганда гажак сочлар Римда урфдан чика бошлаганмиш. Энди Юлияга ўхшаб, баланд турмакда юришаётганмиш ёки менга ўхшаб, дубулға кўринишида. Бу яхши таассурот уйғотса керак деб ўйлайман.

Қачонлардан бери ҳеч ким Ионадек юнонча таранмайдиган бўлиб кетган.

– Ахир бу жуда кулгили-ку! Диана хайкалининг ўзи! Барибир Ионага етадигани йўқ, тўғрими?

– Ҳа, эркакларнинг гапи бу. У бир афиналикка турмушга чиқаяпти, унга толе ёр бўлсин. Аммо қиз унга узок вафо қилолмаслигини кўнглим сезиб турибди. Бу ёт эллик қизлар бевафорок бўлишади.

– Э-ҳа, Юлиямисан? – деди Фульвия, тожирнинг қизи уларнинг олдига яқин келганда. – Сен хали йўлбарсни кўрмадингми?

– Йўқ.

– Қанақасига? Ахир барча хонимлар уни томоша қилгани кетишди-ку. У шунақанги чиройлики!

– Йўлбарс ва арслон учун битта-яримта жиноятчи топилиб қолар, – жавоб берди Юлия. – Эринг, – деди

у Пансанинг хотини томон ўгирилиб, – сал дадилроқ ҳаракат қилса бўларди.

– Афсуски, бизда қонунлар ҳаддан ташқари юмшоқ, – жавоб берди дубулғанусха турмакли хошим. – Жиноятчилар анқонинг уруғи, гладиаторларимиз ҳам талтайиб кетишган! Энг ботир бестиарийлар ҳам фақат қобон ё ҳўкизга қарши жанг қилишга рози бўлишади, арслон ёки йўлбардан гап очишинг ҳамон улар буни ўта жиддий ўйин деб айтишади.

– Уларга аёлларнинг кийимини кийдириб қўйиш керак, – деди Юлия нафрат билан.

– Сизлар севимли шоиримиз Фульвийнинг янги уйини кўрдиларингми? – сўради Пансанинг хотини.

– Йўқ. Нима, чиройли эканми?

– Жуда! Дид билан қурилган. Аммо бир қусури, азизим, унинг уйи беадаб сувратларга тўлиб кетганмиш! У уларни хотинларга кўрсатмас экан. Вуй, баданим жимирлаб кетаяпти.

– Бу шоир халқи ўзи сал ғалатироқ бўлади, – деди бева. – Аммо у қизиқ одам. Ёзган шеърларини айтмайсизми! Шеъриятимиз, хайриятки, гуркираяпти, эски матоҳларни энди сира ўқиб бўлмай қолди.

– Рост айтасиз, – тасдиқлади дубулға турмакли хоним. – Замонавий шеърят мактаби жуда қудратли.

Шу дам хонимларнинг қошига жангчи келди.

– Мана шундай дилбар чехраларни кўрганимда, ҳозир уруш йўқлигига ажабланиман, – деди у.

– Оҳ! Сиз ботирлар жудаям тилёғлама бўласизларда! – жавоб берди Фульвия, такаллуфни ўз ҳисобига қабул қилишга шошиб.

– Император ўз кўли билан мени мукофотлаган шу занжир ҳаққи, – деди жангчи, – тинч одамлар одати бўйича кўксига тушириб олиш ўрнига бўйнида ёқадай осилиб турган калта занжирни ўйнаб, – мана шу занжир ҳаққи, сен мен ҳақимда ногўғри ўйлаётирсан! Мен аскарга лозим бўлганчалик тўғри одамман.

– Умуман Помпея хонимларини сен қандай кўрасан, ўзи? – сўради Юлия.

– Венера ҳаққи, улар ажойибдирлар! Барчалари менга хайрихоҳ, бу эса кўзимга уларни икки баравар мафтункор қилиб юборади.

– Бизлар жангчиларни севамиз, – жилмайди Пансанинг хотини.

– Буни биламан. Геркулес ҳаққи, бу шаҳарларда ўта таникли бўлиш ҳатто ноқулай ҳам. Геркуланумда менга тарновдан бир бора кўз ташлаш учун айримлар атайин томга чиқиб олган. Юртдошларнинг хайратга тушиши ёқимли, аммо шуҳрат яхши оқибатларга олиб келмайди.

– Сен ҳақсан, Веспий! – деди шоир уларга яқин келаркан. – Мен буни ўзимда сезганман.

– Сен кимсан? – деди танти жангчи гурурли шоирга ошқора нафрат билан бошдан-оёқ қараб. – Сен қайси легионда хизмат қилгансан?

– Менинг ўлжаларимни форумда кўришинг мумкин, – деди шоир аёлларга маънодор кўз ташлаб. – Мен энг буюк мантуялик сафдошлари орасида эдим.

– Ҳеч қанақа мантуялик саркардани билмайман, – деди жангчи жиддий оҳангда. – Қайси кампанияда иштирок этгансан?

– Геликон кампаниясида.

– Ҳеч эшитмаган эканман.

– Эҳ, Веспий, у ҳазиллашяпти, – жилмайди Юлия.

– Ҳазиллашяпти эмиш! Марс ҳаққи, мен билан ҳазиллашиш яхши эмас!

– Марснинг ўзи ҳазилкашлар онасини севиб қолган эди-ку, – деди шоир, бироз тўлқинланиб. – Шуни билгинки, Веспий, мен шоир Фульвийман. Жангчиларни ўлмас қилган мен бўламан.

– Бизларни худолар ўз паноҳида асрасин! – пичирлаб деди Саллюстий Юлияга. – Агар Веспийни шоирлар ўлмас қилиб куйласа, келгуси авлодларга қандай мақтапчоқни раво кўрамиз?

Жангчи, афтидан, хижолатда эди. Бироқ шу топда меҳмонларни дастурхонга таклиф қилишди-ю, ҳамма энгил нафас олди.

Помпеяда қандай зиёфатлар берилишини юқорида таърифлаб ўтган эдик ва таомларни муфассал тасвирилаб ва номма-ном санаб, китобхоннинг вақтини олмай-миз.

Маросимларни ўтказишга суяги йўқ Диомед хос қулига меҳмонларни жой-жойига ўтказишни тайинлади.

Базм дастурхони уч столдан иборат эди: ўртада биттаси ва икки ёқдан унга тўғри бурчак қилиб туташтирилган яна иккитаси. Меҳмонлар столларнинг фақат ташқи томонида жойлашдилар, ички томонида эса хизматкорлар учун бўш жой қолдирилди. Бир учида мезбон бўлиб Юлия, иккинчи учида – Диомед ўтирди. Ўртадаги столнинг бурчагига, эдил Пауса, қарши томонидаги бурчакка – Рим сенатори жойланди; булар жойларнинг тўри ҳисобланарди. Бошқа меҳмонларни шундай ўтказишдики, ёшлар (эркаклар ва аёллар) ёши катталардан алоҳида бўлди. Бу жуда қулай эди, аммо ўзини ёш деб билганлар осонгина хафа бўлишлари мумкин эди.

Ионани Главк билан ёнма-ён ўтказилди. Ўринларга тошбақа пўстидан ишлов берилган бўлиб, устидан қимматли қанталар тикилган момик чойшаб билан қопланганди. Столга ёғоч ўймакорлиги, фил суяги ва қумушдан ишлов берилганди. Шу ерда маъбудлар, ларлар ва муқаддас туздон тасвири бор эди. Ҳар бир бурчакда баланд шамдонлар қўйиб қўйилганди, зеро хали кундуз пайти бўлса-да, хонада нимқоронғилик ҳукмрон эди. Бутун танобий бўйлаб хушбўй тутатқили учоёқлар қўйилганди ва устунларнинг уч томонида катта-катта гулдонлар ва турли қумуш безаклар жил-валанар эди.

Удумга кўра маъбудлар ҳаққига узлуксиз равишда ҳамду санолар, оила, рўзғор маъбудаси Веста ҳаққига одатда биринчи бўлиб дуолар ўқилди.

Бу маросим ниҳоясига етгач, қуллар ўриндиклар ва полга гуллар сочқи қилишди ва ҳар бир меҳмон бошига чинор новдаси билан боғланган атиргуллардан тўқилган, тасма ва печак поялари чирмалган ва гавҳар билан безатилган гулчамбар кийдирилди – бу ўсимликларнинг ҳар бири шаробнинг маст қилувчи кучини қирқиш воситаси ҳисобланарди; Фақат аёлларнинг гулчамбарлари улар билан безатилмас эди, чунки одамлар кўз ўнгида шароб нўш қилиш хотин-қизлар учун одобсизлик саналарди. Диомед зиёфат шоҳи ёки мутасаддисини сайлашни зарур деб топди – бу эътиборли лавозимга баъзан қуръа ташлаб сайланса, баъзан ҳозиргидек, мезбоннинг ўзи тайинлар эди. Диомед узоқ иккиланди. Кекса сенаторнинг жуда боши қотган ва бундай вазифани уддалашдан ожиз эди; эдил Панса бунинг учун ғоят мос келарди, аммо даражаси қуйи бўлган одамни афзал билиш сенатор учун ҳақорат ҳисобланарди. Қолган меҳмонларнинг обрў-нуфузини чамалаб туриб, бой отанинг беғам нигоҳи Саллюстийда тўхтади ва бирданига қувноқ эпикурчининг номини тилга олди.

Саллюстий ўзига хос камтарлик билан бу шарафли таклифни қабул этди.

– Мен ҳафсала билан ичувчилар учун мурувватли ҳукмдор бўламан, – деди у. – Бўйсунмаганларга эса Миноснинг ўзидан ҳам кўра қаттиқроқ тураман. Эҳтиёт бўлинглар!

Қуллар ҳар бир меҳмонга хушбўй сувли тоғора келтирдилар ва қўллар чайилиб, базми жамшид бошланди. Стол усти егуликларга тўлиб кетганди.

Ҳали суҳбат умумий тус олмаганидан Иона ва Главк аста шивирлаб гаплашмоқда эдилар, бу эса улар учун жаҳоннинг энг яхши нотиғини тишлагандан кўра ёқимлироқ туюлмоқда эди. Юлия ошиқ-маъшуклардан ўтли нигоҳини узмай қараб турарди.

Бироқ ўртада ўтирган Клодий қизнинг хафалигини дарҳол пайқади, чунки бу ердан Юлия унга яхши

кўриниб турарди ва у бундан фойдаланиб қолишга шошилди. У дастурхон оша кизга одатдаги такаллуфлар билан мурожаат қилди. Клодий асли-насли зодагонлардан бўлиб, ақл-фарсатдан кам эмасди, мутакаббир Юлия эса Главкни бефарқ бўлиб қолиш даражасида қаттиқ севиб улгурмаганди.

Хушёр Саллюстий мудом қулларни синчковлик билан кузатиб борар, косаларни шу қадар тез, пайдар-пай кўтарар эдики, гўё Диомеднинг уйи остида ҳозир ҳам сақланиб қолган улкан қазноқ шаробларини ичиб тугатишга азму қарор қилгандай. Мағрур савдогар танлаган одамидан пушаймон қила бошлади, чунки кўза кетидан кўза очишга тўғри келмоқда эди. Ҳаммалари хали гўр бола бўлган соқий қулваччаларга Саллюстийнинг завқшавқи маъқул келмоқда эди; (соқийлик қилаётган кичикларининг ёши ўнга ҳам тўлмаган, шаробга сув қўшиб турганлари улардан беш ёш каттароқ эди), базм шохининг саъй-харакатларини қулваччалар жон-жон деб қўллаб-қувватлаётганларини кўриб, Диомед қизариб кетди.

– Кечир мени, сенатор! – деди Саллюстий. – Кўриб турибман, майхўрликка тоқатинг йўқ, аммо қирмизи тасмали либосинг сени май ичишдан сақлай олмайди.

– Маъбудлар ҳаққи, – деди сенатор йўталиб, – ҳозир мен ўт ичидаман. Сен шу қадар шитоб билан кетаяпсанки, Фаэтоннинг ўзи ҳам сенга бас келолмайди. Бўлмади, азизим Саллюстий, сени бўшатишга тўғри келади.

– Ҳеч қанақасига, Веста ҳаққи! Мен фуқароларимнинг барчасига бараварман – ичавер!

Бечора сенатор базм қонунларига бўйсунушга мажбур эди. Хайҳот! Ҳар бир коса уни Стикс ботқоқлиги томон етакларди.

– Ўзингни бос, ўзингни бос, мурувватли шох! – ух тортиб дерди Диомед. – Анча кайфимиз ошиб...

– Хиёнат! – деди Саллюстий. – Бу дастурхон устида қабих Брут бўлишига чидолмайман, менинг ҳукмларимга аралашувларини кўтаролмайман!

– Ахир бу ерда аёллар...

– Кўявер, ичкиликбозларни севишсин. Ариадна ахир Вакҳни севиб қолмаганмиди?

Базм давом этарди, тиллар ишга тушиб кетди, меҳмонлар шовқин солар эдилар. Сўнгги таом ҳам алиштирилди – дастурхонда ширинликлар турарди, куллар қўл чайдиргани мирра ва хушбўй гиёҳлар солинган сув келтира бошладилар. Бир вақт худди эртақлардагидай, бирданига столдан муаттар сув тизиллаб отилиб чиқа бошлади ва дастурхону меҳмонларни хўл қилиб юборди; шундан кейин чодир суриб қўйилди ва меҳмонларнинг кўзи олдида шифтнинг нақ тагида дор пайдо бўлди, Помпеяда шуҳрат қозонган ёш дорбоз раққослардан бири ҳамманинг боши узра ўз санъатини намоён эта бошлади.

Ҳалиги кўланка телбаларча сакрарди, сал сирпаниб кетса борми, томошабинлардан бири устига кулаб, бошини мажақлаши тайин эди, бироқ зиёфатхўрлар бу томошага қизиқиб қараб туришарди, айниқса, раққос мураккаб сакрашни ижро этиб, ўзига ёққан томошабин устига қуламоқчи бўлар, аммо эпчиллик билан сақланиб қолганида чапак чалиб юборишарди. Хусусан, сенаторни худо бир сақлади, раққос дордан сирғалиб келиб, сўнгги дақиқада унинг кўлидан ушлаб қолди, акс ҳолда ҳамма римликнинг бошига бургут тошбақа деб ўйлаган шоирнинг куни тушганига ишониб бўлганди. (Бир шоирнинг бошини тошбақа деб чангал солган бургут ҳақидаги масалга ишора.) Ниҳоят, раққос тўхтади ва бундай томошаларга ўрганмаган Иона енгил нафас олди.

Ташқарида мусиқа янгради. Шунда раққос янада шиддатлироқ рақс туша бошлади, куй ўзгарди ва раққос сеҳрлангандай қотиб қолди, мусиқа ундаги сеҳрли тарқатишдан ожиз эди. У рақс тушганида ҳеч бир куч тўхтата олмайдиган вилати касаллиги бор беморга ўхшарди – фақат муайян бир куйгина унинг дардига дармон бўлар эди. Охири машшоқлар ўшандай

куйни топишди шекилли, раққос хавода бир чарх урди-да, дордан ерга сакраб тушиб, кўздан яширинди.

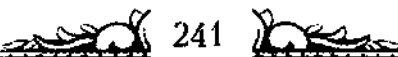
Бир санъат ўрнига бошқаси келди: айвонда ўтирган машшоқлар паст, майин бир куйни чала бошлашди ва деворнинг нариги ёғидан элас-элас кўшққ кулоққа чалинди...

Куёш уфққа бош қўя бошлаганди, бироқ кун бўйи яйраган меҳмонлар нимқоронғи танобийда бунини сезишмади. Хали Геркуланумга қайтиши керак бўлган ҳорғин сенатор ва жангчи ўринларидан туришди, бу энди ҳамма тарқаладиган вақт бўлганидан дарак берарди.

– Бир дақиқа шошманглар, дўстларим, – деди Диомед. – Модомики, мени бу қадар тез ташлаб кетмоқчи экансиз, ҳеч бўлмаса бизнинг сўнгги ўйинимизда иштирок этмасангиз бўлмайди.

Хизматкорлардан бирини чақириб, унинг кулоғига шивирлаб бир нарса деди. Кул чиқиб кетди-да, тезда кичикроқ коса билан қайтиб келди, унда мумланган, яхшилаб муҳрланган ва кўринишидан бир хил найчалар бор эди.

Ҳар бир меҳмон энг кичик кумуш танга тўлаб, найчадан сотиб олиши керак эди; бу лотореянинг энг қизиқ жойи (уни жорий қилган император Августнинг севимли эрмаги), найчаларда кўрсатилган турли қийматдаги, гоҳо эса мутлақо ноқулай ютуқлардан иборат эди. Масалан, қошини чимириб олган шоир ўз шеърини ютиб олди (биронта ҳам доришунос ҳали ўз ҳаб дорисини бу қадар ижирғаниш билан ютмаган бўлса керак); жангчига аёллар учун тўғноғичлар солинган қутича чиқди, бу Геракл ва чарх борасидаги кулгили воқеани эсга солди; Бева Фульвия каттакон майкоса ютиб олди; Юлия – эркаклар либосини, Лепид эса тўкув асбоблари солинган қутичани ютди. Ўйинчи Клодийга энг қулай ютуқ насиб этди, четлари ўйиб, нишон туширилган ошиқларни унинг олдига кўтариб келишганида, у аламдан қизариб кетди. Бехосият ало-

мат деб баҳоланган бир воқеа умумий хушчақчақликни бир оз хиралаштириб қўйди: Главкка энг қимматбаҳо ютуқ чиққанди – Фортунанинг юнон санъаткори ишлаган мраммар хайкалча, бироқ унга хайкалчани узата туриб, кул уни тушириб юборди ва хайкалчаси чил-чил бўлди.

Хамма чўчиб тушди ва маъбудлардан паноҳ тилаб, беихтиёр кичкириб юборди.

Гарчи бидъатчиликда бошқалардан қолишмаса-да, фақат биргина Главк пинагипи ҳам бузмади.

– Азизим Иона, – меҳрибонлик билан мраммардай оқариб кетган неаполлик қизнинг қулоғига шивирлади, – мен буни хосиятли аломат деб биламан. Бу шуни англатадики, сени менга бериб, Фортуна бошқа ҳеч нима бера олмайди, мени сен билан сарафроз қилиб, у ўз сиймосини синдириб ташлади.

Бу воқеанинг тўпланганларда пайдо қилган шубҳаларни тарқатиш учун Саллюстий ўз косасини гуллар билан безаб, мезбоннинг соғлиғи учун кўтарди. Кейин император учун коса кўтарилди ва ниҳоят, барчага ширин уйқу юбориши учун Меркурий шарафига хайрлашув косаси кўтарилди, шундан сўнг Саллюстий меҳмонларга жавоб берди.

Помпеяда арава ва тахтиравонлардан кам фойдаланар эдилар, чунки шаҳар ихчам бўлиб, кўчалари тор-тор эди. Қарийб барча меҳмонлар базмхонага кираверишда ечиб қўйган кафшларини кийиб ва ридоларига ўраниб, ўз куллари ҳамроҳлигида уйга яёв равона бўлишди.

Бу орада Ионанинг кетганини кўриб, Главк пастга олиб тушадиган зина томон юрди ва чўри уни Юлия кутиб турган хонага кузатиб борди.

– Главк! – деди у, ерга караганча. – Кўрдим, сен Ионани ростданам севар экансан. У дарҳақиқат гўзал экан.

– Юлианинг мафтункорлиги шунчаликки, у керак пайтида мислсиз даражада бағрикенг бўла олади, –

жавоб берди юнон. – Ха, мен Ионани севаман. Барча ошиқларинг ичида битта мана шундай самимий йигит топилишини чин дилдан истаб қоламан.

– Ўзим ҳам маъбудлардан шуни тилайман. Қара, Главк, мана бу дурларни сенинг қайлиғингга совға қиламан. Юнона унга тани-сиҳатлик берсин, узоқ йиллар буни тақиб юрсин. – Шу сўзларни айтиб, Юлия йигитга анча йирик-йирик ва қимматбаҳо дур шодалари солинган қутичани узатди.

Помшеяда тўй олдидан мана шундай совғалар қилиш одат тусига кирганди ва Главк маржонни ҳеч бир иккиланишсиз қабул қила оларди, ҳолбуки, ўз ҳолича мустақил ва мағрур афиналик Юлиянинг ҳимматини бундан уч баравар қиммат совға билан қайтаришга жазм этиб қўйганди. У ташаккур билдира бошлаган эди, Юлия уни тўхтатди ва чоғроқ косага шароб қўйди.

– Сен отам билан кўп ичдинг, – деди қиз жилмайиб. – Мен билан ҳам биргина коса ичсанг-чи. Қайлиғингга соғлиқ ва бахт тилайман!

Юлия коса четига лаблариши сал теккизиб қўйди-да, уни Главкка берди. Таомилга биноан Главк уни тагига-ча сипқориши керак эди ва шундай қилди ҳам. Нидия уни алдаганидан тамоман беҳабар Юлия ёниқ кўзлари билан йигитга қараб турарди. Гарчи жодугар дамлама бирданига таъсир қилмаслиги мумкин деган бўлса-да, у бир лаҳзанинг ўзида таптана қилишига умидвор эди ва Главкнинг косани аста қўйиб қўйганини ва у билан худди олдингидай бир текисда, аммо жиддий оҳангда гаплашишда давом этганини кўриб, тарвузи қўлтиғидан тушди. Гарчи у афиналикни одоб меъёри талаб этганча муддат ушлаб турса-да, унинг ўзини тутишида ҳеч қандай ўзгариш сезилмади.

«Аммо эртага, – ўйлади у, хафсаласи пир бўлганини билдирмасликка тиришиб, – Главк балога гирифтор бўлади».

Дарҳақиқат – Главк балога гирифтор бўлди!

IV боб

ИСИТМА-СОВУТМА ДАМЛАМАСИ. УНИНГ ТАЪСИРИ

Уйга келиб, Главк боғда Нидия юргандини кўрди. Кўр киз унинг эрта қайтишига умид қилиб келганди. Кўрқув, ташвиш ва интизорликдан эзилиб, у имкон бўлди дегунча иситма-совутма дамламани унга ичиришга аҳд қилди, шу билан бирга бундай ҳол рўй бермаслигига умид қилаётганди.

Аъзойи баданини ўт олиб, юраги дук-дук урганча, у кеч тушгунча Главкнинг йўлини пойлади. Главк дастлабки юлдузлар ёна бошлаб, осмон шафақ либосига бурканганда устунлар олдидан ўтиб келди.

– Мени кутаяпсанми, чировим?

– Йўқ, гулларга сув бериб бўлиб, дам олиб ўтиргандим.

– Бугун кун иссиқ бўлди, – деди Главк, устунлар олдидаги скамейкага ўтираркан.

– Жуда.

– Давни чақир. Мен шаробни кўп ичиб юбордим, қизиб кетаяпман, бирон муздек нарса олиб келсин.

Нидияга қидирган имкоцияти оёғи остидан чиққандек бўлди: йигитнинг ўзи, ўз ихтиёри билан унга кўнглидаги ниятни амалга оширишга имкон бермоқда.

– Мен ўзим сенга Иона севадиган ёзги ичимлик қилиб бераман, – деди у. – Қор билан совутилган енгил шаробли бол.

– Раҳмат! – деди йигит. – Башартики, Иона уни севар экан, шунинг ўзи етарли; ҳатто захар ҳам мен учун табаррук бўлур.

Нидия бир хўмрайиб, яна жилмайди. У кетди ва кўп ўтмай ичимликни келтирди. Главк ундан косани олди. Бир соатгагина кўзининг очилиши ва умидлари не тариқа рўёбга чиқаётганини кўриш, тасаввурдаги муҳаббатнинг илк жилваларини илғаш бахти

учун Нидия неларни нисор этмоққа тайёр эмасди? Бу мухаббат, форсларда бўлганидек, қуёш чиқишига сиғинишдан ҳам кўра тантанаворроқдир. Қизгинанинг ишонувчан кўнглини бу қуёш унинг мунгли туни орасидан чарақлатиб юбориши мумкин эди! Ушбу лаҳзада кўр қизнинг фикр ва туйғулари мутакаббир соҳибжамолнинг фикр ва туйғуларидан осмон билан ерча фарқ қиларди! Юлиянинг ич-этиши нечоғли арзимас ва қуруқ эҳтирослар кемирмоқда! У бор овози билан севги деб аталган ўша туйғу қанақанги тубан алангадан, қанақанги майда қасоскорликдан, қанақанги манфур тантанага чанқоқликдан иборат экан-а?! Бирок фессалиялик қизнинг ёввойи қалбида фақат соф, ҳамма нарсада ролиб, ўзгармас иштиёқ – зиддиятли, аёлларга хос бўлмаган телба ва барибир тубан майл-истаклар аралашмаган меҳр-иштиёққина бор эди. Севги унинг учун ҳаётдан азизроқ эди – севиб, севилиш имкониятини у бой бера олармиди!

Қиз деворга суянди ва ҳалигина қон томиб турган юзи энди қордай оқариб кетди; кўлларини жон-жаҳди билан қисган, лабларини хиёл очган, кўзларини ерга тиккаш кўйи у Главкнинг оғзидан не сўз чиқаркин, дея кутар эди.

Главк косани оғзига олиб борди ва чоракчасини ичиб ҳам бўлган эдики, бирдан кўзи Нидияга тушди ва ундаги ўзгаришни кўриб, хайратдан қотиб қолди, қизнинг чехрасида укубатли, аммо унга нотаниш бўлган бир ифода акс этиб турарди. У ичишдан тўхтади-ю, аммо косани ҳамон оғзи олдида тутиб, сўради:

– Нидия, Нидия, сенга нима бўлди? Бетобми-сан? Эҳ, сен айтмасанг ҳам юзинг ўзи шундоқ айтиб турибди-ку. Қаеринг оғрияпти, қароғим?

У косани кўйиб, ўрнидан турди ва қизга яқинроқ борди, бироқ бирдан юраги қаттиқ санчди, боши айла-ниб, кўзи тинди. Оёғи остидаги ер сирғалиб кетди-да, бамисоли ҳавода муаллақ осилиб қолди, кучли самовий севинч юрагини тўлдирди, ерда юрай деса, пардай ен-

гиллашиб, учишни истар эди, ҳатто унда қанотлар ўсиб чиққандай ҳис этди. Беихтиёр равишда у ёввойиларча қаҳ-қаҳ уриб кула бошлади. У чапак чалди, сакради – у гўё жазавага тушган пифияга ўхшарди, кейин эса ундаги ҳаяжон қандай пайдо бўлса, ўшандай тўсатдан ғойиб бўлди, аммо беиз йўқолмади. Главк энди томирларида қон кўпириб қайнаётганини ҳис этди; у тошиб бораётганга, ўйноқлаётганга, дарёдай тўлқин ураётганга, соҳиллардан ошиб-тошиб, баҳри муҳитга шошилаётганга ўхшарди. Унинг қулоқлари қаттиқ шанғиллади, қон миясига қуйилиб келаётгандай, унинг ғазабнок тазйиқига бардош бера олмаётгандай ҳис этди, кейин эса унинг кўзларини зулмат қоплади ва шу зулмат орасидан у ярқироқ деворларни кўрди, уларга чизилган одам сувратлари худди арвоҳлардай ҳаракат қилар, сирпанар эди. Аммо янада ҳайратланарлиси шунда эдики, у ўзини бемордек ҳис этмаётган, унинг устидан босиб тушган жиннилик юки тагида қолиб кетмаётган эди. Унинг ҳислари янгилангандек бўлди, улар тетикланиб тозаланди, гўё вужудига янги ёшлик қуйилиб киргандек бўлди. У ўзининг телбалик чоҳига кулаб тушаётганига заррача шубҳа қилмаётганди!

Нидия унинг саволига жавоб бермади, йигитнинг ваҳшиёна ва даҳшатли қаҳқаҳаси уни эҳтиросли интизорликдан уйғотганда, қизнинг нафаси ичига тушиб, тили калимага келмай қолганди. У йигитнинг шиддатли ҳаракатларини, чайқала-чайқала қадам босишларини кўролмас, аммо у Главкнинг узук-юлуқ, пойинтар-сойинтар, телбанамо сўзларини эшитиб турарди. Даҳшат ичида у ўзини йигитга отди, қўлларини ҳавода ўйнатиб, унинг тиззаларига тегиб кетди, кейин эса ерга йиқилиб, тиззаларни қучоқлаб олди, ҳаяжон ва кўрқувдан йиғлаб юборди.

– Оҳ, бир нима десанг-чи менга! Айт! Мени ёмон кўриб қолмадингми? Гапирсанг-чи.

– Табаррук маъбуда ҳаққи. Қибрис ери нақадар гўзал! О! Томирларим қон ўрнига шароб билан тўлаётир!

Қон қандай вақирлаб қайнаётганини кўрсатиш учун энди улар томирларни ҳов анови фавнларга ёриб беришди. Бери кел, кекса, қувноқ жин! Сен такага миниб олибсанми? Унинг юнги узун, инакдай майинлигини қара! У барча парфия отлари баҳосича туради. Аммо мен сенга айтсам, сенинг шаробинг биз бандалар учун ғоят ўткирлик қилади. Эҳ, қандай маза! Шохлар қилт этмайди. Ўрмоннинг ям-яшил тўлқинларини Зефир асир олиб, устидан кўмиб юбормиш! Фивир этган шабада йўқ, япроқлар қилт этмайди, мен эса туш кўраяпман, мен ухляяпман, қанотларимни наридан-бери йиғиб олганман; пастга қараяпман-да, тинч тушки қуёшда мовий оқим учқунлаётганини кўраяпман. Фаввора, фаввора отилаяпти! Эҳ, нур булоғи, гарчи кумушранг қўлларинг билан унга интилсанг-да, Юнонистон қуёшини тўсиб қололмайсан. Буталар орасига яшириниб олган одам ким? Ойдин ёвдусидай у сирғалиб кетаяпти... Унинг бошида эман япроқларидан қилинган чамбар бор, қўлида тўнкарилган гулдон, ундан майда қирмизи чиганоқлар тўкилаётир ва чарақлаб, сув қуйилаётир. Оҳ, мана бу чехрага бир боқ! Бандасининг кўзи ҳали бунақасини кўрмаган. Қара! Биз ёлғизмиз. Улкан ўрмонда фақат мен ва у. Унинг лабларида табассум йўқ – у жиддий ва ғамгин яқинлашиб келмоқда. Ҳа! Югур, бу нимфа! Бу ёввойи орзодалардан бири! Унга кўзи тушган одам ақлдан озади! Чоп! Вой-дод, у ҳозир менга қарайди!

– Главк! Ҳой Главк! Сен мени танияпсанми? Бас қил бунақа қичқиришни, бўлмаса сўзларингни эшитиб, ўлиб қоламан!

Шўрлик афиналикнинг алангали ва маъюс миясида янги ўзгаришлар содир бўлди. У қўлларини Нидиянинг майин сочларига қўйди; силади, унга қайғули тикилди, кейин эса чил-чил бўлган фикр занжирида бир қанча ҳалқалар бутун қолгани боис қизнинг юзи унга Йонани эслатди ва бундан ундаги жунун яна-да даҳшатлироқ тус олди, бу жунунга яна эҳтирос ҳам қўшилди ва у қичқириб деди:

– Венера, Диана, Юнона ҳаққи, гарчи ҳозир юртошим Геракл каби (ҳа, нодон Рим, барча буюклар Юнонистондан чиққан, агар биз бўлмаганимизда, сенда «худо» бўлмас эди!) бутун Ер куррасини елкамда кўтарсам-да, мен уни Ионанинг биргина табассуми учун йўқликка улоқтиргум. О гўзалим, севгилим, – деди у оҳиста ва шикоятмуз, – сен мени севасан! Сен менга топбағирлик қилаясан! Мисрлик менга тухмат қилди ва мен деразанг тагида қанақанги даҳшатли соатларни кечирганимни билмайсан, менинг қуёшим қачон чиқаркин, дея тонггача юриб чиққанимни билмайсан, ҳа, сен мени севмайсан, сен мени ташлаб кетдинг! Ҳеч бўлмаса энди ташлаб кетмасанг-чи! Билиб турибман, умрим поёнига стай деб қолган. Ажалим етмасидан олдин сен билан завқ сурмоғимга изн бер. Мен оталарингнинг нурли ериданман, Фила тепаликларида беармон кезганман, Илосс соҳилидаги зайтунзорларда атиргул ва гиацинтлардан даста-даста терганман. Сен мени ташлаб кетолмайсан, чунки бизнинг оталаримиз оға-ини бўлишган. Айтишларича, ўлим ўлкаси гўзал, беғалва эмиш, аммо мен сени ўзим билан олиб кетаман... О! Қора кўланка, нима учун мен ва севгилим ўртамизда туриб олдинг? Манглайингда ажал муҳри бор, лабларингда жон олғувчи табассум ўйнайди. Сенинг исминг Орк, аммо ер юзида сени Арбак деб аташади. Кўрдингми, мен сени биламан! Йўқол, қора кўланка, сенинг афсунларинг ожиз!

– Главк! Главк! – шивирлади Нидия, кўлларини ёйиб ва ғамдан, аламдан, қайғудан ерга йиқилиб.

– Ким чақирди мени? – сўради йигит баланд овозда. – Иона! Бу ўша! Уни ўғирлаб кетишди, уни қутқариш керак. Қаерда менинг пўлат қаламим? Ҳа, мана у! Мен ёрдамга шошаяпман, Иона! Ҳозир, ҳозир!

Шу сўзларни айтиб, афиналик бир сакраб пешайвондан ошиб ўтди, уйдан ўқдай учиб чиқиб, алпон-талпон қадам ташлаган ва баланд овозда ўзича нималарнидир ғудранган кўйи юлдузлар ёриштирган кўчалардан

чошиб кетди. Дахшатли дамлама унинг қонини қайнатмоқда эди – аввал ичилган шаробдан унинг таъсири, афтидан, бадтар кучайганди. Тунги саёқларга ўрганиб қолган шаҳарликлар кулиб, бир-бирига кўз қисиб кўйиб унга йўл берар эдилар; улар, ўз-ўзидан равшанки, уни Вакх мажнуни деб ўйлар ва шунинг учун ҳам уни Помпеяда ҳамма хурмат қилади дер эдилар; аммо унинг чехрасига зеҳн солиб қараганлар англаб бўлмас дахшатдан сесканиб тушар, лабларидаги табасум бирданига ўчар эди. Бехуш бир ҳолда Ионанинг уйи томон кетиб борар экан, у гавжум кўчалардан чошиб ўтди, деярли хувиллаб ётган махаллани ортда қолдирди-да, Кибеланинг кимсасиз дарахтзори ичида пайдо бўлди – Апекид бир кун олдин Олинф билан худди шу ерда гаплашган эди.

V боб

БИР-БИРИГА ТЕРС ОҚҚАН ДАРЁЛАР ҚЎШИЛИБ, БИТТА БЎЛИБ КЕТАДИ

Юлия унинг манфур рақибига дамламани бердими ё йўқми ва бундан нима чиқди – шуни билишга сабри чидамай Арбак унинг олдига кечқурун боришга ва кўнглини таскин топдиришга аҳд қилди. Олдин айтиб ўтганимиздек, ўша пайтдаги эркаклар кўпинча ёнларида қоғоз найчалар ва қаламтарош олиб юрардилар, уйга келганларида эса уларни камар билан бирга ечиб қўяр эдилар. Аслида ёзув қуроллари кўриниши остида римликлар ўзлари билан ўткир ва дахшатли қуролни олиб юрар эдилар. Шундай қаламтарош билан Кассий Сенатда Цезарни ўлдирган эди. Камарини тақиб ва ридосини кийиб, Арбак узун таёққа таянганича уйдан чиқди, чунки у хали ҳам оёқда базўр турар эди, холбуки умид ва қасд олишга ташналик ундаги хос табиблик санъати билан биргаликда ўзининг табиий кучларини тиклашда унга ёрдам берганди ва у Диомеднинг данғиллама ҳовлиси томон йўл олди.

Италиянинг ойдин кечалари нақадар гўзал! Бу ерда куннинг тунга айланиши жуда осон, окшомни эса пайкамай ҳам қоласан. Бирпасгина осмонни чўғдай шафақ ялаб ўтади, денгиз узра қизғиш мавжлар сирпа-нади, соя ва нурлар олишуви бошланади, қарабсизки, ой чиқади ва ер узра тун ҳукмронлик қилади.

Ёркин, аммо майин ой нури Кибелага бағишланган қадимий дарахтзорни ёритиб турарди. Бу ерда азал-азалдан ўсиб ётган баҳайбат дарахтлар ерга узун-узун соялар ташлаган, уларнинг шохлари орасидан сокин кўк гумбазида қалин сочилган юлдузлар кўринар эди. Қоп-қоронғи дарахтзор орасидаги мўъжазгина ибодатхона қандайдир ваҳимали тантанаворликка тўла эди, у бу жойнинг муқаддаслиғини эслатиб турарди.

Дарахтлар панасида турган Кален ўрмонзордан тез юриб ўтди-да, ибодатхонага етиб борди ва унинг орқасидаги қалин шохларни аста икки томонга суриб, яхшилаб яширишиб олди, олдинда – ибодатхона, орқада – дарахтлар, биронта ҳам ўтган-кетганнинг кўзи тушиши амримаҳол. Яна ҳаммаёқ жимжит бўлиб қолди; фақат узоқлардан зиёфатдагиларнинг қаҳқаҳалари ёки мусиқа қулоққа чалинарди, худди ҳозиргидек, италияликлар ёз тунларида узоқ сайр қилар, жазирама кундан кейин кечки салқин ва ойдиндан ҳузурланар эдилар.

Дарахтзор ястанган тепалиқдан, дарахтлар орасидан узоқларгача сатҳини мавжлар қоплаган қирмизи рангга бўялгансимон улкан денгиз, Стабийнинг оқ уйчалари ва рангин жануб осмонида хира акс этиб турган Лактария тизмаси кўзга ташланарди. Бир вақт дарахтзорнинг тўрида Диомеднинг уйи томон шошаётган Арбак пайдо бўлди, ўша аснода йўлда Олинф билан учрашувга кетаётган Апекид унга дуч келди.

– Э, сенмидинг, Апекид? – деди Арбак, дарров таниб. – Охирги марта биз душманлар бўлиб ажрашган эдик. Ўшандан бери сен билан бир кўришмоқчи бўлиб юргандим, чунки ҳалигача мен сени ўзимнинг шогирдим ва дўстим деб биламан.

Мисрликнинг овозини эшитиб, Апекид чўчиб тушди, таққа тўхтади ва Арбакка қаради; алданган ишонч туйғуси ўрнида нафрат тугён урди.

– Аблах, ёлғончи! – деди у ниҳоят. – Демак, ўлим чангалидан қутулиб чиқибсан-да! Аммо мени ўзингнинг жирканч тўрингга илинтираман деб овора бўлма. Ретарий, менда сенга қарши қурол бор!

– Секин! – деди Арбак шивирлаб ва титроқ лабларию қорача юзида пайдо бўлган қизилликкина коҳиннинг сўзлари фиръавнларнинг нозли бу манман зурриёти иззат-нафсига қаттиқ текканидан дарак бериб турарди. – Секин дедим сенга! Овозимизни эшитиб қолишлари мумкин, борди-ю, мендан бошқа кимдир сўзларингни эшитиб турган бўлса...

– Мени кўрқитмоқчи бўлаясанми? Хўш, сўзларингни бутун шаҳар эшитганда-чи?

– Унда аждодларим руҳлари сени аяб ўтирмайдилар. Мен рашқдан жинни бўлаёзганман ва бунинг учун қаттиқ тўлов тўладим. Мени кечир! Ҳеч қачон ҳеч бир бандадан кечирим сўрамаган мен ўз фуруримдан воз кечаман. Шугина эмас: сени хафа қилган гуноҳимни ювиш учун, синглингга уйланишга тайёрман. Ўйлагин-а, бу енгилтак юнон менинг олдимда ким бўлибди? Битмас-туганмас давлатим бор, аждодларим шу қадар қадимийки, улар олдида сизларнинг барча юнонча ва римча исмларингиз кечагига ўхшаб қолади, билимим эса – бу ёни энди ўзингга маълум. Менга синглингни бер, бир дақиқалик хатойимни ўзимнинг бутун умрим бўйи ювиб ўтаман.

– Мисрлик, мен рози бўлганим билан барибир синглим сени яхши кўриб қолмайди. Албатта, мен ўзи гуноҳкорман, мени алдов қуроли қилганинг учун сени кечирарман, аммо сендай бир муртад каззобнинг мени ифлос ишларингга атайлаб шерик қилганинг учун минбаъд кечирмагайман. Типирчила! Сен ва сенинг сохта санамларинг фош бўладиган соат яқин. Қабих ҳаётинг ёруққа олиб чиқилади, шунда ясама кароматларингдан

ҳамма хабар топажак. Исида эҳромидан ҳазар қилажак. Арбак исмини нафрат билан тилга олажак. Типирчила!

Мисрликнинг юзидаги қизиллик ўликдек оппоқ тусга алмашди. У ёқ-бу ёққа кўз солиб, яқин атрофда ҳеч ким йўқлигига ишонч ҳосил қилди, сўнг Апекидга тимқора кўзларини шунақанги ғазаб ва дўқ билан қададики, худога хизмат қилиш истагида ёнмаган одам бу кўрқинчли башарадан даҳшатга тушган бўларди. Аммо ёш дин вакили пинагини бузмади ва у ҳам мағрурона ўқрайиб қараб тураверди.

– Апекид, – деди мисрлик титроқ ва синиқ овозда, – кўзингни оч! Нималарни ўйлаб юрибсан? Ногаҳоний ғазаб таъсиридан, ўйламасдан гапираянсанми ё кўнглингда тайёр режа борми? Ўйлаб кўр, жавоб беришга шошилма.

– Мен энди ҳақиқий худо илҳоми билан гапираётирман, – дангал жавоб берди насроний, – ва биламан, унинг иродаси ила бандалик жасорати сенинг хоинлигинг ва шайтоний ибодатинг кунларини ҳисоб-китоб қилиб қўйган! Қуёш бир бора чиқишга улгурмаёқ ўзинг ҳаммасини билиб оласан. Типирчила, ёвуз жодугар, энди эса, хайр.

Арбакка аждодларидан мерос қолган, аммо одатда хиёнатқорона хушмуомалалик билан файласуфона вазминлик остида яширингандай бўлган барча шиддаткор ва қора эҳтирослар ташқарига отилиб чиқди. Фикрлар миясида чарх ура бошлади; унинг рўпарасида Главкнинг иттифокдоши, ҳатто унинг Иона билан қонуний никоҳи учун ўтиб бўлмас ғов ўрнатган, гарчи ишонмаса-да, у хизмат қилган қадамжони булғайман деб дўқ урган, барча режаларини чиппакка чиқарган, унинг номига иснод келтирган, алдовлари ва иллатларининг қайсар ва қўлга тушмас фош этувчиси турарди. Унинг севгиси, шоп-шухрати, боз устига – ҳаётининг ўзи хатар остида қолганди; афтидан, унга қарши тўқилган фитнадан қай биринингдир амалга ошадиган кун ва соати тайин этилган ҳам эди. Апекид насронийликка кирганини энди

у билиб олди! Бу диннинг янги маслакдошларига эга бўлган бетийиқ рух унга маълум бўлганди. Мапа унинг дупмани қанақа экан! Мисрлик наптарига ёпишди.

Апекид унинг олдида химоясиз эди. Улар ибодатхона ёнида турар эдилар. Арбак яна у ёқ-бу ёққа назар солди: атрофда жон асари сезилмасди, сукунат ва кимсасизлик уни ҳаракат қилишга ундарди.

– Ҳе, ўл, тентак! – гудранди у. – Қоч йўлимдан!

Апекид кетмоқ учун ўгирилган ҳам эдики, Арбак наштарини кўтарди ва кўлини унинг чап елкаси устидан узатиб, ўткир қуролни Апекиднинг кўкрагига икки бор санчди.

Юрагидан яраланган Апекид индамай, ох ҳам тортмай муқаддас ибодатхона ёнига йиқилди.

Бир лаҳза Арбак унга қабихларча севинч билан қаради. Аммо шу ондаёқ бошига қандай хатар сотиб олганини чуқур англади. У қуролини майсага ва қурбонининг кийимига обдан артди, сўнг ридосига маҳкам ўраниб олди-да, энди кетмоқчи бўлган ҳам эдики, кўзи валати чайқалганча йўлдан кетиб бораётган бир одамга тушди. Ойнинг майин ёғдуси унинг мрамардай оппоқ юзини ёритди. Мисрлик Главкни таниди. Бахти қаро телба юнон мадҳиялар ва муқаддас қасидалар парчаларидан иборат қандайдир узук-юлук ва ёввойи кўшиқни хиргойи қиларди.

«Э-ҳа! – ўйлади мисрлик, гап нимадалигини дарҳол англаб. – Демак, жаҳаннам дамламаси таъсир қилибди ва ҳар иккала ғанимимни баравар гумдон қилмоғим учун тақдир сени бу ёққа юборибди!»

Бу фикр унинг миясида пайдо бўлиб улгурмасидан у жудаям тез ибодатхона ортига яширинди ва унинг ичидан қараб турган шер янглиғ у ўзининг иккинчи қурбонини кузата бошлади. У афиналикнинг жозибадор, бежо ва бесаранжом чакнаётган кўзларини, худди Лаокоон ҳайкалидагидек қаттиқ бужмайган, оппоқ юзини ва қонсиз лабларини кўрди. Қанчалик маҳзун туйғуларга кўмилган бўлмасин, бироқ у кўкрагидан

майсага қип-қизил қон аста оқиб тушаётган Апекиднинг жасадига яқин келганда, бу мудхиш манзара уни тўхташга мажбур этиши турган гап эди. У бироз тўхтаб турди, фикрини бир жойга йиғмоқчидай, қўлини манглайига олиб борди ва деди:

– Бу қанақаси? Одам деган ҳам шунақа қаттиқ ухлайдими, Эндимион? Ой қулоғингга нималарни шивирлади? Сенга ҳасади келаяпти, энди уйғон.

Шундай дея, жасадни кўтармоқчи бўлиб эгилди.

Ўз заифлигини унутиб, мисрлик яшириниб турган жойидан сакраб чиқди, кучли зарб билан Главкнинг оёғига шундай урдик, у насронийнинг устига кулаб тушди, мисрлик овози борича қичқиришга тушди.

– Ҳой одамлар! Ёрдам беринглар! Бу ёққа, бу ёққа! Қотиллик, муқаддас ибодатхона олдида қотиллик! Ёрдам беринг, қотилни ушланг!

Шундай дея, у Главкнинг кўкрагидан босди. Аммо у бундай қилмаса ҳам бўлаверарди: дамлама таъсири остида йиқилиб, гангиганидан юнон қимирламай ётар ва ахён-ахёндагина бир нарсалар деб алахсирарди.

Арбак ёрдамга чақириб ҳамон қичқирарди ва эҳтимолки, қандайдир тазарру, қандайдир виждон азоби унинг кўнглида пинҳоний эди, – зеро, ўз жиноятларига қарамасдан у хали барча инсоний туйғуларини йўқотиб улгурмаганди; Главкнинг чорасизлиги, унинг бетайин гулдурашлари, унинг шикаста зеҳни мисрликка Апекиднинг ўлимидан ҳам кўпроқ таъсир қилди ва у овозини хиёл чиқариб деди:

– Шўрлик вужуд! Шўрлик фаросат! Бу йигитчанинг қалби ҳозир қаерда бўлса? Мен сенга раҳм қилган бўлар эдим, рақибим, собиқ рақибим, аммо менинг тақдирим очилмоғи учун, ўзимни қутқариш учун сени қурбон қилмоғим керак.

Виждон овозини бўғиш учун у янада қаттиқроқ қичқира бошлади, Главкнинг камаридан ханжарни олди-да, уни ўлганнинг қонига бўяди ва ерга ташлади.

Шунда ҳансираб-ҳаллослаганча бир нечта одам чопиб келди ва уларни қуршаб олди. Баъзилари машъал

кўтариб олган эди, аслида бундай ойдин кечада машъ-
аланинг зарурати ҳам йўқ эди; дарахтларнинг қоп-қора
кўланкасида машъаллар қондай қизил аланга бериб
ёнарди!

– Мурдани кўтаринглар, – деди мисрлик, – қотилга,
айниқса қаттиқроқ кўз-қулоқ бўлинглар.

Одамлар жасадни кўтаришди ва унинг ўзлари жон-
ларидан яхши кўрадиган Исиданинг коҳини эканини
таниб, юракларида аллақандай тақво ва табаррук ғазаб
жўш уриб кетди. Бирок қотил – йигитларнинг гули ва
барчага суюмли афиналик эканини кўрганларида улар,
турган гапки, янада кўпроқ таажжубга тушишди.

– Главк! – бир овоздан қичқиришди улар. – Бу
қандай қилиқ?

– Бу ишни мисрликнинг ўзи қилганига гумоним
бор, – деб шивирлади кимдир ёнидагига.

Шу топ кўпайиб бораётган халойиқ орасидан бир
центурион ҳокимона ситилиб чиқиб келди.

– Хўш! Қон тўкилган! Қотил ким?

Томошабинлар Главкни кўрсатишди.

– Уми? Марс ҳаққи, у кўпроқ жабрдийдага
ўхшайди. Унинг айбловчиси ким?

– Мен, – деди Арбак гердайиб олдинга чиқаркан;
унинг кийимларидаги қимматбаҳо безаклар центурион-
нинг кўз олдида чакнаб, бу серфазилат жаиғчини гувоҳ-
нинг бақувватлигига дарровгина ишонтириб қўя қолди.

– Мени кечир... Исминг нима? – сўради у.

– Арбак. Мени Помпеяда яхши билишади. Дарахт-
зордан ўтиб кетаётган эдим, кўзим мана шу юнон
билан коҳинга тушди – улар нима ҳақдадир гаплаши-
шар эди. Юноннинг кескин-кескин ҳаракатлари, унинг
ғалати қўл силташлари ва баланд овозидан ҳайратга
тушдим. У менга ё маст, ё жинни бўлиб кўринди.
Бирдан у ханжар кўтарди. Мен унга ташландим, аммо
зарбани тўхтатиб қололмадим. У рақибига икки марта
ханжар сукди, кейин унинг устига эгилди, шунда аз-
баройи ғазаб ва нафратдан мен унинг оёқларига қараб

тепдим. У қаршилик кўрсатмади, бундан у жиноят содир этаётганида ақли жойидамаслигига кўпроқ амин бўлдим, чунки мен яқинда касалликдан тузалиб чиққан эдим ва зарбам кучли эмасди, Главк эса, кўриб турганингдек, навқирон ва бақувват.

– У кўзини очди, лаблари кимирляпти, – деди центурион. – Гапир, маҳбус, айбловга нима деб жавоб берасан?

– Айблов? Ваҳ-ха-ха! Чакки эмас: жодугар кампир менга илонни кўйиб юборганда ва ўттиз икки тишини кўрсатиб Геката ёнимда тиржайиб турганида, нима қилишим керак эди? Лекин мен касалман, зўрға турибман, мени илон чаққан. Мени олиб бориб тўшакка ётқизинглар-да, табибга одам жўнатинглар. Қария Аскленийнинг ўзи келади олдимга, агар юнон эканимни айтсангиз. Оҳ, раҳм қилинглар, раҳм қилинглар, ёнашман! Миям ёнмоқда!.. – шундай дея юракни ларзага солувчи оҳ тортиб, афиналик яна йиқилди.

– Алахсираяпти, – деди центурион ачиниб. – У ақлидан жудо бўлган ва телбаликда коҳинни ўлдирган. Уни бугун битта-яримта одам кўрганмиди?

– Мен уни эрталаб кўрган эдим, – деди халойиқ ичидан бир киши. – Дўконим ёнидан ўтиб кетаётувди, мен билан саломлашди. Унда соппа-соғ кўринаётувди, ақлу ҳуши ҳам худди сизу биздай эди.

– Мен уни ярим соатча олдин кўргандим, – деди бошқа биров. – Кўчадан алланималарни вайсаб, қўллариши силтаб-силтаб кетиб борарди, худди мисрлик айтгандай.

– Кўрсатмалар тасдиқланмоқда. Афтидан, бу ҳақиқат. Нима бўлганда ҳам айбдорни преторга олиб бориш керак. Ҳай аттанг, шундоқ ёш ва бадавлат йигит-а! Аммо жиноят даҳшатли: Исида коҳинини ўлдириш, тағин муборак либосда, энг қадимги ибодатхоналаримизнинг ёнгинасида!

Бу сўзлардан оломон содир бўлган жиноятнинг маъносини яна ҳам чуқурроқ англади. Куфр ва кўркувдан ҳамманинг юраги увушиб кетди.

– Мана шунақа бетавфикларнинг гуноҳини кўтаролмай ер силкиниб кетса, не ажаб! – деди кимдир.

– Қамоққа ташлаш керак, қамоққа! – кичкирарди оломон.

Кимнингдир қулоқни тешиб юборгудек қувноқ чиёйллаши бошқа овозларни босиб кетди:

– Йиртқичларга энди гладиатор керак эмас! – Ҳс-ҳс-ҳей! Зўр томоша кўрадиган бўлдик!

Бу яқинда гладиатор Медон билан гаплашган ёш жувоннинг овози эди.

– Тўғри, тўғри, ахир эрта-индин ўйинлар бўлади-ку! – кичкириб деди яна бир неча одам ва шу гапдан кейин айбдорга ҳеч кимнинг ичи ачимай кўйди.

– Дуркун ва келишган йигит – саҳна учун бундан боғтасини топиб бўларканми?

– Ўликка тахталарми ё биронта замбилми топинглар, – деди Арбак. – Исида қурбонини ибодатхонага худди ўлик гладиатордек беғоналар кўлида олиб бориб бўлмайди.

Апекиднинг жасадини юзини тепага қилиб, ерга авайлаб кўйишди-да, бир печта одам мурдани кўл теккизмай олиб бориш учун тахта қидириб кетди.

Бир вақт оломон чайқалиб кетди ва мисрликнинг рўпарасида Олинф пайдо бўлди. Аввалига у чуқур қайғу ва даҳшат билан мурданинг қонли кўкраги ва ажал азоби қотиб қолган юзига кўз ташлади.

– Эй марҳум! – деди у. – Худога муҳаббат сени бу ерга етаклаб келмиш. Улар сенинг муборак мақсадингдап вокиф бўлишган-да, сенинг ўлишинг билан ўз шармандаликларини яширганлар.

Кейин у кескин ўтирилди ва кўзларини гердайиб турган мисрликка қадади.

У хиёл титраб кетди, чехрасида бу кўрқинчли одамхўрга нисбатан нафрат ва ғазаб алангаланди. Насроний Арбакка гулга тикилган қушдай тек ва узок қараб турди. Аммо кейин беихтиёр тарзда пайдо бўлган ваҳимани епгиб, Олинф ўнг кўлини кўтарди ва баланд овозда деди:

– Апекид ўлдирилди! Қотил қани? Чик, мисрлик! Тирик худо номи билан айтаман: «Ўша одам сенсан»

Арбакнинг қорача юзида элас-элас ташвиш кўринди, бу баҳодирона ва кескин сўзлардан бир зум қотган томошабинлар ҳамманинг диққат марказида бўлган мана бу иккала одам томон яқинлашиб кела бошлагач, ташвиш ўрнини нафрат ва ғазаб эгаллади.

– Мени ким айблаётганини биламан, – мағрур деди Арбак. – Унинг нима учун тухмат қилаётганини аниқлаш қийин эмас. Помпея фуқаролари, билиб қўйинг, бу одам – энг ифлос назориячи ёки насронийдир, билмадим уни нима деб аташади! У ғазаб ичида мисрликни Миср маъбудаси коҳинини ўлдирганликда айблашаётганидан таажжубланмаса бўлади.

– Уни биламиз! Биламиз ўша итни! – қичқирарди оломон. – Бу Олинф, насроний ёки тўғрироғи дахрий! У худоларга мункир!

– Жим бўлинг, оғайнилар, – деди Олинф гурур билан. – Мархум коҳин ўлими олдидан насронийликни қабул қилди, у менга мисрликнинг қора қилмишларини ва Исида маъбудларининг сохталигини очиб берди. У бу ҳақда ҳаммага сўзлаб беришга тайёрланиб юрганди. У бир мусофир йигитча эди, у ҳеч кимга ёмонлик қилмаганди, унинг ҳеч қанақа душманлари йўқ эди. Унинг гувоҳлигидан кўрққан одамдан бошқа ким унинг қонини тўқа оларди? Бу мисрлик Арбак эди!..

Центурион яна олдинга чиқди.

– Аввал айт-чи, Олинф, ёки отинг нимади ўзи, мана бу асосиз гумонларингдан бошқа Арбакнинг айбдорлигини исботловчи биронта далилинг борми?

Олинф сукутда эди, мисрлик эса тиржайиб кулди:

– Исиданинг ўлдирилган коҳини назориячи мазхабига қарашли одам, яъни насроний дедингми?

– Ҳа.

– Унда ўлдирилган сенинг динингга кирганига мана бу ибодатхона, Кибеланинг мана бу ҳайкали, Помпеядаги мана бу энг қадимги эҳром номини шафе келтириб қасам ич-чи!

– Шўрлик банда! Мен сизларнинг бутларингизга ишонмайман! Эхромларингиздан нафрат қиламан! Кибела номини қандай шафе келтириб қасам ичай?

– Дахрийга ўлим! Муқалдас дарахтзор ичида туриб, бу муртадларга эрк бериб қўйсак, ер ёрилади-да, ҳаммамизни ер ютади! Ўлим унга!

– Уни тилка-пора қилдириш учун йиртқичларга ташлаш керак! – қўшимча қилди оломон ичидан бир хотин овози. – Бирини – арслонга, бирини – Ёўлбарсга ташлаш керак!

– Хой, насоро, модомики, Кибелага ишонмас экансан, худоларимиздан қайси бирини тан оласан? – сўради центурион, қичқирикларга эътибор қилмай.

– Ҳеч бирини.

– Эпитдиларингми у нима деганини! – қичқириб юборди оломон.

– Хой бечора сўқирлар! – давом этди насроний, овозини кўтариб. – Ёғоч ва тошдан ясалган бутларга ҳам ишониб бўларканми? Наҳотки уларни кўра олади, эшита олади ёки сизларга ёрдам бера олади деб билсангиз? – Ахир бу тилсиз санам, одам қўллари билан йўнилган бут – маъбуда бўлдимми? Шунақа, ундан кўра унинг ҳеч нима эмаслигини ва ўзингизнинг телбалигингизни тан олсангиз-чи!

У ибодатхона томонга отилди ва ниятини биронта одам англаб етгунча бўлмай, супа устидаги ёғоч хайкални олиб ташлади.

– Қаранглар! – қичқирди у. – Маъбудангиз ҳатто ўзи учун қасд ололмапти-ку. Тагин шунга сиғинасизларми?

Ортиқ унинг бир оғиз сўз айтишига йўл қўйишмади – бу қадар муқаддас жойда содир этилган куфронийлик шунчалик кўпол ва дангал эдики, ҳатто энг бефарқ одамни ҳам ғазабга миндириб юборди. Ҳамма баравар Олинфга ташланди, агар центурион орага тушмаганида, уни тилка-пора қилиб ташлашлари ҳеч гап эмасди.

– Жим! – қичқирди центурион баланд ва амрона оҳангда. – Бу дахрий қонуний суд олдида жавоб бера-

ди. Бусиз ҳам кўп вақтимиз кетди. Иккала жиноятчини ҳам ҳакамларга элтинглар. Коҳиннинг жасадини эса замбилга солиб, уйига олиб боринглар.

Шу топ Исида коҳини либосидаги бир одам олдинга чиқди.

– Удумга кўра, хокни эҳромга берилишини талаб қиламан.

– Коҳин айтгандай қилинглар, – деди центурион. – Қотил қандай?

– Ҳушсиз ёки ухляпти.

– Жиноят бу қадар офир бўлмаганда, уни авф этган бўлардим. Қани, кетдик.

Арбак ўғирилди ва кўзи коҳиннинг кўзи билан тўқнашди – бу Кален эди; унинг нигоҳида шундай бир маъноли ва ғазабнок ифода бор эдики, мисрлик ўзича гудраниб қўйди: «Наҳотки у кўрган бўлса?!»

Оломон ичидан ёш хотин отилиб чиқди-да, Олинфга тикилиб қаради.

– Юпитер ҳаққи, тошдек бақувватсан! Қараб кўзинг тўймайди одам! Айтиб қўяй, биринг – йўлбарсга ем бўласан, иккинчинг эса – арслонга!

– Оҳ-оҳ! – кичқирди оломон. – Бири – арслонга, бири эса – йўлбарсга ем бўлади! Ана буни омад дейдилар! Офарин!

VI боб

БУНДА КИТОБХОН ГЛАВКНИНГ КЕЙИНГИ ТАҚДИРИДАН ВОҚИФ БЎЛАДИ. ДЎСТЛИК СИНОВИ. АДОЛАТ ЧЕКИНАДИ, МУҲАББАТ ҲАМ...

Ярим кеча бўлишига қарамай, Помпея кўчалари ва майдонларида одам қайнарди. Аммо беғам саёқларнинг чехралари одатдагидан жиддийроқ эди. Улар катта-катта гуруҳларга тўплашиб, ўзаро суҳбатлашар эдилар, бу суҳбатлар бир томондан похуш бўлса-да, иккинчи

томондан ёқимли туюлмоқда эди, чунки уларда ҳаёт ва мамот масаласи муҳокама қилинарди.

Бир ёш йигит Фортуна эҳромининг чиройли пешайвонидан тез юриб ўтди ва уйига, шаҳар ташқарисидаги дангиллама ҳовлисига йўл олган семиз Диомедни қаттиқ туртиб юборди.

– Ҳой! – шикоятмуз қичқирди савдогар ўзини базўр ўнглаб. – Кўзингга қарасанг-чи! Бу ердагилар одам эмасми? Юпитер ҳаққи, жоним чиқиб кетаёзди; яна бир туртганингда борми, жоним тўғри Аидга раво-на бўларди.

– Э, Диомед! Сенмисан? Узр, узр. Ҳаётнинг ифлослигини ўйлаб кетаётувдим. Шўрлик дўстимиз Главк... Оҳ! Ким ўйлабди бунақа ишлар бўлишини!

– Менга айт-чи, Клодий, уни ростданам Сенатда суд қилишадими?

– Ҳа. Айтишларича, жиноят шунчалик оғир эканки, ҳукми Сенатнинг ўзи чиқарар эмиш. Главкни у ерда ликторлар кўриқлаб олиб боришармиш.

– Бундан чикди, оммавий суд бўлар экан-да?

– Албатта. Ҳеч нарсадан хабарсиз, қаерда юрибсан ўзи?

– Жиноятдан кейинги тонгда иш билан Неаполга кетгандим, яқинда қайтиб келдим. Жуда хунук иш бўлибди-да, ахир ўша куни оқшом у меникида бўлган эди.

– Шубҳасиз, у айбдор, – деди Клодий елка қисиб. – Бу жиноят ўта оғир бўлганидан, Сенат ўйинлар бошлангунча ҳукм чиқаришга шошилаяпти.

– Ўйинлар бошлангунча! Э худолар! – қичқирди Диомед, титраб. – Наҳотки уни йиртқичларга ташлаб, тилка-пора қилишса? Шундай ёш ва бадавлат йигитни-я!

– Гапинг ҳақ. Аммо у юнон-да. Римлик бўлганида эди, минглаб юмшатувчи баҳоналар топиларди. Бу мусофирнинг айримлари бой бўлиб туғиладилар, аммо қийин дақиқаларда шуни унутмаслигимиз керакки,

улар, аслида, куллардир. Албатта, биз олий синф вакилларимиз, хар доим кўнгилчанлик қиламиз, агар ихтиёр бизда бўлсайди, у албатта осон қутуларди: ахир, мен сенга айтсам, ўлган коҳин ким бўлипти? Исиданинг ўзи-чи? Аммо халқ бидъатчи, у жиноятчидап кон талаб қилади. Кўпчиликнинг фикрига қарши бориш хатарли.

– Апови шаккок-чи, – пасронийми, насороми, нима дейишарди уларни?

– Бечора! Борди-ю, у Кибелагами ёки Исидагами, садақа қилса, уни авф этишади, бўлмаса – уни ҳам йўлбарс тилка-пора қилади. Не бўлганда ҳам мен шундай ўйлайман. Аммо барики суд ҳал қилади. Ҳозирча кути бўш, юнон ҳали ҳам машъум «гэта»дан қутулиб қолиши мумкин. Кел, бу ёмон ишлардан гапирмайлик. Гўзал Юлиянинг ахволлари қалай?

– Дуруст.

– Салом деб кўй. Тўхта-тўхта! Преторнинг уйида эшик вийчиллагандек бўлдими? У ердан ким чиқди? Поллуке ҳаққи, бу мисрлик-ку! Дўстимиз преторда унинг нима иши бор экан?

Энсиз кўчадан ўтиб, Арбак Саллюстийнинг уйига яқинлашганда, бирдан қора шарпага кўзи тушди – эшик олдида ридога бурканиб, бир аёл ётарди.

У қилт этмас, арвоҳга ўхшарди, агар Арбакнинг ўрнида бошқа хар қандай одам бўлганида, вужудини хурофий кўрқув чулғаб, илгари ўзларига карашли уйларнинг бўсағасига келишни яхши кўрувчи мунгли лемурлардан бирини кўраяшман, деб ўйлаган бўларди. Аммо Арбак бунақа бўлмағур нарсаларга ишонадиган одам эмасди.

– Тур! – деди у ётган аёлни оёғи билан туртиб. – Ўтгани ҳам кўймайсан одамни.

– А! Ким бу? – деди аёл ва ердан кўтарилди; ой нури Нидиянинг юзини ва катта-катта очилган, аммо кўрмайдиган кўзларини ёритди. – Кимсан? Овозинг менга таниш.

– Кўр қиз! Шундай бемаҳалда нима қилайсан бу ерда? Шуф! Номинг ва ёшингга муносибми бу ишинг? Уйга бор.

– Сени биламан, – деди Нидия аста. – Сен мисрлик Арбаксан. – Кейин ногаҳоний шижоатга бўйинсунгандек, қиз унинг оёқларига йиқилди, унинг тиззаларидан кучоқлаб, жазавали оҳангда деди: – Эй кўрқинчли ва қудратли инсон! Уни қутқар, қутқар! Унда айб йўқ – ҳаммасига мен айбдорман! У шу ерда, мана шу уйда, касал, жонсарак, ҳаммасига мен сабабчиман! Мени унинг олдига қўйишмаяпти, мени ҳайдашяпти. Уни давола! Ахир сен биронта гиёҳни, бошқа афсунларни қайтарадиган афсунларни биласан-ку, чунки у иситма-совутма дамламасидан ақлини йўқотган.

– Секинрок, бўтам! Мен ҳаммасини биламан. Юлия билан бирга жодугарнинг вориға борганимни унутибсан. Унга дамламани Юлия берган, аммо унинг номини ёмонга чиқармаслик учун сен чурқ этмаслигинг керак. Ўзингга таъна қилма – бўладиган парса бўлмай қолмайди. Мен эса жиноятчининг олдиға бораман, уни хали қутқарса бўлади. Мени қўйиб юбор!

Шу сўзларни айтиб, Арбак уни жон-жаҳди билан ушлаб турган қизнинг қўлларидан юлқиниб чиқди-да, эшикни қаттиқ-қаттиқ қоқди.

Бир печа сония ўтгач, ичкаридан оғир лўкидоннинг сурилгани эшитилди ва эшикни қия очиб, дарбон ким келганини сўради.

– Бу мен, Арбакман. Саллюстийда муҳим ишим бор эди, Главкка тааллуқли. Мен претор олдидан келдим.

Эснаган ва томоқ қирганча дарбон мисрликни ичкариға қўйди. Арбак триклинийға ўтди, у ерда Саллюстий ўзининг озод этилган суюкли кули билан кечлик қилмоқда эди.

– Арбакмисан? Шундай бемаҳалда-я? Бир коса шароб ич.

– Йўқ, азизим Саллюстий. Мен сени хушчақчақлик қилиш учун эмас, иш билан безовта қилишға журъат

этдим. Тутқунинг қандай? Шахарда айтишларича, у ўзига келганмиш.

– Бу ҳақ, – жавоб берди оккўнгил, аммо беғам Саллюстий, кўзларини артаркан. – Бироқ унинг юраги ва жисми шунчалик дабдала бўлганки, менга ошна бўлган ўша қувноқ маишатпарастни зўрға танидим. Ҳаммадан ажабланарлиси, у тўсатдан телба бўлиб қолиши сабабини сира айтиб беролмаяпти; нималар бўлганини элас-элас эслайди. Сенинг гувоҳлик берганингга қарамай, доно мисрлик, Апекиднинг ўлимида айбдор эмасман деб қаттиқ онг ичаяпти.

– Саллюстий, – жиддий оҳангда деди Арбак, – дўстингнинг ишини кўп жиҳатдан инобатга олса бўлади. Борди-ю, айбига иқрор бўлишига эришсак, қотиллик содир этишга уни нима мажбур қилганини айтиб берса, Сенатнинг мурувватига умид қилса бўлади. Ахир ўзингдан қолар гап йўқ, Сенат қонунларни юмшатиш ёки уларни янада қаттиқроқ қилиш ҳуқуқига эга. Мен шаҳардаги ҳокимиятнинг олий вакили ҳузурида бўлдим ва у менга бугун тунда афиналик билан юзма-юз гаплашишимга рухсат берди. Ўзинг биласан-ку, эртага суд бўлади.

– Начора, – деди Саллюстий, – агар ундан бирор нарса билиб ололсанг, ўз номинг ва шонингга муносиб бўлар эдинг. Уриниб кўр. Бечора Главк! Унинг иштаҳаси қанақанги зўр эди, энди эса ҳеч нарса емаяпти.

Шундай дея оккўнгил эпикурчи ўз гапидан ўзи қаттиқ таъсирланиб кетди. У хўрсинди ва қулларига яна шароб қуйишни буюрди.

– Тун ўтаяпти, – деди мисрлик. – Мени асирнинг олдига олиб бор.

Саллюстий бош ирғади ва уни иккита мудроқ қул кўриқлаб турган хужрага бошлаб кетди. Эшик очилди. Арбакнинг илтимоси билан Саллюстий кетди ва у Главк билан танҳо қолди.

Беморнинг энсиз тўшаги ёнида ўша замонларда урф бўлган баланд чиройли шам бир текис ёниб турар-

ди. Унинг нури афиналикнинг опноқ юзига тушганидан Арбак унинг қаттиқ ўзгариб кетганини кўрди ва унга раҳми келиб кетди. Юзида кизилликдан асар йўқ, кўзлари ич-ичига ботган, лаблари қонсиз ва қийшайиб кетган; ақл ва телбалик, ҳаёт ва ўлим ўртасидаги кураш аёвсиз бўлган эди. Главкнинг ёшлиги ва кучи енгиб чиққанди, аммо қон ва жоннинг ёшлиги, чашмадай кайнаб турган ҳаётнинг ўзи ғойиб бўлганди.

Мисрлик оҳиста тўшак олдига чўкди; уни пайқамай, Главк чурқ этмай ётарди. Охири узоқ сукунатдан кейин Арбак тилга кирди:

– Главк, бизлар бир-биримизга душман эдик. Ҳозир, кеч тунда қошинга дўст бўлиб, эҳтимолки, халоскор бўлиб, ёлғиз келдим...

Шерни сезган от сакраб тургандай, ўз ғаними овози қулоғига чалингани ҳамон Главк сапчиб турди, ҳаяжондан титраб, бўғила бошлади. Уларнинг нигоҳлари тўқнашди ва бирмунча вақтгача улар бир-бирининг кўзига тикилиб қолдилар. Афиналик гоҳ қизарар, гоҳ оқарар эди, мисрликнинг қорача юзи эса сал ёришгандек бўлди. Ниҳоят Главк бўғиқ оҳ тортиб, тесқари ўгирилди, қўлини манглайига қўйди, ўзини орқага ташлади ва гудранди:

– Наҳотки ҳали ҳам ухлаётган бўлсам?

– Йўқ, Главк, сен ухламаяпсан. Ўзимнинг ўнг қўлим ва отамнинг боши ҳаққи қасам ичиб айтаманки, сен қаршингда халоскор одамни кўриб турибсан. Қулоқ сол! Сен нима қилганингни биламан, аммо ўзинг ҳам шубҳа қилмайдиган ишни қилишинг сабабини ҳам биламан. Сен қотиллик содир этдинг, бу жуда оғир қотиллик. Қовоғингни солма, қалтирама – мен буни ўз кўзим билан кўрдим. Мен сени қутқаришим мумкин, ақлингдан жудо бўлиб, билмай ҳаракат қилганингни исботлай оламан. Аммо қутулиб чиқишинг учун сен иқрор бўлишинг керак. Анекидни ўлдирганман деган мана бу иқрорномага имзо чек, шу билан машъум ҳукмдан омон қоласан.

– Нималар деяпсан? Апекидни мен ўлдирдимми? Ахир унинг ерда қошга беланиб ётганини кўрмадимми? Тагин буни мен содир этганимга ишонтирмоқчи бўлаяпсанми? Маккор! Йўқол кўзимдан!

– Ҳовликма, Главк. Жиноятинг исботланган. Телбаликда нима қилиб қўйганингни эслолмаслигинг тушунарли, ахир ақлинг жойидалигида ҳам бундай ёвузлик сени ларзага солиши тайин эди. Аммо ҳозир эзилган хотирангни тетиклаштираман. Эсингдадир, сизлар Анекид билан кетиб борар эдингиз ва унинг синглиси важидан баҳслашиб қолгандингиз; у ҳар доим муросасиз бўлиб келганди ва насоро бўлиб олгач, сени ҳам тортмоқчи бўлганди. Сизлар айтишиб қолдингиз. У сенинг турмуш тарзингни ҳақорат қилди ва Иона сенга турмушга чиқмайди, мен йўл бермайман деб онг ичди, шунда сен газаб ичида ақлингни йўқотиб, унга наштар билан зарба бердинг. Эсласанг-чи мундоқ! Мана бу қовоздагини ўқи, унда ҳаммаси ёзилган. Унга имзо чек, омон қолганинг шу.

– Хайвон, қани, бер менга ўша сохта қовозни, майда-майда қилиб ташлай! Мен – Ионанинг акаси қотили эмишман! Мен яхши кўрган инсоннинг акаси бошидаги бир толага қўлимни теккизганимга иқрор бўлишим керакмиш! Бундан минг қарра ўлганим афзал!

– Эҳтиёт бўл, – вишиллади Арбак. – Олдинда бошқа йўл йўқ: ё иқрорномага имзо чекасан, ё арслон оғзига бориб тушасан!

Главкка қараб қўйиб, мисрлик бу сўзларда ҳаяжоннинг аниқ аломатларини севинч билан пайқади. Афиналикнинг бадани снгилаб жимирлаб кетди, лаблари қийшайди, юз ва кўзларида кўрқув ва шубҳа акс этди.

– Буюк худолар, – деди у аста, – тақдир деганлари қанчалик мунофиқ! Куни кеча ҳаёт менга қулиб турганди – Иона меники эди, ёшлик, саломатлик, муҳаббат менга неъматларини ёғдириб турганди, энди эса – дард, телбалик, шармандалик, ўлим! Нима сабабдан? Мен нима қилибман? Эҳ, балки ҳали ҳам мен телбадирман?

– Бунга имзо чек ва сен омонсан! – деди мисрлик сокин, авровчи овозда.

– Ҳеч қачон, васвос! – деди Главк ғазаб билан. – Сен мени ҳали билмабсан. Сен афиналикнинг мағрур қалбини билмабсан! Ажал шарпаси мени бир лаҳзагина чўчита олганди, аммо энди кўрқув ўтиб кетди. Номуссизлик тоабат даҳшатли бўлиб қолажак! Ҳаётини қутқариш учун ким ўз номини билиб туриб иснодга кўяди? Ким қалб хотиржамлигини виждон азоби-га алишади? Одамлар ва севгилисиз кўзи олдида ким номуссизликка рози бўлиб, ўзини ҳалок этади? Борди-ю, ҳаётимнинг бир неча мурдор йилларини бу қадар тубан кўрқоқлик эвазига сотиб олиш мумкин бўлса, ҳой мисрлик хайвон, Гарнодий юрган йўлга кадам босган, Сократ нафас олган ҳаводан ютган одам бундай қилишига икки дунёда ҳам умид қилмай кўя қол. Кет! Ёки пок виждон билан яшайман, ёки кўрқувсиз ўлиб кетаман!

– Яхшилаб ўйлаб кўр! Арслоннинг ўткир тишлари, сенинг ўлимолди азобларинг тилка-пора бўлган аъзои баданингни томоша қилиб турган тошбағир оломоннинг ҳайкириқлари. Жасадингни ҳатто дафн ҳам қилмайдилар; сен четлаб ўтиб кетмоқчи бўлганинг шармандалик сени абадулабад тамғалаб таплайди.

– Бекорга вайсама! Мен эмас, ақлдан озган сенсан! Шармандалик бошқаларнинг ўйлашларида эмас, – ўз кўзида пок бўлмоқ муҳим. Кетасанми, йўқми? Сени кўришга тоқатим йўқ! Мен доим сени ёмон кўриб келганман, энди эса ҳазар қиламан!

– Начора, мен кетаман, – деди Арбак дили вайрон бўлган ва ғазабга тўлганча, у ўз қурбони олдида ачиниш ва ҳаяжонни босишдан ожиз қолганди. – Мен кетаман. Биз яна икки марта кўришамиз – судда ва амфитеатрда. Хайр!

Мисрлик аста ўрнидан турди, ридоси барини йиғиштирди-да, чиқиб кетди. У бир дақиқа коса узра бедор ўтирган Саллюстий ҳузурига кирди, унинг кўзлари хуморлашиб улгурганди.

– У ҳали ҳам телба ёки тонаяпти. Уни қутқаришга ҳеч қандай умид йўқ.

– Унақа дема, – деди Саллюстий, у афиналикнинг қораловчисига нисбатан бегараз эди, чунки саховати-га унча ишонмасди ва дўстининг айбсизлигига амин бўлгандан кўра кўпроқ унинг бахтсизлигидан афсус қиларди.

– Унақа дема, азизим мисрлик! Агар тирноқча ҳам имкони бўлса, бундай дилкаш майхўрни қутқариб қолмоқ керак. Вакх – Исидага қарши!

– Кўрармиз, – деди мисрлик.

Лўкидонлар яна жангирлади ва эшик очилди; Арбак кўчага чикди. Шўрлик Нидия ирғиб оёққа турди.

– Уни қутқариб қоласанми? – деди у қўлларини қаттиқ қисиб.

– Бўтам, юр мен билан. Уни деб сендан илтимос қиламан, сен билан гаплашиб олишим керак.

– Кейин уни қутқариб қоласанми?

Ҳарчанд кулоқларини динг қилмасин, кўр қиз жавоб ололмади. Арбак кўчада анча илгарилаб кетганди; қиз иккиланиб турди-да, индамай унинг ортидан кетди.

– Бу қизни бир жойга қамаб қўйиш керак, – гудранди мисрлик ўйчан, – бўлмаса дамлама ҳақида оғзидан гуллаб қўяди. Ҳа, тоинки калондимов Юлия сир бой бермас экан, у оғзига толқон солиб олади.

VII боб

ҚАДИМГИЛАРДА ДАФН МАРОСИМЛАРИ

Арбак Главк билан гаплашгани йўл олар экан, Ионанинг уйида қайғу ва ўлим ҳукм сурарди. Эрталаб Апекиднинг жасади устида тантанали дафн маросимларини ўтказиш лозим эди. Марҳумни Исида эҳромидан унинг бир яқин аёл қариндоши уйига олиб ўтишди ва Иона акасининг ўлимидан ва қайлирига қарши айбловдан дарров воқиф бўлди. Кучли дард хисларни

Ўтмаслаштиради ва қуллар унга ҳеч нима демаганлари учун у Главкнинг тақдири ҳақидаги тафсилотларни билмасди, унинг касаллиги, телбалиги ва яқинда бўладиган суди борасида ҳам беҳабар эди. Айблов ҳақидаги гапни эшитган захоти у уни ғазаб билан рад этди; боз устига, айбловчи Арбак эканини билгач, қотил мисрликнинг ўзи деган фикр миясидан сира нари кетмай қолганди. Аммо акасининг ўлими ундан қадимгилар катта ахамият берган расм-русумларни адо этишни талаб этарди ва марҳум ётган хонадан чиқишга журъат қилолмаётганди. Ҳайҳот! Ионага севимли одамнинг жону жисми билан видолашиб, сўнгги сўзини тинглашдек эзгу бурчини адо этиш насиб этмади; у фақат акасининг шишадек қотиб қолган кўзларини ва қийшайган оғзини ёшиб қўя олди, холос. Кейин эса хушбўй сувда ювилган ва артилган акаси фил суягидан ясалган тобутда байрамона либосларда ётганида ёнида бедор ўтирди; тобут устига гул ва янроқлар сочди, бўсағадаги сарв бутовини алмаштириб турди. Мана шу қайғули мажбуриятлар асносида йиғлайвериб, дуолар замзама қилавериб, Иона бутунлай ҳолдан тойди. Қадимгиларнинг энг ажойиб удумларидан бири ёшларни тонг палласида, қуёшнинг илк нурлари таралаётганда дафн этиш эди, чунки ўлимнинг бешафқатлигини юмшатишга ҳаракат қилар экан, улар гўё ёшларни севувчи Аврора уларни ўз бағрига олади деб тасаввур қилганлар. Гарчи ўлдирилган коҳинни дафн этишда бу афсона тасалли бўлиб хизмат қилмаса-да, барибир шунга риоя қилинди — тарки одат амримахол.

Қайғули маросим куни. Иона уйи олдида жанозага келганлар саф тортганида сурранг осмонда юлдузлар бирин-кетин ўчиб, тун ўрнини аста-секин тонг эгаллай бошлаганди. Субҳи содиқнинг илк нурларида хиралашгандек бўлиб қолган узун ва ингичка машъалалар тантанавор ва жиддий ифодалар қотган чехраларни ёритиб турарди! Ана, босиқ ва мотамсаро мусиқа қулоққа чалинди, қайғули маросимга эш бўлиб, у ҳувиллаган ва

унсиз кўчалар бўйлаб узок-узокларга сузиб кетди; аёлларнинг жўрликдаги овозлари (кўпинча Рим шоирлари тасвирлайдиган гўяндалар) най ва Мисия шохнайига қўшилиб, дафн кўшиғини куйлай кетди:

Атиргуллар эмас энди сенинг боғингда,
Сарв япроқлари қўйилур тупроғингга.
Ёруғ бу дунёдан эрта кетаётирсан,
Совуқ ва короғу лаҳад ичра ётурсан.

Қанча чақирсак-да, жавоб бермайсан,
Гулзору боғларда гуллар термайсан.
Ажал чангалидан қутулолмайсан,
Меҳмонга чақирсак кела олмайсан.

Шўх кўшиқлар, дилкаш суҳбатлар,
Тугади, тарк этди сени улфатлар.
Қуёш нурлари ҳам кирмас уйингга,
Очкўз итлар келар энди тўйингга.

Қаро ер ичида Сизиф кўринур,
Думалатиб тошин беҳуд уринур.
Сув ичолмас Тантал – Лидия шоҳи,
Каллироя ўғли – тор-тор гуноҳи.

Ўтганлар арвоҳи ўнгу сўлингда,
Учрамас яқинларинг энди йўлингда.
Стикс дарёси лабида Харон
Қайиғини созлаб кутмоқда шу он.

Дарахтлар мудрайди қабристон ичра,
Кўмилган жасадлар, марҳумлар шаҳри.
Янги уй эгаси қувар бизларни,
«Кутгаймиз қиёмат куни сизларни».

Кўшиқ овозлари тингач, кузатувчилар эшикнинг хар икки томонидан туриб олишди; Апекиднинг жасадини

оёқларини олдинга қилиб, қирмизи чойшаб ёпилган тобут билан бирга уйдан олиб чиқишди. Қора либосдаги машъалдорлар ҳамроҳлигидаги мотам маросими мутасаддиси ишора қилдию маросим йўлга тушди.

Оҳиста куй чалганча машшоклар олдинда боришарди. Ора-сира мотам сурнайининг баланд ва гамгин инграши бу тинч ва тантанавор муסיқани босиб кетарди; уларнинг ортидан мотам кўшиқларини куйлаганча ёлланма гўяндалар борарди; аёлларнинг овозлари болалар овозларига кўшилиб кетганда, болалар овозидаги маъсумият ҳаёт ва ўлим ўртасидаги зиддиятни тагин-да бўрттириб юборарди: мисоли сўлғин куз япроғи олдидаги барра япроқдай. Аммо кўрқинчли хотираларни уйғотмаслик учун қизиқчилар, актёрлар ва ҳатто вази-фалари марҳумни намоён этиш бўлган бош актёр ҳам (уларсиз биронта мотам маросимини ўтказиб бўлмасди) бугун чакирилмаган эди. (Чунки, дафн маросими Римча эмас, юнонча ўтказилаётганди. — *Тарж.*)

Гўяндалар ортидан ўзларининг оппоқ либосларида, оёқяланг, қўлларида бир тутамдан бошоқ тутганча Исидда қоҳинлари боришарди, улар билан изма-из бораётганлар марҳум сувратини ва унинг афиналик аждодлари тасвирларини кўтариб олишганди. Тобут ортидан чўрилари қуршовида марҳумнинг боши очиқ, сочлари ёйилган, мрамардай оппоқ, аммо ўйчан ва сокин ягона аёл қариндоши секин қадам босади. Аҳён-аҳёндагина у маъюс карахтликдан ўзига келар, қўллари билан юзини ёшиб йиғлар эди; у юракни ларзага солар даражада уввос тортмаётган ва баъзи одамлар кўрар кўзгагина қилгандек ўзини ҳар томонга урмаётган эди. Бошқа барча асрларда бўлганидек, ўша асрда ҳам ҳақиқий мотам самимий ва сокин бўлган эди.

Кўчадан ўтиб, маросим гуруҳи шаҳар дарвозасидан чиқди ва ҳозир ҳам кўриш мумкин бўлган, девор билан қуршалмаган қабристонга етиб келди.

Меҳробга ўхшаб, рандаланмаган қайин ёғочидан таҳланган, ораларига ёнилғи ашёлар жойлаштирилган

дафи гулханининг саржини чўпқайиб турарди; атрофда эса бошларини эганча қоп-қора ва маъюс сарвлар саф тортган, уларни ҳар доим қабрларнинг ёнига экиб келишган.

Замбил мана шу саржин устига қўйилиши билан сўнгги йўлга кузатувчилар замбилнинг ҳар икки томонида туриб олишди. Иона марҳумнинг олдига яқинроқ борди ва унинг ёнида бир неча дақиқа қимир этмай, сукутда турди. Алекиднинг юзидан унда зўравонлик билан етказилган ажал ифодаси ғойиб бўлганди. Қўрқувлар ва шубҳалар абадан босилган, эҳтиросларнинг қайнаши тинган, тақволи жўшқинлик ғойиб бўлган, келажак олдидаги умид ва қўрқув – булар ҳаммасидан муқаддас ҳаётга интилган йигитча кўкси халос бўлган эди. Бу идроксиз манглай ва нафассиз лабларнинг даҳшатли хотиржамлигида нима қолган ўзи? Сингил ундан кўз узмас, ҳамма қимир этмай турарди; бу сукунатда қандайдир даҳшатли ва шу билан бирга тинчлантирувчи нимадир бор эди. Бирдан уни кескин ва кутилмаганда баланд ўтли қичқириқ бузди – узок ушлаб турилган алам ташқарига отилиб чиққан эди.

– Оғажоним! Оғажоним! – қичқирарди шўрлик Иона мурда устига йиқилиб. – Пашишага ҳам озор бермасдинг, сенинг ҳам душманларинг бормиди? Наҳотки сени ўлдирган бўлсалар! Уйғон! Бизлар бирга ўсгандик! Наҳотки бизга шундай айрилиқ битилган бўлса? Сен ўлмагансан – сен ухляясан. Уйғон, оғажоним, уйғон!

Ионанинг ўткир овози гўяндаларни ҳаракатга келтирди, уларнинг Ионага раҳмлари келиб, хўнграб гиря қила бошлашди. Бу йиғи Ионани тўхтатди. Гўё келганларни энди кўриб тургандек, қиз тез ва хижолат ичида бошини кўтарди.

– Оҳ, – гудранди у, титраб, – демак, биз ёлғиз эмас эканмиз!

Қисқа жимликдан кейин Иона ўрнидан турди, унинг ошпоқ гўзал чехраси яна қатъийлашиб, қотиб қолганди. Нозик ва титроқ қўллари билан у марҳумнинг

қовоқларини кўтарди; бироқ хира, ортиқ тушкунликдан чақнамаётган кўзларнинг тек қараб турганини кўриб, худди арвоҳга дуч келгандай у қаттиқ қичқириб юборди. Ўзига келгач, Иона акасининг қовоқлари, лаблабри, манглайини қайта-қайта ўшди, кейин эса нима қилаётганини ўзи билмаган ҳолда эҳром бош қоҳишининг қўлидан дафн машъаласини олди.

Иона энди бир четда, юзини қўллари билан яшириб ўтирарди, у на алангани кўрар, на мотам мусиқасини эпитарди, уни фақат бир туйғу – ёлғизлик туйғуси чулғаб олганди. Биз ёлғиз эмаслигимиз, ўлган биз билан эканлигини ҳис қилганимиздаги муқаддас таскин ҳали унғача етиб келмаган эди.

Шамол алангани пуфлаб тез авж олдириб юборди. Кейин эса у кичрая, хиралаша бошлади ва бир авж олиб, бир сусайиб, охири бутунлай ўчиб қолди. У хаёт тимсолининг ўзгинаси эди: бирпас олдин ҳамма нарса ҳаракат ва оловдан иборат бўлган жойда энди бир уюм кул ётарди.

Хизматкорлар сўнги учқунларни топтаб ўчирдилар, қўрларни бир жойга тўпладилар. Апекиднинг энг аъло шароб ва қимматли тутатқилар шимдирилган хоки кумуш кўзага жойланди, уни йўл ёқасидаги дахмалардан бирига тантана билан ўрнатдилар, марҳумнинг руҳини Ер остидаги Стинс дарёсидан олиб ўтувчи қайиқчига мўлжаллаб қўйган кичик тангачани ҳам ўша ерга жойладилар. Дахма гулчамбарлар билан безатилган, меҳробда хушбўй тутатқилар ўт олдириб қўйилган, дахма атрофида шамлар терилган эди.

Барча расм-русумлар адо этиб бўлингач, аёллардан биттаси дафна бутоғидан гўяндаларга уч марта сув сепди, сўнги: «Кетаверинглар» сўзини айтганидан кейин дафн маросими тугади. Бироқ эртасига қоҳин қабрга янги неъматлар билан келганида, мажусийлик инъомларига кимнингдир қўли яшил хурмо бутоғини қўшиб қўйганини кўрди. У бу нарса насронийликнинг дафн белгиси эканини билмаган ҳолда унга тегмади.

ИОНАГА КЕЙИН НИМА БЎЛДИ

Коҳинлар билан мотам зиёфатини баҳам кўриш учун кўнлар қолди, Иона эса ўз чўрилари билан уйга қайгули йўл олди. Акаси олдидаги сўнгги бурчини адо этиб, у энди ҳаётга қайтгандек бўлди, бўлажак қайлиғи ҳақида, унга қарши қўйилган даҳшатли айблов ҳақида ўйлай бошлади. Ҳаммасида Арбакдан гумон қилган ҳолда у бу тутуриксиз айбловга заррача ишонмаётганди, севгилиси ва ўлдирилган акаси олдидаги бурч унинг претор ҳузурига боришини, гарчи ҳеч нарса билан исботланмаган бўлса-да, ўзининг гумонларидаш хабардор қилиб қўйиши кераклигини ҳис қилмоқда эди. Шу пайтгача бекаларига ичлари ачитганидан Главкнинг аҳволи ҳақида обиз очмаган чўриларидаш сўраб-сўраб, у севгилисининг қаттиқ бетоблигини, Саллюстийнинг уйида кўриқчилар назорати остида эканини ва суд куни ҳам аллақачон тайин этилганини билиб олди.

– Марҳаматли худолар! – хитоб қилди Иона. – Мен уни қандай унутай? У, эҳтимол, мени ташлаб кетди деб ўйлаётгандир! Тезроқ унга ёрдам бериш керак, мен, марҳумнинг энг яқин қариндоши унинг айбсизлигига амин эканимни ҳамма кўрсин. Тезроқ! Мен уни тишчлантираман, ҳамдард бўламан, далда бераман! Борди-ю, менга ишонмасалар, борди-ю мен уларни ишонтира олмасам, борди-ю уни бадарғаликка ё ўлимга ҳукм этсалар, мен унинг қисматига тенг шерик бўламан.

Паришонхотирликда қасққа кетаётганини базўр англаган ҳолда Иона одимларини тезлатди; у ё аввал преторнинг ҳузурига ёки тўғри Главкнинг қошига бормоқчи эди. У шаҳар дарвозасидан тезгина кирди-да, узун кўчага келиб қолди. Уйларнинг эшиклари очиқ эди, аммо кўча бамисоли ўлик эди; шаҳар ҳали уйғонмаганди. Бирдан Ионанинг кўзи олдинда тик тах-

тиравон кўтариб кетаётган бир қанча одамга тушди. Тахтиравондан баланд бўйли бир киши чикди ва Арбакни таниб, Иона қаттиқ кичкириб юборди.

– Соҳибжамол Иона, – деди у меҳрибонлик билан қизнинг қўрқиб кетганини пайқамаган киши бўлиб. – Менинг васийим, менинг шоғирдим! Қайғунгда сени безовта қилганим учун кечир, аммо сенинг номусингни ўйлаб, претор сенинг билиб-билмай олдинда турган суд ажримларига аралашиб қолишингдан кўрқаяпти, ахир сен икки ўт орасида қолгансан, зеро сен аканг учун ўч олиш қасдида ёнасан, аммо қайлифингга жазо беришларидан кўрқасан. Шу боис сенга ғамхўрлик кўрсатадиган ва мотамингга шерик бўладиган дўстинг ё химоячинг йўқлигини билиб, претор оталарча донолик билан сени қонуний ҳомийингга топширди. Мана, шуни тасдиқлайдиган ҳужжат!

– Ичи қора мисрлик! – деди Иона, Арбакдан мағрур чекинган ҳолда. – Йўқол кўзимдан! Акамни сен ўлдиргансан. Унинг қони билан бўялган ўша қўлларингга энди сингисини тоштириб қўядиларми? Сен титраясан. Сен қасоскор худоларнинг жазо чақмоғини кутаётирсан. Кет, қайғум билан мени ёлғиз қўй!

– Ғам ақлингни еб қўйибди, Иона, – деди Арбак, одатдаги хотиржам ҳолатига қайтишга беҳуда уришиб. – Мен сени кечираман. Сен ҳар доим мени ўзингга садоқатли дўст деб бил. Аммо кўча – ноқулай жой, бу ерда сен билан гаплаша олмайман, сенга тасалли беролмайман. Бу ёққа келинглар, қизлар! Ўтир, васийим, тахтиравон сenga мунтазир.

Хайрон бўлган ва қўрқиб кетган чўрилар Ионани ўраб олишди ва унга қисилиброқ туришди.

– Арбак, – деди улардан каттаси, – бу қонунга тўғри келмайди! Ахир дафндан кейин тўққиз кунгача мархумнинг қариндошларини безовта қилиш ва уларнинг танҳоликларига халақит бериш тақиқланган эмасми?

– Хой аёл! – эътироз билдирди Арбак, қўлини амрона силтаб. – Васийни хомийнинг уйига олиш дафн

қонунларига хилоф эмас. Айтдим-ку сенга, менда преторнинг буйруғи бор, деб. Аммо биз имиллаяшимиз, бу одобдан эмас. Уни тахтиравонга ўтказинглар.

Шу сўзларни айтиб, у қаршилиқ кўрсатаётган Ионани маҳкам қучоқлаб олди. Иона орқага тисланди, унинг башарасига қаради, кейин эса телбаларча қаҳ-қаҳ уриб кула бошлади.

– Ваҳ-ха-ха! Зўр иш бўлди-да! Ажойиб хомий, оталарча қонун! Ваҳ-ха-ха!

Ўзи ҳам бу шиддатли, девонавор кулгидан чўчиб тушди-да, беҳуш холда ерга қулади. Арбак зум ўтмай уни ердан кўтарди-да, тахтиравонга ётқизди. Қуллар тез олға қараб кетишди ва кўп ўтмай шўрлик Иона ётган тахтиравон кўз ёши тўкаётган чўрилар нигохидан ғойиб бўлди.

IX боб

НИДИЯ ЎЗИНИ ЖОДУГАР ҚИЛИБ КЎРСАТАДИ

Нидияни ўз уйида қолдириб, Арбак бир чиқиб кетганича қайтиб келмади. Соатлар бирин-кетин ўтаверди. Нидия бир томондан қамаб қўйилгани, иккинчи томондан кўзи ожизлиги туфайли икки баравар кўпроқ азобда қолганди, қўлларини олдинга узатганча эшикни қолдириб, хонани пайпаслай кетди, ягона эшик кулфлов эканига ишонч ҳосил қилгач, табиатан шаддод бу қиз сабр-тоқати тугаб, дод солиб кичқира бошлади.

– Ҳой қиз! – деди эшикни очиб, уни кўриқлаётган қул. – Нима бало, чиён-пиён чакдими сени? Ё биз бу ерда жимликдан азоб чекаяпмиз-у, болаларнинг шовқини билангина жон сақлашимиз мумкин деб ўйлаяпсанми?

– Қани хўжайининг? Нега мени қамаб қўйишди? Мен кетмоқчиман, қўйиб юбор.

– Аттанг, қизгина, Арбакни яхши билмас экансан. Унинг айтгани-айтган, дегани-деган эканини унутдингми? У сени қамаб қўйишни буюрди, сен қамаб

кўйилгансан, мени эса эшикка кўз-қулоқ бўлиб туришга кўйиб кўйган. Сен кўчага чиқолмайсан, аммо яхшироқ бир нарса – овқат ва шароб олишинг мумкин.

– Юпитер ҳаққи, – деди Нидия, бармоқларини қисирлатиб, – айт, нега мени бу ерга қамаб кўйишди? Шўрлик ожиза қиздан қудратли Арбакка нима керак экан?

– Мен билмайман. Бугун бу ерга тахтиравонда олиб келинган бекачингга хизмат қилишингни истаётган бўлса керак, ҳойнаҳой.

– Нима! Иона шу ердами?

– Ҳа, у шу ерда, бечора. Зўрлаб олиб келишган бўлса керак деб кўрқаман. Аммо Катор эхроми ҳаққи, Арбак аёлларга мэхрибон. У сенинг бекачингнинг хомийси эканини биласан-ку.

– Мени бекачимнинг олдига олиб бор.

– У бетоб, ғазаб ва нафратдан ақлини йўқотган. Умримда ихтиёрим ўзимда бўлган эмас. Мени мана шу хоналарга қарашни топширганда, Арбак: «Мен сендан фақат бир нарсани талаб этаман, токи менда хизмат қилар экансан, сенинг на қулофинг, на кўзинг, на миянг бўлади. Буюрилганни бажар, тамом-вассалом», – деганди.

– Иона билан кўришсам, бунинг нима ёмон жойи бор экан?

– Билмадим. Борди-ю, зерикадиган бўлсанг, мен жон-жон деб сен билан гап сотишаман, чунки бу хужрачамда ўзим ҳам зерикиб кетаман. Дарвоқе, сен ўзинг фессалияликсан – биронта фол-мол очишни билмайсанми, мамлакатингдаги кўплар сингари тақдирни олдиндан айтиб беролмайсанми?

– Жим бўл, қул, агар жуда валақлагинг келаётган бўлса, Главк ҳақида нималарни эшитдинг, шуни гапир.

– Хўжайин судга кетди. Қилган жинояти учун Главкка жуда ёмон бўлади.

– Қанақа жинояти учун?

– Коҳин Апекидни ўлдирган-ку.

– Ҳа! – деди Нидия қўлини манглайига босиб. – Бу ҳақда эшитгандим, аммо ҳеч нарса тушунмагандим. Унинг сочидан бир тола юлинса, рози эмасман.

– Бу арслоннинг қўлидан келади деб кўрқаман.

– Эй, марҳаматли Худолар! Қандай даҳшат!

– Ҳа, бўлмаса-чи, борди-ю, уни суд қилишса, унинг жаллоди ё арслон, ёки, эҳтимол, йўлбарс бўлади.

Худди юрагига ўқ келиб санчилгандек, Нидия сапчиб туриб кетди. У қаттиқ кичқирди, кейин қулнинг оёқларига йиқилиб, шундай кичқирдики, ҳатто қулнинг тошдек юраги ҳам зириллаб кетди:

– Оҳ! Ҳазиллашувдим, де, ёлғон айтдим, де! Айт, айт!

– Кошки менинг қонунларга ақлим етса, бўтам. Балки иш унчаликка бориб етмас. Аммо уни айблаётган Арбак бўлади, кўплар саҳна учун қурбон талаб қилаяпти... Сен кўпам ўзингни ўзинг ейверма! Бу афиналик билан сенинг қанчалик ишинг бор?

– У менга жуда меҳрибон эди. Хуллас, унга нима бўлишини билмас экансан-да? Арбак уни айблаяптими? Оҳ, тақдир! Одамлар, одамлар! Оҳ! Ахир улар унинг юзини кўра оладилар, наҳотки улар бу қадар бераҳм бўлишса? Дарвоқе, севгилиси унга кўрсатган бераҳмлиқ етмасмиди?

Қиз бошини солинтирди-да, жим бўлиб қолди. Юзидан қайноқ ёш қуйилди, қапча тиришмасин, қул унга на тасалли бера оларди, на уни ўзига келтира оларди.

Қул чиқиб кетгач, Нидия фикрини бир жойга жамлашга ҳаракат қилди. Арбак Главкни айблаяпти; Арбак уни бу ерга қамаб қўйди; демак Нидия эркинликда бўлса Главкка ёрдам бериши мумкинлигини кўрсатмайдими? Ҳа, уни тузоққа туширганлари кўриниб турибди, Нидия ўзи севган одамнинг ҳалокатига сабабчи бўлибди. Эркинликка чиқишни у қанчалик хоҳларди! Қиз ўзининг барча азобларини эсдан чиқарди ва фақат қочиб чиқишни ўйларди. Қутулиб чиқиш имкониятларини тарозига солиб, у ортиқ ўзини уринтирмай,

хаёлини бир жойга тўплай бошлади. У кўплаб аёллар хийласини биларди ва кулик пайтларида улардан усталик билан фойдаланишни ўрганганди. Айёрликни билмаган кул кул эканми! У қоровулнинг Фессалияликлар санъати борасидаги мутаассибона саволини эслаб, уни алдашга қарор қилди: балки қочиб чиқиш учун мана шу тадбир унга қўл келар? Шундай хаёлларга кўмилганча қиз кечгача ўтирди ва тун бўйи ҳам мижджа қоқмай чиқди, эрталаб кул Сосий унинг қошига келганида, у кул билан яқинда қизиқиб сўраган нарсаси ҳақида суҳбатлаша кетди.

Аммо у фақат тунда қочиб чиқиши мумкинлигини тушунарди, шу боис сабр қилиб, яна қоронғи тушишини пойлашдан бошқа иложи қолмаганди.

– Тун, – деди қиз, – тақдир ҳукмини билиш учун ягона қулай вақт. Сен олдимга тунда кел. Дарвоқе, нимани билмоқчисан ўзи?

– Поллукс ҳаққи, хўжайиним нима билса, мен ҳам шуларни билсам дейман! Аммо бунга умид қилмаса ҳам бўлади. Ҳеч бўлмаса менга бир гапни айт, озодликка чиқишимга етарли пул тўплай оламанми ёки мисрлик мени текинга қўйиб юборадими? Баъзан у сахий бўлиб кетади. Ва яна, борди-ю, тақдир насиб этса, анчадан бери кўз тагига олиб қўйганим анови шинамгина хушбўй гиёҳлар дўконига эга бўламанми? Доришунослик касби улуғ, асли юраги тоза бўлган озод қулга жуда бопта!

– Хўп! Демак, сен мана шу саволларга жавоб олмоқчисан, шундайми? Бунинг йўллари жуда кўп. Бир гапирувчи тош бор, у болалар овози билан жавоб беради, аммо бу тош жуда камёб ва қиммат туради. Яна сувга қараб фол очса ҳам бўлади: жин сувда келажакдан хабар берувчи оппоқ ва қўрқинчли арвоҳларни кўрсатади. Аммо бунинг учун муқаддас сувли алоҳида идишлар керак, улар эса бизда йўқ. Шу боис, менимча, сенинг хоҳишингни қондирадиган энг оддий йўл – бу ҳаво афсуни.

– Бунинг бирон зиёни урмайдими одамга? – сўради Сосий ваҳимага тушиб. – Мен арвоҳларни ёқтирмайман.

– Кўркма. Сенга ҳеч нарса кўринмайди, фақат сувнинг кулқ-кулқ қилишидан сенга омад насиб этганми ё йўқлигини билиб оласан. Энг асосийси: кечки юлдуз пайдо бўлиши билан жин кириб келиши учун дарвозани қия очиб қўй, дарвоза олдига меҳмондўстлик белгиси сифатида мевалар ва сувли идиш қўйиб қўй; қош қорайгандан кейин уч соат ўтгач, бу ерга тоза ва муздай сувли коса келтир ва мен онам ўргатган фес-салча йўл билан сенинг тақдирингни билиб бераман. Аммо дарвозани қия очиб қўйишни унутма – ҳаммаси шунга боғлиқ; уни келишингдан уч соат олдин очиб қўйишинг, то фол очиб бўлгунча шундай қолдиришинг керак.

– Бу ёғидан тапвиш қилма, – деди соддадил Сосий. – Юзига эшикни қарсиллатиб ёпганда ўзини билган одам не аҳволга тушишини яхши биламан, ошпаз менга неча марталаб шундай қилган. Яна шуни ҳам биламанки, анови мухтарам зот, яъни жин, албатта, бундай меҳмондўстликдан хурсанд бўлармиди. Ҳозирча эса мана бу нонушта сенга.

– Судда нима гаплар?

– Суд хали бўлаяпти, у ерда вайсапгани-вайсапган, бу эртагача чўзилса керак.

– Эртагача? Бунга ишончинг комилми?

– Шунақа дейишаяпти.

– Иона-чи?

– Вакҳ ҳаққи, унинг аҳволи анча яхши бўлиб қолган, ахир бугун эрталаб хўжайинни ер тешиб, лабларини тишлашга мажбур қилибди-ку, ҳарқалай. Хўжайин унинг олдидан булутдан ҳам тундрок бўлиб чиққанини ўз кўзим билан кўрдим.

– Унинг хонаси яқинми?

– Йўқ, у тепада. Бўпти, сен билан ортиқча гап сотишга вақтим бор эканми.

АРИ ЎРГИМЧАК ТЎРИГА ТУШИБ ҚОЛАЯПТИ

Суднинг иккинчи куни. Кеч кириб келмоқда. Тахминан шу вақтларда Сосий даҳшатли жинларга қараб, фол очиши керак, аммо у очик қолдирган эшикдан ер ёки сувнинг сирли арвоҳи эмас, балки Исиданинг зилдай ва мутлақо дунёвий жисмга эга коҳини Кален кириб келди. У жўнгина эҳсонлар – бир-икки ҳовуч фўр мевалару аччиқ шаробли идишга эътиборсизгина қараб кўйди, – уларни тақводор Сосий кўзга кўринмас нотапиш меҳмонни чорлаш учун маъкул деб билганди. «Бор худосига садақа бўлса керак, – ўйлади Кален. – Аммо отамнинг боши ҳаққи, модомики бу худога бу қадар арзимаган нарсани садақа қилишар экан, у ўзининг илоҳий рутбасидан воз кечиши ҳам ҳеч гап эмас. Эҳ, агар биз, коҳинлар, бўлмаганимизда, «худолар»нинг иши чатоқ бўларди. Энди Арбакнинг олдига борай – ҳа, шувиллаган қумдан юриб кетаянман, аммо етиб боришим керак. Мисрликнинг ҳаёти менинг қўлимда – буни у қанчага баҳоларкин?»

Шундай мушоҳадалар билан у эшикдан перистилга ўтди, бу ерда юлдузли тунда бир нечта шамчирок ёниб турарди, шу топда устунли девордаги эпикдан Арбакнинг ўзи унга пешвоз чиқди.

– Э, Каленмисан? Мени қидирмаяпсанми? – деди мисрлик, унинг овози бир қадар саросимали эшитилди.

– Ҳа, доно Арбак. Сенга халақит бермадимми, ишқилиб?

– Заррача ҳам. Ҳозиргина озод қулим Каллий ўнг томонимдан уч марта акса урди, шу боис яхши нарса кутаётганини билиб тургандим, мана худолар менга Каленни юборди.

– Уйингга кирсак бўладими, Арбак?

– Бемалол. Аммо бугун тун шундай очик ва иликки; бунинг устига касалликдан кейин тўла мадорга кирга-

нимча йўқ, ҳавода тетикроқ бўламан. Яхшиси боққа борайлик, у ерда бизни ҳеч ким эшитмайди.

– Маъқул, – деди кохин.

«Дўстлар» гулли мармар гулдонлар териб қўйилган ва боғни қисмларга бўлган кўплаб шийнонлардан бирига шовмай йўл олишди.

– Ажойиб тун, – деди Арбак, – мен Италия соҳилларини йигирма йил олдин дастлаб кўрганимдагидек ойдин ва ажойиб тун. Азизим Кален, бизлар қариялмиз. Ҳеч бўлмаганда яшаганимизни ҳис этишимиз керак.

– Сен-ку бу билан мақтана оларсан, – деди Кален, суҳбатни уни қийнаб келаётган сирга эҳтиётлик билан буриб, кибр-ҳавоси баланд мисрлик кўрсатган камтарлик ва қувноқ оҳанг ундаги кўрқувни фақат кучайтираётганини ҳис этган ҳолда. – Сенинг битмас-туганмас бойлигинг бор, ўзинг касаллик нималигини билмайсан – тўрт мучанг соғ, севгидап омадинг чопган, сурмаган лаззатларинг қолмаган, айни соатда қасос олишдан хузурланаяпсан.

– Афиналикка шама қилаётирсан. Ҳа, эртага тонгда ўлим ҳукми чиқарилади. Сенат бешафқат. Аммо сен хато қилаяпсан: унинг ўлими менга ҳеч қанақа шодлик келтирмайди, у фақат Ионага муҳаббатимдаги рақибимдан мени халос қилади, холос. Бу бебахт қотилга нисбатан менда ҳеч қанақа адоват туйғуси йўқ.

– Қотилга! – такрорлади Кален секин ва маънодор қилиб, сўнг Арбакка тикилиб қаради. Юлдузларнинг заиф ва бир текисдаги нури сохта авлиёнинг мағрур юзини ёритиб турарди, бироқ бу юзда ҳеч қандай ўзгариш сезилмади. Хафсаласи шир бўлган Кален хо-муш кўзини ерга олди. У тез-тез гапира кетди:

– Қотилга? Албатта, уни бу жиноятда айблаш мумкин, аммо унинг гуноҳсизлигини биладиган одамлар йўқ эмас.

– Аниқроқ гапир, – совуқ оҳангда деди Арбак, кўнгли сирли бир нарсани сезиб, ўзини ушбу суҳбатга чоғлай бошлади.

– Арбак, – деди Кален деярли шивирлаб, – мен дарахтзордаги ибодатхона орқасида турган эдим. Мен ҳамма гапни эшитдим. Қуролинг Алекиднинг юрагига қандай санчилганини ҳам кўрдим. Мен сени қораламайман – сен душманни ва мункирни ўлдирдинг.

– Демак, сен ҳаммасини кўргансан, – ҳиссиз оҳангда деди Арбак. – Шундай ўйлагандим. Сен бир ўзингидинг?

– Бир ўзим, – жавоб берди Кален, мисрликнинг хотиржамлигидан ҳайрон қолиб.

– Ибодатхона орқасига нега яшириниб олгандинг?

– Алекид насроийликни қабул қилганини билардим, у муқаддас маъбудамизни халқ олдида фош қилиш учун худди ўша жойда муртад Олиф билан кўришиши керак эди. Мен уларнинг изидан тушиб, режаларини барбод қилмоқчи эдим.

– Кўрганларинг ҳақида лоақал биронта тирик жонга айтдингми?

– Йўқ, хўжайин. Сир хизматкоринг кўкраги ичига дафн этилган.

– Ҳатто туғишганинг Бурдон ҳам ҳеч нарсани билмайдими? Тўғрисини айт!

– Худолар ҳаққи...

– Қўй бу гапни. Биз бир-биримизни биламиз – худоларга бало борми.

– Унда интиқом даҳшати ҳаққи – йўқ!

– Нега шу вақтгача менга чурқ этмадинг бу ҳақда? Нима учун афиналикнинг суди арафасидагина Арбакка унинг қогилини айтишга журъат қилдинг? Шу пайтгача жим юриб-юриб, нега энди айтаяпсан?

– Чунки... чунки... – Кален тутилиб, қизариб кетди.

– Чунки, – деди Арбак хуш табассум билан, қоҳиннинг елкасидан дўстона қоқиб кўяркан, – чунки, азизим Кален – ҳозир юрагингдаги гапларни қандай ўқиб, барча қилмишларингни қандай тушунтириб беришимни кўрасан, – чунки айблов билан чиқиб, калавам учини

йўқотишимни ва ҳеч қандай йўл тополмай қолишимни кутгансан. Қотилликка сохта гувоҳлар қўшишимни кутгансан, зеро мен ўзим бошқаларда қонга ташналикни уйғотганимдан кейин на зар, на зўр мени қутқара олар эди. Энди эса, бегуноҳ одам устидан ҳукм чиқарилиши керак бўлганда сенинг биргина сўзинг эртага қанақанги даҳшатли тўрни тилка-шора қилиб ташлаши мумкинлигини англашим учун айтаяпсан менга буни, бу билан мум тинчлашинг баҳосини оширмоқчи, халойиқда ғазаб алангасини ёққан менинг ўз энчиллигим сенинг гувоҳлигингдан кейин менинг ўзимга қарши қаратилишини, Главк эмас, арслон оғзига менинг тушишимни кўрсатмоқчи бўлаяпсан! Шундай эмасми?

– Арбак, – деди Кален, ўзининг бутун сурбетлигини бой бериб, – сен ростдан ҳам жодугарсан! Сен бировларнинг юрагидаги гапларни китобдай ўқийсан.

– Бу менинг вазифам, – жавоб берди мисрлик босиқ кулиб. – Хуллас, жим юр, ҳаммаси тугаганидан кейин мен сени бой қиламан.

– Кечирасан, – деди кохин, очкўз Арбакнинг келажакда сахийлик қилишига умид қилиб бўлмаслигини бирдан англаб. – Сен тўғри айтдинг – биз бир-биримизни биламиз. Модомики, менинг жим юришимни истар экансан, Гарпократга садақа сифатида олдиндан бир нима беришинг керак бўлади. Мумсикликнинг нафис рамзи бўлмиш атиргул мустаҳкам илдиз отишини истасанг, унга зар ёмғири билан сув бер.

– Ғоят оқилона ва шоирона гап қилдинг! – деди Арбак, гарчи ҳарис суҳбатдошини чўчитиши ва ушлаб туриши керак бўлса-да, ўшандай тинчлантирувчи ва руҳлантирувчи қувноқ оҳангда. – Фақат эртагача сабр қил.

– Бугунги ишни эртага қўйиш на ҳожат? Бегуноҳ устидан ҳукм чиқарилишидан олдин беришим керак бўлган гувоҳлик ундан кейин керак бўлмай, шармандам чиқиб қолаверсам-чи? Менинг шартларимни унутиб юборсанг-чи? Ҳалитдан бунақа галга соладиган бўлсанг,

бундан кейин сенинг химмат қилишингга кўзим етмай-ди.

– Хўш, ундай бўлса, айт, қанча истайсан?

– Ҳаётинг қиммат туради, бойлигинг эса ачиб ётибди, – деди кохин мийиғида кулиб.

– Бу яна оқилона гап. Хўп, гапир, қанча?

– Арбак, тагхонангда махфий хазина бор деб эшитдим, залворли гумбазлар остида сандиқ тўла олтинлар, гулдонлар, жавохирот сақланар экан, булар барчаси илохий Нероннинг хазинаси билан бас бойлашармиш. Каленнинг Помпеядаги энг бадавлат кохин бўлиши учун хазинангдан унга улуш ажратиш сенга чўт эмас ва бундан тарикча зарар кўрмайсан.

– Юр бўлмаса, Кален, – деди Арбак қувноқ оҳангда. – Сен менинг эски дўстимсан ва садоқатли хизматкоримсан. Сен менинг ўлишимни истамайсан, мен эса сахийлик билан сени мукофотлайман; ҳозир икковимиз сен айтган ўша хазинага тушамиз, ундаги олтинчу кумушларни кўриб, кўзингни қувнатасан ва этагингга сикканича улардан оласан. Дўстингнинг хазинасини кўриб, сени сахийлик билан мукофотлаган одамга зиён етказиш печоғли аҳмоқона иш эканлигини тушунасан. Главк ўлгандан кейин эса сен яна хазинамда бўласан. Кўрдингми, мен сен билан дўстона гаплашгандай, очик гаплашаяпман.

– Эй одамларнинг аълоси, зоти олийлари! – деяшли кичқириб деди Кален. – Сенинг одиллигинг ва саховатингга қилган ножоиз шубҳаларимни кечирасанми?

– Жим! Яна бир муюлишдан сўнг хазинага тушамиз.

XI боб

**ҚУЛ КАРОМАТ КУТМАЙДИ.
КЎРЛАРНИ КЎР ҚИЗ АЛДАШИ МУМКИН.
БИР ТУННИНГ ЎЗИДА ИККИ ТУТҚУН**

Нидия Сосийни тоқатсизлик билан кутарди, унинг ўзи ҳам қизнинг қошига тезроқ боришга интиқ эди. Ботирланиб олиш учун у жинга деб қолдирган шаробга нисбатан аъло сифатли шаробдан тўйиб ичиб олиб, соддадил қул кўр қиз қамаб қўйилган хонага йўл олди.

– Хўш, Сосий, тайёрмисан? Косада тоза сув келтирдигми?

– Ҳа, албатта. Лекин қалтираб кетаяпман. Жинни кўрмаслигимга ишончинг комилми? Уларни унчалик хушфеъл ва яхши эмас деб эпитгандим.

– Хотиржам бўл! Дарвозани қия очиб қўйдингми?

– Ҳа, дарвоза олдидаги хонтахтача устига бир печа яхши олма ва ёнғоқлардан ҳам қўйиб қўйдим.

– Бу яхши. Демак, дарвоза ёпиқ эмас ва жип кира олади, а?

– Албатта.

– Унда, қапи, эшикни оч. Ана шундай. Уни қия очиқ қолдир. Энди эса, Сосий, шамчирокни менга бер.

– Нима! Уни ўчириб қўймоқчимисан?

– Йўқ. Лекин мен унинг устида афсунлар ўқишим керак. Унда олов деви бор. Ўтир.

Қул ўтирди. Шамчирок устига эгилиб, Нидия нималарнидир пичирлади.

– Ух, ҳозир жин келади, – деди Сосий, – ҳалитдан унинг нафаси сочимга ураётганини сезаяпман.

– Сувли косани ерга қўй. Энди эса рўмолчани бер, кўзингни бовлаб қўяй.

– Э-ҳа! Жодугарлар доим шундай қилишади. Лекин жудаям қаттиқ бовлама, сал бўшроқ қил.

– Мана. Ҳеч нарсани кўрмаяпсанми?

– Юпитер ҳаққи, ҳеч нарсани! Ҳаммаёқ қоп-қоронғи.

– Энди эса истаган нарсангни арвохдан шивирлаб, уч марта сўра. Агар у «ха» деса жин пуфлаганда сувнинг қулқиллаган товушини эшитасан, агар «йўқ» деса, ҳамма нарса жим туради.

– Алдаш бўлмайдами?

– Мен косани оёқларинг тагига қўйиб қўяман, мана бунақа. Энди то сен айтмагунча мен унга теголмайман.

– Буни яхши ўйлабсан. О, Бахус, ўзинг марҳаматингни дариф тутма! Биласан, мен ҳар доим сени бошқа худолардан кўра кўпроқ яхши кўрганман, мен сенга бултур семиз уйбошиникидан ўмариб келган кумуш косани нисор этаман, башартики сув жинини менга раҳмдил бўлишга кўндиролсанг. Сен эса, хой арвох, қулоқ сол... Келаси йил озодликка чиқишимга лойиқ пул ишлаб оламанми? Сен буни биласан, чунки сен ҳавода яшайсан, қушлар ҳам, албатта, бу уйнинг барча сир-асрорларини гуллаб қўйган бўлишса керак; биласан, сўнгги уч ойда ҳалол тапмалашим мумкин бўлган ҳамма нарсани тапмаладим (яъни, хавфсиз ҳолда демоқчиман), барибир ҳам менга икки минг сестерций етмаяпти. Эй, меҳрибон руҳ, шу йил зарур даражадаги пулни тўплай оламанми ё йўқ? Гапир. Сув қулқуллагандай бўлдимми? Йўқ, ҳамма ёқ гўристондай жим-жит. Хўп, бу йил бўлмаса, келаси йил бўлар? Э-ха, қулоғимга нимадир чалинаяпти; жин эшикни тирнаяпти, у ҳозир бу ерга келади. Демак, келаси йил-а, дўстим? Ахир бу катта муддат-ку. Нима? Тағин жиммисан? Майли, икки ярим йилдан кейин... уч йилдан кейин... тўрт йилдан кейин, хўпми? Балоба йўликайин... тўрт йилдан кейин, хўпми? Балоба йўлиқкур, жин дўстим! Сен хотин киши эмассан, бу аниқ, йўқса бу қадар узоқ сукут сақламас эдинг. Беш йилдан кейин... олти... олтмиш йилдан кейинми? Илоё, сени Плутон кўтарсин! Бошқа сўрамайман.

Сосий жаҳл билан косани тепиб юборди. Кейин қўлларини узоқ ўйнатганча ва ундан ҳам узоқроқ сўкинганча бошига ўроғлиқ рўмолчани ечди ва ўзи қоронғиликда эканини кўрди.

– Нима бўлди? Хой, Нидия... Шамчироқ йўқолган. Оббо ёлғончи-ей, у ҳам ғойиб бўлибди. Аммо шошмай тур, мен сени гутаман-да, хаммаси учун товон тўлаттираман!

Қул пайпаслаб эшикни қидириб топди, аммо эшик ташқаридан қулфлов эди. У Нидиянинг ўрнига тутқун бўлиб қолганди. Нима қилади энди? Унинг лақиллаб қолганини Арбак билиб қолишидан қўрқиб, у эшикни қоқишга ва ёрдам чақиришга журъат қилмади. Нидия эса бу вақт ичида дарвозагача бориб олган ва жуфтакни ростлаб қолган бўлиши керак, албатта.

«Аммо у уйга борса керак, деб ўйлайман ёки жуда бўлмаганда, шаҳарнинг бирон жойида юргандир, – мулоҳаза юритди Сосий. – Эртага тонгда қуллар перистилда тўпланганда, овозимни эшитишади. Шунда уни қидиргани чопаман. Топаман-да, яна бу ерга олиб келаман, Арбак ҳеч нимани билмайди. Ҳа, энг яхши йўли шу. Ҳаҳ, митти алдоқчи-ей, бир дўшослаб қўлимнинг қичиғини босиб олмасамми, бу ҳам етмагандай, сувли косадан бошқа ҳеч вақо қолдирмабди! Шароб қолганида ҳам майлийди, сал ўзимга тасалли бўлармиди».

Тузоққа тушиб қолган Сосий тақдиридан нолиб, Нидияни қандай тутишни ўйлар эди. Нидия эса бизга маълум бўлган ўзига хос шитоб ва аниқлик билан ҳаракат қилганча аста перистилга ўтди, боққа олиб чиқадиган йўлакни қидириб топди, юраги гурс-гурс урганча дарвозага йўл олай деганда бирдан Арбакнинг яқинлашиб келаётган қадам товушлари ва қўрқинчли овози қуловига чалинди. Даҳшатдан у нима қилишини билмай котиб қолди; кейин бирдан яна битта йўлак борлиги эсига тушди, – у йўлак катта тағхонадан бу ҳам боққа очиладиган эшикка олиб борарди. Зора-мора бахтига шу эшик очик бўлса? Шундай ўйлар билан у шошиб орқага бурилди, энсиз нарвончадан пастга тушди ва ҳадеганда йўлак эшиги оғзида пайдо бўлди. Афсус, у эшик маҳкам ёпиб қўйилган экан. Нидия бунга ишонч ҳосил қилгани ҳамон орқадан Каленнинг

овози келди, сўнг Арбак унга паст овозда, нимадир деб жавоб қилди. Қиз бу ерда қола олмасди, афтидан, улар айни мана шу эшикка келмокда эдилар. Нидия тўғри келган томонга ўзини урди ва нотаниш жойда пайдо бўлиб қолди. Бу ернинг ҳавоси нам ва совуқ эди. Бундан у тетиклашди. Қиз тагхонагами ёки калондимов хўжайини кириши даргумон бўлган қандайдир қоронғи кунжак эканини англади, бирдан унинг қулоғига яна қадам товушлари ва овозлар келиб урилди. У қўлларини олдинга чўзганча ҳамон олға талпинарди, қўллари энди дам-бадам йўғон ва залворли устунларга тегиб-тегиб кетмокда эди. Қўрқувдан сезгилари икки баравар ўткирлашиб, йўл топиб борар ва олға интилар эди. Ҳаво эса қадам сайин рутубатли бўлиб бормокда эди; барибир ҳам, Нидия ҳар замон-ҳар замонда нафасини ростлагани тўхтаганида, қулоғига яна яқинлашиб келаётган одим товушлари ва ноаниқ овозлар чалина бошларди. Охири унинг йўлини девор тўсиб чиқди. Энди қаёққа япиринади? Нидия биронга туйнук-пуйнукми ёки меҳробми топилиб қолишига умид боғлади. Аммо қаёқда! У қаттиқ куюнганча тўхтади. Сўнг, овозлар яқинлашиб келаётганини эшитиб, девор ёқалаб чошиб кетди ва бирдан девордан чиқиб турган ўткир чорқирра ёғочга қоқилиб, йиқилиб тушди. Гарчи ёмон йиқилган бўлса-да, аммо ўзини йўқотмади, қичқирмади; қайтага қувониб кетди, чунки ёғоч унга пана бўлиб хизмат қилиши мумкин эди-да. У ёғоч билан девор ораллиғига ғужапак бўлиб ётиб олди, шунда ҳеч бўлмаганда у бир томондан кўринмас эди, нафасини ичига ютиб, қисматини кута бошлади.

Бу орада Арбак билан Кален мақталган махфий хазинага йўл олдилар. Улар энди хайҳотдай ерости атрийси, яъни тапобий уйда эдилар, пастак шифтни йўғон-йўғон устунлар кўтариб турарди, улар шакл жиҳатдан ўша даврга хос юнунча нафосатдан узоқ эди. Арбак кўтариб келаётган ягона шамчироқ катта-катта тошлардан кўпол ва бесўнақай қилиб кўтарилган

яланроҷ ва потекис деворни хира ёритиб турарди. Бевовталанган илонлар чакирилмаган меҳмонларга совуқ қараб турди-турди-да, кейин қоронғиликка, девор тағига ўрмалаб кириб кетдилар.

Атрофга назар солиб, рутубатли, бузуқ хаводан нафас олгач, Каленни титроқ босди.

Арбак буни пайқади ва мийиғида кулиб қўйди.

Ушбу рутубатли тағхоналар тепадаги хоналарни хаводор қилиб турарди. Улар меҳнаткашларга ўхшайди – қўполликлари учун биз уларни менсимаймиз, улар эса ўзларини менсимаганларни менсимамай мағрур турадилар.

– Чапдаги қоронғи йўлак қасққа олиб боради? – сўради Кален. – Бу ерда зулматда унинг охири йўкка ўхшаб кўринади, гўё тўғри Аидга қараб кетгандай.

– Аксинча, у юкорига ёруғликка олиб чиқади, – жавоб берди Арбак эътиборсизгина. – биз эса ўнгга, мақсадимиз томон буриламиз.

Помшеяда тез-тез учраб турганидек, танобий хона икки қанотга ёки йўлакка ажраларди, гарчи у қадар бўлмаса-да, аммо шамчироқдан қочувчи зулмат туфайли охири йўкка ўхшаб туюларди. «Дўстлар» ўнгдаги йўлакка буридилар.

– Қувноқ Главк эртага унча рутубатли бўлмаса-да, аммо анчагина тор уйга кўчиб ўтади, – деди Кален, улар кенг гўла панасида Нидия ётган жойдан ўтиб кетишар экан.

– Ҳа, аммо унгача сахнадаги куруқ жойда мириқиб дам олиб олади. Ҳазилакам гапми, – деди Арбак донадона қилиб ва ғоят босиқлик билан, – сенинг биргина сўзинг уни омон сақлаб қолиши ва Арбакни унинг қисматига гирифтор этиши мумкин эди.

– Аммо бу сўз ҳеч қачон айтилмайди, – уни қувватлади Кален.

– Тўғри, азизим Кален! Ҳеч қачон! – деди Арбак, кохиннинг елкасидан дўстона кучиб. – Энди эса тўхта – биз стиб келдик.

Титроқ ёғду деворга чуқур ўрнатилган ва устидан темир япроқчалар ва қавссимон михлар, дағал ва

қорайиб кетган тахталар билан тамбаланган чоққина эшикни ёритиб турарди. Арбак камаридан уч-тўртта калта-калта, аммо зилдай калитлар осилиб турган ўртача катталикдаги халқани суғуриб олди. О, қўриқланаётган хазиналарига биров кириб келганидан безовта эски қулфларнинг вичирлашини эшитганда Каленнинг ҳарис юраги қаңдай уриб кетганини кўрсангиз эди!

– Бу ёққа кел, дўстим, – деди Арбак. – Мен шамчироқни баландроқ кўтариб тураман, тоқ сен олтин хирмонларини яхшилаб томоша қилиб ол.

Бетоқат Кален шеригининг сўзини икки қилиб ўтирмади: у шошиб олдинга кадам ташлади.

Бироқ у ичкарига кадам қўяр-қўймас Арбакнинг кучли қўллари уни ичкарига итариб юборди.

– Бу сўз ҳеч қачон айтилмайди! – деди мисрлик таптаповор қаҳ-қаҳ уриб кулиб; сўнг эшикни гурсиллагиб ёнди.

Кален зинапоялардан пастга думалади, аммо оғрикни ҳам сезмасдан сапчиб ўрнидан турди-да, эшикка отилди. У жон-жаҳди билан эшикни дўшослаб одамзоддан кўра кўпроқ ҳайвонотга ўхшаш кулоқни тешадиған овозда қичқира бошлади:

– Қўйиб юбор, қўйиб юбор мени! Менга олтин керак эмас!

Қалин эшик ортидан унинг овози зўрға эшитиларди ва Арбак яна кулди. Кейин у эшикни жаҳл билан бир тешди-да, ниҳоят ўзини беҳавотир ҳис қилиб, деди:

– Далмациянинг ҳамма олтинига бир бурда куюк пон бермайди! Очингдан ўлиб кет, ифлос! Жонинг чиққандаги оҳларингга арвоҳ ҳам қарамайди. Сен ўзингни еб адо қиласан, Арбакка таҳдид қилган, унинг жонига зомин бўламан деган нокасинг итдай ўлиб кетганини биронга тирик жон билмайди. Хайр!

– Афв эт, раҳм қил! Тошбағир, ёвуз, наҳотки сен...

Аммо Арбак энди кулоқ солмасди, у зим-зиё тағхонадан орқага тез одимлаб кетди. Йўлда унга семиз, шишган бақа учради, Арбак босиб олмаслик учун уни айланиб ўтди.

– Хар қанча жирканч бўлсанг ҳам менга зиён етказмайсан, – ғудранди у, – шу боис сенга тегмайман.

Каленнинг фарёдлари мисрликнинг қулоғига арабча етиб келмоқда эди. У тўхтаб, қулоқ солди.

«Ҳамма бало шундаки, – ўйлади Арбак, – то бу фарёдлар абадий тинмагунча мен бу мамлакатдан кетолмайман. Менинг хазиначиларим бу ерда эмас, балки нариги қанотда. Аммо қуллар уларни олиб чиқа бошлаганида, улар қичқириқларни эшитиб қолишлари мумкин. Дарвоқе, нимадан кўрқардим? Агар у ўлиб қолмаса, уч кундан кейин овози ўча бошлайди, отамнинг соқоли ҳаққи! У лаҳадда ётгандай ётаверади. Лекин, Исида ҳаққи, бу ер совуқ экан! Хушбўй Фалерн шаробидан бир коса ичиб олмасам бўлмайди».

Виждон азоби нималигини билмайдиган мисрлик кийимига яхшироқ ўраниб олди-да, юқорига кўтарилди.

ХII боб

НИДИЯ КАЛЕН БИЛАН ГАПЛАШАДИ

Нидия эшитган гаплар бир томондан уни даҳшатга солса, иккинчи томондан юрагида умид пайдо қилган эди. Эртага Главк устидан ҳукм чиқарилади. Арбакни ўлимга топшириб, уни қутқариши мумкин бўлган одам бор ва бу одам ундан атиги бир неча қадам нарида турибди! Гарчи эшик ортидан элас-элас қулоққа чалинаётган бўлса-да, унинг қичқириқлари ва фарёдларини, қарғиш ва дуоларини у эшитиб турарди. У одам зиндонда эди, аммо қиз сирни биларди. Фақат бу ердан қочиб чиқиб, преторни топиш керак – уни озод этинга улгурадилар ва афиналик омон қолажак. Ҳаяжондан у бўғилиб қолаёзди; мияси ишламай қолди, хушини йўқотди, бироқ у яна ўзини қўлга олди ва диққат билан қулоқ солиб, Арбакнинг кетганига ишонч ҳосил қилди. Нидия қичқириқлар томон юра бориб, Каленга ёпилган

эшиккача етиб олди. Бу ерда унга тутқиннинг аламли дод солишлари аниқроқ эшитиларди. У Кален билан гапланишга уч карра уриниб кўрди ва уч карра ҳам унинг овози қалин эшикдан ёриб ўтолмади. Ниҳоят, у қулфни пайнаслаб, калит тешигига эгилди ва тутқин кимдир унинг исмини айтиб чақираётганини баралла эшитди.

Каленнинг томирларида кон тўхтаб қолди, сочлари хурпайди. Бу даҳшатли танҳоликка қанақа сирли, ғайритабиий хилқат кириб олган бўлиши мумкин?

– Ким у? – сўради у, баттар кўрқиб. – Бечора Каленни қайси арвоҳ, қайси жин чақираяпти?

– Кохин, – деди қиз, – Арбак билмайди, мен тақдир тақозоси билан унинг хиёнаткорлигига гувоҳ бўлдим. Борди-ю, мен ўзим бу ердан чиқиб кета олсам, сени қутқараман. Аммо ҳозир мана бу тирқишдан менинг битта саволимга жавоб бер.

– Оҳ, меҳрибон даҳо! – севиниб деди кохин тешикка эгилиб. – Мени қутқар, яхшилигингни қайтариш учун меҳробдаги барча косаларни сотаман.

– Менга сенинг олтининг эмас, сиринг керак. Тўғри эшитибманми гапларингни? Афиналик Главкни қатлдан сақлаб қола оласанми?

– Албатта, сақлаб қола оламан! Акс ҳолда фуриялар тилка-пора қилгур Арбак нима учун мени бу ерга алдаб олиб келди ва очдан ўлдирмокчи бўлди?

– Главкни қотилликда айблашяпти. Айбни сен рад этга оласанми?

– Мени озод қилсанг бўлгани, у Помпеядаги энг озод инсонга айланади. Арбакнинг қандай тиф урганини ўз кўзим билан кўрдим. Мен ҳақиқий қотилни фош этиб, гуноҳсизни қутқара оламан. Аммо борди-ю, мен ўлиб кетсам, у ҳам ўлади. Сенга унинг тириклиги керакми? Эй, нотаниш аёл, олижаноб юрагинг унинг қисматини ё у ёқлик, ё бу ёқлик қилади!

– Сен нимани билсанг, ҳаммасини рўйи рост айтиб берасанми?

– Айтиб бераман! Алдасам, етти дўзах ўтида куяй. Каззоб мисрликдан қасос олмай қўймайман. Ал-қасосул мин ал-ҳақ!

Кален тишларини вижирлатиб бу сўзларни айтганида, унинг мана шу ғазабининг ўзиёқ Главкнинг оқланишидан дарак беришини Нидия англади. Унинг юраги тез-тез ура бошлади. Наҳотки қисмат ёр бўлиб, севгилисининг қутулиб кетишига имкон яратса?

– Яхши, – деди қиз. – Мени бу ерга олиб келган худолар чиқиб кетишимга ҳам ёрдам беришади. Ҳа, сенга ёрдамим тегишини сезиб турибман. Сабр қил, умидсиз бўлма.

– Сен ҳам эҳтиёт бўл, ақл билан иш тут, ҳой, меҳрибон қиз. Арбакка ёлбора кўрма – у тошдан ҳам хиссизроқдир. Преторни топ, унга ҳаммасини айтиб бер, бу уйни топишга одам қўйсин. Яхши аскарлардан, темирчилардан олиб кел бу ерга – бу қулфлар жуда қаттиқ! Вақт кетаяпти, тезроқ ҳаракат қилмасанг, очимдан ўлиб қоламан. Бор, бор тезроқ!.. Йўқ, шошмай тур... Бир ўзинг қолиш қандай даҳшат! Бу ернинг ҳавоси лаҳадга ўхшайди... чаёнлар ҳам бор... жинлар ҳам! Кетма, мени ташлаб кетма!

– Йўқ, – деди Нидия, коҳиннинг қўрққанидан тапвишланиб, аслида у танҳоликда ҳаммасини обдан ўйлаб олмоқчи эди. – Сени қутқаришим учун мен боришим керак. Умид сенга ёру мадаккор бўлсин. Хайр!

Шундай деб, қиз устунлар оралаб, қўлларини олдинга чўзганча юқорига олиб чиқадиган йўлаккача стиб олди. Аммо у шу ерда тўхтади; то бутун уй уйқуга кетмагунча кутиб туриш маъқуллигини ҳис этди, шундагина сездирмасдан чиқиб кета олади. Шу боис у яна ётиб олди ва ўтаётган дақиқаларни санай бошлади. У узок дилгирликка ўрганмагани ва юраги севинчдан гурс-гурс қиларди: Главкка ажал соя солиб турибди, аммо у севгилисини қутқариб қолади!..

ХIII боб

НИДИЯ БОҚҚА ЧИҚИБ ОЛАДИ. У ҚОЧИБ ЧИҚА ОЛАРМИКАН ВА АФИНАЛИКНИ ҚУТҚАРАРМИКАН?

Билафонлар юқори баҳолайдиган ўтқир ва хушбўй шаробдан катта бир косасини симириб, қонини жўштириб олган Арбак янада руҳланиб кетди. Гарчи жиний мақсадларга хизмат қилса-да, ўз топқирликлари билан мағрурланиш одамларга сут билан кирган. Уларни кибр-ҳаво ўз айёрликлари ва енгил эришилган муваффақиятларидан суюнишга мажбур этади, кейин эса қаттиқ пушаймон қила бошлайдилар.

Аммо Арбак аллақандай пасткаш Каленни деб афсусланиб, ўзини қийнайидиган аҳмоқлардан эмасди. У коҳиннинг азоблари ва унинг қийнала-қийнала аста-секин ўлиши ҳақидаги ўйларни миясидан чиқариб ташлади; у бир нарсани ҳис этарди – даҳшатли хатар ортда қолди ва душман чурқ этолмайди. Энди бир бало қилиб Каленнинг ғойиб бўлишини коҳинларга тушуштириш қолган эди, холос, аммо бу унчалик қийин эмаслигини Арбак биларди. Турли топшириқлар билан у Каленни кўшни шаҳарларга тез-тез юбориб турарди ва уни Геркуланум ва Неаполдаги Исида эҳромлари учун инъом-эҳсонлар билан жўнатдим деб бемалол айта оларди. Исиданинг коҳини Апекиднинг ўлимидан кейин маъбуданинг кўнглини олмай бўларканми? Кален ўлгач эса жасадни Сарн дарёсининг чуқур сувига улоқтириб юбориш мумкин ва шунда унинг тўрт томони қибла бўлади. Борди-ю, коҳинни топиб олсалар, шубҳа кўпроқ масиҳийлар зиммасига тушади: жанг сахнасида Олинфнинг ҳалокати учун қасд олишни истовчилар, албатта, шулар бўлиб чиқади-да. Шуларни тез-тез хаёлидан ўтказиб, Арбак шўрлик коҳинни эсдан чиқарди.

Ётишдан олдин хизматкорлари кийимларини ечгани келганида у Нидияни эслади. Хаёлига Иона қайлигининг жинчилиги ҳақида билмаслиги керак деган ўй келди,

акс ҳолда қиз уни жиноятда айблай олмайди; Нидиянинг бу ердалигини эса Иона кул чўрилардан эшитиб қолиши мумкин ва уни кўришни исташи ҳам мумкин. У ўзининг озод бўлган кулларидан бири томонга ўгирилди:

– Каллий, югур Сосийнинг олдига, – деди у. – Унга айт, ожиза Нидияни хонадан чиқишига зинҳор-базинҳор йўл кўймасин... Ёки тўхта. Аввал Ионага хизмат қилаётган чўри қизларга бориб айт, кўр қизнинг менинг уйимда экани ҳақида Ионага офиз очишмасин. Югур тез!

Озод кул югуриб кетди. Ионанинг чўриларига Арбакнинг топширигини етказиб, у Сосийни қидириб кетди. Бу мухтарам зот ўз хужрасида йўқ эди, озод кул уни қичқириб чақирди ва шундоқ ёнгинасидан, Нидиянинг хонасидан овоз келди:

– Ох, Каллий, бу сенмисан? Худоларга шукур-ей! Эшикни оч, ўтинаман!

Каллий лўкидонни сурди ва эшикдан Сосийнинг ачинарли башараси кўринди.

– Ие! Сосий, ёш қиз билан ичкарига қамалиб олибсанми? Бу қандай шармандалик!

– Падарига лаънат ўша жодугарнинг! – шошиб унинг гапини бўлди Сосий. – У менинг бошимга етади!

Кейин у Каллийга ҳавойи жин ҳақида ва Нидиянинг қочиб кетгани хусусида хикоя қилиб берди.

– Бадбахт Сосий, энди дорга тортиладиган бўлдинг! Ҳозиргина Арбак менга тайинлаганди, бориб айт, қизни хонадан бир қадам ҳам жилдира кўрмасин, деганди!

– Шўрим қурсин! – зорланди кул. – Энди нима қилдим? Шу вақтгача у шаҳарнинг ярмини кезиб чиққандир. Аммо эртага уни ўзининг ҳар доимги жойида албатта тутиб оламан. Фақат сен ҳеч кимга ҳеч нима дема, азизим Каллий.

– Сенга дўстлигим ҳаққи офиз очмай тураман, токи менинг ўзимга ҳам зиён тегмасин. Аммо қизнинг бу даргоҳда эмаслигига ишончинг комилми? Тағин шу ерда бирон жойда яшириниб олган бўлса-чи?

– Шундоқмикан-а? У боққа бемалол чиқа олар эди, дарвоза эса, боя айтганингдай, очик эди.

– Йўқ, чиқа олмас эди! Бу вақтда Арбак коҳин Кален билан боғда юрарди. Хўжайиннинг эртанги чўмилишлари учун муаттар гуллардан тергани ўша ёққа ўтувдим, хонтахта устида сенинг эҳсонларингни кўрдим. Аммо дарвоза ёпик эди. Хотиржам бўл, Кален боғ томондан кириб, дарвозани ёпиб қўйган.

– Аммо қулф солмаган-ку!

– Йўқ, қулф солмаган. Лекин менинг бир нарсадан жаҳлим чиқаяпти – ахир ҳар қандай ўғри перистилдаги мис безакларни ўғирлаб кетиши мумкин-ку. Мен уни ўз қўлим билан қулфлаб қўйгандим, калит эса ёнимда эди. Ўша дарбон қўлимга тушсами, бошлаб таъзирини бериб қўярдим. Калит эса, мана, камаримда турибди.

– Эй, меҳрибон Вақх, сенга бекорга таваллолар қилмаган эканман! Қани, вақтни ўтказмайлик. Тезда боққа борайлик, балки қиз ҳам шу ердадир?

Оққўнгил Каллий қулга ёрдам беришга рози бўлди. Қўшни хоналар ва перистилдаги меҳробларни беҳуда кидириб, улар боққа чиқишди.

Хулди шу пайтда Нидия яшириниб турган жойини тарк этишга қарор қилди. Унсиз, қалт-қалт титраганча, кўксини тарс ёргудек бўлаётган нафасини ичига ютиб, гоҳ чирмовуқлар чирмаган устунларни пана қилиб, гоҳ улардан чиқиб, ойдинда ялтираб турган нақшинкор полдан юриб-юриб, у перистилгача етиб келди, айвондан боққа тушди, қоп-қора, тош қотган дарахтлар орасидан сирғалиб ўтди-да, лаънати дарвозагача етиб олди. Дарвоза қулфлов эди! Қулфга қўл учи тегишидан жаҳли чиққан кўр одамнинг чехрасида пайдо бўлган дард, қазаб, қўрқув ифодасини ким билмайди? Аммо шу паллада Нидиянинг юзида акс этган юракни тилка-пора қилиб юборувчи ғамни тасвирлашга сўз топилармикан? Унинг жажжигина титроқ қўллари бешафқат дарвозани қайта-қайта пайпаслар эди. Шўрлик қиз! Нахотки сенинг ажойиб матопатинг, бегуноҳ айёрлигинг, ит

ва овчидан қочиб қутулиш учун қилган барча саъй-ҳаракатларинг сувга уриб кетса? Сендан атиги бир неча қадам нарида, уринишларингдан, жон-жаҳдинг билан ҳаракат қилишларингдан қулган, энди ҳеч қаёққа кетолмаслигингни билган ҳолда тошбағирларча ўлжасига човут солишга мунтазир таъкибчиларни, афсуски, сен кўра олмайсан!

– Жим, Каллий, тегма унга. Кўрайлик-чи, дарвоза маҳкам ёпиқлигини билгандан кейин у нима қиларкин?

– Қара! Юзини осмонга қилиб, нималарнидир гапираяпти, ерга ўтириб олди. Йўқ! Поллукс ҳаққи, у қандайдир янги хийла ўйлаб топди, у орқага қайтмоқчи эмас. О, Юпитер, қайсарлик ҳам шунчалик бўлади-да! Қара, ирғиб турди, орқага қайтди, йўл қидираяпти. Илтимос, Сосий, ағрайма. Бовдан чиқиб кетмасидан уни тутиб ол. Қани!

– Ҳа-а! Қўлга тушдингми! – деди Сосий шўрлик Нидияни ушлаб олиб.

Зиндонбон уни маҳкам ушлаб олганда кўр қиз шунақанги қичқирдики, бу ит тишида тутиб турган қуённинг «одамга ўхшаб» жон ҳолатда чийиллашига ёки бирдан уйғотиб юборганда, кўрққанидан ойпараст солган ногаҳоний, дилтешар фарёднинг ўзгинаси эди. Бу фарёд шу қадар дард ва аламга тўла эдики, уни бир карра эшитган одам умрбод эсдан чиқармасди. Қизга гўё Главк фарқ бўлиб кетаётгандек, ёпишган сўнгги чўп ҳам қўлидан чиққандек туюлмоқда эди. Йигитнинг қисмати ҳал бўлмоқда эди – ё ҳаёт, ё ўлим; ўлим тангана қилмоқда эди.

– Ё худолар! Унинг фарёди бутун уйни остин-устин қилади-ку! Арбак сергак ухлайди. Оғзига бир нима тик! – деди Каллий.

– Бу жодугар кўзини боғлаган рўмолча, мана, қўлимда! Қани, бу ёққа олиб кел уни... Мана, бўлди. Энди сен кўргина эмас, гунг ҳамсан.

Сўнг момикдай енгил қизни қўлларига кўтариб олди-да, Сосий уйдан тез юриб ўтиб, Нидияни у қочиб

кетган хонага олиб келди. У ерда қизнинг оғзидан латгани олиб қўйиб, кул уни азобли ва даҳшатли танҳоликда қолдирди, бу азобни ҳагто Аиддаги азоб билан ҳам таққослаб бўлмасди.

XIV боб

ҚУВНОҚ ДЎСТЛАР МУСИБАТЛАРИДАН ОДАМЛАР ҚАЙҒУДА. ЗИНДОН ҚУРБОНЛАРИ

Главк ва Олинф устидан бўлаётган суднинг охириги, учинчи куни. Ҳукм чиқарилиб, суд тарқагандан бир неча соат ўтгач, бир нечта йигит Лепидникида зиёфатга тўпланди. Мезбон уларни тансиқ таомлар ва шароб билан сийлади.

– Шундай қилиб, Главк айбини охиригача тан олмабдими? – сўради Клодий.

– Ҳа. Арбак ҳам рад этиб бўлмас далилларни келтирди: қандай зарба берганини у кўрган экан, – жавоб берди Лепид.

– Коҳин Ашекид ўзи ҳам ўлгудай тунд, ичи қора одам эди. Хойнаҳой, у Главкни қувноқ ҳаёти учун ҳақорат қилган, Иона билан турмуш қуришига розилик бермаган бўлса керак. Улар уришиб қолишган. Главк, афтидан, қизишиб кетиб, ўзини тутолмаган. У маст бўлган, кейин эса алаמידан эс-хушини йўқотган ва бир неча кунгача ўзига келолмай юрган. Бечора! Нима қилиб қўйганини ўзи ҳам билмаса керак. Жуда бўлмаганда зийрак Арбак шундай деб ўйлайди, у далилларни жуда ўрни билан, жой-жойига қўйиб келтирди.

– Ҳа, бу унинг обрўйини ошириб юборди. Лекин юмшатувчи ҳолатларни ҳисобга олиб, Сенат ҳам бундай қаттиқ ҳукм чиқармаслиги керак эди.

– Ҳазабга тўлиб-тошган халқ бўлмаганида, у шундай қилар эди ҳам. Коҳин воқеаси бу тошбағир одамларни багтар қутуртириб юборди, одамлар Главк бойлиги ва насаби шарофати билан жазодан қутулиб қолиши

мумкин деб ўйлаганди. Шу боис улар унга қарши қаттиқ туриб олишди ва ўлим ҳукми чиқаришни талаб қилишди. Нима сабабдандир Главк ўз вақтида Рим фуқаролигини қабул қилмаганди. Сенат омма ғазаби олдида ожиз. Бироқ шундай бўлса ҳам ҳукм атиги уч овоз кўлчилик билан маъқулланди. Хой, қул! Хиосникдан қуйсанг-чи!

– Главкнинг ўзгариб кетганини қаранг! Аммо у аввалгидек тетик ва ботир!

– Кўрамиз, унинг тетиклиги эртагача бардош берармикан. Борди-ю, анави лаънати даҳрий Олинф матонатда ундан қолишмаса, унинг бу ботирлигидан нима фойда?

– Шаккок! – деди Лепид такводорона ғазаб билан. – Гарчи осмонда бир парча ҳам булут бўлмаса-да, соқчилардан бири яшин уриб ўлганига нима дейсизлар? Муртад кофир хали ҳам борган жойларини булғаб тирик юрганидан худолар Помпеядан ўч олаянги.

– Тафин ҳам Сенат бағрикенглик қилди: Олинф тавба қилса, Кибела меҳробига бир неча дона исирик уруғи ташласа бўлди эди, уни тинч-эмин қўйиб юборишарди. Борди-ю, уларнинг худолари ҳайкалларини ер билан яксон қилганимизда, уларнинг урф-одатларини ҳақорат қилганимизда, динини рад этганимизда, бизнинг ўрнимизда бўлишганида уларнинг тек қараб туришларига ҳечам кўзим етмасди.

– Суд юмшатувчи ҳолатни ҳисобга олди, омон қолишга Главкда ҳали умид бор: у арслонга қарши коҳинни ўлдирган усулни ишлатишига руҳсат берилди, ахир.

– Сен арслонни кўрганмисан, ўзи? Унинг тишларини кўрганмисан? Шунини умид деса бўладими? Ҳатто қилич билан қалқон ҳам бу даҳшатли йирткич олдида чўп билан папирус қорозичалик бўлмай қолади-ку. Йўқ, ундан кўра жонини суғуриб олиб қўя қолишса, буни мурувват деса бўлади. Унинг бахтики, бизнинг инсоншарвар қонунларимизга кўра ҳукм, гарчи дарҳол

чиқарилмаган бўлса-да, бетўхтов ижро этилиши керак. Ва амфитеатрдаги ўйинлар эртаси кунга тайинланган. Ўлимини кутган одам икки бора ўлади.

– Даҳрийга келсак, – деди Клодий, – уни кутурган йўлбарсга қуролсиз ташлашади. Бу олишувларнинг охири аниқ. Хўш, ким мен билан гаров ўйнайди?

Ҳамма кулиб юборди – савол ҳаддан ташқари бе-маъни эди.

– Бечора Клодий! – деди хўжайин. – Дўстни йўқо-тиш – бу ҳазил гап эмас, бироқ уни қутқариб қолишга ҳеч ким пул ташлашни истамас экан, бундан ёмон бахтсизлик бўлмайди.

– Шубҳасиз, бу ачинарли ҳол. У ҳам, мен ҳам бит-та ўйдан тасалли топган бўлардик: у сўнгги нафасигача дўстларга яхшилиқ қилди.

– Омма ҳукмдан мамнун, – деди Панса жиддий. – Кўплар бизни йиртқичларга ташлагани одам тополмай-ди, деб қўрққан эди. Энди эса ҳамма дўнписини осмон-га отса арзийди – бир эмас, биратўла иккита жиноятчи чиқиб қолди. Одамларни иш эзиб юборган, бир кўнгил очишгани қолади.

– Ҳамма яхши кўрадиган Пансапинг уйларини кўр-дингиз-а? Қачон қараманг, ортидан тиланчилар қолиб лашкардай узун дум бўлиб эргашиб юради. У қачон қараманг, халқни гапиргани-гапирган. Эй худолар! У то Гракх бўлмагунча қўймайди!

– Ха, бўлмаса-чи, мен аллақандай калондимов патриций эмасман, – деди Панса камтарона оҳангда.

– Йўқ, – деди Лепид, – ўйин олдида мурувватли бўлиш хатарли. Гарчи мен туб римлик бўлсам-да, аммо борди-ю, қачондир менинг суд олдида туришимга тўғри келиб қолгудек бўлса, Юпитерга ялинаман, виварий-да йиртқичлар бўлмасин ё қамоқхонада жиноятчилар тўлиб-тошган бўлсин.

– Марҳамат қилиб айт-чи, – деди меҳмонлардан бири, – Главк уйланмоқчи бўлган шўрлик қизга нима бўлди? Эрга чикмай туриб бева қолин – оғир қисмат!

– Унга ҳеч нима бўлмайди, – жавоб берди Клодий. – У хомийси Арбакнинг паноҳида. Ҳам эридан, ҳам акасидан бирдек жудо бўлгандан кейин уникига кўчиб ўтишига ажабланмаса бўлади.

– Венера ҳаққи, Главкнинг аёллар ўртасида эътибори баланд. Айтишларича, бой Диомеднинг қизи уни севиб қолганмиш.

– Булар бари уйдирма гаплар, дўстим, – деди Клодий хотиржам оҳангда. – Мен бугун уни кўрдим. Борди-ю, у шундай туйғуларни кечираётган бўлса, унинг кўнглига таскин беришдан бошим кўкка етган бўларди.

– Кулок солинг, дўстлар! – деди Панса. – Клодий Диомеднинг уйида тўй машъаласини ёқмоқчи бўлаётганини биласизларми? Олов ёқа бошлаган, кўп ўтмай Гименей меҳробида ял-ял қила бошлайди.

– Буни қаранг-а! – ҳайрон бўлди Лепид. – Нахотки Клодий уйланаётган бўлса?

– Ўзингни бос, – жавоб берди Клодий. – Кекса Диомед қизини олийжаноб одамга бераётганидан ўзида йўқ хурсанд, у сестерцийларини аямайди. Мана кўрасиз, мен бу пулларни атрийга яшириб қўймайман. Бой меросхўр қизга уйланганда Клодийнинг қувнок дўстлари учун толе кулган кун бўлади.

– Модомики шундай экан, – деди Лепид, – гўзал Юлия соғлиғи учун косаларни тўлдириб бир кўтарайлик!

Серхашам триклинийда шу суҳбат бўлиб турганида ёш афиналик бошқача муҳитга тушиб қолган эди.

Хукм чиққанидан кейин Главкни мусибатда ташлаб кетмаган ягона дўсти, оккўнгил Саллюстийнинг уйида қолишига ортик йўл қўйишмади. Уни кўрикчилар назорати остида форумдан олиб ўтишди ва Юпитер аҳроми деворидаги ён эшик олдида тўхташни амр этдилар. Бу жойни ҳозир ҳам кўриш мумкин. Эшик ўзига хос тарзда очиларди: у ўртасидан ўтказилган ўқда айланарди, у ҳозирги турникетга ўхшаш эди ва эшик ўрнининг фақат ярмини очар эди. Мана шу энсиз те-

шикдан уни ичкарига итариб киргизишди, унга нон ва кўзада сув қолдиришди, кейин уни қоронғиликда, ўзи ўйлаганидек, танҳоликда ташлаб кетишди. Уни ёшлик завқ-шавқларию бахтли мухаббат чўққисидан шармандалик ва қонли ўлим чоҳига улоқтирган омад чархпалаги ана шундай туйкус тескари айланди, бу Главкка қандайдир ёмон тушга ўхшаб кўринди. Унинг бақувват гавдаси дамламанинг таъсирини бир амаллаб кўтара олди, яхшиямки унинг ярмидан кўпроғини сипқоришга улгурмаган экан. У эс-ҳушини яна тўшлаб олган бўлсада, бироқ қалби ҳамон мажруҳ эди...

У қаттиқ «ух» тортди. Унинг «ух»ига қоронғилик ичидан кимнингдир овози жавоб берди:

– Бу мудҳиш соатда менга ўрток бўлган ким? Сен эмасмисан, афиналик Главк?

– Ҳа, бахтли замонларда мени шундай чақирарди, энди эса, эхтимол, отим бошқачадир. Сен ўзинг кимсан, ҳой нотаниш зот?

– Мен Олинфман. Бизни бирга суд қилишди ва битта зиндонга ташлашди.

– Сен ўша даҳрий деб аташган одам эмасмисан? Айт-чи, мана шу одамлардаги адолатсизлик сени худоларга муқбир келишга ўргатмадими?

– Афсус! – жавоб берди Олинф. – Ҳақиқий даҳрий мен эмас, сенсан, зеро ягона чин худони сен инкор этасан, мен эса ўз худойимни биламан. Мана шу оғир дамда ҳам у мен билан бирга. Унинг табассуми зулмат қаърини ёриб ўтиб келаяпти. Ажал бўсағасида юрагим мангулик ҳақида шивирлаяпти ва мен эзилган руҳим фалакларга парвоз қилиши учун ерни тарк этаман...

– Менга айт-чи, – унинг гапини бўлди Главк, – судда сенинг исмингни Апекид исми билан бирга айтишди. Менинг айбдорлигимга сен аминмисан?

– Юракдаги гапларни фақат худо ўқий олади! Аммо сендан гумошим йўқ.

– Кимдан бўлмаса?

– Сенинг айбловчинг – Арбак.

– Оҳо! Рухимни кўтариб юбординг. Хўш, нима учун?

– Чунки мен бу одамнинг юраги кўмирдай қора эканини билман. Бунинг устига, унинг марҳум Апекиддан кўрқадиган жойи бор.

Шу тариқа Олинф китобхонга олдиндан маълум барча тафсилотларни Главкка сўзлаб берди, – хочга чўқингандан кейин Апекид мисрлик қоҳинлар ва Арбакнинг найранглари кандай фош этишга жазм этгани борасидаги гаплар эди бу.

– Шу боис, – яқунлади Олинф, – Апекид Арбак билан учрашиб қолса, уни алдоқчи деб атар, сирингни очаман деб дўқ урарди, кечки пайт кимсасиз дарахтзордан фойдаланиб, мисрлик қазаб ичида унга ҳалокатли зарба берган бўлиши мумкин.

– Шундай бўлганига иймоним комил! – деди Главк суюниб. – Қандай бахт!

– Бечора, бундан сенга нима фойда? Хукм чиқиб бўлган. Сен маҳкумсан, гарчи беайб бўлсанг-да, ҳалок бўласан.

– Аммо энди айбсизлигимга қаттиқ аминман, илгари эса телбалигимга бориб, гоҳо ўзимдан шубҳа қилар эдим...

XV боб

ГЛАВК ТАҚДИРИДА ЎЗГАРИШ

Нидияни яна устидан қулф уриб, қамаб қўйишгандан кейин унинг учун вақт ҳаддан ташқари секин ўта бошлади.

Сосий, афтидан, қиз уни яна аврашидан кўрқиб, унинг ёнига фақат эртасига келди, егулик ва шароб солинган саватчани қўйди-да, тезгина эшикни қулфладию кетди. Соатлар ўтиб борарди, Главкка хукм чиқарилиши керак бўлган кунда Нидия зим-зиё зиндонда тутқунликда ётарди, борди-ю, у қочиб кет-

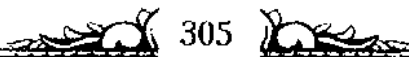

са, йигитни ўлимдан асраб қолиши аниқ эди. Гарчанд қочишнинг сира иложи бўлмаса-да, позиккина, аммо жасур ва ақлли бу қиз Главкни қутқаришнинг ягона имконияти унинг қўлида эканини билиб, тушкунликка тушмасликка ва энг кичик имкониятни ҳам бой бермасликка азму қарор этганди. Аччиқ фикрлар унинг шуурини хиралаштирмай қолмасди, бироқ у ўзиши қўлга олди, куч тўплаб, шай туриш учун ҳатто тамадди қилиб, шароб ҳам ичди.

У қочишнинг кўплаб йўллари хаёлидан ўтказди, аммо ҳаммасидан воз кечишга мажбур бўлди. Сосий ўша-ўша унинг ягона умиди, фойдаланиши мумкин бўлган ягона қуроли эди. Қиз унинг иримчи эканини ва қачон бўлмасин, озодликни сотиб олишга муваффақ бўладими ё йўқми, шуни билишга муштоқ эканини ҳам биларди. «Эй, марҳаматли худолар! Унга озодликни ваъда қилиб, уни сотиб олишнинг иложи йўқмикан? – деб ўйларди қиз. – Ахир бунинг учун унинг бисоти етарли эмасми? Унинг ингичка билагида Иона совға қилган билакузуклар бор, бўйнида эса Главк ҳадя қилган тилла занжир осилиб турарди. Қиз Сосийни тоқатсизлик билан кута бошлади. Аммо вақт ўтиб борарди, ундан эса ҳамон дом-дарақ йўқ, тоқатсизлик ич-этини кемириб азоблар эди. Шўрлик қиз титрар эди, ёлғизликка ортик бардоши етмаётганди, у оҳ урар, қичқирар, эшикни урар эди. Унинг қичқаришлари атрийда акс садо берарди. Охири Сосий жаҳлидан гудрапганча нима гап-лигини билмоқ учун қизнинг олдига борди:

– Ҳай-ҳай! Бу қандай гап? – сўради у кўрс оҳангда. – Кўп қичқираверма, қизалоқ, бўлмаса яна оғзингга латта тикиб қўйишга мажбур бўламан. Агар овозингни хўжайин эшитиб қолса, нақ бошимда тегирмон тоши юргизади-я.

– Меҳрибон Сосий, мени уришма, бунча узоқ бир ўзим қололмайман, – жавоб берди Нидия. – Кўрқиб кетаяпман. Ёнимда бирпас ўтир. Кўрқма, қочиб кетмайман, сен эшикнинг оғзида ўтира қол, икки кўзинг

менда бўлсин, мен эса жойимдан бир қадам ҳам жилмайман.

Ўзи ҳам гап сотишни яхши кўрадиган Сосий унинг илтимосини қондиришга рози бўлди. Гаплашадиган ҳеч кими йўқ қизга раҳми келиб кетди, ахир ўзи ҳам зерикиб кетган эмасми, кўпгли ийиб, бир йўла дилининг чигилини ёзишга қарор қилди. Нидиянинг гапларини тинглаб туриб, у «узун курси»ни бўсағага қўйди, орқаси билан эшикка суянди ва деди:

– Мен асти бағритошлик қилмоқчи эмасман, сен билан ундан-бундан гаплашсам дейман. Аммо эсингда бўлсин, ҳеч қанақа айёрлик, ҳеч қанақанги найранг кетмайди.

– Йўқ, йўқ. Менга айт-чи, меҳрибон Сосий, соат неча бўлди?

– Кеч кирди, эчки подаси уйга қайтаётди.

– Эй худолар! Суд нима билан тугади?

– Иккаласи ҳам ўлимга ҳукм этилди.

Нидия қичқириб юборишдан ўзини базўр тийди.

– Оҳ, худди ўйлаганимдай бўлибди. Уларни қачон қатл қилишар экан?

– Эртага саҳнада. Сен бўлмаганинда, ҳой шумшук қиз, мен ҳам бориб томоша қилган бўлардим.

Нидия деворга суянди. У чидаёлмади, лоҳас бўла бошлади. Аммо Сосий буни сезмади, чунки қоп қорайиб қолган ва бунинг устига ўзининг ташвишлари бошидан ошиб-тошиб ётарди. Шундай томошадан куруқ қолаётганидан афсусланиб, ҳамон ҳасратидан чанг чиқар, шунча куллари туриб, ичидан зиндонликка уни танлаб олган Арбакдан ёзғиргани-ёзғирган эди. Сосийнинг ҳасратлари авж палласига етганида Нидия ўзига келди. Сосий қизга ачиниб, деди:

– Шунча оҳ-воҳлар тортаяпсан, сенга ичим ачиб кстаяпти! Начора, чидаганга чиқарган дейдилар-ку. Ҳа, сени аяб ўтиришгани йўқ, сенга ҳеч кимнинг раҳми келмаяпти.

– Сосий, озодликка чиқишинг учун сенга қанча пул керак бўлади?

– Қанча дейсанми? Ҳа, айтайлик, икки минг сестерций бўлса керак.

– Худоларга шукур! Ундан кўп эмасми? Мана бу билакузук ва занжирни кўраяпсанми? Улар айтганингдан икки баравар қиммат туради. Мен уларни сенга бераман, башартики...

– Мени аврама. Сени қўйиб юборолмайман. Арбак шафқатсиз ва золим. У мени Сарнга улоктириб, баликларга ем қилади. Афсус! У ҳолда дунёдаги бор сестерцийлар мени тирилтира олмайди. Итдай яшагандан кўра, арслондай ўлганим яхши.

– Сосий, ўйласанг-чи, сен озод бўласан. Яхшилаб ўйлаб кўр. Мени лоақал бир соатгагина қўйиб юбор! Ярим тунда чиқиб кетаман-да, тонгда қайтиб келаман. Сен мен билан бирга боришинг ҳам мумкин.

– Йўқ, – деди Сосий қатъий. – Битта қул Арбакка кулоқ солмаган эди, ном-нишонсиз йўқолди.

– Аммо қонун бўйича хўжайин қулнинг ҳаётига хўжайинлик қила олмайди.

– Қонун-ку, яхши-я, аммо ундан наф йўқ ҳисоби. Менинг билганим шуки, қонунлар ҳар доим Арбак томонида. Бундан ташқари, мени ўлдирадилар, қайси қонун менга ҳаётимни қайтиб беради?

Нидия аламининг чеки йўқ эди.

– Демак, сира иложи йўқми?

– Сира. То Арбак сени ўзи қўйиб юбормаса, иложи йўқ.

– Агар шундоқ бўлса, – деди Нидия тез-тез, – боси мактубимни лоақал сен олиб бориб берарсан? Бунинг учун хўжайининг жонингни суғуриб олмас?

– Кимга?

– Преторга.

– Преторга? Зинҳор! Унда мени суд қилишларини биламан. Қулларни эса калтаклаб сўроқ қилишади.

– Узр, ундай демоқчи эмасдим, «претор» сўзи оғзимдан чиқиб кетди, мен бутунлай бошқа одамни назарда тутган эдим – қувноқ Саллюстийга демоқчи эдим.

– Ҳа! У сенга нега керак бўлиб қолди?

– Главк менинг хўжайиним эди, у мени золим одамдан сотиб олганди. Битта шу йигит менга одам деб қарарди. Энди эса у ўлиши керак. Шундай соатда Главкка унинг жонига ора кирадиган бир юрак борлигини хабар қилолмасам, мен нима деган одам бўлдим? Саллюстий унинг дўсти. У хатимни унга етказди.

– Унинг бу ишни қилмаслигига кўзим етиб турибди. Эртагача Главкнинг ўйлайдиган парсалари ўзига етарли, сен эса, хой кўр киз, уни бекорга ташвишга солганинг қолади.

– Менга кара, – деди Нидия, ўрнидан тураркан, – озод бўлишни истайсанми, йўқми? Бу сенинг ўзингга боғлиқ. Эртага кеч бўлади. Хеч қачон озодлик бу қадар арзонга сотилмаган. Уйдан билдирмай чиқиб кетиш сен учун чўт эмас. Ярим соатга қадар бемалол қайтиб кела оласан. Озодликка чиқиш учун наҳотки шугина ишни қилиш ҳам кўлингдан келмаса?

Сосийнинг юраги дук-дук урарди. Тўғри таклиф, бу ёғи билан унинг нима иши бор? Қайтанга яхши эмасми? Нидиянинг устидан маҳкам қулфлаб қўяди, борди-ю, Арбак унинг йўқлигидан хабар топганида ҳам, бундан қўрқмаса бўлади, пима қилибди, эшик қулфлов; сўкса сўкар, жуда осмон узилиб, ерга тушмас. Борди-ю, Нидия мактубида ўзи айтганидан кўпроқ парсаларни ёзганида ҳам, яъни уни қамаб қўйишганини, Сосийнинг қанақалигини ёзганида ҳам, ҳечқиси йўқ! Хағни Сосий олиб бориб берганини билмайди. Қисқаси, мукофот катта, зарар кичик, ҳавас қилса арзийдиган таклиф. Сосий ортиқ иккиланиб ўтирмади.

– Бер бу ёққа ялтирок-палтирокларингни, хатни олиб борганим бўлсин... Йўқ, шошма, сен чўрисан-ку, бу тақинчоқлар сенга эмас, хўжайинингга қарашли.

– Главк менга совға қилган, у эса менинг хўжайиним. Бу ёғи, у энди қандай талаб қила оларди уларни? Улар мендалигини тағин ким билиб ўтирибди.

– Бўпти, ҳозир сенга папирус қоғози олиб келаман.

– Йўқ, папирус қоғози эмас, пергамент билан темир қалам олиб кел.

Индия тагли-тугли хонадон қизи эди. Ота-она-си унинг бахтсизлигини енгиллатиш учун нималар қилмас эдилар, қизнинг ўткир зехни эса билимларни маҳкам ушлаб қолар эди. Шу боис, ўзининг кўрлигига қарамай, ҳали болалик чоғидаёқ, гарчи мукамал тарзда бўлмаса-да, мумланган лавҳага ўткир темир қалам билан пайпаслаб ёзишни ўрганиб олганди. Сосий унга пергамент келтирганида, у юнон тилида бир неча сатр жумлани тирмалаб ёзди, бу қарийб ҳар бир олийнасаб италиялик биладиган болаликдаги кадрдон тили эди. Кейин у хатни ип билан обдон ўраб боғлади ва мум билан муҳрлаб қўйди. Хатни Сосийга беришдан олдин у зиндонбонга деди:

– Сосий, мен кўрман ва қамоқда ўтирибман. Бирдан мени алдашинг, топшириқни бажармаслигинг, ўзингни хатни олиб бориб топширгандек қилиб кўрсатишинг ҳеч гап эмас. Шундай қилгудек бўлсанг, бошингни тантанали сувратда Немесидага тортиқ қилиб юбораман, жонингни эса – дўзахий кучларга. Ўнг қўлингни менга бер-да, ортимдан такрорла: «Ўзим юрган ер ҳаққи, ўлим ва ҳаёт устидан ҳукмронлик қилувчи табиий ҳодисот қасоскор Орк ва ҳар нарсани кўриб турувчи Юпитер Олимпий ҳаққи қасам ичаманки, ўз ваъдамни виждонан адо этаман ва ушбу мактубни Саллюстийнинг ўз қўлига топшираман! Борди-ю, қасамимни бузгудек бўлсам, осмон ва дўзах қарғиши урсин мени!» Етар. Мен сенга ишонаман, мана бу мукофотинг. Қоронғи тушиб қолди, вақтни кетказма.

– Жуда ғалати қиз экансан, мени қаттиқ кўрқитиб юбординг. Лекин мен сени тушунаман. Борди-ю, Саллюстийни қидириб тополсам, қасамимга биноан хатни унга бераман. Унча-мунча гуноҳларим йўқ эмас, албатта, аммо қасамни бузиш – зинҳор мумкин эмас! Буни аслзода одамларга қўйиб берайлик.

Залворли лўкидонни эшикка обдон суриб ва унга кулф уриб, Сосий кетди. У калитни камарига осиб олди, хужрасига кирди, кенг чакмонига бошдан-оёқ ўраниб олди ва билдирмасдан орқа эшикдан чиқиб кетди.

Кўчада одам кўринмасди. Кўп ўтмай у Саллюстийнинг уйига етиб борди. Дарбон унга хатни қолдириб кетишини айтди, чунки Саллюстий Главкка мотам тутаётган бўлиб, уни зинҳор-базинҳор безовта қилиш мумкин эмасди.

– Хатни ўз кўлига топшираман деб онт ичган эдим, шундай қилмасам бўлмайди!

Лекин дунё кўрган Сосий берган худога ёқибди деган гапни билмай ўлибдими, дарбоннинг чўнтагига бир неча тангани солиб қўйди.

– Бўпти, – деди дарбон юмшаб. – Кирақол истасанг. Аммо тўғриси айтиб қўяй, Саллюстий қайғусини шаробга фарқ қилишга азм этган. Бирон кўнгилсизлик рўй берса, у ҳар доим шундай қилади: яхши шаробли, ёғли зиёфат беришни буюради, то бошида шароб ҳовуридан бошқа ҳеч вако қолмагунча ичади.

– Зўр усул экан! Эҳ, бой бўлганга не етсин! Саллюстийнинг ўрпида бўлганимда меникида ҳар куни кўнгилсизлик бўларди. Хай, мен учун хўжайинингга бир нима де, ана, ўзи келаяпти.

Саллюстий азбаройи гамга чўкканидан меҳмон кутадиган аҳволда эмасди, бироқ танҳоликда томоғидан шароб ўтиши ҳам қийин эди. Шу боис одатига бинонан, суюқли озод қулини чақирди-да, ғалати улфатчилик бошланди. Софдил эпикурчи дам-бадам ох тортар, хўрсинар, йиғлар, кейин эса ташналик билан янги таом ёки тўла косага ташланарди.

– Дўстим, – деди у озод қулга, – бу даҳшатли ҳукм... оҳ!.. Кўзичоғим! Бечора Главким, бу арслоннинг тишлари қапакалигини билсанг эди! Хай! Хай! Хай!

Саллюстий аввал йиғлаб юборди, орқасидан ҳикичоғи тутиб қолди.

– Шаробдан ичиб юбор, – деди озод қул.

– Уй совуқлик қилаяпти. Аммо Главк ҳозир бундан совуқроқ жойда! Эртага эрталаб барча эшикларни қулфлаб ташла, қулларимдан биронтаси бу лаънати амфитеатрда бўлмасин. Бўлмасин, бўлмасин!

– Фалерн шаробидан ич, жуда ўзингни олдириб кўйибсан. Худолар ҳаққи, бунчалик куйма. Кулчадан с.

Ана шундай кулай аснода Сосийни куйиб-ёнаётган эпикурчи Саллюстий хузурига кўйиб юборишганди.

– Ҳой, нима гап?

– Мени Саллюстий хузурига юборишди. Мен бир ёш аёл берган мана бу мактубни унга тошпиришим керак. Жавобини олиб келмасанг ҳам бўлаверди, деган эди. Кетсам майлими?

Танимасликлари учун овозини ўзгартириб ва юзини чакмони билан яшириб фаросатли Сосий шундай деди.

– Худолар ҳаққи, бу кўшмачи экан! Ярамас, тошбағир! Қанақа азада эканимни кўрмаяпсанми? Йўқол! Пандарейдан қолган қарғишлар, илоё, сени ҳам урсин.

Сосий кетишга човланди.

– Хат бор эмиш, ўқийсанми, Саллюстий? – сўради озод кул.

– Хат? Қанақа хат? – деди эпикурчи. Унинг кўзлари вилайлаша бошлаганди. – Жондай дўстимни арслон важиб ташлайман деб турганда... хик!.. Кўнглимга шунақа эрмаклар сиғар эканми?

– Яна битта бўғирсоқ е.

– Йўқ, йўқ! Куйиб кетаяпман.

– Олиб бориб ётқизинглар, – буйруқ берди озод кул.

Саллюстий бошини эгиб чуқур тин олганди. Уни ётоқхонага олиб кетишди, ўзи эса шўрлик Главкка ачиниб, Сосийни бўралаб сўкарди.

Сосий афсус-надоматга ботган кўйи уйига равона бўлди.

– Кўшмачи эмиш, ўзингиз айтинг-чи инсоф билан! – рудранди у. – Саллюстийнинг тили бунча захар бўлмаса! Мени каззоб ё ўғри деб атаганида ҳам бир нави эди, келиб-келиб кўшмачи эмишман! Туф! Бунақа ҳақорат ҳар қандай одамнинг кўнглини беҳузур қилиб юборди. Каззоб ўз кўнглини хуш қилгани ёлғон гапиради, ўғри тирикчиликни деб ўғрилик қилади. Ўзингни деб қиладиган бўлмағур ишларингда ҳам ҳатто қандайдир

фахрли ва доно нарса бўлади: юракнинг кенглиги, талпинишни ҳис этасан. Қўшмачилик унақа эмас – у бамисоли бировларга обисвфон пишириш учун оловга қўйиладиган тувак, меҳмонлар ва ҳатто пасткаш ошпаз бола қўлларини артадиган дастрўмол. Ундан кўра мени падаркуш дегин эди! Аммо у маст эди, нима деётганини билмаётганди. Бунинг устига, мен юзимни тўсиб олгандим. Агар у ким билан гаплашаётганини кўрганида, у мени шубҳасиз, «ҳалол Сосий» ва «хурматли одам» деб атаган бўларди. Э, нима бўлганида ҳам полишимга ҳожат йўқ – мана бу матоҳларни оша-осон топганимга қойил қолиш керак. Э маъбуда Ферония, мен тез орада озод бўламан! Ана шунда кўрамиз, қани мени кўшмачи дейишга кимнинг ҳадди сигаркин... Фақат каттагина пул эвазига демаса...

У жаҳл устида гудраниб энсиз кўчадан амфитеатр ва унга тугаш саройлар томон кетиб бораркан, муюлишда бурилди-ю, бирдан катта оломонга дуч келди. Эркаклар, аёллар ва болалар кулган, гаплашган, қўлларини тез-тез арра қилганча аллақайққа шошар эдилар. Сосий нима гаплигини англайман дегунча шовқинли оқим уни ўз домига тортиб кетди.

– Нима гап? – сўради у ёнида кстиб бораётган хунарманддан. – Бу одамлар қайққа югуриб кетаяпти? Ёки биронта бой пул ё гўшт улашаётгирми?

– Йўқ, ундан ҳам қизикроқ нарсани кўрамиз, – жавоб берди хунарманд. – Валломат Панса элим деганлардан эмасми, ҳаммага виварийдаги йиртқичларни бориб кўришга рухсат берди. Геркулес ҳаққи, эртага улардан биттаси ёруғ дунё билан хайрлашади!

– Чиндан қизик экан! – Шундай дея қул уни тортиб кетаётган оломон билан аста юриб кетди. – Эртага ўйинларни бориб кўролмасам керак, ҳеч бўлмаса йиртқичларни кўриб қолай.

– Яхши қиласан, – деди унга янги таниши, – Помпеяда арслон билан йўлбарсни ҳар доим ҳам кўравермайсан...

БЕШИНЧИ КИТОБ

1 боб

АРБАКНИНГ ТУШИ. КУТИЛМАГАН МЕҲМОНДАН У ҲУШЁР ТОРТАДИ

Амфитеатр сахнасидаги қошли ўйинлар арафасидаги даҳшатли тун ўтиб борарди ва Помпеянинг сўнгги куни тонги аста бўзара бошлади. Фивир этган шабада йўқ, ҳаво дим эди. Кампаниянинг кенг далалари пастқамликлари бўйлаб сийрак ва тунд туман ёйилган. Бироқ овга эрта чиққан балиқчилар ҳаво тинч бўлишига қарамай, денгизнинг долғаланаётганини ва бамисоли кўрққандек қирғоқдан қочаётганини, мовий ва ювош, энди сайёҳ қидиргани билан қадимги кенг ўзанини тона олмайдиган Сарн дарёси жилмайган далалар ва хушқад данғиллама ҳовлилар ёнидан маъюс зорланиб оқиб ўтаётганини кўриб ёка ушладилар. Ер бағирлаб тушган туман узра қадимги шаҳарнинг вақт сийқасини чиқариб ташлаган кўхна миноралари, уйларнинг қизил черепицали томлари, сонсиз эҳромларнинг устунлари, форумнинг ҳайкаллар ўрнатилган пештоқлари ва зафар арки қад кўтариб турарди. Узоқда, паға-паға туманлар узра водийни қуршаб олган тоғларнинг чўққилари савлат тўкиб турар, унинг этаклари тонги осмоннинг алдоқчи ранглари тагига кириб кўздан йўқолар эди. Узоқ вақтдан буён Везувий узра турган булут бирдан ғойиб бўлди, энди тоғнинг мағрур ва улуғвор чехраси қовоғини солмай ажойиб манзарани томоша қилар эди.

Ҳали барвақт бўлишига қарамай, шаҳар дарвозаси аллақачон очиб қўйилганди. Суворийлар ёки арвалар олдинма-кейин шаҳарга кириб келар эдилар ва сон-саноксиз байрамона кийинган пиёдалар овозларининг борича бақариб, қувноқ гаплашар эдилар. Кўчалар қўшни қишлоқлардан келган одамларга ва шаҳарликларга тўлиб-тошган эди; улар сонсиз жонли

оқимга айланиб, шовқин ила тез-тез юриб, мудхиш томоша бўладиган жойга тартибсиз интилмоқда эдилар.

Сал бўлмаса шаҳарнинг бутун аҳолиси сифадиган амфитеатр ҳар қанча катта бўлмасин, Кампаниянинг барча бурчакларидан келаётган одамлар топқини тап-тапали воқеаларга қараб шу қадар катталашиб кетган эдики, ўйинлар бошланишидан анча олдинок амфитеатр олдига одамлар оломон бўлиб тўпланиб улгурганди, уларнинг мавқеларига кўра олдиндан жой ажратиш кўзда тутилмаганди. Суд ва икки жинойтчиға чиқарилган ўлим ҳукми шу қадар катта қизиқиш уйғотган эдики, ўша куни кўз кўриб, қулоқ эшитмаган оломон тўпланганди.

Авомуннос жанубликларга хос жўшқинлик ила бир-бирини туртар, итарар, олға иштиларди, бундай ҳолларда ҳозирги италияликларга ўхшаб, бесабрлигига қарамай, ҳайратомуз даражада тартибга риоя қилган ҳолда ғалати бир меҳмон хотин Арбакнинг овлоқдаги уйи томон кетиб борар эди. Унинг ғалати кийимини, беўхшов юришини ва кескин ҳаракатларини кўриб, йўловчилар бир-бирини туртар ва жилмаяр эдилар; аммо унинг башарасига қараб туриб, бирдан ранглари қув ўчар эди, чунки хотиннинг башараси ўлик тусида эди. Мурдасимон башарасию жанда кийимлари уни шу туришида эски гўрдан тирилиб келган ўликка ўхшатиб турарди. Одамлар индамай, хавотир билан четланар эдилар, у эса шу юриб боришида кўп ўтмай мисрликнинг эшигигача етиб борди.

Бутун шаҳар каби занжи дарбон ҳам бугун одатдагидан эрта турган эди, хотинга эшикни очар экан, сесканиб тушди.

Мисрликнинг бугун уйқуси қаттиқ бўлди, бироқ тонгга яқин кўрган алоқ-чалоқ тушларидан руҳи анча қийналди. Муздай терга ботиб уйғонди, атрофга аланглади ва энсиз, аммо баланд деразадан ёруғлик туша бошлаганини кўрди. Тонг яқинлашиб келарди. У тетикланди, жилмайиб кўзини деразадан олди ва бирдан

рўбарўсида Везувийдаги жодугар кампирнинг кўрқинчли башараси, ўлик кўзлари ва қонсиз лабларини кўрди.

– Оҳ! – қичқириб юборди у, бу муздай манзарани кўрмаслик учун кўллари билан юзини тўсиб. – Нахотки ҳали ҳам ухлаётган бўлсам?

– Йўқ, қудратли Гермес! Ўз дўстинг ва вафодор чўрингни танимайдиган бўлиб қолдингми?

Узоқ сукунат чўкди.

– Хўш, гапир. Нега келдинг?

– Сени огоҳлантиргани, – жавоб берди жодугар гўрнинг ичидан гапиргандай овозда.

– Огоҳлантиргани! Нимадан?

– Менга қара. Мана бу малъун шаҳар устига мусибат соя ташлаб турибди. Фурсат ғаниматда қочиб қол. Ўзинг биласан, мен тонда яшайман, унинг тагида, қадимги ривоятларга кўра, ҳали ҳам олов дарёси оқади. Менинг ғоримда катта ёриқ бор, сўнгги вақтларда кўпинча чуқурликдан юқорига қараб аста қизил оқим ўрмалаб келаётганини кўроламан, гумбурлаган ва шувуллаган овозларни эшитаяпман. Бугун тунда яна ёриққа қарадим ва оқим энди хира эмас, кўзни камаштираётганини кўрдим. Ўша ёққа қараб турсам, ҳозиргина менга суйкалиб турган тулким каттиқ увиллади-да, ерга йиқилди ва нафаси қайтиб ўлиб қолди, башараси шундай куйик бўлиб кетганди. Мен шошиб ғорга қайтдим. Бироқ тун бўйи қояларнинг титраганини эшитиб ётдим, ҳаво тиғч бўлса ҳам ер остидаги худди мойсираган арава филдиракларидай, қамалиб қолган шамоллар чийиллаб вижирлар, ташқарига чиқмоқчидай бўлар эди. Тонгда туриб яна ёриқни бориб қарадим, қарасам, ялтироқ оқим қоп-қора тошларни оқизиб келаётибди, оқимнинг ўзи олдингидан ҳам кенгайиб, шиддатланиб, қизилроқ бўлиб кетибди. Шунда мен чўққига кўтарилдим. У ерда каттакон тешик пайдо бўлибди, у илгари йўқ эди, ўша ердан тутун бўралаб чиқаяпти, шунақанги аччиқ тутунки, бўғилишимги оз қолди. Мен тезда ғорга қайтдим, тиллаларим билан дамламаларимни олдим, кейин шунча

йил яшаб келган масканимни тарк этдим, чунки кадимги эгрусск кароматини эсга олдим: «Тогнинг оғзи очилса, шаҳар ҳалок бўлади, куйган чўкқини тутун қошласа, денгиз болаларининг уйларида йиғи ва қайғу бўлади». Ҳар нарсани билгувчи устоз, бу ерни тарк этишдан олдин, хузурингизга келдим. Юрагим сезиб турибди, ўн олти йил муқаддам бу шаҳарни тағ-туғи билан вайрон этган зилзила янада дахшатлироқ мусибат даракчиси бўлган эди. Бу деворлар ўликлар салтанати узра, сукут билмас дўзах дарёлари узра қад кўтарган. Огоҳлантирдим – фурсат ғаниматда қочиб қол!

– Ташаккур, жодугар, қарздор бўлиб қолмайман. Ҳов анави хонтахтада олтин коса турибди, ол ўшани. Исида қоҳинларидан бирини ҳисобга олмаганда, аллакимнинг Арбакни қутқариб қолиш хаёлига ҳам келмаганди. Ўчган ёпартов чуқурлигида сен кўрган бу аломатлар, – давом этди у ўйчан ҳолда, – шаҳарга хавф солаётган аллақандай хатардан дарак бераётир, бу аниқ; эхтимол, олдингидан ҳам кучлироқ зилзила бўлар. Нима бўлганда ҳам мен бу ердан тезроқ кетишим керак. Эртага барча тадориклар кўриб бўлишди. Сен-чи, Этрурия кизи, йўл бўлмай?

– Мен бугуноқ Геркуланумга жўнайман, у ердан – денгиз ёқалаб ўзимга янги бошпана қидириб кетаман. Ёруғ дунёда менинг ҳеч кимим йўқ, иккала дўстим – тулки ва илон бўғилиб ўлди. Буюк Гермес, сен менга яна йигирма йил умр ваъда қилган эдинг.

– Ҳа, ваъда қилгандим, – деди мисрлик. – Аммо, айт-чи, жодугар, – сўради у тирсакларида кўтарилиб ва хотиннинг юзига қизиқсишиб қараб, – нимага ҳам яшайсан? Ҳаётдан нима завқ оласан?

– Ҳаётг ширин эмас, балки ўлим кўрқинчли, – жавоб берди жодугар кескин оҳангда.

Манман мунажжимнинг юраги бир тутам бўлди. У чўчиб тушди, чунки бу сўзлар тўғри нишонга бориб текканди ва ёқимсиз меҳмон хотиндан қутулиш ниятида деди:

– Вақт қараб турмайди. Мен бугунги томошаларга тайёргарлик кўришим керак. Хайр, сингил! Хаёт кули устида истаганча завқланавер.

Жодугар қимматбаҳо совғапи кийими остига яшириб, кетишга човланиб ўрнидан турди. У эшикка етганида ўгирилиб деди:

– Балки ёруғ оламда биз охирги марта кўришиб тургандирмиз. Аммо ўзидан кейин кулни қолдириб, олов қаёққа борарди? Ботқоқ ховуридай, у айланиб юргандир, жаҳаннам ўчоқлари устида титраб тургандир. Жодугар ва кароматгўй, шогирд ва устоз, манфур ва буюк у ерда қайта-қайта кўриша олишади. Хайр!

– Йўқол, қарри қарға! – гудранди Арбак, жодугар эшикни ёлгач; сўнг тапвишли бир ҳолда қулларни битта-битта чақиришга тутинди.

Амфитеатрга бормоқчи бўлган одам байрамона кийиниши керак бўлади ва Арбак шу куни айниқса, ҳашам билан кийинди. Опзоқ туникаси жимжима қиларди; сонсиз тўғаларида дуру гавҳарлар кўзни олади; туникаси устидан шарқона либос кийиб олганди – энг аъло Тир қирмизидан тикилган чакмонсифат чопон; оёғида тасмалари тиззагача айлантириб боғланган кафшда ҳам қимматбаҳо тошлару заррин гуллар зеб бериб турибди. Эҳромдаги одамларни алдаб, Арбак ҳар доим тантанали маросимларда ўзининг ташқи кўриниши билан халойиқнинг оғзини очиб қўйишга ҳаракат қиларди, Главкни ҳалок этиб, ўша куни у ракиби ва фош бўлиш кўркувидан ҳалос бўлиши керак эди, у бамисоли зафар ёки тўй зиёфатига келгандек башанг кийинганди.

Одатда, зодагонлар амфитеатрга қуллари ва озод қуллари ҳамроҳлигида келишарди. Ўз хўжайинлари тахтиравони изидан бориш учун Арбакнинг кўп сонли «аъёнлари» аллақачон саф тортиб туришарди.

Фақат Ионага хизмат қилаётган чўрилар ва Нидиянинг зиндонбони мухтарам Сосий уйда қолишга мажбур бўлишганидан қаттиқ афсусда эдилар.

– Каллий, – деди Арбак унга камар такаётган озод қулига, – бу шаҳар жонимга тегди. Агар йўлдош ша-

мол бўлса, мен уч кундан кейин сузиб кетмоқчиман. Помпеядан Александрияга қатновчи кемани биласан-а? У бандаргоҳда турибди. Мен уни сотиб олдим. Индин нарсаларни шунга кўчириб олиб ўтамиз.

– Мунча тез? Яхши, бош устига. Арбакнинг амри – вожиб. Унинг васияси Иона-чи, у нима бўлади?

– У мен билан кстади. Хуллас, ҳаммаси тайёр! Об-ҳаво қалай?

– Дим ва булутли. Тушга бориб қаттиқ жазирама бўлса керак.

– Шўрлик гладиаторлар! Жиноятчиларга ундан ҳам ёмон бўлади. Пастга туш-да, кулларга айт, чиқаверишсин.

Арбак ёлғиз қолгач, ўз хонасига ўтди, у ердан айвон орқали кўчага чикди. Унинг кўзи амфитеатрга шошаётган одамларга тушди, кичқириқлар ва шовқин қулоғига чалинди – оромбахш сояда ўз қондошларининг қийналганларини кўриб, томошабинлар дилларининг чигилини ёзишлари учун арқонларда улкан чодир тортишаётган эди. Бирдан қандайдир қисқа, даҳшатли, ғайриоддий овоз янгради – бу арслон ўкириги эди. Оломон жим бўлиб қолди. Бироқ кўп ўтмай қувноқ кулги кўтарилди – ҳаммани ҳайвонлар шоҳининг очликдан тоқатсизлангани завқлантириб юборганди.

– Ҳайвонлар! – бидирлаб деди Арбак нафрат билан. – Кошки сизлар шундай қотил бўлсангиз! Мен ўзимни ҳимоя қилиб одам ўлдирдим, сизлар эса қотилликдан томоша ясаяпсизлар.

Шундай деб, у Везувий томонга ташвишли қараб кўйди. Унинг ён-бағридаги токзорлар ям-яшил товлашиб турарди. Абадият сингари қудратли, сокин тортинч осмонга азод бўй чўзган.

«Зилзила бошланишидан олдин бисотимда бир оз вақт бор», – ўйлади Арбак ва орқасига бурилди. Сирли папирус қовозлари ва юлдузлари жадвали ётган хонтахта ёнидан ўтар экан, кўнглидан шу гаплар кечди: «Юксак санъат! Каромат рўёбга чиққан ва хатар

ўтиб кетгандан буён менинг сенга бир марта ҳам ишим тушгани йўқ. Нега ҳам тушсин? Шу дамдан бошлаб йўлим ёрқин ва тоза эканини биламан-да. Ахир бу ўз исботини топмадими? Йўқолинг, шубҳалар, йўқол, хей ачиниш! Юрагимда фақат иккитагина ҳавас қолган — олий мансаб ва Иона!

II боб

ГЛАДИАТОРЛАР

Сосий, хатинг Саллюстийнинг қўлига тегди деб хисоблайвер, дея ишонтирган Нидия умидларга тўлиб ўтирарди. Саллюстий, албатта, имилламайди ва преторийга боради, улар мисрликнинг уйига келишади, мени озод қилишади, Кален зиндонининг эшигини сиңдиришади. Бугун тундаёқ Главк озод бўлади.

Аммо, афсуски, тун ўтди, тонг отди, унинг қуловига атрий ва перистилдаги шошиб юрган одамлар ва кишиларнинг овозларидан бошқа ҳеч нарса чалинмади — куллар байрам тадоригини кўрмоқда эдилар. Кейин Арбакнинг амирона овози эшитилди, қувноқ мусика янгради ва афиналикнинг ўлим азобларини томоша қилиш учун амфитеатр томонга тантанали юриш бошланди.

Арбак бошлаб кетаётган намоёиш аста-аста ва тантанавор юриб борарди. Ҳамма тахтиравонлар ва аравалардан тушадиган жойга етганда мисрлик энг олийнасаб томошабинлар кирадиган эшик томонга ўтди. Унинг куллари оломон билан аралаш-қуралаш бўлиб кетди ва худди бизнинг ҳозирги опера театримиздагига ўхшаб, бир ходим улардан чипталарини олди-да, ўзларининг авомунносга аталган жойларига қўйиб юборди. Арбак ўтирди ва улкан амфитеатрни лик тўлдирган бестоқат оломонга кўз югуртирди.

Юқоридаги ярусда, ярқираган кийимлардаги хотинлар эркаклардан алоҳида ўтирар эдилар ва бу ярус рангин гулзорга ўхшарди; улар томошабинларнинг

эпг сергап кисми экапини гаширмаса ҳам бўлади, кўп одамларнинг нигоҳлари, айниқса ўриндиқларда ўтирган ёш бўйдоқларнинг нигоҳлари уларга қадалган эди. Пастдаги ўриндиқларда бойлар ва мўътабар зотлар, шахар хокимлари, сенаторлар ва чавандозлар жойлашган. Сахнага олиб чиқадиган йўлнинг қирғоқларидаги мустаҳкам тўсиқ девор йиртқиқларнинг чиқиб кетишига имкон бермасди ва улар тўппа-тўғри суйри шаклидаги, қум тўшалган ва қурбонлари мунтазир турган майдонга чиқиб келар эди. Сахнани қуршаган ва ундан қиялама қилиб ўриндиқлар кўтарилиб кетадиган девор бу жойларга мўлжалланган томоша тасвирлари туширилган расмлар билан безатилган эди. Бутун амфитеатр бўйлаб кўзга кўринмас қувурлар ётқиқизилганди, улардан куннинг эпг жазирама соатларида муздек ва хушбўй сув отилиб, томошабинлар устига сочиларди. Хизматчилар ҳамон бутун амфитеатрни қоплаб олувчи улкан чодирни тортиш билан овора эдилар. Бу қулай кашфиётни Кампания аҳолиси ўзимиз топганмиз, деб фахрланар эди. Веларий оппоқ апулия¹ жунидан тўқилган ва эндор қизил йўллар билан безатилган эди. Хизматкорларнинг тажрибасизлигидан ё кўтариш мосламаларининг носозлигиданми, чодирни ўша кун тузук қилиб тортиша олмади. Бу ҳар доим осонликча битадиган иш эмасди ва катта маҳоратни талаб қиларди – чодир шу қадар катта эдики, шамол эсан кунда уни тортиш учун озмунча жасорат ва куч-қувват керак бўлмасди. Бироқ кун ноятинч эди, хизматчилар ўзларининг нўноқликларини яширишга ҳеч қандай баҳона йўқ эди ва амфитеатр тепасида мато бир-бирига улашмай қолгани боис катта тешик очилиб қолганида, томошабинлар норози бўлиб қичқира бошлашди.

Бу томошани ўзи уюштирган Эдил Пансанинг муваффақиятсизликдан ҳаммадан кўп жаҳли чиқаётганди. У куйиб-пишиб, терга ботиб, азбаройи жиғибийрон

¹ *Апулия* – Италиянинг жанубидаги вилоят. Бу ерда: шу жойда ишлаб чиқарилган маҳсулот номи. (Тарж.)

бўлганидан бўралаб сўкиб, фармойишлар бериб юрган хизматчилар бошлиғини бошлаб жазолашга азму қарор қилди.

Бирдан говур тинди, хизматчилар ишни тўхтатишди ва чодир ҳамманинг эсидан чиқди, чунки карнайларнинг баланд ва жанговар садоси остида сахнага гладиаторлар чиқиб келмоқда эди. Уларнинг хотиржамлиги, мушаклари ва қуролларидан томошабинлар завқ олишлари, шунингдек бу хаяжонли онларда сўнгги нарх ҳақида келишиб олиш учун улар суйри сахнада аста-секин ва вазмин юриб борар эдилар.

– Оҳ! – деди бева Фульвия, Пансанинг хотинига мурожаат қилар экан; улар иккаласи ҳам олдинга энгашиб олганди. – Ҳов анави баланд бўйли гладиаторни кўраяпсанми? Кийимлари жуда кулгили эканми?

– Ҳа, – деди жавобан Эдилнинг хотини мамнун холда, чунки у ўйиннинг барча иштирокчилари исми ва нуфузларини билар эди. – Бу ретиарий. Кўриб турганингдек, у уч тишли паншаха ва тўр билан қуролланган, битта ҳам зирх киймаган, фақат эгнида туникаю бошида чамбар. У жуда ҳам кучли, Спор билан олишади, ҳов анави думалоқ қалқон ва қиличли баҳайбат гладиатор билан. Ҳамма кўрсин деб ҳозир бошига дубулға ҳам киймабди, башараси жуда ҳам хунук, бироқ жангга сипарини тушириб киришади.

– Қилич ва қалқонга қарши тўр ва уч тишли найза билан урушиб бўларканми?

– Бунча содда бўлмасанг, азизим Фульвия! Айни ретиарий баъзида қулай ҳолатда бўлади.

– Ҳув анави хушрўй гладиатор ким? Ўзиям шундай ечиниб олибдики, уяласан караб. Аммо, Венера ҳаққи, жудаям хушқомат экан!

– Бу ёш Лидон, сахнада янги. Худди ўзига ўхшаб кийинган, тўғрироғи, ечинган ҳов анови гладиатор Тетраиднинг жангга таклифини шартта қабул қилибди. Аввалига улар юнон расмига кўра цестларда жанг қилишади, кейин эса зирхлар кийиб, қилич ва қалқонларни қўлга оладилар.

– Чинакам мард, бу Лидон! Ҳамма хотинлар унинг албатта ғалаба қозонишига ишонади.

– Аммо тажрибали одамлар бошқача ўйлайдилар: Клодий унинг рақибига бирга учни қўяди.

– О, Юпитер! Нақадар гўзал! – деди бева, икки гладиатор тўла қуролланиб, югурик ва чиройли отларда сахнани айланиб чиққанда.

Улар кейинроқ ўрта аср жўмардлари тутган найзалар ва думалоқ қалқонлар билан қуроланган эдилар; уларнинг зирхлари темир чивиклардан жуда айёрона тўқилганди, аммо фақат сонларию ўнг қўлини қоплаб турарди, холос; калта, тиззагача етар-етмас уст кийими ниҳоятда ранг-баранг ва нафис эди; яланг оёқларига шиппак кийиб олган бўлиб, тўпикдан сал юқоригача тасмалар билан боғлаб қўйилганди.

– А-ҳа, Клодий, кўрдингми? Гладиаторнинг чайқалаяпти! Яна зарба, ҳа, у йиқилаяпти, йиқилаяпти!

– Аммо у заминдан куч олаяпти. У яна сакраб турди, юзи қонга бўялгани билан иши йўқ.

– Юпитер-момақалдирок сочувчи ҳаққи, Лидон енгади! Қара, у қанақа зарбалар тушираяпти! Қаншарга туширилган бу зарба ҳўкизни ҳам йиқитади! Тетраид қулади! Ана, у яна қулади, туролмаяпти, туролмаяпти – тайёр, тайёр!

– Тайёр, – такрорлади Панса. – Олиб боринг уларни, зирхларни кийиб, қиличларни олишсин.

– Олийнасаб эдитор, – дейишди хизматчилар, – Тетраид ўзига келолмас деб қўрқаяпмиз. Аммо биз уни ўзига келтиришга уриниб кўрамиз.

– Бўла қолинглар.

Қарахт ва хушсиз гладиаторни олиб кетган хизматкорлар бир неча дақиқадан кейин нохуш хабар олиб қайтишди. Улар Тетраиднинг ҳаётидан хавотирда эдилар: унинг сахнага қайтишига ортиқ ҳеч қандай умид қолмаган эди.

– Ундай ҳолда Лидон захирада турсин, – деди Панса. – У биринчи ер тишлаган гладиатор ўрнини олади ва волиб билан жанг қилади.

Томошабинлар қийқириқлар билан буни маъқулладилар, кейин яна жимиб қолишди. Карнай баланд овозда янгради. Тўрт нафар ёвқур гладиатор жангга шай бўлиб, бир-бирига юзма-юз туриб олди.

– Сен бу римликларни биласанми, азизим Клодий? Улар машхур гладиаторларми ё аллақандай чиртинг-чиртингларми?

– Эвмолп яхши қиличбоз, аммо жуда ҳам биринчилардан эмас, дўстим Лепид. Анови бўйи пастроғи Непимни эса ўзим ҳам энди кўриб турибман. Лекин у бир римлик гладиаторнинг ўғли, яхши гимнасияда тахсил олган; улар чаққонлик кўрсатишига шубҳа қилмайман. Лекин менинг ўйинларга қизиқишим қолмади – бой берган пулларимни қайтариб ололмайман, мен хонавайрон бўлдим. Падарига минг лаънат бу Лидоннинг! Унинг бундай чаққон ва абжир ўйин кўрсатиши ҳеч кимнинг хаёлига келмаганди.

– Бўпти, Клодий, кўпам куйинаверма, сенга ўзим ёрдам берганим бўлсин, мана шу римликларингга сен хоҳлаганча пул тикаман.

– Эвмолпга ўнга қарши ўп минг қўясанми?

– Йўғ-е! Ахир Непимнинг саҳнага биринчи марта чиқини! Йўқ, йўқ, бу жуда кўплик қилади.

– Хўп, саккизга қарши ўп бўладими?

– Бўлади.

Бу пайтда юқориги ўриндиклардан биттасида изтироб билан олишувни кузатиб, бир одам ўтирарди. Лидоннинг кекса отаси худодан кўрққани ва азбаройи тапвишланганидан ўғлининг қандай жанг қилишини кўргани келганди. Ёт, шафқатсиз одамлар орасида, кўпол оломон ичра ёлғиз ўтирганча атрофда нималар бўлаётганини сезаётгани ҳам, кўраётгани ҳам йўқ эди. Унинг икки кўзи ботир ўғлида эди. Ўғли икки бор йиқилганида ҳам у чурқ этиб садо бермади, фақат ранги қув оқариб, титрар эди. Бироқ Лидоннинг ғалаба қилганини кўрганда ҳали бу ғалаба ишнинг бошланишигина эканидан, ҳали даҳшатли жанг олдинда турганидан беҳабар ҳолда, қаттиқ қичқириб юборди.

– Ботир болажоним! – деди у, ёшларини артиб.

– Бу сенинг ўғлингми? – сўради ундан ўнг ёқда ўтирган давангирдай йигит. – У яхши олишди. Кўрайлик-чи, бу ёғи қандок бўларкин. Эшитдинг-а, у биринчи ёлиб билан жанг қилиши керак. Ҳа, бобой, худоларга ёлвор, ишқилиб, унга римликлардан биронтаси билан ёки анави девқомат Нигер билан олишиш тўғри келиб қолмасин.

Медон ўтирди-да, қўллари билан юзини ёпиб олди. Энди томошаларнинг унга қизиги қолмаганди – Лидон уларда иштирок этмасди. Аммо шу он унинг миясидан бир фикр йилг этиб ўтди: йўқ, қизиги бор – ахир биринчи йиқилганнинг ўрнига Лидон тушади-ку. Қария титраб кетди ва олдинга энгашган, тишларини қисганча бутун вужуди кўзга айланиб, саҳнага тикилди.

Аввал ҳамманинг эътиборини Нигер ва Спор ўртасидаги олишув тортди – томошабинлар, айниқса, шунақа жанглари ёқтиришарди, чунки улар катта санъатни талаб этар ва одатда охири фожиали якун топар эди.

Гладиаторлар бир-бирларидан анча узокрок туриб олишганди. Спорнинг юзини дубулға тўсиб турарди, бироқ Нигернинг газабнок ва жиддий чехраси ҳамманинг нигоҳини ўзига қаратганди. Улар бир-бирларига тикилганча бир неча лаҳза тек туришди, кейин эса Спор ҳозирги қиличбозлар қуролини ўйнатиб қиличбозлик қилгандай, қиличини рақибининг кўкрагига мўлжаллаганча аста-секин, эҳтиёткорлик билан унга яқин бора бошлади. Ўнг қўли билан тўрни йиғар экан, йилтиллаган кичик кўзларини Спордан узмай Нигер чекина бошлади. Спордан деярли бир қулочгача яқин борганида ретиарий олдинга сакради ва тўрни отди. Тезлик билан эгилиб, гладиатор ундан қутулиб қолди. У газаб билан тантанавор кичқирди-да, ўзини Нигерга отди, аммо Нигер тўрни орқага қайтариб тортди-да, уни елкасига ташлади ва саҳна теварагидан шу қадар тез югуриб кетдики, Спор ҳар қанча чиранмасин,

унга етиши амримахол эди. Ягриндор гладиаторнинг баҳайбат рақибини қувиб стишга беҳуда чиранаётганини кўриб томошабинлар қотиб-қотиб кулар, қийқирар эдилар, аммо шу аснода уларнинг эътиборини римликлар ўртасидаги олишув ўзига тортди.

Аввал улар бир-бирларига яқин келишди, аммо эҳтиёт бўлиб ҳаракат қилишганидан жанг суст борарди ва томошабинлар ўз эътиборларини Спор билан унинг рақибни ўртасидаги олишувга қаратишлари мумкин эди, бироқ энди римликлар жунбушга келиб, чинакамига жанг қила бошлаган эдилар – улар гоҳ бир-бирига ташланиб, гоҳ орқага чекинар, иккала томон ҳам кучлар тенг бўлиб қолганда тажрибали жангчиларга хос тарзда пинҳоний эҳтиёткорлик билан яна ҳужумга ўтар эди. Бироқ, ана, улардан ёши каттаси Эвмолп Непимни биқинидан жароҳатлади. Томошабинлар қийқириб юборишди. Лепид оппоқ оқариб кетди.

– А-ҳа! – деди Клодий. – Жанг деярли тугади. Борди-ю, Эвмолп энди эҳтиёт бўлиб олишгудек бўлса, унинг рақибни аста-аста қонини йўқотади.

– Лекин, худога шукур, у эҳтиёткор эмас. У Непимни ер тишлатади. Марс ҳаққи, у Непимга зарба берди! Ана, дубулғаси яна жангирлаб кетди! Клодий, мен ютаяпман!

– Бундан ошиқ ўйнаганим минг марта аъло эди, – гудранди Клодий. – Афсус, амфитеатрда фирром ўйин қилолмайсан!

– Спор! Спор! – қичқириб юборди томошабинлар, Нигер бирдан тўхтаб, тўрни иккинчи марта, аммо муваффақиятсиз ирвитганди.

Бу сафар у тез чекинолмади – Спорнинг қиличи ўнг оёғини чуқур яралаганди; у энди қоча олмасди, Спор дабдурустдан унга ташланди. Лекин катта вазн ва узун қўллар ҳамон Нигерга устунлик бериб турарди; уч тишли найзани маҳкам ушлаганча бир неча дақиқа яхши ҳимояланиб турди. Энди аста ва қийналиб ҳаракат қилаётган рақибини Спор тезда айланиб ўтишга

уринарди. Бироқ бир пайт у хушёрлигини йўқотиб, баҳайбатнинг жуда яқинида пайдо бўлиб қолди; Спор зарба бергани кўлини кўтарган ҳам эдики, уч тишли найза унинг кўксига санчилди. У чўккалаб қолди. Иккинчи лаҳзада машъум тўр уни чирмаб олди. Уч тишли найза зарбаси остида у тўлғониб, қутулиб чиқиш учун беҳуда уринарди. Тўр орасида ерга қон оқа кетди. Қўллариши тушириб, у таслим бўлди.

Ғолиб ундан тўрни олди ва уч тишли найзага сунганча нима дер экан, дея томошабинларга қаради. Мағлуб ҳам хира ва аянчли нигоҳи билан амфитеатрни кузатиб чиқди. Бироқ барча қаторлардан, барча ўриндиклардан унга фақат бешафқат, қатъий кўзлар қараб турарди.

Қичқириқлар тинди, унинг ўрнини босиқ ғовур эгаллади. Сўнг сукунат чўкди, аммо бу ўз бешафқатлиги билан даҳшатли сукунат эди. Биронта ҳам кўл, ҳатто аёл кўли ҳам, шафқат аломатини қилмади. Спорни хуш кўрмас эдилар; бу олинув халойиқни жунбушга келтиргани сабаби – Нигер яраланган эди. Сохта ўйинлар томошабинларнинг меъдасига тегиб кетганди, улар қон кўришга интиқ эдилар, биринчи қурбонни талаб этмоқда эдилар.

Қисмати ҳал бўлганини гладиатор англаб турарди: у на ёлворарди, на оҳ-вой қиларди. Халойиқ унинг ўлимини талаб қилмоқда эди. Сўнгги зарбани қабул қилиш учун у итоаткорона бошини эгди. Ретиарийнинг уч тишли найзаси дафъатан ва ишончли ўлдира олмаслиги боисидан саҳнага тунд, дубулғаси туширилган одам калта қиличини ўйнатиб кириб келди. Битта-битта қадам ташлаганча қовоғи солиқ жаллод ҳамон чўккалаб турган гладиатор олдига келди, чап кўлини унинг бошига қўйди, қиличини кўтарди, томошабинларга кўз югуртирди – ким билсин, сўнгги лаҳзада улар шафқат қилишар, аммо барча бармоқлар ҳамон пастга қаратилиб турарди; қилич ҳавода ярақлади, пастга шўнғиди, гладиатор қумга ағдарилди, бир силкинди-да, қотди-қолди – у ўлган эди.

Унинг жасадини тезда судраб, дарвозадан олиб чиқиб кетишди ва полярий деб аталадиган қон-қоронғи ҳужрага келтириб ташлашди. Бу орада римликлар ўртасидаги олишув ниҳоясига етиб бўлганди. Эвмоли ўзининг унча катта тажрибага эга бўлмаган рақибини ҳалокатли яралади ва ўликларнинг мунгли масканида янги қурбон пайдо бўлди.

Энди улкан оломон гивирлаб қолганди, ҳамма мамнун ҳолда «ух» тортиб қўйди ва жойлашиброқ ўтириб олди. Кўзга ташланмас қувурлардан муздек фавворалар отила бошлади. Вужудлари яйраб, одамлар бир-бирларига таассуротларини изҳор қила кетишди. Эвмоли дубулғасини олди ва пешонасини сидирди; унинг жингалак сочлари, калта соқоли, кўркам римча чехраси ва чақноқ қора кўзлари ҳамманинг ҳавасини келтирмоқда эди. У бардам, тўрт мучаси соғ, кучга тўлиб-тошиб турарди.

Бир оз жимликдан сўнг эдитор эълон қилиб айтдики, Нигер яралангани боис энди сахнага чиқолмайди, ўлган Непимнинг ўрнини Лидон эгаллайди ва Эвмоли билан жанг қилади.

– Бироқ, Лидон, – қўшимча қилди у, Лидонга юзлашиб, – борди-ю, ўзининг ботирлигини исботлаган мана бу римлик билан олишишни истамасанг, йўқ дейишинг мумкин. Эвмоли сенга рақибликка тайинланган эмасди. У билан жанг қила оласанми-йўқми, ўйлаб ол. Борди-ю, ютқазсанг, сени шонли ўлим кутади, агар ютиб чиқсанг, мен ўз маблағимдан мукофотни икки баравар ошириб бераман.

Ўриндиқлардан олқишлаган кийқириклар янгради. Сахнада турган Лидон амфитеатрга кўз югуртирди; хув баланддаги жойда юзи бўздай оқариб кетган отасига кўзи тушди. У бир зум иккиланди. Йўқ! Цестабозларда галаба оз эди – у хали бироқта ҳам мукофот олгани йўқ, отаси эса ҳамон кул!

– Муҳтарам Эдил, – деди у қатъий оҳангда, – мен жангга тайёрман. Мен шахримиз шаънини қўллаб-

қувватламоқчимап, шонли ланистамиз шогирди мана бу римлик билан куч синашмаса бўлмайди.

Томошабинлар янада қаттиқроқ қийқиришди.

– Биттага қарши тўртни қўяман, Лидон ютқазади, – деди Клодий Лепидга.

– Биттага қарши йигирмага ҳам рози эмасман: ахир Эвмолн Ахиллнинг ўзи-ку, мана бу шўртумшук бўлса ҳозир тухумдан чиққан.

Эвмолн мийғида кулганча Лидонга қараб қўйди, эшитилар-эшитилмас нафасини ичига тортди – унинг рақибига раҳми келаётганди, бироқ жанг одатига кўра у яна қаҳрли тусга кирди.

Мана, сўнгги олишув етиб келди, шундан кейин саҳнага йиртқичлар чиқиши керак, ҳар иккала гладиатор дубулғаларини тушириб ва қиличларини яланғочлаб, бир-бирига юзма-юз турарди.

Шу он хизматкорлардан бири преторга мухрланган пойғирни тутди. Претор пойғирни очди, ўқиб чиқди ва чехрасида ҳайрат акс этди. У хатни яна бир бор ўқиб чиқди ва гудраниб: «Бу мумкин эмас! Шунча нарса хаёлига келган бўлса, демак у эрта саҳардан ичиб олган экан-да!» – деди ва пойғирни наридан-бери бир четга қўйди-да, диққат билан олишувни кузата бошлади.

Томошабинларнинг нафаси ичига тушган Эвмолн уларга ёқарди, аммо Лидоннинг мардлиги ва Помпея ланистасининг шаъни ҳақидаги унинг мағрур сўзлари халойиқнинг юз-кўзича уни юксакка кўтариб юборганди.

– Хой, чол! – деди Медонга унинг қўшниси. – Ўғлингга мана бу римлик билан олишиш қийин бўлар-ов! Аммо парво қилма – эдитор уни ўлдиргани қўймайди, халойиқ ҳам: ахир шундай ботирни кимнинг кўзи қияди! Ха! Мана буни зарба дейдилар. Аммо у бошлаб чап бериб қолди, Поллукс ҳаққи! Сол, сол, Лидон! Улар нафас ростлагани тўхташди. Нималар деб мингирлаяпсан, бобой?

– Дуо ўқияпман, – жавоб берди Медон умидвор оҳангда; энди у сал хотиржам эди.

– Дуо эмиш, шу ҳам гап бўлди-ю. Худолар одамларни булутга ўраб жанг майдонидан олиб чиққан замонлар ўтиб кетган. О, Юпитер, зарбани қаранглар! Биқиндан, у биқиндан киради, эҳтиёт бўл, Лидон!

Томошабинлар бир сесканиб тушди. Бошига келиб тушган қаттиқ зарбадан Лидон чўккалаб қолди.

– Тайёр! – чинқириб қичқирди аёл овози.

Бу йиртқичлар жиноятчилардан бирини парча-бурини қилишига интиқ бўлиб ўтирган ҳалиғи ёш аёлнинг овози эди.

– Жим бўл, нодон! – деди Пансанинг хотини. – У яраланмаган!

– Афсус, шу вайсақи Медон чолнинг чакагини ўчирган бўларди-я, – минғирлади ёш аёл.

Шу пайтгача маҳорат ва ботирлик билан ҳимояланиб келаётган Лидон пихини ёрган римликнинг жонжаҳди билан тушираётган зарбалари остида ҳолдан тоя бошлаганди; унинг қўллари зилдай бўлиб қолган, кўзлари тинган, оғир-оғир ва қийинчилик билан нафас оларди. Рақиблар нафасларини ростлаш учун бир зум тўхташди.

– Йигитча, – деди унга Эвмолл аста, – таслим бўлиб қўя қол. Сенга озгина жароҳат етказаман-да, сен қуролингни туширасан. Эдитор билан томошабинлар сен томонда, жангдан сен шараф билан чиқасан ва ҳаётингни сақлаб қоласан.

– Отам қул бўлиб қолаверсинми! – минғирлаб деди Лидон. – Йўқ! Ё ўламан, ё унга озодлик келтираман.

Кучлар нотенг эканини ва ҳаммаси энди тўсатдан ва жонжаҳд билан қилинган тазйиққа боғлиқ эканини англаб турган Лидон ғазаб билан Эвмоллга ташланди. Римлик эҳтиёткорлик билан чекинди, Лидон яна олдинга ташланди, аммо Эвмолл чап бериб қолди, қилич унинг совутидан сирғалиб ўтди ва шу лаҳзада, Лидоннинг кўкси очиқ қолганида римлик қилични зирхнинг

чокига санчди. У қаттиқ яраламоқчи эмас эди, бироқ Лидон ҳолдан кетиб ва қийналиб, олдинга йиқилди; тиг унинг баданига чуқурроқ кириб бормоқда эди. Эвмолш қилични суғуриб олди. Лидон қаддини ростлашга ҳаракат қилди, қиличини тушириб юборди, гладиаторга қуролсиз қўли билан қулочкашлаб зарба берди-да, саҳнага юзтубан йиқилди. Томошабинлар ва эдитор бир бўлиб шафқат аломати берилди. Хизматкорлар Лидоннинг олдига югуриб келишди-да, унинг дубулфасини ечишди. У ҳали нафас оларди; у вазабнок кўзларини душманига тикди. Гладиатор ҳунари унинг чехрасига ўз мухрини аллақачон босиб бўлган ва ажал соя ташлаб турган бу чехрада нафрат қотиб қолганди. Сўнг у жон талвасасида инграб, титраб, кўзини юқорига кўтарди. У эдиторга ҳам, унга шафқат тилаётган томошабинларга ҳам қарамаётганди. У уларни кўрмаётганди – гўё уни катта бўшлиқ қамраб олгандай эди. Фақат бўздай ошшоқ, изтиробдан буришган юзни таниди, оломон гувиллаши орасида биргина аламли қичқирикни эшитди. Унинг чехрасидаги шиддат ғойиб бўлди, ўвлига бўлган майин ва нафис ифода бир карра ёвду ташлаб ўтди, кейин у ҳам изсиз ўчиб, тунд тус олди. Бирдан унинг чехрасини олдингидай қаҳр ва қатъият эгаллаганди. У бошини қумга қўйди.

– Олиб боринглар уни, – деди Эдил. – У ўз бурчини бажарди.

Хизматкорлар Лидонни полярийга олиб кетишди.

– Шон-шарафнинг азалий қисмати шу бўлиб келган! – гудранди Арбак ва унинг амфитеатрга ташлаган нигоҳида шундай нафрат тўла эдики, бу нигоҳга тўқнаш келган ҳар қандай одамнинг нафаси ичига тушиб кетарди ва бир туйғу қолган барчаси – хурофий кўрқувни босиб кетарди.

Хушбўй фавворалар яна отила бошлади, хизматкорлар саҳнага янги қум сочишга киришиб кетишди.

– Арслонни қўйиб юборинглар ва афиналик Главкни келтиринглар, – деди эдитор.

Шу топ амфитеатрга гўристон жимлиги чўкди. Хамма қаттиқ интизорликда қотиб турарди, вужудларини чуқур даҳшат чулғаган бўлса-да, воажаб, бу даҳшат одамлар учун қандайдир ёқимли эди!

III боб

САЛЛЮСТИЙ. НИДИЯНИНГ МАКТУБИ

Ўша куни тонг саҳарда Саллюстий уч марта уйғонди ва ҳар гал бугун дўстининг ҳалок бўлишини эслаб, чуқур ух тортарди-да, ўзини чалғитиш учун яна уйқуга кетарди. Унинг ҳаётдаги ягона мақсади ўзини кўнгилисиз воқсалардан олиб қочиш бўлиб келган, борди-ю бунинг иложи бўлмай қолса, у, ҳеч бўлмаганда, уни унутишга ҳаракат қиларди.

Охири у ўрнидан туриб ўтирди ва ҳар доимгидек тўшаги ёнида севимли озод қулини кўрди. Фасоҳат билан сўзлашни жонидан яхши кўрадиган Саллюстий эрталаблари ўрнидан туришидан олдин бир-икки соат китоб мутолаа қилар эди.

– Бугун мутолаа кўнгилга сиймайди! Тибул ҳам керак эмас! Пиндар ҳам керак эмас! Пиндар! Эвоҳ! Унинг номининг ўзиёқ менга ўйинларни эслатади – ахир уларни шафқатсиз саҳнамиз мерос қилиб олган-ку. У ёқда томоша бошланиб бўлгандир?

– Анча бўлди, Саллюстий! Карнайлар овози, оломоннинг тапир-тупурини наҳотки эшитмаётган бўлсанг?

– Ҳа, ҳа, лекин худоларга шуқур бўлсинки, мен пинакка кетган эдим, бу ёнбошимга ағдарилишим билан яна кўзимни уйқу олибди.

– Гладиаторлар анчадан бери саҳнада бўлишса керак, хойнаҳой.

– Шўрликлар! Қулларимдан ҳеч бири у ёққа бормадим?

– Йўқ, албатта: ўзинг қаттиқ тақиклаб қўйгандинг-ку.

– Яхши. Тезроқ кеч бўла қолсайди! Анови столдаги қанақа хат экан?

– Буми? Э-ҳа, буни сенга кеча алламаҳалда бир қиз олиб келганди, унда сен фирт... фирт...

– Маст эдим, ўқиёлмадим, шундайми? Ҳечқиси йўқ, у шошилинич хат бўлмаса керак.

– Очайми уни, Саллюстий?

– Ҳа, балки менга эрмак бўлар. Шўрлик Главк!

Озод қул мактубни олди.

– Юнонча ёзилган экан, – деди у. – Биронга ўқимишли хонимдан бўлса керак, хойнаҳой. – У хатга кўз югуртирди, бироқ кўр қиз тирнаб ёзган қинғирқийшиқ сатрларни ҳадеганда англаёлмади. Кейин юзида хаяжон акс этди. – Ё қодир эгам! Аслзода Саллюстий! Нима қилиб қўйдик! Эшит! «Чўри қиз Нидиядан Главкнинг дўсти Саллюстийга. Мени Арбакнинг уйида зиндонда ушлаб туришибди. Преторнинг олдига югур. Мени озод қилиб ол, биз ҳали ҳам Главкни арслоннинг оғзидан қутқариб қола оламиз. Бу ерда бир маҳбус бор, унинг кўрсатмалари афиналикни оқлаши мумкин. У жиноятга гувоҳ бўлган ва қотил эркинликда юрганини, бу ярамасдан ҳеч ким гумон қилмаётганини исботлаб бера олади. Бир дақиқани ҳам зое қилма! Ўзинг билан қуролланган одамларни олиб кел, чунки қаршилик кўрсатишлари мумкин, зиндон эшигини синдириш учун яхши темирчи ҳам ола кел. Ўтган-кетган авлиёлар ҳаққи, отангнинг арвоҳи ҳаққи, тезроқ бўл, вақтни ўтказма».

– Буюк Юпитер, – деди Саллюстий, титраб. – Айни шу бугун, эҳтимолки шу соатда у ўлади. Нима қилиш керак? Тез преторнинг олдига бориш керак!

– Бундан фойда йўқ. Претор ҳам, эдил Панса ҳам ўйин ташкилотчилари – оломон ер-кўкка сиғмайди! Оломон эса ўйинни қолдириш тўғрисида ўйламайди ҳам. Энди уларни тўхташиб бўлмайди. Бундан ташқари, агар очикчасига ҳаракат қилинса, айёр мисрлик бундан хабардор бўлиб қолади. У эса буни яширишдан ошқора манфаатдор! Йўқ! Хайриятки, барча қулларинг уйда...

– Тушундим, – унинг сўзини бўлди Саллюстий. – Тезда қулларни қуроллантир. Кўчаларда ҳеч ким йўқ. Биз тез Арбакнинг уйига бориб, маҳбусларни бўшатамиз. Тез! Тезроқ! Хой, Дав! Кийимларим билан кафшимни, қоғоз билан қаламни келтир: мен преторга Главкни қатл этишга поймай туришини сўраб хат ёзаман, бир соатдан кейин эса биз, эҳтимол, унинг айбсизлигини исботлармиз... Мана, тайёр. Чоп, Дав, буни амфитеатрдаги преторга олиб бор. Қара, хатни унинг ўз қўлига топширишсин. Энди эса, эй худодлар, менга ёрдам беринглар ва мен Эпикурни ёлғончи деб эълон қиламан!

IV боб

ЯНА ГЛАДИАТОРЛАР

Главк ва Олиифни қоп-қоронғи зиндонга ташлашди, бу ерда одатда сўнгги даҳшатли олишувни пойлаб ётган жинойтчилар сақланарди. Қоронғиликка ўргангач, улар бир-бирларининг юзларини ва кўзларини чулғаб олган оппоқ рангни фарқлай бошлаган эдилар, уларга бапалари бадтар ўлик тусига киргандай ва кўрқинчли бўлиб кетгандай туюлиб кетди. Аммо ҳар иккаласи ҳам ўзларини маҳкам тутмоқда эди, уларнинг лаблари қаттиқ қимтилганди. Бирининг садоқати, иккинчисининг ғурури, ўз беайблигини англаши ва эҳтимолки бир-бирларини ўзаро қўллаб-қувватлашлари уларни қурбонларга эмас, балки қахрамонларга айлантирганди.

Ниҳоят эшик ғирчиллаб очилди ва деворларга одам соялари тушди.

– Афиналик Главк, чиқ, вақт-соатинг битди, – деди баланд овоз. – Арслон сенга мунтазир.

– Мен тайёрман, – жавоб берди афиналик. – Оғам ва дўстим, кел, кучоқлашайлик! Мени дуо қил ва алвидо!

Насроний ёш мажусийни кўксига босди, унинг манглайи ва юзларидан ўпди, дамлама таъсиридан ҳали

багамом ўзига келмаганидан очик ҳавога чиққанида чайқалиб кетиб, сал бўлмаса йикилиб тушаёзди. Хизматкорлар уни ушлаб қолишди.

– Ўзингни тут! – деди биттаси. – Сен ёш ва кучлисан. Сенга қурол беришади. Дадил бўл, сен хали енгининг ҳам мумкин.

Главк жавоб бермади, бироқ ўзининг заифлигидан уялиб, жон-жаҳди билан ҳаракат қилди ва ўзини тутиб олди. Эгнида лунгидан бошқа ҳеч нима йўқ эди. Унга мой суртишди, кўлига темир қалам тутқазди (шу ҳам қурол бўлди-ю!) ва саҳнага олиб чиқишди.

Юпон ўзига қадалиб турган ўн минглаб одамни кўрди-ю, ўлим ҳақида ўйламай кўйди, кўрқув изсиз ғойиб бўлди. Унинг ошқоқ юзига қизиллик югурди, у қаддини ғоз тутди. Хушбичим ва чайир гавда, катъий, аммо ғазабдан холи чехра, унинг ҳар бир ҳаракатидан, кўзларидан, қимтилган лабларидан манаман деб турган нафрат ва саркашлик Главкни ватани ва унинг дини мардлигининг жонли тимсолига айлантирганди – бу битта қиёфадаги ҳам қаҳрамон, ҳам худо эди!

Уни саҳнага олиб чиқишганида унинг жинояти олдида норозилик ва даҳшатга тўла ғала-ғовур кўтарилди, бироқ ҳаял ўтмайёқ қарийб ҳамдардона сукунат чўкди; барча томошабинлар баб-баравар нигоҳларини саҳна ўртасида турган катта панжарали кутига қаратдилар. Бу ичида арслон бўлган қафас эди.

– Венера ҳаққи, бугун жудаям кун иссиқ бўлди! – деди Фульвия. – Ҳолбуки, офтоб йўқ. Бу аҳмоқлар чодирни ҳам дурустроқ тортишмаган экан-да.

– Ҳа, иссиқ. Кўнглим беҳузур бўлиб кетаяпти, ҳозир ўзимни таплаб юбораман, – деди Пансанинг хотини; ҳатто у ҳам бошланиши керак бўлган курашни кутавериб, тоқати тоқ бўлиб кетганди.

Бир кеча-кундуздан бери арслонга овқат беришмаганди ва эрталабдан бери у қафасда безовталаниб айланарди, буни назоратчи очлик азоби қийнаётганга йўярди. Бироқ арслоннинг кўриниши хийла ювош эди,

кўпроқ хуркаётганлиги сезилиб турарди; у мунгли улиб кўйди, бошиши эгди, панжара симлари орасидан ҳавони хидлади, сўнг яна сакраб тунди-да, шундай бир ваҳшиёна ўкирдик, бутун теварак-атрофни ларзага солиб юборди. Энди у қафасда бурнини симлар орасига тикқанча жим ётарди, бурун катаклари керилиб кетган, нафасидан сахнадаги қумлар учар эди.

Панса бўздай оқариб кетган, лаблари титрар эди; у атрофга ташвишли кўз солди, тараддудланди. Томошабинлар тоқатсизликдан қичқиришга тушган эдилар. У ишора қилди, қафас ортида турган назоратчи аста эшикни очди ва арслон дахшатли ўкирганча ташқарига отилиб чиқди. Назоратчи ҳайвонлар шоҳини унинг ўлжаси олдида қолдириб, панжарали йўлак орқали сахнадан кетишга шошилди. Арслонни қарши олишга тайёрланиб, Главк ўтириб олди ва заиф умид ичида ўзининг миттигина ялтироқ қуролини кўтарди, кўзга берилган аниқ бир зарба (иккинчи зарбани беролмаслигини у биларди) қутурган душманининг миясини ишдан чиқариши мумкин эди.

Бироқ арслон гўё жиноятчини пайқамаётгандек эди — ҳамма ҳайратдан ёқа ушлади.

У сахна ўртасида таққа тўхтади, ёлларини хурпайтирди ва бетоқат ҳавони хидлай бошлади; сўнг олдинга отилди, аммо афиналикка эмас. У йўрғалаб сахнани айланиб чиқди, худди қочиб чиқишга йўл қидираётгандай атрофга олазarak боқарди; уни томошабинлардан ажратиб турган девордан ошиб ўтишга бир-икки уриниб кўрди ва бунинг уддасидан чиқмагач, шоҳона қудратли ўкирик ўрнига надоматли улиб кўйди. Унинг авзоида ҳеч қанақа ғазаб ё очлик аломати кўринмасди, думи ҳам у ёндан-бу ёнга қаттиқ-қаттиқ урилиш ўрнига қум устида чувалиб ётарди, кўзи Главкка тушганида эса, у бепарволик билан тескари қараб олар эди. Охири, афтидан, қочиб чиқишдан умидини узди, шекилли, ириллаганча қайтиб қафасга кирди ва ётиб олди.

Аввалига арслоннинг бепарволигидан таажжубга тушган томошабинлар энди унинг кўрқоклигидан

аччиқлана бошлаган эдилар. Ҳеч кимнинг Главкка ичи ачимай кўйганди.

Панса назоратчини чақирди.

– Бу қанақаси? Найзани ол, уни қафасдан ҳайдаб чиқ-да, эшикни ёпиб кўй.

Кўрқиб кетган, ундан кўра кўпроқ хайратга тушган назоратчи буйрукни бажаришга кириша бошлади, бироқ шу топ амфитеатр эшикларининг биридан қаттиқ қичқирик янгради. Шовқин, ғала-ғовур кўтарилди, атрофни норозилик хайқириқлари тутиб кетди, гап нимадалигини англатувчи баланд овоз янграганда эса ҳамма бирдан сенаторлар жойи олдида сочлари тўзиган, хансираган, терлаб кетган, ҳолдан тойган Саллюстий пайдо бўлди.

У дарҳол сахнага кўз ташлади.

– Афиналикни олиб чиқинглар! – қичқирди у. – Тезроқ бўлинглар, акс ҳолда, бегуноҳ одам ўлиб кетади! Мисрлик Арбакни ушланглар – Апекиднинг қотили ўша экан!

– Ақлингни едингми, Саллюстий! – деди претор ўршидан тураркан. – Бу нима деганинг?

– Айт, афиналикни олиб чиқиб кетишсин! Тезроқ, бўлмаса унинг қонини сен ноҳақ тўккан бўласан! Претор, бунинг учун императорга ҳаётинг билан ўзинг жавоб берасан! Мен қоҳин Апекид ўлимига гувоҳни олиб келдим. Йўл беринглар! Четланинглар! Одамлар, Арбакка қаранглар – ана у! Қоҳин Каленга йўл беринглар!

Очлик ва ўлим чангалидан ҳозиргина тортиб олинган, юзлари оппоқ оқариб кетган, озган, лунгилари осилиб, кўзлари хиралашган, ҳолдан тойган Каленни қуллар қўлтиқлаганча Арбак ўтирган қаторга олиб келишди. Халоскорлар йўл-йўлакай уни озиқлантиришга улгурган эдилар, боз устига қасос олиш фикри унга куч бағишламоқда эди.

– Қоҳин Кален! Кален! – қичқирарди оломон. – Наҳотки бу ўша бўлса? Йўқ, бу мурда-ку!

– Ҳа, бу коҳин Кален, – деди претор совуқ оҳангда. – Гапир, Кален.

– Мисрлик Арбак – коҳин Апекиднинг қотили. Унинг қандай ўлдирганини мен ўз кўзим билан кўрдим. Бу ҳақда гапириб бериш учун худолар мени у ташлаган зиндондан, зулматдан, очликдан ўлиб кетиш даҳшатидан қутқардилар! Афиналикни озод этинглар – у бегуноҳ!

– Арслоннинг унга тегмагани шундан экан-да! Мўъжиза! – қичқирди Панса.

– Мўъжиза! Мўъжиза! – уни қўллаб-қувватлади оломон. – Афиналикни олиб чиқинглар! Арбакни саҳнага олиб киринглар!

Бу ҳайкириқ чор-атрофдан акс садо берди ва денгизгача бориб етди.

– Арбакни саҳнага олиб киринглар!

– Главкни олиб кетинглар, аммо қоровул қўйинглар унга, – деди претор. – Худолар биздан мўъжизаларини аяшмаяпти. Кален, Исида коҳини, айт, Арбакни Апекиднинг ўлимида айблайсанми?

– Ҳа.

– Қотиллик қандай содир бўлганини кўрдингми сен?

– Претор, иккала кўзим билан кўрдим...

– Ҳозирча етарли – қолганини судда сўзлаб берасан. Мисрлик Арбак, айбловни эшитдинг. Нега индамайсан? Жавоб бер!

Ҳамманинг нигоҳи аллақачондан бери Арбакка қадалган эди, бироқ Саллюстий ва Кален пайдо бўлганида уни қамраб олган саросималикни яширишга улгурган эди. «Арбакни саҳнага олиб киринглар!» – деган ҳайкириқни эшитиб, у титраб кетди, қорача юзи яна оқариб кетди. Шундай бўлса ҳам у ўзини дарров ўнглаб олди. Атрофга мағрур қаради-да, преторга ҳар доимгидай хотиржам ва амрона тусда жавоб берди:

– Претор, бу айблов шунчалик бемаъники, жавоб беришга ҳам арзимаydi. Менинг биринчи айбловчим, Саллюстий – Главкнинг яқин дўсти, иккинчи-

си – коҳин. Мен унинг либоси ва рутбасини ҳурмат қиламан, аммо сизлар Каленни биласизлар. У шунчалик очкўзки, унинг очкўзлиги мақолга айланиб кетган. Бундай одамни сотиб олиш унчалик қийин эмас. Претор, мен ўзимнинг айбдорлигимга иқроф бўлмайман!

– Саллюстий, – деди ҳакам, – сен Каленни қаердан топдинг?

– Арбакнинг тағхонасидан.

– Мисрлик, – деди претор, хўмрайиб, – демак, коҳинни тағхонага ташлашга журъат қилибсан-да? Нима учун?

– Гашимни эшит, – жавоб берди Арбак, ўрнидан тураркан. У бу сўзни жуда хотиржам айтди, холбуки унинг юзида ҳаяжон аломатлари сезилиб турарди. – Бу одам олдимга келди-да, агар мен унга бойлигимнинг ярмини бермасам, ҳозир сизлар эшитган айбловни бўйнингга қўяман, деб дўқ урди. Мен уни инсофга чақирдим, аммо у айтганида туриб олди... Жим бўлинглар, илтимос, коҳинга айтинглар, сўзимни бўлмасин! Олийҳиммат претор ва сизлар, шаҳар аҳли! Мен бу ерда мусофирман ва гарчи виждоним пок бўлса-да, коҳиннинг гувоҳлигидан ҳаётим барбод бўлиши мумкин эди. Мен кўрқиб кетдим, хазинамни кўрсатмоқчи бўлган киши бўлиб бу одамни зиндонга алдаб олиб бордим, уни ўша ердан топиб келишган. То ҳақиқий жиноятчи устидан чиқарилган ҳукм ижро этилмагунча ва Каленнинг дўқлари кучини йўқотмагунча мен уни ўша ерда саклаб туришга қарор қилдим. Бор-йўқ гап шу. Балки мен охирини ўйламай иш тутгандирман, аммо ўз ҳуқуқини ҳимоя қилишига қаршилик кўрсатувчилар борми бу ерда? Борди-ю, мен айбдор бўлсам, нега бу одам судда чурқ этмади? Ўша пайтда у ҳали эркинликда эди-ку. Нима учун мен Главкни айблаганимдан кейиноқ у мени фош этмади? Претор, у шу саволларга жавоб берсин! Қолган барча масалаларда мен ўзимни қопун қўлига топшираман ва ҳимоя қилишини сўрайман. Олиб кетсинлар айбловчи

билан айбдорни, мен қонуний суд қарорига бажонидил бўйинсунгайман.

– У ҳақ, – деди претор. – Хой, посбон, Арбакни олиб кетинглар ва Каленни кузатинглар! Саллостий, сен айбловинг учун жавоб берасан. Ўйинни янгидан бошлаймиз.

– Қанақасига! – деди Кален, оломонга мурожаат қилиб. – Наҳотки Исидага шундай бўхтонлар қилинса? Наҳотки Апекиднинг қони ўша-ўша қасосга чақираверади? Наҳотки ҳакам ҳозироқ одил ҳукм чиқаролмай, жинойтчи яна қутулиб қолса? Наҳотки арслон ўзининг қонуний насибасидан бебаҳра қолади? Маъбуда! Сезиб турибман, менинг тилим билан маъбуда ваҳий келтираяпти! Арбакни саҳнага олиб тушинглар, саҳнага!

Азбаройи ғазабдан беҳол бўлиб, у жон талвасасида ерга кулади; унинг оғзидан кўпик чиқди, у чинданам ғайритабиий қудратга эга одамга ўхшаб кўринарди. Унга қараб туриб, томошабинлар сесканиб тушишди.

– Маъбуда унга илҳом берди! Мисрлик саҳнага олиб туширилсин!

Минглаб одамлар сапчиб турди-да, пастга отилди. Улар мисрликнинг устига бостириб кела бошладилар. Эдилнинг амирона қичкириқлари, преторнинг қонуни ҳурмат қилиш керак дея томоқ йиртишлари бир пулга чиққанди. Томошабинлар қутуриб кетинганди, энди улар қондан сармаст бўлиб, яна қонга тапша эдилар; шафқатсизлик хурофотдан устун келмоқда эди. Ўз қурбонларининг кўз олдиларида турганини кўриб, улар қонунга бўйсунганини унутган эдилар. Бу рим вилоятлари учун ғоятда хос ва мос бўлган ярми қуллардан иборат жоҳил оломон эди. Преторнинг буйруғи довул остида қолган қамиш поясидай бўлиб қолганди; шундай бўлса-да, унинг амри билан посбонлар зодагонлар ўтирган пастки ўриндиқларни оддий фуқаро ўтирадиган юқориги ўриндиқлардан ажратиб турувчи йўлакча сиқиб келишди. Бу лиқилдоқ девор олдида одамлар

тўлкини бир зумга тўхтади ва Арбак қисмат чехрасига сўнги марта кўз ташлай олди. У ғазаб ва даҳшат ичра гурурини унутганди, у гуфрон ураётган оломонга қараб турарди ва бирдан айни боши узра, чодирнинг кенг ёриғидан у шундай бир нарсани кўриб қолдики, шу нарса унинг эсини йиғиб олишига ёрдам берди.

У қўлини кўтарди. Унинг кибрли чехрасида амирон ва тантанавор ифода зоҳир бўлди.

– Қаранглар! – кичкирди у момоқалдиросдек овоз билан оломон говурини босиб. – Қаранглар, худолар бегуноҳнинг тарафини олаяпти! Қасоскор Орkning чакмоқлари ёлгон гувоҳларнинг кулини кўкка совуражак!

Оломон юқорига қаради ва Везувий чўққиси узра улкан чинор шаклидаги булут кўтарилаётганини кўриб, кўрқиб кетди; унинг танаси қора, шохлари эса оловли эди ва маша шу олов дам сайин рангини ўзгартирар эди: у гоҳ кўзни олар даражада ёрқинлашар, гоҳ кипқизил бўлар, гоҳ яна чарақлаб, кўзни қамаштирарди.

Гўристон жимлиги чўқди, уни аввал арслоннинг, ундан кейин вивариядаги йўлбарснинг ўкириги бузди. Улар табиатнинг қаттиқ ғазабидан дарак бермоқда эдилар.

Аёллар чинқира бошлашди, эркаклар жимгина бир-бирларига қарар эдилар. Шу аснода ҳамма оёқлари остидаги ер силкинаётганини, амфитеатр деворлари титраётганини сизди, узоқлардан қулаб тушаётган тошларнинг қасир-қусур овозлари кулоққа чалинди, яна бир лахзадан сўнг тоғ устида турган булут ўз қорнидан чўғдай қизиган тош аралаш кул дўлини ёғдирганча шиддат билан тўғри шаҳар устига бостириб кела бошлади. Бу даҳшатли дўл ҳамма жойга – жизғанак бўлган узумзорларга, бўм-бўш кўчаларга, амфитеатрларнинг ўзига ёғмоқда эди, денгизда сув фаввора каби отиларди.

Оломон Арбакни зумда унутди, ҳамма фақат ўзининг омон қолишини ўйларди. Одамлар қочишга тушди-

лар, улар бир-бирлариши туртар, қисилар, талпишар эдилар. Улкан оломон йиқилганларни босқилаб, дод-фарёд кўтариб, сўқиниб, дуолар ўқиб ва вовайлолар қилиб, сонсиз эшиклардан чиқа бошлади. Аммо қаёққа қочиш керак? Айримлар янги зилзилапи кутиб, бор кўр-қутларини олиш ва фурсат ғаниматда шаҳардан чиқиб кетиш учун уйга шошар эдилар: бошқа бирлари дапқур-данқур ёниб турган кул ва тошлар дўлидан кўрқиб, тўғри келган жойга – энг яқиндаги уйларгами, эҳромларгами, кошоналаргами кириб яширинар эдилар, ишқилиб очик хавода қолиб кетишмаса бўлгани. Бироқ теналаридаги булут тобора қорайиб, катталашиб, даҳшатли равишда қуюклашиб борарди. Гўё зулматли тун кўкқисдан кундуз салтанатига бостириб киргандай.

V боб

ГЛАВК ЗИНДОНДАН ЧИҚАДИ

Соқчилар карахт бўлиб қолган, ҳамон ўз бахтига ишонмаётган Главкни амфитеатр деворидаги бир кичикроқ меҳробга олиб ўтишди ва устига енгил кийим ташлашди. Чор-атрофда одамлар қайнар, уни табриклар, ҳайрон бўлар эдилар. Ташқаридан бетоқат қичқириқ эшитилди, халойиқ йўл очди ва қайсидир яхши одам етаклаб келган кўр қиз ўзини Главкнинг оёқларига отди.

– Мен қутқардим сени! – хўнграб йиғларди у. – Энди ўлсам ҳам розиман!

Аммо бу мугаассир манзара юқорида тасвирлаганимиз офат туфайли бўлишиб қолди.

– Вулқон! Зилзила! – овозлар келарди ҳар ёқдан.

Главк ва Нидияни ўз холларига ташлаб, соқчилар бошқаларга қўпилиб чошиб кетишди.

Хатарни англаб, валломат афиналик дарҳол Олинфни эслади. Демак худолар уни йўлбарсдан сақлаб

қолганлар. Наҳотки бу ерда, зиндонда унинг пешона-
насига бундан-да оғирроқ азоблар билан ўлиб кетини
ёзилган бўлса? Главк Нидиянинг қўлидан тутиб, ички
йўлақлардан тезда насроний ётган зиндонгача етиб
олди. Олинф чўкка тушганча ибодат қиларди.

– Тур ўрнингдап, дўстим! – қичқирди Главк. –
Чоп, қочиб қол! Кўрмаянсанми – табиатнинг ўзи сени
озод қилди.

У лол қараб турган насронийни зиндон ичидан суд-
раб чиқарди-да, яқинлашиб келаётган булутни кўрсатди,
булут тобора қорайиб бормоқда ва ерга тош дўлларини
ёғдирмоқда эди. Хамма томондан қичқириқлар ва чопа-
ётган оломоннинг дод-фарёдлари тутиб кетганди.

– Бу худойимнинг қўли! Худога шукур! – деди
Олинф шукроналик билан.

– Чоп! Одамларингни қидириб топ-да, улар билан
бирга жон сақла. Хайр!

Главк ҳам Нидия билан бирга ҳар бир қадамда
ҳалокатли хатар хавф солиб турган шаҳар бўйлаб
чошиб кетди. Афиналик кўр қиздан Ионанинг ҳали
ҳам Арбакнинг уйида эканини билиб олди. Қизгинани
кутқариш учун у ўша ёққа шошди. Мисрлик уйда
қолдирган оз сонли қуллар амфитеатрга йўл олиб,
Салюстийнинг қуролланган бир гуруҳ аскарларига
йўл кўрсата олмас эдилар, вулқон отила бошлагач эса,
улар қулоқлари чиппа битиб ва юраклари ёрилиб, уй-
нинг энг олис бурчакларига кириб кетишганди. Ҳатто
баҳайбат ҳабаш ҳам эшик олдидаги ўз жойини ташлаб
кетганди. Нидияни эшик тагида қолдириб, унга Иона-
нинг хонаси қаердалигини кўрсата оладиган ҳеч кимни
учратмай, атрийдап югуриб кетди. Қоронғилик шунча-
лик тез қуюқлашиб борардики, у йўлни базўр топиб
борарди. Гулчамбарлар билан безатилган устунлар тит-
рар ва чайқалар эди; очик перистилга қул сония сайин
кўпроқ тўкилмоқда эди. Главк зинадан чошиб чиқди-да,
ҳансираб, баланд овозда Ионани чақира бошлади. Ай-
воннинг энг тўридан қизнинг овози қулоғига чалинди.

Олдинга тапланиш, деворни ёриш, Ионани кўлларига кўтариб олиш ва у билан уйдан қочиб чиқиш йигит учун кўз очиб-юмгунчаликда бўладиган иш эди. У Нидия турган жойгача етиб борган эди ҳамки, қадам товушлари кулоғига урилди ва Арбакнинг товушини таниди. У бойликлари билан бирга Ионани ҳам олиб, бу худонинг қаҳрига учраган шаҳардан қочиб кетиш учун қайтиб келганди. Бироқ атроф шу қадар қоронғи эдики, гарчи жуда яқин турсалар-да, душманлар бир-бирларини кўришмаётганди ва Главк мисрликнинг оппоқ либосини элас-элас илғамокда эди, холос.

Главк, Иона ва Нидия олға шошар эдилар. Қаёққа? Энди икки қадам наридан ҳам ҳеч нарсани кўриб бўлмаётганди ва қоронғилик бутун борлиқни ютиб юборганди. Улар даҳшатли номаълумлик қуршовига тушиб қолган эдилар, Главк ҳозиргина халос топган ажал ҳам, афтидан, фақат қиёфасини ўзгартирган ва янги қурбонларга кўз тиккан эди.

VI боб

КАЛЕН ВА БУРДОН. ДИОМЕД ВА КЛОДИЙ

Жамиятнинг асос-негизини чинакамига ларзага солган ногаҳоний ҳалокат маҳбусни ҳам, зиндонбонни ҳам озод қилиб юборди. У претор тайинлаган соқчилардан Каленни халос қилди. Оломон ва зулмат қоҳин ва унинг ҳамроҳларини ажратиб юборгандан кейин у журъатсиз одимлар билан ўз маъбудаси эхроми томон шошилди. Йўлда, бутунлай қоронғи бўлишдан сал олдин кимдир унинг кийимидан тутди ва хирқироқ овозда кулоғи устидан деди:

– Жим! Кален! Бу не кўргулик бўлди!

– Ҳа, отамнинг боши ҳаққи! Аммо сен кимсан? Юзингни яхши кўролмаёпман, овозинг эса нотаниш.

– Нахотки Бурдонни танимаган бўлсанг? Уял-е!

– Эй худодлар! Қоронғилик қуюқлашиб кетаяпти! Қара, анави даҳшатли тоғ устида чакмоқлар қанаканги чақаяпти! Худди рақсга тушаётгандай. Аид эркинликка отилиб чиққан.

– Бекорларни айтибсан! Бунақа аҳмоқона нарсаларга ишонмайсан-ку, Кален! Ҳозир биз бойиб кетишимиз учун энг қулай пайт бу.

– Бу нима деганинг?

– Менга қара! Сенинг эҳромингда олтин ва турли-туман қимматбаҳо буюмлар тўлиб-тошиб ётибди. Юр, бориб уларни олайлик, кейин эса шартта денгизга борамиз – кемага чиқиб оламиз. Бугун истаган нарсангни қила оласан, ҳаммаси ўзи қўлингга кириб турибди.

– Тўғри айтасан, Бурдон. Жим! Орқамдан юр. Коҳинмисан ё йўқми, энди сени ким билиб ўтирибди? Ҳаммасини ўртада бўлашиб оламиз.

Эҳром ҳовлисида меҳроблар атрофида коҳинлар уй-малашиб юрарди; улар йиғлар, ёлворар, ерга бош урар эдилар. Ҳали уларга ҳеч нарса таҳдид қилмаганида улар бошқаларни лақиллатиб юрар эдилар, бошларига офат ёғилиб турган айни вақтда эса ўзлари фирт бидъатчига айланиб қолганди. Кален улар ёнидан ҳовлининг жанубий қисмида ҳозир ҳам кўриш мумкин бўлган уйга ўтди. Бурдон унга соядай эргашиб келарди. Коҳин шамни ёқди. Столда қурбонлик зиёфати сарқитлари – шароб ва таомлар бор эди.

– Икки кундан бери туз тотмаган одамнинг ҳатто мана бундай кунда ҳам иштаҳаси карнай бўлади, – гудранди Кален ва очкўзлик билан ўзини овқатга урди.

Мазкур ярамасларнинг тубан ғаразғўйликларидан даҳшатлироқ ва қабихроқ бирор нарсани тасаввур этиш қийин эди, зеро, очкўзлик туфайли пайдо бўлган жасоратдан жирканчроқ нарсанинг ўзи йўқ. Дунё тагидан зил кетганида ўғрилиқ ва шаккоклик тантана қилади! Табиий офат инсондаги иллатларни нақадар даҳшатли тусга солмайди!

– Бас қилсанг-чи энди, барака тонкур! – деди Бурдон тоқатсизланиб. – Қип-қизил бұлиб кетдинг, кўзларинг хам пешонангга ирғиб чикди.

– Умримда бунақа очқамаган эдим. О, Юпитер. Бу қанақа овоз бўлди? Сув шовуллаяптими? Наҳотки мана бу булут оловга кўшиб қайноқ сув хам сочаётган бўлса? Ҳа! Қичқириқларни эшитаянман. Энди эса жимиб қолди. Қара, нималар бўлаяпти.

Қудратли тоғдан энди қайноқ сув отилиб чикмоқда эди. Чўғдай кулга қориниб, сув дам-бадам кўчаларга отилиб тушарди. Исида қохинлари илоҳларни кўкларга кўтариб беҳуда шарафлашга уринганча хозиргина меҳробларга ёпишиб турган ҳовлига катта-катта харсангни думалатиб қудратли тошқин ёпирилиб кирди. Сув қохинларнинг эгилган бошларига келиб тушди ва уларнинг фарёдлари – ажалдан, жим бўлиб қолишгани – абадиятдан дарак эди. Кул ва қоп-қора балчиқ меҳробларга чапланди, ерни қоплади ва жасадларни дафн этди.

– Улар ўлди, – деди Бурдон. Юраги ёрилганча у ўзини орқага, том остига отди. – Хатар шу қадар яқин деб ўйламагандим.

Икки малъун бир-бирига қараганча тик турар эди, юраклари гуп-гуп ураётгани эшитилиб турарди. Шеригига қараганда очкўзроқ ва кўрқоқроқ Кален биринчи бўлиб ўзига келди.

– Ишни тезроқ битириб, қочиб қолиш керак, – деди у шивирлаб, хатто ўз овозидан кўрққанча.

У остонадан хатлади, тараддудланди, сўнг ўз қавмлари мурдалари ёнидан чўғдай ерни босганча ибодатхонага кирди-да, Бурдонни чақирди. Бироқ собик гладиаторни қалтироқ босиб, орқага тисарилди.

«Яна яхши, – ўйлади Кален. – Менга кўпроқ тегади».

У шоша-пиша жавоҳиротдан кўтарганича олди-да, ўртоғи тўғрисида ортиқ ўйламай, жуфтақни ростлади. Тўсатдан чаққан чақмоқ ёруғида бўсағада қимир этмай

турган Бурдоннинг кўзи ўлжаси оғирлигидан букилиб, қочиб кетаётган коҳинга тушди. Бурдон журъатини тўплади-да, унинг ортидан отилди, бироқ шу он кулнинг бутун бир тошқини осмондан тўғри эҳром устига келиб тушди. У яна ортга чекинди. Атроф зим-зиё бўлиб қолди. Кул эса ҳамон устма-уст келиб тупмоқда эди; кул фарамлари ўсиб борар, улардан бадбўй, нафасни бўғувчи буғ кўтариларди. Бурдон бўғила бошлади. У жон-жаҳди билан қочмоқчи бўлди, бироқ ўша заҳоти кул эшикни босиб тушди – малъун қичқириб юборди ва қайноқ балчиқдан ўзини олиб қочди. Энди қандай қочиб чиқади?

У очиқ жойга чиқиб ололмас эди, бироқ чиқиб ололганида ҳам барибир кўрқув унинг оёқ-қўлларига кишан солиб қўйганди. Демак, энг яхшиси, жойидан қимирламаслиги керак: бу ерда ҳеч бўлмаганда тепадан уни том ҳимоя қилади. У ўтирди ва тишларини қисди. Аста-секин заҳарли буғлар хонани тўлдира бошлади. Унинг нафаси қайта бошлади. У ёқ-бу ёққа аланглаб, бу ерда коҳинлардан бири қолдирган қурбонлик болгасини кўриб қолди. Болгани олди-да, жон-жаҳди билан деворни ўйинга ҳаракат қила бошлади.

Бу пайтга келиб кўчалар деярли ҳувиллаб қолганди, одамлар уйларига яширингани шошар эдилар. Пастқам жойлар кулга тўла бошлаганди, бироқ гоҳ у, гоҳ бу ердан қочоқларнинг хорғин қадам товушлари кулоққа чалинарди, чакмоқнинг мовий ёғдусида ёки йўлларини ёритишга ҳаракат қилган машъалаларининг хира нурида уларнинг оппоқ, аяпчли чеҳралари кўриниб қоларди. Бироқ дам-бадам тўсатдан бостириб келган ва ўша заҳоти ғойиб бўлган қайноқ сув, кул ёки шамол эпкени бу оловларни ҳам, уларга қўшиб одамларнинг сўнги умидини ҳам ўчирар эди.

Геркуланум дарвозасига олиб борадиган кўчадан икки букилганча апил-тапил одимлар билан Клодий юриб борарди. «Шаҳардан чиқиб олсам бўлгани, – ўйларди у, – у ёқда, дарвоза ортида, албатта, аравалар

бор, Геркуланумгача эса кўл чўзса етади. Меркурийга шукур, йўкотадиган ҳеч нарсам йўқ, мен бор жойда ҳаммаси меники».

– Ҳой-й! Ёрдам беринг! Ёрдам беринг! – қичқирди кимнингдир кўркувли овози. – Йиқилиб тушдим, машъалам ўчиб қолди, қулларим мени ташлаб кетишди! Мси Диомедман, бой Диомедман. Ёрдам берганга ўн минг сестерций инъом қиламан!

Шу он Клодий кимдир унинг оёғидан ушлаб олганини ҳис этди.

– Қўйиб юбор, падарингга лаънат! – қичқирди у.

– Ёрдам бер, ёрдам бер! Қўлингни узат менга!

– Хўп, майли, қани, тур.

– Бу сенмисан, Клодий? Овозингдан танидим. Қаёққа кетаяпсан?

– Геркуланумга.

– Худоларга шукур! Сен билан дарвозагача бориб олай. Айтганча, уйимга кириб яширинсак-чи? Ўзинг биласан, у ерда чукур тағхоналар бор, ҳеч қандай ёмғир кирмайди у ерга.

– Тўғри, – деди Клодий, ўйлаб. – Озуқа ғамлаб олиш керак, борди-ю бу даҳшатли офат ҳали-вери тинмаса, бир неча кун ўтириб жон сақлай оламиз.

– Шаҳар дарвозасини ўйлаб чиқарганнинг отасига балли! – деди Диомед. – Қара! Анови арк остида чироқ ёниб турибди. У бизга йўл кўрсатапти.

Шамол бир оз тинди; дарвозадаги фонус узокдан кўриниб турарди. Қочоқлар кўп ўтмай дарвозага етиб олишди ва соқчи ёнидан ўтишди; чакмоқ унинг ярқироқ дубулғасини ва кўркув даҳл қилмаган жиддий чехрасини ёритди. У тик ва ҳаракатсиз ҳолда ўз ўрнида турарди. Ҳатто шундай соатда ҳам бу ҳиссиз мослама, Римнинг бешафқат улугворлиги маҳсули жошланмаган, ақлли ва фикрловчи одамга айланмаган эди. У кутурган офат кўйнида тик турарди, чунки ўз ўрнини ташлаб кетишга буйруқ олмаганди.

Диомед ва ҳамроҳи олдинга ташланишди, бироқ тўсатдан уларнинг йўлини бир хотин киши тўсди, бу

кўпипча қувноқ оҳангда: «хе-ҳей! Ўйнаб-кулиб қол бу дунёда!» деб кўшиқ айтиб юрадиган аёл эди.

– О, Диомед! – деди у. – Ёрдам бер! Мана бу гўдакни кўраянсанми? – У бир болани кўксига босиб олганди. – Бу менинг ўғлим. У беникоҳ туғилган. Шу пайтгача у бировлар кўлида эди, аммо энди мен унинг онаси эканимни эслаб қолдим! Мен уни асровчининг уйида бешикдан ечиб олдим – у хотин қочиб кетди! Қутқар бизни! Қутқар!

– Нега бўғизланган молдай чийиллайсан? Йўқол кўзимдан! – тўнғиллади Клодий тиши орасидан.

– Бўпти, муштилар, – деди одамохунроқ бўлган Диомед. – Истасанг, биз билан юр. Тағхонага тушиб оламиз.

Улар жадалроқ юриб кетишди, Диомеднинг уйига етиб олишди ва хатар орқада қолди, деб ўйлаб, суюнганча ичкарига киришди.

Диомед қулларига тағхонадаги йўлакка озиқ-овқат ва жинчироқлар учун мойдан кўплаб ғамлаб қўйишни буюрди, шундан кейин у ерга Юлия, Клодий, болали хотин, кўплаб қуллар ва Диомеднинг ўтакалари ёрилган меҳмонларию мижозларидан бирқанчаси кириб яширинишди.

VII боб

ВАЙРОНАГАРЛИК ДАВОМ ЭТАДИ

Қуёшни тўсиб турган булут янада қалинлашиб, қоп-қора тусга кирганди. Бу ялдо кечасидаги тунга ўхшамасди – худди тор хонадагидай, зулмат ҳам бўғиқ, ҳам зим-зиё эди. Везувий устидаги чакмоқлар эса тобора кўпроқ чакиб, кўзни оларди. Улар ўзига яраша гўзал бўлиб, турфа рангларда товланарди, рангбарангликда ва ёрқинликда биронта камалак унга бас келолмасди. Гоҳ тубсиз жануб осмони янглиғ кўм-кўк, гоҳ маҳзун яшил тусда чакмоқлар бир илондай би-

ланглаган, бир тутун устунини кесиб, бутун шахарни кўча-кўйларигача ёритганча осмонда ялт-юлт қиларди, кип-қизил ёғду бериб чарақларди-да, ўша заҳоти тиник оқ тусга кириб, кўздан йўқоларди.

Осмондан кул ёғиши тўхтаганда ернинг титраб гувиллаши ва денгизнинг ғамгин шовуллаши эшитила бошлади, кўрқиб, ҳар бир товушга кулоқ тутганларга эса тоғдаги тешиқдан ташқарига отилиб чиққан газларнинг ҳуштак чалган ва вишиллаган овози эшитиларди. Гоҳо булут парчаланар ва чақмоқ ёғдуси улкан одамлар ёки зулматда чопаётган даррандалар шаклини оларди; улар бир-бирларига ташланар ва зулматнинг қайноқ қаърида ғойиб бўлар эди. Кўрқиб кетган одамларга бу аломатлар баҳайбат душманлар бўлиб кўринар ва улар юрагига ҳалокатли кўрқув солар эди.

Кўп жойларда кул тиззадан келарди, вулқон отган қайноқ балчиқ эса уйларга оқиб кириб, бўғадиган буғ таратар эди. Улкан харсанглар томларга келиб тушганда, уйлардан бир уюмгина хароба қолар эди ва соат сайин кўчада ҳаракат қилиш қийинлашиб борарди. Вақт ўтиб борар, ер кучлироқ силкинар, оёқ остидаги тупроқ сурилиб кетар эди ва аравалар ёки тахтиравонлар ҳатто текис жойда ҳам турмаётганди.

Гоҳо харсанглар ҳавода тўкнашиб, майда бўлакларга бўлиниб кетар, улардан учқунлар сочилар ва ёнғинлар келтириб чиқарарди; бу даҳшатли яллиғ пафақат уйлар, балки узумзорлар ҳам алангаланаётган шахар деворларидан ташқаридаги зулматни тарқатиб юбормоқда эди. Шаҳарнинг ўзида, эҳромларнинг пешайвонларида, форум эшиклари тагида аҳоли қатор қилиб машъала ёқиб қўйишга уринар эдилар, аммо бу машъалалар узок ёнмасди, энди тузукроқ ёна бошлаганда ёмғир ва шамол ўчириб кўяр эди. Шунда атрофни бирдан аввалгига қараганда икки барабар даҳшатли қоронғилик чулғарди, чунки қоронғилик инсон умидларининг беҳудалигини исбот қилар эди.

Вақти-вақти билан мана шу учаётган машъалалар ёруғида тўда-тўда қочоқлар кўриниб қоларди – бир-

лари денгиз томонга шошаётган, бошқалари у ёқдан орқага қайтаётган бўларди, чунки сув кирғокдан қочган бўлиб, ҳаммаёқда зим-зиё зулмат ҳукмронлик қиларди ва пишқирган, ўзини ураётган тўлқинлар устига кул ва тошлардан иборат бутун бир довул бостириб келмоқда эди, яширинишга эса ҳеч қанақа пана жой йўқ эди. Телбаланган, эзилган, хурофий даҳшатдан ларзага тушган бу одамлар бир-бири билан учрашганда хатто гаплаша, маслаҳатлаша олмас эдилар, чунки кул ва тошлар тобора кўпроқ, деярли узлуксиз ёғилмоқда, машъалаларни ўчириб ташламоқда эди, қоронғилик ичидан бир лаҳзагина кўзга ташланиб қолаётган ўлик тусли одамлар ва қочоқлар энг яқиндаги бошпана тагига кириб яширинишга шошилар эдилар. Жамоат тартиби кулаб тушганди. Хира, элас-элас ёруғлик орасида дам-бадам ўлжасини ортмоқлаган ўғрининг қонуи ўрнатувчилар кўзидан қочиб кетаётганини ва ваҳшиёна қаҳқаҳ уриб кулаётганини кўриш мумкин эди. Зулмат эрларни хотинларидан, болаларни – уларнинг ота-оналаридан жудо қилмоқда эди ва бир-бирларини қидириб топишга ҳеч қандай умид қолдирмаётган эди.

Ҳамма тўғри келган томонга, мутлақо бетартиб ҳолда чопар эди. Ўз жонини сақлашдек оддий қонундан ташқари ижтимоий ҳаётнинг ранго-ранг ва мураккаб тартиботидан ҳеч бало қолмаганди.

Мана шу талатўп орасида афиналик азамат Иона ва Нидия билан кетиб борарди. Бирдан улар устига денгиз томон чошиб кетаётган мингларча одамлар бостириб келди. Оломон зумда Нидияни ютиб юборди, Главк билан Иопани эса олдинга судраб кетди; ва ниҳоят оломон ўтиб кетди-ю, Нидия кўздан йўқолди. Главк уни чакира бошлади. Сас-садо йўқ. Улар орқага қайтишди – беҳуда. Кўр қизни топишнинг иложи бўлмади – турган гапки, одамлар оқими уни ўзи билан бошқа томонга судраб кетганди. Улар дўстлари ва қутқарувчиларидан айрилиб қолган эдилар. Ахир шу пайтгача уларни Нидия бошлаб келаётган эди-да.

Кўр бўла туриб, қоронғилик қўйнида йўлни фақат у топа олар эди. Абадий зулмат ичида шаҳарда юришга ўрганиб қолиб, у шерикларига денгизга олиб борадиган йўлни беҳато кўрсатиб келаётганди – ҳа, улар денгизда халос топишга қарор қилган эдилар. Энди қайси томонга юриш керак? Қийналган, эзилган, холдан тойган холда улар барибир олға қараб ҳаракат қилишда давом этишди, кул эса ҳамон бошларига келиб тушмоқда, тош парчалари эса оёқларининг нақ тагида учқунлар сочмоқда эди.

– Афсус! Афсус! – шивирлаб деди Иона. – Ортиқ юролмайман. Қайноқ кул устига кулаб тушаман. Бор, азизим! Мени ўз ҳолимга ташлаб кетавер!

– Бундай дема, севгилим, қайлигим менинг! Сенсиз яшаганимдан кўра, сен билан ўлганим афзал! Аммо бу зулматда қаёққа борамиз? Назаримда, биз доира ясадик ва яна соат миладай олдинги жойимизга келиб қолдик.

– Эй худолар! Қара, катта харсанг уйнинг томини тешиб юборди! Кўчада ўлиб кетишимиз ҳеч гап эмас.

– Шафоатли чақин! Қара, Иона, қара! Бу Фортуна эҳроми айвони-ку. Ўшанга кириб беркинамиз; у бизни кул ва тошлардан сақлайди.

Ионани қўлидан тутиб, у бир амаллаб эҳромгача етиб олди. У қизни энг тўрдаги, энг ишончли бурчакка олиб борди ва гавдаси билан чақин ва тошлардан тўсиб, унинг устига энгашди. Муҳаббат гўзаллиги ва фидойийлиги ҳатто шундай даҳшатли дамларни ҳам табаррук қилиб юборганди.

– Ким у? – уларгача бу ерга кириб яширинган одамнинг бўғиқ ва қалтироқ овози сўради. – Аммо барибир эмасми? Ёруғ дунёнинг бу пучмоғида дўстлар ҳам, душманлар ҳам йўқ.

Иона овоз келган томонга ўгирилди ва заиф кичқириқ билан яна юзини Главкнинг кўксига яширди. Ўша томонга қараб, Главк қизнинг қўрққани сабабини

англади. Чаққан чақмоқ эҳром узра осилиб қолганди ва Главк устушлар оралигида уни парча-буриш қилиши керак бўлган арслонни кўрди. Ёнгинасида эса бундан беҳабар ҳолда уларни чақирган одам ётарди – бу ярадор гладиатор Нигер эди.

Чақмоқ йиртқич ва одамни ёритди, аммо бирон-таси ҳам бошқасига ғанимлик қилмаётганди. Аксинча, бамисоли дўстлигини ҳис қилгандек, арслон тобора гладиатор томонга ўрмалаб келмоқда ва гладиатор бундан кўрқмаётган эди. Даҳшатли офат барча майда кўрқувларни ютиб юборган ва одатдаги муносабатлар бузилган эди.

Эҳром ёпидан машъала тутган бир гуруҳ эркагу аёллар ўта бошлади. Бу масихийлар жамоаси эди. Барча илк насронийлари сингари улар яқинда қиёмат қойим бўлади, деган ақидага кўр-кўрона ишониб келар эдилар.

– Офат! Офат! – кичқирар эдилар улар қулоқни батангга келтирадиган овозда. – Қараглар! Худо даҳшатли ҳашр учун ерга нозил бўлмоқда! У одамларга самовий оловни намоён этмиш! Офат! Офат сизга, бу дунёнинг зўравонлари! Ликторларга қуршалган ва кирмизи либосларга бурканганларга офат! Авлиёлар қонини тўкканлар ва худонинг бандалари ўлимидан суюнадиганлар бошига офат! Офат! Офат! Офат!

Насоролар аста-аста юриб ўтиб кетишди. Бирмунча вақтгача уларнинг машъалалари шуъласи кўришиб турди, огоҳлантирувчи овозлар кўрқинчлироқ ва тантанаворроқ янграрди, кейин эса тинчиб қолди ва яна зулматли сукунат ҳукм сура бошлади.

Бирпасда осмондан кул тўкилиши тўхтади ва Главк Ионага далда бериб, йўлда давом этишга қарор қилди. Улар нима қилишни билмай айвоннинг пастки поғонасида туришган эди, сал наридан қўлида халта тутган, бир йигитчанинг елкасига таянган чол овир чопиб ўтиб қолди. Йигитча машъала кўтариб олган эди. Булар ота ва ўғил эди.

– Ота, – деди йигитча, – агар тезроқ чоғиб юрма-сангиз, мен сизни ташлаб кетаман, бўлмаса иккаламиз ҳам ҳалок бўламиз.

– Нима ҳам дердим, чоп, отангни ташлаб кетавер.

– Ахир мен очдан ўламан! Олтинни беринг! – шундай дея йигитча халтага ёпишди.

– Нобакор! Отангни таламоқчимисан?

– Шундай дамда бировнинг бировга раҳми келар эканми? Ўлиб кетмайсанми, қари қирчанғи!

Йигитча чолни оёғидан чалиб йиқитди, халтани унинг нимжон кўлидан юлқиб олди-да, кичкириб олдинга югуриб кетди.

– Эй худодар! – деди Главк. – Сизлар ростдан ҳам кўрмисизлар ёки зулмат сизларни кўр қилдимиз? Ҳақми, ноҳақми, бундай ёвузлик ҳамманинг бошига етиши аниқ. Кетдик, Иона! Кетдик!

VIII боб

АРБАК ГЛАВК БИЛАН ИОНАНИ УЧРАТАДИ

Бамисоли қаро ер тагида юргандек, қўллари билан пайпаслана-пайпаслана Иона билан Главк таваккалига йўлда давом этишди. Вулқон чақинлари шаҳар узра осилиб турганда уларнинг заиф нурида бир амаллаб йўлни топиб олса бўларди, аммо теваарак-атрофдаги ҳодисотни кўриб, рухлари тушиб кетмоқда эди. Кул қуруқ бўлган ва вулқондан дам-бадам отилиб чиқаётган қайноқ оқимга тўлиб улгурмаган жойларда ер тиник оқаришиб кўринарди. Бошқа жойларда тошлар уюм-уюм бўлиб ётар, уларнинг тошдан янчилиб кетган одамларнинг қўл ёки оёқлари чиқиб турарди. Жон бераётганларнинг оқ-воҳлари орасида аёлларнинг жон ҳолатда кичкирганлари эшитиларди, бу қичкириқлар гоҳ узоқлардан таралса, гоҳ жуда яқиндан янграрди ва бу дўзахий зулматдаги ночорлик хиссини оширар эди холос, аммо бу барча шовқинларни вулқоннинг

дахшатли ўкириги босиб кетмоқда эди. Шамол хуштак чалар ва гувиллар эди, сув шовилларди, баъзан кучли портлашлар ерни титратиб юборарди. Кўчалардан гувилаб эсаётган шамол қизиган чанг ва шунақанги бадбўй ва захарли буғларни олиб келар эдики, одамлар бўвилар, хушдан кетар эдилар, ўзларига келганда эса бор вужудлари билан яқин ва азобли ўлимни ҳис этар эдилар.

Главк! Севгилим! Мени сўнгги бор қуч! Кел, сени бағримга босай-да, ўлимга бўйин эгай, ортиқ мадорим қолмади.

Мен учун, менинг ҳаётим учун ўзингни бардамрок тут, азизам Иона! Мен сенсиз яшолмайман. Қара – машъалалар! Тезроқ! Шамол уларни ўчиролмайди. Бу одамлар денгизга боришяпти, биз ҳам улар билан бирга борамиз.

Худди уларнинг додига етган каби шамол тинди ва осмондан тўкилаётган кул тўхтади. Ҳамма ёқ жим-жит бўлиб қолди, янгидан отилишга куч тўплаётган каби тоғ дам олишга қарор қилгандек эди. Машъаладорлар тез олға юриб кетишди.

– Денгизга яқин қолди, – хотиржам деди олдинда кстаётганлардан бири. – Бу кунни мен билан бошидан кечираётган ҳар бир қулга озодлик ва бойлик инъом қилгайман. Бўла қолинглар! Мен сизларга айтсам, худоларнинг ўзлари менга халоскорлик ваъда қилган эдилар. Олға!

Машъалаларнинг қизил алангаси Главк билан Ионанинг кўзларини қамаштириб юборди, киз титраганча йигитнинг кўксига ёпишди. Бир қанча кул машъалабардорлар билан изма-из оғир қути ва сандиқларни кўтариб келар эдилар, олдинда эса қўлида яланғоч қилич билан Арбак борарди.

– Аждодларим хоки ҳаққи, – қичқирди у, – мана шундай соатда ҳам тақдир менга кулиб боқмоқда – офат ва ўлим орасида у мендан иқбол ва муҳаббатини

дариф тутмаяпти! Йўқол, юнон! Мен ўз васиямни талаб қиламан!

– Сотқин, қотил! – деди Главк, кўзлари чакнаб. – Сендан қасос олишим учун сени бу ерга Немезиданинг ўзи юборибди! Бу Аиднинг ер устига отилиб чиққан арвоҳларига адолатли қурбонлиқ бўлажак. Ионага кўлингнинг учини теккизадиган бўлсанг, кўлингдаги қилич қамиш толасичалик ҳам бўлмай қолади. Мен сени бурда-бурда қилиб ташлайман!

Бирдан чор атрофни кўзни қамаштирувчи ёғду чулғади. Зим-зиё коронғилик кўйнида дўзах деворлари каби олов уфурувчи улкан тоғ чарақлаб кетди. Унинг чўққиси қоқ иккига бўлингандек бўлиб туюлди ёки тўғрироғи, чўққи узра икки баҳайбат қиёфа қад кўтарди ва гўё дунё устидан ҳукмрон бўлишга курашаётган девлар сингари бир-бирига тапланди.

Қондай кип-қизил қиёфалар узок-узокларгача ер билан осмонни ёритди, бироқ тоғ ёнбағирлари ҳамон қопқора эди, фақат чўғдай лаванинг учта оқими ялтираб илондай иланг-биланг ҳаракатлар билан пастга ўрмалаб туша бошлади. Улар тўқ-қизил тусда ўзларининг қора қирғоқларидан чикмай, тўғри бахти қаро шаҳар томон аста оқиб келарди. Улардан энг кенги узра улкан арк қад кўтарди, худди дўзах дарвозаси каби унинг орасидан Флегетон пишқириб оқиб ўтди. Борлиқ қотиб қолган эди, фақат тошлар шақирларди, улар жойидан кўчиб думалаганча лава оқимига келиб тушарди; бир нафас лава оқими бетиде қора нуқталар бўлиб кўринарди-да, оловли тўлқинлар қаърига кириб, кўздан йўқоларди.

Қуллар қаттиқ қичқириб юборишди ва кўллари билан юзларини ёпишди. Мисрликнинг ўзи худди қоққан қозикдай бир жойда қимир этмай турар, чарақлаган ёғду унинг кибрли башараси-ю, башанг либосини бошдан-оёқ нурга чулғаган эди. Уларнинг тешасида, баланд тамал устида Августнинг жез хайкали қад кўтарган ва гўё бу хайкал ҳам оловдан қуйилганга ўхшарди.

Главк чап кўли билан Ионани кучганча ўнг кўли билан таҳдид ила темир қаламни кўтарди, хайриятки қочаётганларида уни ташлаб юбормаган экан – мана шу темир қалам билан у сахнада арслон билан олишиши керак эди; у хўмрайиб, тишларини гижирлатиб, дахшат солиб мисрликнинг рўбарўсида турарди – шу холида у қахр ва ғазаб тажассумига айланганди.

Арбак энди вулқонга қарамаётган эди, у кўзларини Главкка тикканди. Бир лаҳза у жим қолди.

– Нега иккиланиб турибман ўзи? – деди у мингирлаб. – Ахир юлдузлар менга бор-йўғи биттагина хатарни башорат қилмаганмиди? Бу хатар орқада қолдику!.. Рух, табиий офатлар ва номавжуд худодардан кучлироқдир! – давом этди у овозини баланд кўтариб. – Рух кудрати менга ёрдам беражак! Олға, қуллар! Афиналик, ўзингга эҳтиёт бўл, ўз қонинг ўз бошингга тўкилсин! Иона меники бўлади!

У олдинга бир қадам ташлади ва бу унинг заминдаги сўнгги қадами эди. Унинг оёғи остидаги замин титраб кетди, ер тебраниб чор атрофни ларзага солди. Шаҳар бўйлаб қасир-қусир овозлар ёйилди – кўплаб томлар ва устунларнинг қулаши эди бу; худди осмонга қадалиб қолгандай бир чақмоқ император ҳайкали устида бир зум осилиб турди. Кейин эса ҳайкал чайқалдида, тагсупаси билан қулаб тушди ва тош йўлни ушатиб юборди. Юлдузларнинг каромати рўёбга чикди.

Гумбурлашдан афиналик бир неча сония гаранг бўлиб қолди. У ўзига келганида атроф ҳали ёруғ эди ва оёқлари остидаги ер титрарди. Иона ёнида ҳушсиз ётарди, аммо йигит уни кўрмади – унинг кўзлари қулаган устун бўлаклари тагидан чиқиб турган танасиз қўрқинчли бошга қадалганди – башарасида чидаб бўлмас азоб ва ғазаб муҳрланиб қолганди. У тез-тез киприк қоқарди ва афтидан, кўзлари ҳам фикрий ифодани сақлаб қолганди, лаблари қийшайди, кейин бу бадбашара чехрага бирдан ногаҳоний хотиржамлик ва зулмат қўнди – буни эсдан чиқариб бўлмасди.

Доно жодугар, буюк Арбак, Гермес, Оловли камар хукмдори, миср фиръавнларининг сўнгги зурёди ана шундай ўлиб кетди.

IX боб

ОШИҚЛАР НАДОМАТИ. ШАҲАР АҲЛИНИНГ МУСИБАТЛАРИ

Глак бу бошдан юзини ўгириб, шукрона айтди, Ионани кўлларига олди ва ҳали ҳам чарақлаб ёришиб турган кўчадан чошиб кетди. Бироқ бирдан яна қоронғилик чўкди. Главк беихтиёр тоғ томонга қаради ва нимани кўрди денг! Икки катта чўккидан бири чайқалиб кетиб, шунақанги гумбурлаб қулаб тушдики, буни ҳеч қандай сўз билан ифода этиб бўлмайди, кейин у оловли дарёга айланиб, ёнбағирдан пастга қараб оқа кетди. Бир лаҳзада осмонни, ерни ва денгизни қора қурум қоплади.

Усти-устига кул ва тошлар тобора қалинроқ тўкилиб, борлиқни вайрон қила бошлади. Зулмат шаҳарни чойшабдай ўраб олганди. Ботир юраги ниҳоят ғазабга тўлган Главк Ионани кўксига босганча қандайдир арк тагига яширинди-да, ажалга шайланди.

Бу орада Нидия оломон ажратиб юборган Главк билан Ионани беҳуда кидирарди. Унинг қичқиришга уринишларидан ҳам фойда йўқ эди: унинг шикоятмуз қичқириғи бошқа минглаб овозлар ичида йўқолиб кетарди – ҳар ким ўзи билан ўзи овора эди. Уларни ажратган жойга у қайта ва қайта келар, барча йўловчилар кийимидан ушлар ва Главкни суриштирарди, аммо уни кўполлик билан силтаб ташлашар, одамларнинг у билан иши йўқ эди. Ким бу маҳалда яқини ҳақида ўйларди? Эҳтимол, умумхалқ даҳшати манзарасидаги энг кўрқинчли нарса – бу ундан келиб чиққан мудҳиш манманлик, худбинлик эди. Охири Нидия, модомики дўстлари денгиздан нажот топишга қарор қилишдими,

уларни ўша жойдан кидирсам тўғри бўлади, деб ўйлади. Бир зум ҳам кўлидан қўймайдиган ҳассаси билан у йўлни пайпаслаб ва кўчаларни тўсиб, уюлиб ётган тош парчалари ғарамларини айланиб ўтиб, қиз ҳар доим унинг бахтсизлиги бўлиб келган кўрлигига шукроналар айтганча денгизга борадиган энг яқин йўлни беҳато топиб олди.

– Шошма! – бирдан кимнингдир овози янгради. – Ахир бу ботир кўр қиз-ку! Вакҳ ҳаққи, мен уни бу ерда ўлиб кетгани қўйиб қўймайман. Кетдик, фессалиялик қизалоғим! Жароҳат-шароҳатинг йўқми? Жуда соз! Юр биз билан. Бизлар денгизга бораяпмиз.

– Саллюстий! Овозингдан таниб турибман. Худоларга шукур. Главк қаерда? Сен уни кўрмадингми?

– Йўқ. У, албатта, шаҳар девори ортида бўлиши керак. Уни арслондан сақлаб қолган худолар олов уфурувчи тоғдан ҳам қутқаради.

Нидияга таскин-тасалли бериб, меҳрибон эпикурчи уни ўзи билан етаклаб кетди.

Юқорида тасвирлаганимиз ногаҳоний ёғду, лаванинг отилиб чиқиши ва зилзила Саллюстий ўз ҳамроҳлари билан бандаргоҳга олиб борадиган тўғри йўлга чиқиб олганда содир бўлганди. Қолган йўлда уларни оломон тўсиб қолди – бу ерда шаҳарнинг салкам ярим аҳолиси тўпланганди. Улкан майдон қаёққа қочишини билмай турган минг-минглаб одамларга тўла эди. Денгиз қайтганди, унгача етиб олишга улгурганлар, қирғоқдан жуда узоққа кетиб қолган бу табиий офатнинг кутуришидан кўрққанлар қумлоқда қолган балиқлар ва беўхшов денгиз ҳайвонларининг типирчилашларини кўриб сувга қаттиқ шалошлаб тушган харсанглардан чўчиб икки балодан кичикроғини танлаб изларига қайтган эдилар. Шу тариқа одамларнинг икки оқими учрашганди: бири денгиз томонга интилса, иккинчиси – денгиздан бу ёққа йўл олганди; ҳаммаларининг бирга бўлишларидан ўзларини дадилроқ сезиб, улар иккиланиб тўхтаб қолишганди.

– Қиёматда ёруғ дунёни ўт олади, – деди кенг ва узун либосдаги бир чол, у файласуф-стоик эди. – Стоиклар ва эпикурчилар ҳикмати шундай каромат қилган, мана, ўша соат келди!

– Ҳа, қиёмат бошланди! – уни қўллади кимнингдир баланд, аммо ғамгин овози, кўрқмасдан.

Ҳамма даҳшат ичида атрофга аланглай бошлади. Овоз аллақадан баланддан келарди. Бу Олинф эди. Бошқа насронийлар қуршовида у доира тепалик устида турарди, бу ерда юнон мустамлакачилари бир вақтлар эндиликда шарти кетиб, парти қолган ва ярим вайрона Аполлон ибодатхонасини тиклаган эдилар.

Шу аснода Арбакнинг ҳалок бўлганидан дарак берувчи ёғду чарақлади, одамларнинг бадани жимирлаб кетди, сесканишди, тишириллаб қолишди – дунё дунё бўлиб ҳали бадалар орасида бу янглиғ аянчли чехраларни, бундай андуҳни, кўрқувни ва эъзозли даҳшатни ҳеч қачон кўрмаган эди ва то Исрофил сури тортилмагунча ҳеч қачон кўрмайди ҳам. Оломон узра қўлларини ишқалаганча, титроқ оловлардан ёришган пайғамбарона юз-андомли Олинф кўтарилди. Одамлар ҳам парча-буриш қилиб тапшанишга ҳукм этилган қурбонни таниди – ўша қурбон энди уларни огоҳ қиляпти ва сукунат ичида унинг ваҳимали овози янгради:

– Қиёмат бошланди!

Насронийлар бу кичкирикни қўллаб-қувватлашди. Бу бир овиз сўз оломоннинг у бошидан-бу бошигача юриб ўтди, эркаклар ва аёллар, қариялар ва болалар аста такрорлар эдилар:

– Қиёмат бошланди!

Бирдан ваҳшиёна ўқирик таралди ва қаёққалигини билмаган ҳолда чошиб кетаётган телба йўлбарс тўғри оломон ичига сакради. Одамлар тум-тарақай қочишга тушди. Шу орада зилзила бошланди ва ҳамма нарса яна зулмат қўйнида махв бўлди.

Оломон катталашиб борарди. Энди эгасиники бўлмайд қолган хазинани кўтариб, Арбакнинг куллари бошқаларга келиб қўшилишди. Энди уларда фақат битта машъала ёнарди, уни Сосий кўтариб олганди. Нур Нидиянинг юзига тушди ва кул уни таниб қолди.

– Хўш, сўқир киз, озодликдан энди менга қанчалик зиёну қанчалик фойда бор? – деди у.

– Кимсан? Сен Главкни кўрмадингми?

– Бир неча дақиқа бурун кўргандим.

– Сени худолар ярлақасин! Қаерда у?

– Форумдаги арк остида ётибди, ўликми, тирикми, билмадим. Энди ёруғ дунёда йўқ, Арбакнинг изидан кетган.

Нидия ортиқ битта ҳам сўз айтмай, Саллюстийнинг ёнидан сирғалиб ўтди-да, оломон орасидан орқага, шаҳарга йўл олди. У форумдаги арккача етиб келди, эгилиб, қўллари билан ерни пайпаслаганча Главкни чақирди.

Унга заиф овоз жавоб қайтарди:

– Ким мени чақираётган? Аиднинг арвоҳларими? Начора, мен тайёрман!

– Тур! Мана, менинг қўлим! Кетдик, Главк, мен сени кутқараман.

Хайрон бўлган Главк ўрнидан турди ва юрагида яна илиқ умид пайдо бўлди.

– Нидия! Тирикмидинг?

Йигитнинг овозида жараанглаган севинч шўрлик кизни тетиклантириб юборди – демак, Главк уни унутмабди!

Ионани қўлларига олиб, Главк Нидияга эргашди. Нидия оломонга лиқ тўла кўчалардан хайратомуз эҳтиёткорлик ила четлана-четлана денгиз томонга бошқа йўлдан кетиб борарди.

Йўл-йўлакай уларнинг кўн жойда тўхташларига тўғри келди ва жуда катта қийинчилик билан улар денгизгача етиб келишди, шу ерда бунадан кейин даҳшатли

номаълумликда қолгандан кўра ҳар қандай хатарни юзма-юз қарши олишни афзал билган бир гала таваккалчиларга қўшилиб олишди. Улар зим-зиё қоронғилик ичида сузиб кетишди ва анча жойгача бориб олишганда сувга қизил шуълалар сочаётган оловли оқимларни кўришди.

Охири ҳолдан тойган Иона бошини Главкнинг кўк-сига эгганча ухлаб қолди, Нидия эса йигитнинг оёғи ёнида ётарди. Ҳамон осмондан тушаётган оловли кул сувга келиб тушмоқда ва палубани қоплаб олмоқда эди. Шамол уни денгиз узра олис-олисларга олиб кетарди; қора танли африкаликларни ҳайратга солиб, кул узокдаги мамлакатларга бориб кўнар ва шамол уни Шом ва Мисрнинг қадимий ерлари бўйлаб совурар эди.

Х боб

ЭРТАСИ КУНИ ТОНГДА. НИДИЯНИНГ ҚИСМАТИ

Безовта денгиз узра ниҳоят қунишибгина, жимгина ва чиройли тонг шафағи кўринди. Шамолдан кўм-кўк сув сатҳидаги кўпик ғойиб бўлди. Шарқ томонида тонгдан хабар бериб, бўзарган зулмат қизара бошлади. Дунё узра нур яна ўз ҳукмини ўтказишга ҳозирланарди. Бироқ олисларда мудҳиш булутларнинг қоп-қора ва кўрқинчли лахтаклари осилиб турар ва улардан аста-секин хиралашиб, қизил чизиклар – олов уфурувчи тоннинг сўнгги чакмоқлари ҳамон учиб чиқар эди. Қирғоққа зеб бериб турган оппоқ уйлар ва чўғдай қизил устунлардан ном-нишон қолмаганди. Яқин-яқингача Геркуланум ва Помпея шаҳарлари қад кўтариб турган сохил энди хувиллаб ётарди. Мовий табиат қўйнидан ажралиб чиққан бу шаҳарлар йўқ бўлган эдилар. Асрлар оша уларнинг қудратли онала-

ри – денгиз мовий қўлларини чўзаверажак ва фарзандларини тополмагандан кейин уларнинг қабрлари устида нола тортаверажак.

Оппоқ тонг отганда денгизчилар уни қийқириклар билан қарши олмадилар – тонг отганини кўплар билмай ҳам қолди, уларнинг ўз севинчларини ҳаяжон билан изҳор этишга мажоллари қолмаганди ва палубада фақат босик «хайрият» сўзи пичирлаб айтилди, холос. Ҳамма бир-бирига жилмайиб қараб қўйди, ҳамманинг баданига жон кирди, оёқлари тагида ер, бошлари устида осмон борлигини яна ҳис этишди. Энг даҳшатлиси ортда қолганига ишонч ҳосил қилгач, қийналиб кетган одамлар тош қотиб ухлаб қолдилар. Бўронли тундан кейин ёришиб келаётган осмон остида сукунат ҳукм сурарди. Кема аста бандаргоҳ томон сузиб борарди. Узоқдан яна бир нечта кема кўринди, ҳаракатсиздай туюлса-да, улар ҳам олдинга ўрмалаб келмоқда эди. Кема уларнинг тик мачталари ва оппоқ елканлари ёлғизлик туйғусини ҳайдаб, қалбга умид ва хотиржамлик бахш этарди. Аммо улар қирғоқ сари, халоскорлик сари олиб келаётган ҳар бир одам озмунча дўст-ёридан жудо бўлмаган эди!

Ҳамма уйкуга кетгандан кейин Нидия аста ўрнидан турди. У Главк устига энгашди, йигитнинг бир текисдаги уйқули нафаси юзига урилганини ҳис этди, хавфсирабгина ва ғамгин унинг пешонасидан, кейин лабларидан ўпди, Ионанинг қўлини маҳкам сиқиб олган унинг қўлини топди, чуқур хўрсинди ва юзи қайғули тус олди. У яна йигитнинг пешонасидан ўпди-да, майин сочлари билан Главкнинг юзидаги тунги шабнамни артиб қўйди.

– Худолар ўз паноҳида асрасин сени! – деди шивирлаб Нидия. – Маъшуқанг билан бахтли бўл. Гоҳ-гоҳ Нидияни эслаб тур. Э-воҳ! Ерда менинг бошқа қиладиган ишим қолмади!

Шу сўзларни айтиб, у ўгирилди. Эшкакчиларнинг тумшукдаги ўриндиқлари ёкалаб овоз чиқармай юриб кетди ва ўша жойда тўхтади, сувга энгашди; муздек томчилар унинг ловуллаган чехрасига урилди.

– Бу ажал бўсаси, – деди у. – Хуш келибсан!

Муаттар шабада унинг узун сочларини ўйнарди, у сочларини юзидан олиб ташлади-да, маъсум, аммо nobийно кўзларини умрида кўрмаган осмонга, унинг кўркам жамоли томонга қаратди.

– Йўқ, йўқ! – деди аста овоз чиқариб, ўйчан ҳолда. – Мен бунга чидаёлмайман: бу рашкли муҳаббат мени куйдириб кул қилади, ақлдан оздиради. Бирдан мен унга тагин ёмонлик қилиб қўйсам-чи! Мен уни омон сақлаб қолдим, икки марта омон сақлаб қолдим, мана шу фикр мени бахтли қилади – бахтли бўлиб ўлганимга нима етсин? Бу тақдиримга ёзилган энг сўнгги қувончли фикр. Эй табаррук денгиз! Эркалаб чақираётганингни эшитиб турибман. Айтишларича, сенинг бағринг жон учун ҳалокатли эмиш, қурбонларинг машъум Стиксни сузиб ўта олмас эмишлар, бўлса бўлар! Мен арвоҳлар салтанатида у билан юзма-юз бўлишни истамайман, чунки у ерда ҳам Главк Иона билан бўлади. Ҳаловат! Ҳаловат! Юрагим учун бундан бошқа фароват йўқ.

Палубада мудраб ўтирган денгизчи қулоғига енгил шалоплаган овоз чалинди. У уйқусираб бошини кўтарди, кема тумшугига қаради ва мавжлар узра кўзига қандайдир оқ нарса кўрингандай бўлди, бироқ ўша заҳоти ҳаммаси кўздан йўқолди. Денгизчи юзини ўгирди-да, уйи ва болаларини ўйлаб кетди.

Главк билан Иона уйғонишганда улар аввал бир-бирларини ўйлашди, ундан кейин эса – Нидияни. Аммо Нидия ҳеч қаерда йўқ эди ва ўша куни тонгда уни ҳеч ким кўрмаганди. Улар бутун кемани тинтиб чиқишди ва ундан ном-нишон топишолмади. Кўр қиз ҳамишаликка ғойиб бўлган эди. Ҳамма индамай унинг қисмати ҳақида ўй суради. Главк ҳам, Иона ҳам бир-бирининг

пинжигга кириб (ахир улар бир-бирларини дунёда энг азиз деб билар эдилар) ва ўзларини унутиб, худди сингилларидай эслаб йиғлашди.

Сўнги боб

**БУНДА ҲАММАСИ ТАМОМ БЎЛАДИ.
ПОМПЕЯ ЕР БИЛАН ЯКСОН БЎЛГАНДАН ЎН ЙИЛ
КЕЙИН ГЛАВКНИНГ САЛЮСТИЙГА ЁЗГАН ХАТИ.
АФИНА**

Главк дўсти Саллюстийга саломлар йўллаб, соғлиқ, омонлиқ тилайди!

Сен мени Римга чақирасан – йўқ, Саллюстий, яхшиси, сен бу ерга, Афинага кел. Мен империя пойтахтидан, унинг шовқинидан ва талотўпли қувончларидан тўйиб кетганман. Умримнинг сўнги кунларигача мен ватанда яшайман. Сизларнинг бутун дабдабангизу хушчақчақлигингиздан менга ўтмишимиздаги улуғворлигимиз азизроқдир. Шонли ва эъзозли одамлар хотиралари табаррук қилган пешайвонларда мен учун бетакрор нафосат мавжуд. Илсс соҳилларидаги зайтунзорларда мен ҳамон шеърият садоларини тинглайман, Фила устидаги маҳзун булутлар менга ҳалок бўлган эркинлик кафани ва келажакнинг даракчиси – ҳа, даракчиси бўлиб туюлади! Менинг ҳаяжонимдан кулгинг келаяпти, Саллюстий! Занжирлар тобидан суюнгандан кўра озодликка бўлган умидни сақлаб қолиш афзалдир. Сен ёзасанки, сенинг назарингда таназзулга учраган улуғворлик харобаларидаги ҳаётдан лаззатланиб бўлмайди. Сен Римнинг жилваси ҳақида, император саройининг ҳашамати ҳақида тўлиб-тошиб гапирасан. Азизим Саллюстий, мен энди аввалги Главк эмасман. Ҳаёт қонимни совутиб қўйган. Оғир касаллик ва муздек зиндонда қамалиб ётишимдан путури кетган соғлигим ҳануз тикланганича йўқ. Мен Помпеянинг сўнги кундаги зулматни, даҳшатни, тушқунликни ва

суюкли, унутилмас Нидияни эсимдан чиқаролмаяпман! Мен унинг арвохига мақбара тикладим ва деразадан уни томоша қиламан. У менда эзгу хотираларни ва шодон қайғуни уйғотади ва мен бечора кўр қизнинг садоқати ва бевақт ўлимига ҳақли равишда эҳтиромимни изҳор этурман. Иона гуллар териб келади ва мен ҳар куни шу гуллар билан Нидиянинг қабрини тузаб келаман. У Афина қабристонига ётишга муносиб қиз...

Иона – шу исмни тилга олганимда юрагим кучлироқ ура бошлайди – ҳозир ёнимда ўтирибди. Мен кўзимни кўтараман ва у менга жилмаяди. Куёш Гиметт ёнбағирларини нурга кўмади, боғда боларилар ғув-ғув қилади. Бахтлимисан, деб сўрабсан. Афинада бисотимда бор бўлганларига қараганда Рим менга нима бериши мумкин? Бу ерда ҳамма нарса руҳни уйғотади ва муҳаббат пайдо қилади. Дов-дарахтлар, сув, тоғлар, осмон – ҳаммаси бу ерда афинача! Гарчи маҳзун бўлсада, бу шаҳар ғоят кўркам, у – жаҳон шеърляти ва ҳикматлари онаси. Менинг атрийимда аждодларимнинг ҳайкаллари турибди. Керамикада уларнинг қабрларини кўраман. Кўчаларда кўз ўнгимда Фидий ва даҳо Перикл кўллари билан яратилган асарлар манаман деб туради. Гармодий, Аристокитон қалбларимизда ёки, менинг қалбимда умрбод яшаб қолажаклар. Фақат бир нарсани унутишга мажбур бўламан – мен, афиналик йигит, озод эмасман – бу Ионанинг беғубор, жонли, ўчмас севгисидир, шеърлари ҳар қанча гўзал бўлмасин, шоирларимиздан биронтаси тараннум эта олмаган муҳаббат бу... ҳа, Саллюстий, менинг ҳаётим шунақа. Мен ундан розиман ва ошимни ошаб, ёшимни яшаяпман. Хўш, сен-чи, Эпикурнинг қувноқ ва самимий маслакдоши? Бу ерга кел, бизлар қандай давру даврон сураётирмиз, қандай умидлар билан яшаётирмиз, ўз кўзинг билан кўрасан, на саройдаги базми жамшидлар оби-тоби, на сершовқин одамларга лиқ тўла томошагоҳ, на гавжум форум, на жимжимадор театр, на боғи эрамлар, на

Римнинг доврўқли ҳаммомлари сен бу қадар беҳуда ачинаётганинг афиналик Главкнинг қисмати ташкил этган ҳаётбахш ва осуда бахтши инъом эта олмайди сенга. Хайр!

ХОТИМА

Ўзининг гунг қабридан қазиб чиқарилганига довур Помпея кул тагида қарийб ўн етти аср ётди; унинг деворлари ҳалигина бўёқдан чиққандай, ранг-баранг, гулдор фаршлар заррача унникмаган, гўё усталар ташлаб кетган каби форумда тиклаб битирилмаган устунлар ҳануз қад кўтариб турибди, боғларда қурбонлик удумлари бажариладиган учоёқлар, танобийларда – жавоҳирот сандиқлари, ҳаммомларда – чўткалар, театрларда – эшик оғзидаги махфий мосламалар, атрийларда – жавонлар ва чирокдонлар, триклинийларда – сўнгги базми жамшид қолдиқлари, хобгоҳларда – аллақачон маҳв бўлиб кетган соҳибжамолларнинг хушбўй тутатқиларию упа-эликлари ва ҳамма жойда унча катта бўлмаган, аммо дабдаба ва ҳаётнинг ажойиб тартиботларини ҳаракатга келтирган одамларнинг суяклари сақланиб қолган.

Диомед уйининг чуқур тағхоналаридаги эшик ёнида йигирмата одам суяги топилган эди, шу жумладан, майда қум қоплаган бир бола суяги ҳам бор эди, афтидан, шамол кулни тешикдан аста-секин олиб кириб-кириб, охири бутун тағхонани тўлдирган кўринади. Ўша жойда жавоҳирот, тангалар, шамдонлар ва ўлимолди азобларини узайтириши мумкин бўлган ва кўзаларда қуриб қолган шароб ҳам бор эди. Қайноқ кул қотиб, одам шаклига кириб қолганди; аёл кишининг бўйни ва дурқун, гўч сийна изларини ҳозир ҳам кўриш мумкин – гўзал Юлиядан қолган бор-йўқ нарса шу эди. Ҳойнаҳой, ҳавони аста-секин олтингугуртли буғлар заҳарлай бошлаган; ҳамма тағхона эшигига ўзини урган, аммо уни ташқаридан кул босиб қолган ва уни очишга кучлари етмай, одамлар бўғилиб ўлган.

Боғда қоқшол кўли калитларни тутамлаган одам суягини топишган, ёнгинасида – тангалар солинган халта бўлган. Тахмин қилишларича, бу уйнинг эгаси, шўрлик Диомед бўлган, у, ҳойнаҳой, боғ ортига ўтиб жон сақламоқчи бўлган ва ё бўғилиб ўлган, ёки тош

парчаси тегиб ҳалок бўлган. Шу ернинг ўзида қумуш идишлар ва бошқа, хойнаҳой, қулининг суяги ётган.

Худди авлиё кароматгўйларнинг ваъзини эшиттиришга мосланган қурилмалар яширинган ҳайкаллари бор Исида эҳроми сингари Саллюстий ва Пансанинг уйлари энди қизиқувчилар учун очиб қўйилган. Бир уй ичидан баҳайбат одам суяги чиқди, унинг ёнгинасида эса болта ётарди; иккита девор ўйилган бўлса-да, барибир қурбон у ердан ташқарига чиқа олмаган. Шаҳарнинг ўртароғида яна бир одам суяги топилган. Унинг ёнида эса – бир уюм тангалару Исида эҳромининг кўплаб қимматбаҳо зийнатлари бўлган. Ажал очкўз ўғрининг ҳам бошини еган ва Кален ҳам Бурдон билан бир вақтда ўлган. Тош парчалари фарамлари тозаланганда кўчаларнинг бирида қулаган ҳайкал қоқ иккига бўлиб юборган одам суяги топилган; унинг бош суяги ғалати шаклда бўлган ва ёвуз ҳамда тийрак ақл эгасининг боши эканлиги кўриниб турган. Орадан кўплаб асрлар ўтди, бироқ ҳозир ҳам жимжимадор айвонлари ва мухташам хобгоҳларида қачонлардир мисрлик Арбак яшаган, орзуларга берилган ва ёмонликлар қилган кенг-ковул уйни кўриш мумкин.

Ер юзидан абадий йўқ бўлиб кетган жамоатчилик биносидан топилган бу барча топилдиқларга қараб, номини эшитиб, римликлар титраб-қакшайдиган ўша олис, ёввойи оролдан (яъни, Англиядан) келган мусофир шу ерда, мўъжизавий Кампания гўзалликлари орасида ушбу китобни ёзди.

МУНДАРИЖА

БИРИНЧИ КИТОБ	4
<i>I боб.</i> Помпеялик икки аслзода	4
<i>II боб.</i> Гул сотувчи кўзи ожиз аёл ва танноз соҳибжамол. Афиналикнинг дил изҳори. Мисрлик руҳоний Арбак билан танишув.....	7
<i>III боб.</i> Главкнинг насаби. Помпеядаги уйлар тавсифи. Кайф-сафо базми	20
<i>IV боб.</i> Исида эҳроми. Унинг коҳини. Арбакнинг феъли	35
<i>V боб.</i> Яна кўр гулчи қиз ҳақида. Муҳаббатнинг туғилиши	46
<i>VI боб.</i> Сайёд сал бўлмаса учиб кетаёзган қушчани тутиб олади ва янги ўлжа учун тузоқ қўяди	55
<i>VII боб.</i> Помпеядаги дилхушликлар. Рим термларининг митти нусхалари.....	67
<i>VIII боб.</i> Арбак муғамбирлик қилади ва ютиб чиқади ...	79
ИККИНЧИ КИТОБ	90
<i>I боб.</i> Помпея кулбалари ва гладиаторлар маишати.....	90
<i>II боб.</i> Икки нафратга сазовор эркак	99
<i>III боб.</i> Главк қимматга тушадиган харид қилади	105
<i>IV боб.</i> Бечора тошбақа. Нидиянинг тақдирида янги ўзгаришлар	112
<i>V боб.</i> Толси порлоқ соҳибжамол ва ногирон чўри қиз.....	119
<i>VI боб.</i> Иона тузоққа тушади. Сичқон тўрни кемиришга ҳаракат қилади	125
<i>VII боб.</i> Мисрлик танҳоликда ўзи билан ўзи гаплашади. Унинг феъл-атвори.....	131
<i>VIII боб.</i> Арбакнинг уйида Ионага нима бўлгани. Даҳшатли душман қазабининг дастлабки зуҳури.....	143

УЧИНЧИ КИТОБ	158
<i>I боб.</i> Помпеяда форум	158
<i>II боб.</i> Жамоа.....	164
<i>III боб.</i> Дарбон, қиз ва гладиатор.....	169
<i>IV боб.</i> Помпея гўзалининг хос хонаси. Юлия ва Нидия ўртасида бўлиб ўтган муҳим суҳбат.....	177
<i>V боб.</i> Юлия Арбакни қидириб топади. Улар суҳбатининг оқибати.....	184
<i>VI боб.</i> Жануб жаласи. Жодугар ғори	191
<i>VII боб.</i> Олов камар соҳиби ва унинг ёрдамчиси. Такдир қарғишни оловли ҳарфлар билан иншо этган, аммо уни ўқиш кимга насиб этаркин?	203
<i>VIII боб.</i> Воқеалар давоми. Фитна етилиб келмоқда.....	212
Тўртинчи китоб	220
<i>I боб.</i> Илк насронийларнинг диний жўшқинликлари. Икки киши хатарли қарор қилади. Деворнинг ҳам қулоғи бор	220
<i>II боб.</i> Мезбон, ошпаз ва ўчоқбоши	223
<i>III боб.</i> Помпеяда меҳмондорчилик	227
<i>IV боб.</i> Иситма-совутма дамламаси. Унинг таъсири.....	244
<i>V боб.</i> Бир-бирига терс оққан дарёлар қўшилиб, битта бўлиб кетади	249
<i>VI боб.</i> Бунда китобхон Главкнинг кейинги тақдирдан воқиф бўлади. Дўстлик синови. Адолат чекинади, муҳаббат ҳам.....	260
<i>VII боб.</i> Қадимгиларда дафн маросимлари.....	268
<i>VIII боб.</i> Ионага кейин нима бўлди	274
<i>IX боб.</i> Нидия ўзини жодугар қилиб кўрсатади	276
<i>X боб.</i> Ари ўргимчак тўрига тушиб қолаяпти.....	281
<i>XI боб.</i> Қул каромат кутмайди. Кўрларни кўр қиз алдаши мумкин. Бир туннинг ўзида икки тутқун.....	286
<i>XII боб.</i> Нидия Кален билан гаплашади	292
<i>XIII боб.</i> Нидия боққа чиқиб олади. У қочиб чиқа олармикан ва афиналикни қутқарармикан?.....	295
<i>XIV боб.</i> Қувноқ дўстлар мусибатларидан одамлар қайғуда. Зиндон қурбонлари.....	299
<i>XV боб.</i> Главк тақдирида ўзгариш.....	304

БЕШИНЧИ КИТОБ	314
<i>I боб.</i> Арбакнинг туши. Кутилмаган меҳмондан у хушёр тортади	314
<i>II боб.</i> Гладиаторлар	320
<i>III боб.</i> Саллюстий. Нидиянинг мактуби	332
<i>IV боб.</i> Яна гладиаторлар	334
<i>V боб.</i> Главк зиндондан чиқади	342
<i>VI боб.</i> Кален ва Бурдон. Диомед ва Клодий	344
<i>VII боб.</i> Вайронагарлик давом этади	349
<i>VIII боб.</i> Арбак Главк билан Ионани учратади	354
<i>IX боб.</i> Ошиқлар надомати. Шаҳар аҳлининг мусибатлари	358
<i>X боб.</i> Эртаси куни тонгда. Нидиянинг қисмати	362
<i>Сўнги боб.</i> Бунда ҳаммаси тамом бўлади. Помпея ер билан яксон бўлгандан ўн йил кейин Главкнинг Саллюстийга ёзган хати. Афина	366
Хотима	369

Адабий-бадший нашр

ЭДУАРД БУЛЬВЕР-ЛИТТОН

ПОМПЕЯНИНГ СЎНГИ КУНЛАРИ

Роман

Мухаррир *А. Бабаниязов*

Рассом-дизайнер *Б. Зуфаров*

Техник муҳаррир *Б. Каримов*

Кичик муҳаррирлар: *Д. Холматова, Г. Ералиева*

Мусаххих *М. Ишонхонова*

Компьютерда саҳифаловчи *Ф. Тугушева*

Нашриёт лицензияси АГ № 158, 14.08.2009
2016 йил 2 августда босинга рухсат этилди

Офсет қозоқи. Бичими 84×108³ мм

«Virtec Peterburg Uz» гарнитурасида офсет усулида босилди

Шартли босма табоғи 19,74. Нашр табоғи 19,27

Адади 3000 дана. Букварга № 16.549

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг

«O'zbekiston» нашриёт-матбуот ижодий уйи

100011, Тошкент, Навоий кўчаси, 40

e-mail: uzbekistan@iptd-uzbekistan.uz

www.iptd-uzbekistan.uz

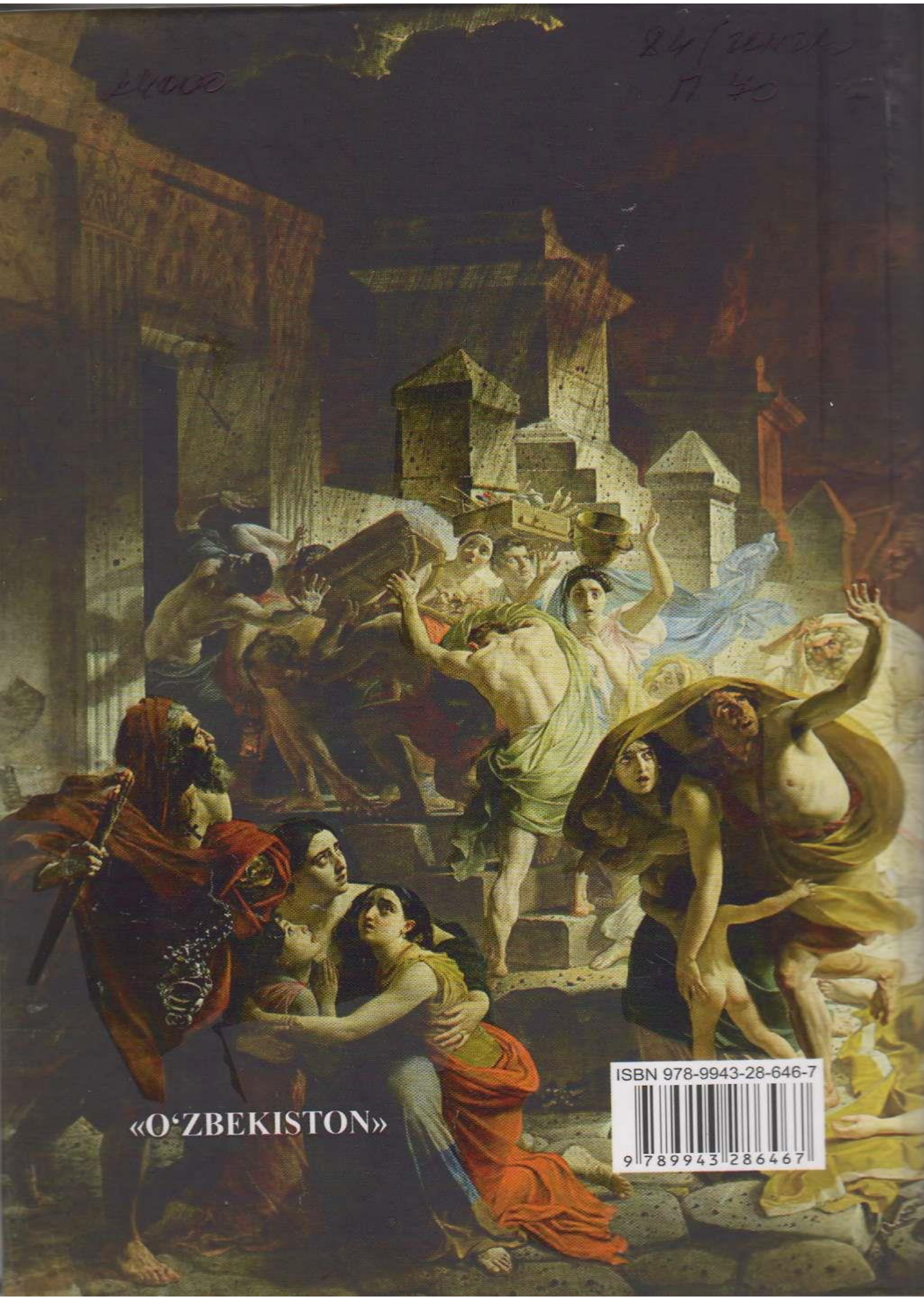
П 70 Помпеянинг сўнгги кушлари / русчадан
А. Файзулла, М. Маҳмуд таржимаси. — Тош-
кент: «O'zbekiston» НМИУ, 2016. — 376 б.

ISBN 978-9943-28-646-7

УЎК: 821.111-1/9
КБК 84(4Ингл)

24000

24/2000
17/40

«O'ZBEKISTON»

ISBN 978-9943-28-646-7

9 789943 286467